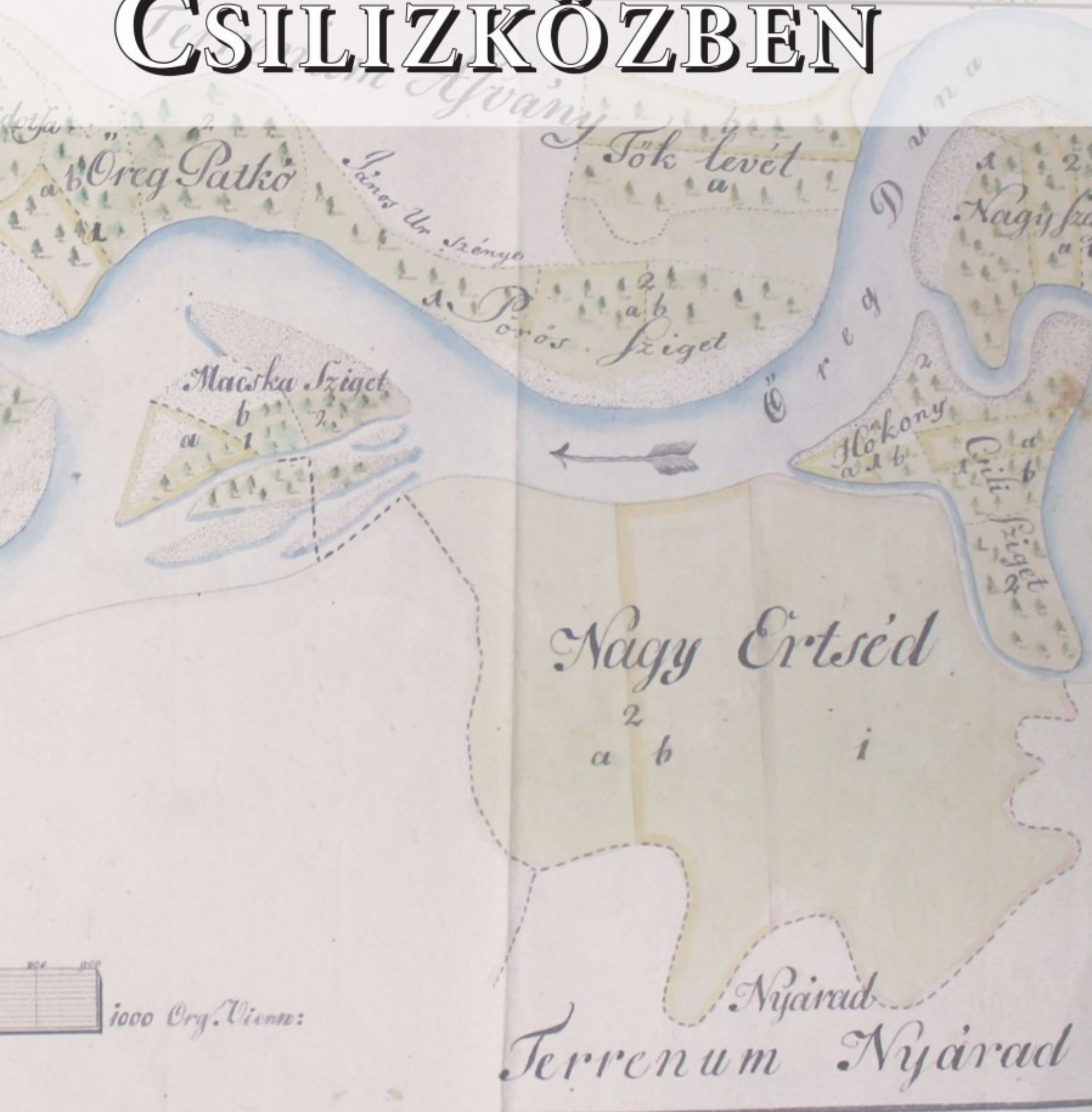

M A P P A
exhibens Partem I. Dominii Hedervár
Danubio Majori & Terreno Szapiensi vicinam

Csicsay Alajos

DUNÁN INNEN, CSILIZKÖZBEN

Csicsay Alajos könyvében egy családtörténet kereteiben bontakozik ki Csiliznyárad (és Csilizköz) szociográfiája. A könyv amolyan nyomozással veszi kezdetét az 1. világháborúban elveszett anyai nagyapa után – egy megtalált levelezőlap nyomán, és a 2. világháború utáni évtized útkeresésével ér véget. Eközben olyan világ képe bontakozik ki előttünk, amelyben a dúló háborúk elsősorban a földről hiányzó munkaerő hiányában éreztették hatásukat; amelyben az apától eltanult munkaformák megléte vagy hiánya élet-halál kérdése volt. A „világ dolgai” tehát közvetlen, anyagi jelenlétük által nyertek értelmet, amik a szóbeliség által, valamint az elsajátított mozdulatok útján szálltak apáról fiúra. Csicsay Alajos alkotását lehet úgy is olvasni, mint ennek a mentalitásnak az *emlékezetét*.

Csicsay Alajos
DUNÁN INNEN, CSILIZKÖZBEN

Csicsay Alajos

DUNÁN INNEN, CSILIZKÖZBEN

Jól (el)bánt velünk a történelem

Támogatók

Megvalósult a Kisebbségi kulturális alap támogatásával
Realizované s finančnou podporou
Fondu na podporu kultúry národnostných menšín

A kötet megjelenését
Csiliznyárad Község
önkormányzata támogatta.

- © Csicsay Alajos, 2019
- © Csiliznyárad Község önkormányzata, 2019
- © A fotók Csicsay Alajos, Csiliznyárad Község Önkormányzata
és az SZMMI archívumából származnak.
ISBN 978-80-570-1040-1

*Szüleim, Csicsay Mihály és Sebő Julianna emlékére,
Csicsay Gábor testvéremnek ajánlom,
aki sokat segített a tények értelmezésében
és tájnyelvünk használatában.*

1. rész

EGY SZÁZÉVES LEVELEZŐLAP NYOMÁBAN

Anyám varrodobozában évtizedeken át hányódott egy csonka, képes levelezőlap. Hogy mikor és miért keveredett a tűk, cérnák, gyűszű, leszakadt gombok és egyéb kacatok közé, halvány fogalmam sincs róla. Sarkát, amelyen a postai bélyeg volt, valaki ollóval lenyírta, ami sértetlen maradt rajta, egy kolostor fényképe, s fölötte nyomtatott betűkkel e mondat: Szt. Anna-tér az Irgalmas Nővérek intézetével. Alatta tintaceruzával: „A czimem [elmosódott szó, utána] *Tábori Posta 158 sz. Veszprém Sebő Ferencz honvéd, 31 dik népfelkelő ezred, [?]3 dik Század*”. A képeslap mindkét oldalán barna elszíneződések, mintha rozsdafoltok lennének. Hátlapján a címzett: „T. cz. *Sebő* [a keresztnév kezdőbetűjének csak az alsó szára maradt meg, ami lehetett akár hosszúra nyújtott F, vagy J, azaz, Ferenczné, esetleg Jusztina], Győr [valószínűleg vármegye] Cs. *Nyárad*”, házszámnak, a bélyeggel együtt, nyomaveszett. A levél szövegét, amely még száz év elteltével is olvasható maradt, szórul szóra idemácsolom:

Kedves fiam értesítelek hogy még mindég veszprémbe vagyunk De 17 én megyünk Pestre. Bajom nints semibe Csak ha Eszembejuttok majd Meghasad a szívem. Drága fiam LégySzives nyugodj meg az Isten akaratába és imádkoztasd a kedves gyermekeinket is és neveld őket a Szűz Mária tiszteletére. Sokszor Csokolom a Drága Edesanyámat és a többi rokonokat is. Még mást a Sorsomrol irni nem tudok a Jóskával minden nap találkozom azok Szegenyek kedden már mennek előbb Pestre és azután majd velünk együtt Továb. A Jó Isten irgalmába ajánlak beneteket ezerszer Csokol szerető Féjred Ferencz.

Dátum csak annyi, amennyi a nyílt lapon olvasható, 17-e. De melyik évnek, melyik hónapjáé? A *Magyar történelmi kronológia* tanúsága szerint csakis 1914 augusztusáé lehet.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1914. július 28-án rendelte el hadseregének részleges mozgósítását, augusztus 5-én pedig hadat üzent Oroszországnak. Minden bizonnyal ezután terelték össze különböző városokba az úgynevezett „népfelkelőket”, és tákoltak össze belőlük sebtiben önálló ezredeket. Az ominózus levél – betűi az utóbbi négy év alatt rohamosan elhalványultak, végül a szövege szinte olvashatatlanná vált –, legkésőbb 1914. augusztus 16-án íródhatott.

Sokat gondolkodtam rajta, hogy a helytörténész Végh Ferenc unokabátyám, aki évtizedeken át foglalkozott családunk múltjával, miért nem akadt Sebő nagyapánk nyomára, holott a Magyar Hadtörténeti Intézetben és a Hadtörténeti Múzeumban is nyomozott utána. Valószínűleg azért, mert a nevén, a születési adatain és a lakhelyén kívül más támpont nem állt rendelkezésére. Pedig ő is látta és olvasta az említett levelezőlapot, ami a csodával határos módon most már több mint száz évet vészelt át. Csak egyetlen számot kellett volna észrevennie rajta, ami engem is csak a „nagy háború” kitörésének századik évfordulója alkalmával döbbsített rá, hogy ez a 31-es szám. Feri, sajnos, a búsulva ünnepelt centenáriumot már nem érte meg. Talán ezért is éreztem, rám hárul a kötelesség, hogy feltárjam, miért várta haza éveken keresztül hiába a felesége és a hét árván maradt gyereke „Sebő Ferencz népfelkelő honvédet”. Nekem már nem volt szükségem rá, hogy Budapestre utazzak, és személyesen próbáljak puhatolózni, csak a számológépet kellett bekapcsolnom, és a megfelelő billentyűket le kattintgatnom rajta, hogy megtaláljam, hol tűnt el nyomtalanul nagyapánk.

Az interneten is hozzáférhető *Hadtörténeti közleményekben* olvastam a következőket: „1914. augusztus 10-én búcsúztatták Nagykanizsán a frontra induló 20-as számú népfelkelő ezredet, hogy az alakulatot bevetés előtt a veszprémi 31-es és a soproni 18-as ezredekkel, Siegler Konrád tábornok vezénylete alatt, a 101. népfelkelő dandárba – vezérkari főnöke Kosmowszky József vezérkari százados –, gyalogmenetben egyesítsék, valahol Lengyelországban.” További adatok: a 31. népfelkelő gyalogezrednek, amikor Galíciába irányították, „72 tisztje és tiszthelyettese, 3456 katonája, valamint 112 lova volt”. Ugyanabban az időben indították útnak a veszprémi 7. tüzérezredet is, valamivel nagyobb tiszti és legénységi állománnyal, viszont őket nem a 101. dandárba sorolták be.

A 101. népfelkelő dandár a legelső harcait 1914. augusztus 23-án, a lengyelországi, (Lublintól Dél-keletre fekvő) Chimielnik Nw. [katonai térképen Chmiel – Cs. A.] község térségében vívta, váltakozó sikerrel. A harcokban még tapasztalatlan egységek jelentős része egyszerűen besétált az oroszok csapdájába. [Ez úgy történt, hogy az oroszok fehér zászlókat lengetve magukhoz csalogatták a magyarokat, s amikor azok a közelükbe értek, tüzet zúdítottak rájuk. Két törbe csalt század teljes állományát könyörtelenül le mészárolták.] Három nappal később, 1914. augusztus 26-án, a dandár már az egyik legfényesebb haditettét hajtotta végre: Chodelnél leküzdötték az áthatolhatatlan orosz védelmi állásokat, de igen súlyos árat fizettek érte: A 18-asok ezredéből csak három gyenge századnyira való katona maradt,

a 20-asok minden második embere elesett, a 31-esek 1/3-a odaveszett. Tízezer emberből négy és fél ezren éltek túl a rohamot!

1914. szeptember 14-én Dankl lovassági tábornok, az 1. hadsereg parancsnoka, Hadiparancsban köszönetet mondott a hőselkű első hadsereg valamennyi tagjának és a 101. dandár hősie népfelkelőinek. (Emlékezés a népfelkelőkre, 2019)

1. kép. Térképrészlet a lengyelországi Chodel környékéről

Sebő Ferenc e tábornoki dicséretben már nem részesülhetett. Minden bizonnyal egyike volt a 31. népfelkelő ezred azon katonáinak, akiknek „1/3-a odaveszett”. Feleségét csak arról értesítették, hogy eltűnt, de hogy hol és mikor, arról mindez ideig senki semmit nem tudhatott meg.

Felvetődik a kérdés, hogy kik voltak a népfelkelők? Azok talán, akik a korabeli filmfelvételeken a könnyű győzelem reményében, bokkrétától elárasztva, óriási lelkesedéssel, önként indultak a háborúba? Korántsem. Nézzük, miként vall erről a korabeli jogrend: „A népfelkelés lényege, hogy egy államok között kitört nemzetközi fegyveres konfliktusban azon személyek számára is lehetővé vagy kötelezővé válik a részvétel, akik erre egyébként a hadviselés joga alapján nem lennének jogosultak – így elsősorban a polgári lakossághoz tartozó személyek számára.” Az idézetben két fogalomra érdemes figyelni. Egyik a lehetőség, másik a kötelező. A népfelkelők esetében ez úgy értendő, hogy lehetőség adatott, mind az egyén, mind az állam számára, ha akarnak, élhetnek vele, ha nem akarnak, nem kell. Más viszont a kötelesség. Azzal nem lehet vacillálni. Bár csak a felszólítottakra vonatkozott, ám azokra szigorúan. Ugyanis a népfelkelésre kizemelt személyek nem katonai behívót kaptak, hanem felszólító pa-

rancsot, aminek 48 órán belül kötelesek voltak eleget tenni. Ha elmulasztották volna, hadbíróság elé állítják őket.

A családi szájhagyomány szerint, amikor Sebő Ferencet „felszólították” a bevonulásra (valójában elvitték), Csiliznyáradon javában folyt a *masinázás* (gabonacséplés). Tehát augusztus eleje lehetett. Arra is emlékeztek, hogy *kazlo(n)* (szalmakazalon) kellett abbahagynia a munkát, ami azt jelenti, nem az ő portáján dolgozott a gép, hanem valamelyik rokonáén, mert ha a saját gabonáját *csípűllik* (csépelik), neki a gép faránál kellett volna

szorgoskodnia, ott, ahol a mag a zsákokba ömlött. Kérdezhetnénk, mit számítanak az ilyen jelentéktelen dolgok?

Aki az egykori paraszti munkákat ismerte, emlékezhet rá, hogy ezeknek mekkora jelentőségük volt. Ha az asztagon vagy a kazalon esett ki egy ember a munkából, a gép(sor) tovább zakatolhatott, viszont ha a gazdának kellett valami oknál fogva megszakítania a dolgát, a *masinát* okvetlenül le kellett állítani. Így hát *Ferencznek* az sem adatott meg, hogy a rokonaitól, barátaitól elköszönjön, de talán még a feleségétől és a gyermekeitől sem méltóképpen. Gyorsan, nagyobb feltűnés nélkül kellett távoznia közülük. Gyanítható, hogy valahol a faluban sietve terelték össze a kiszemelteket, s mint a hajdani verbuválások idején, együtt kísérték a legközelebbi hadkiegészítő parancsnokságra, valószínűleg Győrbe, ahonnan Veszprémbe irányították őket. Erre sajnos nincs bizonyíték, mint arra sem, hogy a nyáradi, jóllehet az összes csilizközi község népfelkelői közül hányan eshettek el *Chmiel* és *Chodel* lengyel települések határában. A hadtörténészek száz év múltán megvallják, a 31. népfelkelő ezred története még mindig nincs egészen feldolgozva. Ha egyáltalán volt története annak a kapkodással teli nyolc napnak, amelyek Veszprém és Chmiel, illetve Chodel között váltották egymást.

Amikor a csiliznyáradi Sebő Ferencet, a 14 holdas, ökrös gazdát népfelkelőként Veszprémbe vitték, már javakorabeli férfi volt, harminchat esztendő, nős, hét gyermek édesapja. Felesége a szapi halászmester, Mórocz Alajos legidősebb leánya, Juszta, pár holdnyi hozományával gyarapította a „földvagyon”, csupán az volt a gond, hogy a gazdálkodáshoz még csak nem is konyított. Hét gyermekük közül (öt lány és két fiú) a legnagyobb 13 éves, a legkisebb mindössze pár hónapos lány volt.

Aki figyelmesen elolvasta a fent idézett, baljóslatú levelezőlappal szövegét, kiérezhette belőle a kétségbeesett elkeseredést. Meg azt is, hogy írója mennyire tisztában volt a sorsával. Sejtette, hogy soha többé nem láthatja viszont a szeretteit. Juszta nagyanyánk 1971-ben, 91 éves korában hunyt el, amikor én, az egyik középső unoka, már betöltöttem a 33. életévet. Mindig szomorú, bánatos öregasszonynak láttam őt, akinek soha egy mosoly sem jelent meg az arcán. Hosszú élete folyamán épp elég mepróbáltatás érte őt ahhoz, hogy eluralkodjék rajta a szelíd, szomorkás hangulat – a mélabú.

3. kép. Szini Sebő Alajos obeliszkje a nyáradi temetőben

2. rész

HOVÁ CÍMEZTE LEVELÉT SEBŐ FERENC

Sebő Ferencet, a Szini előnév is megillette (volna), mivel abból a familiából származott, amelyikből Szini Sebő Alajos, az 1848–49-es honvéd alezredes, nagypapjának a testvére. Neki a sírkövén olvasható: „*meghalt 1882 december hó 12. élte 73 évében*”. Emlékét nem éppen érdemtelenül, mindmáig legendák lengik körül, hamvai fölött pedig egy gránitobeliszk örökdik, amelyet halála után 110 évvel, vagyis az 1989–90-es rendszerváltás után kezdtek el, minden március tizenötödike táján, ünnepélyesen megkoszorúzni, miáltal történelmi zárandokhelyé vált. Több mint 100 éven át *krizantinnaa* (krizantém) és gyertyagyújtással, csak a rokonok emlékeztek meg róla mindenszentek napján, miként Sebő Ferencről is, azzal a különbséggel, hogy róla a temető közepén álló mindenki keresztje előtt, csöndes imádsággal: *Aggy Uram örök nyugodalmat neki...!* Miképpen illett visszagondolni a rég eltávozottakra.

A felmenők nyughelyét régente addig gondozták, ameddig a rajtuk levő keményfa kereszt vagy fejfa ki nem dőlt. A legtöbb sír felett ilyenek álltak, melyeket fokozatosan felváltottak a kőkeresztek, illetve a kőlapok. Az asszonyoknak, ha a temető mellett vitt el az útjuk, s az idejük megengedte, bebetértek egy-egy miatyánkra, de nem jártak ki a temetőre, vasárnaponként is csak ritkán. A sírokat nem fedték le betonlapokkal, *muskándlit*, esetleg örökzöld bokrokat, fenyőfát ültettek rájuk, ám elgyomosodni nem hagyták őket. Vérszerinti elődeikre az emberek a harmadik, legfeljebb a negyedik nemzedékig emlékeztek vissza. Ezért azt, hogy kik voltak az ük- és a szépszüleik, meg azoknak a hozzátartozói, csak nagyon kevesen tartották számon. Feltehetően így van ez ma is. Sírkőre kezdetben csak a módosabbaknak tellett. Nyáradon a legrégebbi emlékkövek a 19. század második feléből valók. Ezek némelyikén, de leginkább a közülük kiemelkedő obeliszkeken, a név előtt az Ns rövidítés olvasható, ami azt jelentette, hogy akinek a teste alattuk, illetve előttük porlad, éltükben nemes emberek voltak.

Csilizközben a temetők kultusza az 1950-es évek közepe táján alakult ki, amikor a falvak régi házait kezdték lebontani, és helyükre újakat építettek. A nyáradi temetőt is addig sűrű bozót vette körül, halottasháznak még híre sem volt, az elhunytakat lakóházakban ravatalozták fel, az udvaron búcsúztatták el a családjuktól, ahonnan hosszú gyászmenet énekelve kísérték ki őket a temetőbe. Halottasházat, más néven ravatalozót, a temetőkben

nem építettek, ott csak a Szent Mihály lovának jutott egy düledező deszkabódé. Mára státusszimbólum lett az is, hogy ki milyen drága sírkövet és fedőlapokat rendel a hozzátartozói fölé, a virágok parádéjáról már nem is szólva. Persze mindehhez óriási szociális változásnak kellett végbemennie az egész Kárpát-medencében, rövid, nem egészen négy évtized alatt, amit egy újabb gazdasági-politikai fordulat múlt felül, mielőtt a 21. század kezdetét vette.

Ha néha megkérdezik tőlem, honnan származom, mindig azt felelem, Csilizközből, mire csodálkozva néznek rám, és újabb kérdést tesznek fel: „*Hát az meg hol van?*” Legtöbbször azt válaszolom, Bős alatt, a medvei híd közelében. Most azonban bővebben kifejtem, hol leledzik valójában e tenyérynyi kistáj, mert azok közül is, akik hallottak róla valamit, úgy tudják, Csallóköz legdélibb részét képezi. Ma már valóban így van, de korántsem azóta, hogy az öreg Dunát a 19. század második felében a főágába, vagyis egy keskenyebb mederbe terelték. Addig a Duna és a Csiliz patak közötti fákkal, rétekkel, nádasokkal teli területet akár egy kis Mezopotámiának is nevezhették volna. Ez a lapály, hangsúlyozom, azelőtt nem volt Csallóköz része. Győr fölötti mocsaras síksággal, Tósziget-Csilizköz néven, külön

tájegységet alkotott. Közigazgatásilag sem tartozott a Duna bal partján fekvő Pozsony vagy Komárom megyékhez, így hát azok járásaihoz sem, hanem a jobb parton fekvő Győr megyéhez, és a Tósziget-Csilizköz járáshoz, győri székhellyel. Ez a beosztás 1918-ban létrehozott Csehszlovákia, illetve 1920. június 4-én szentesített trianoni békediktátum után változott meg, aminek következtében a Duna bal partján fekvő Csilizköz Csallóköz részévé vált.

A Duna árhullámainak megzabolázására 1876-ban alakult meg a Csallóközi Vízszabályozási Társaság, utána rövidesen, az Alsó-Csallóközi és a Csilizközi Ármentesítő Társulat. Kezdetét vette a tervezés, majd a tervek kivitelezése, a felső Duna-szakasznak a szabályozása. Addig a víz a Dévényi-kaput elhagyva, két ágra és rengeteg mellékágra szakadva szerteszét folyt, ezernyi medret vájva magának a Kisalföldön, melynek szerves része maga Csallóköz is, egészen Csicsóig. E település fölött a két főág, a Duna és a Csiliz egyesült. A folyóágak jobb oldali partjai a víz által lerakott hordalékkal kissé megemelkedtek, aminek következtében a bal oldali részeket több áradás érte. A fő Duna-ág felső szakaszának egy mederbe szorítását meglepően rövid idő alatt végezték el, kézi erővel. A gátak megépítése mindössze tíz évet (1886–1896) vett igénybe. Tévedés lenne azt hinni, hogy csupán Csallóköz ármentesítése volt a fő cél. Inkább a folyami hajózás biztonságosabbá tétele, a kiegyezéskor létrejött Osztrák–Magyar Monarchia áruszállításának a megnövekedése. Ám ekkor kezdődött el a táj arculatának mintegy száz évig tartó teljes átformálódása, így Csallóköz kisebb tájegységekre való tagolódása is. A helységnevek alakulásából kiindulva, a Csilizköz tájnév 1908 óta kapott kiemelt hangsúlyt, amikor három község, Nyárad, Patas és Radvány addigi neve elé, előtagként odaillesztették a Csiliz nevet is. Hát e miatt címezhettem nagyapám a nagyanyámnak írt levelét Cs. Nyáradra.

Tehát a Csiliz által körülkerített hét község – Balony, Kulcsod, Medve, Szap, s az említett három – alkotja a Csilizközt. A patak kezdete (de nem a forrása) valahol Csölösztő – ma Somorja része, feltételezhető, eredetileg Csiliztő – határában volt. A folyócska a Mosoni-Duna mentén, a Szigetközön át kacsaringózott le a nagy Duna jobb partja mentén Lipót községig. Tőle pár kilométerre hirtelen balkanyart vett, aztán – mert felhetőleg erősebb folyása lévén – keresztezte a Dunát átvágott Bős, illetve Várkony határába. Onnan visszafordult Ásvány felé, majd a mai Csiliznyárad fölött újból visszakanyarodva, új vájatot kotorva Patasnak tartott. Végül Patas közelében torkollott a Cselcsbe. Ezután a két folyó együtt, az Alpokból lezúduló víz mennyiségétől függően hol folydogált, hol meg hömpölygött,

s valahol Kulcsod közelében beleömlött a Dunába. Nem kizárt, hogy ezt az egygé vált folyót e kettősség okából nevezte, illetve nevezi az ottani nép, néha még ma is, Csilesznek. Ezt persze ne vegyük készpénznek, mert csak találgatás. Megjegyzem, Csicsónál, illetve Gönyűnél a Duna egyesítette Csallóköz és Tósziget-Csilizköz vizeit, Komáromnál pedig már a bővizű Vág is csatlakozott hozzájuk. Azonban a Zsitva, a Garam és az Ipoly folyók torkolatai a bal oldali Duna-mentén, Csallóközhöz hasonló, nagy árterületeket hoztak létre. Ezen oknál fogva az 1800-as évek végén itt is fel kellett építeni a gátakat. Ám ez már nem tartozik a témánkhoz.

Ma már nehéz, megbízható térképek hiányában szinte lehetetlen elképzelni, milyen lehetett a sok száz évvel ezelőtti, kiszámíthatatlan vízarádásoknak, apadásoknak kiszolgáltatott Csallóköz, ahol a víz újabbnál újabb medreket vájva, hol itt, hol ott folyt, kifelé tartva a Kárpát-medencéből.

Hiba lenne azt hinni, hogy az árvizek elleni védekezés Csallóközben csak az 1800-as évek utolsó negyedében kezdődött meg, mert folyók menti töltéseket már sok évszázaddal korábban is építettek. Erre vonatkozó első királyi rendeletet 1426-ban Luxemburgi Zsigmond adta ki. A meglévő gátak javítására (ha úgy tetszik, karbantartására) pedig elsőként 1569-ben (Habsburg) Miksa bocsátott ki rendeletet. Szinte magától értetődik, hogy a falvak árvizek elleni védelme mindenek előtt a földesurak érdeke volt, de ugyanakkor az egyszerű népé is. Utak, hidak, töltések építését, rendszeres javítását, átmetszések kipótlását, közszolgáltatnak tekintették, tehát ingyen, közmunkákkal végezték folyamatosan. Ha ezeket nem teszik, lehetlenné vált volna nemcsak az ottani növénytermesztés, hanem a közlekedés is. Mindez azonban elsősorban hadászati szempontból lehetett a legfontosabb. Növénytermesztést írtam, pedig az évszázadokon át történő gyakori áradások miatt a szántóföldi termelés szinte alig, azaz csak itt-ott volt lehetséges, nemcsak Csilizközben, hanem a régi Csallóköz területén is. Viszont az állattenyésztés a honfoglalás óta virágzott, ezért a réteket, legelőket és persze az állatállományt is védeni kellett. A mezőgazdasági termelés – gabonafélék, burgonya és mindenféle haszonnövények termesztése – fellendülését, minden kétséget kizáróan a Duna szabályozása segítette elő.

Szaptól fölfelé Bősig ma is fellelhetők az *öreg töltések* maradványai. Az 1886–96-ban elkészült új gátakkal nemcsak a Dunát sikerült szűkebb mederbe szorítani, hanem az árterületek legelőit is – melyeknek nagy részét később fokozatosan felszántották – vízmentesíteni. E célból alakították ki a régi töltéseken belül a Bős és Szap közötti ásott kanálist – majd az első kanálishálózatot –, melynek a felső szakaszát a nyáradiak *kis Dunának*,

az alsót pedig – miként a szapiak – *Folyónak* nevezték. Volt egy másik, közismertebb *Folyó* is Nyáradon, melynek a forrása (valójában buzgár) a falu északkeleti részén levő porták kertjei alatt fakadt fel. Áradások idején a vízbősége annyira megnőtt, hogy elöntötte az alacsonyabban fekvő udvarokat. Patakként a balonyi ásott kanálisba folyt, a környékét *botlófákkal* benőtt sásos, *zsombokos lapos* övezte.

A *kis Dunából* kiásott földdel a jobb part mentén húzódó gátakat, a *zöreg töttíséket* erősítették. És milyen szakszerűen! Nem közvetlenül a gátak mellé ásták a csatornát, hiszen ha ezt teszik, a csendesen folydogáló víz alámosta volna őket, hanem úgy 30-40 méterrel odébb. Sőt, a víz partját hagyták sással, náddal, fűzfákkal, bozóttal benőni, hogy a gyökerek a földet összetartsák. Épp elég alkalmam adódott mindezt ösztönösen észrevenni, mert szüleim és rokonságunk szántóföldjeinek nagy része épp ezen „építmények” melletti dűlőkben húzódtak. Kisgyermekkoromtól serdülő koromig ott tanultam meg az akkori sokféle mezőgazdasági munka csínja-bínját. Abban az időben figyeltem fel arra is, hogy Bős, Nyárad, Szap határában az aránylag kis tavakat, egy kivételével, *örví(ny)nek* nevezik ma is, ami számomra – és mindenki számára – természetes volt, tehát nem gondolkodtunk rajta, nálunk miért *örvény* a tó. Én is csak 1965-ben, az emlékezetes Kulcsod és Csicsó közötti gátszakadás révén döbbsentem rá az okára. (Tájnyelvünkről a későbbiekben gyakrabban, majd részletesebben ejtek szót).

Az *Evrem* (örvény) megnevezés már 1412-ben feltűnik az oklevelekben. Ahogyan Csicsónál, úgy keletkezett a *Bősi* (más néven: *Kerekes* *örví(ny)*), a nyáradiak hosszú időn át közkedvelt fürdőtava, a *Hóttörví(ny)*, valamint Nyárad és Szap között az *Újörví(ny)* és a *Szapi* *örví(ny)*. Sőt, a Csiliz bal partja közelében lévő tavakat is *örvényeknek* nevezték a közelükben fekvő települések lakói. Megítélésem szerint összes közül a legrégebbi lehet Nyárad déli szélén, a már régen eliszaposodásnak indult *dókheli Cigá(ny)-tó*. Poshadt vízében nem hogy fürödni nem lehetett, de semmilyen vízi növény sem élt meg benne, és madár se szállt le rá soha. A házi ludakat, kacsákat beleterelni pedig ne adj’ Isten, mert még a közeléből is fejvesztve iszkoltak el. E jelenséget szerencsém volt egyszer, *libapásztorkinn* (libapásztorként) megtapasztalni. Jóval később, kémiai és biológiai ismereteim által jöttem rá e szokatlan dolog nyitjára. A tóban évszázadok folyamán összegyűlt víznek nem volt sem forrása, sem elfolyása. Amennyi elpárolgott belőle, annyi pótlódott a csapadékkal, meg talán a talajvízzel, az iszap meg csak gyűlt, gyűlt, s a benne levő szerves agyag lebomlása folytán mérgező metángáz

képződött, melyet az emberen kívül minden magasabb rendű élőlény észrevesz és menekül tőle. Csak a tó partján élő, nincstelen családoknak nem volt másutt lehetőségük a letelepedésre. Ők alkották a falu *legágrúszakat-tabb* rétegét. Megjegyzem, volt Nyárad szélén, épp az imént említett *kis Duna* mellett egy másik tó is, az *Andor*, melynek vize a *Cigány-tó*étól eltérően mindig friss és tiszta volt. Valószínűleg azért, mert egy hatalmas forrás táplálta. A tóról nem lehetnek saját emlékeim, mert amikor a születésem körüli időben (vagy még előbb) megkezdték az új kanálishálózat építését falunk határában, a kiindulópont éppen az *Andor* volt. Azonban a rémíztű forrás még sokáig táplálta a *nagykanálizst*. Érdekes, hogy e csatorna szélén rengeteg forrás fakadt, és mind a nyugati part alatt, ami azt jelezte, nemcsak a felszíni víz folyt nálunk nyugatról kelet felé, hanem a talajvíz szintén ebbe az irányba áramlott. Persze, ha vizet át nem eresztő rétegbe vagy más akadályba nem ütközött – ha így esett, akkor mint forrás tört fel. A mély, *bágërree kotratott* új *kanálozsok* vizei, mivel az alzatuk tele volt forrással, télen a legnagyobb hidegben sem fagytak be. Az egyik nagy *forás ippe(n)* az országút közelében tört fel a partoldalból, melynek tiszta, jéghideg vize oltotta legjobban a szomjat. Amikor a határból friss vízért küldtek haza, nem kellett érte a faluba mennem, belőle tölthettem meg a cserépkorsónkat.

3. rész

A CSILIZKÖZI PORTÁK KIALAKÍTÁSA

Régebben olvastam, miben különböztek egymástól a hajdani falvak és községek. Az egész Kárpát-medence csupa folyók szeldejete, hegyvidéki és síksági erdőkből, füves pusztaságokból, vizenyős rétekből, nádasokból és mocsarakból állt. Egy-egy falu házeit oda építették, ahová lehetett, ezért volt az épületek összevisszasága. A később kialakult községeket viszont már megtervezett, rendezett utcák jellemezték. Csakhogy ehhez biztonságosabb, árvizektől védett területek kellettek, amelyek nem voltak kitéve a kiszámíthatatlan természeti csapásoknak. Meggyőződésem szerint a hajdani, csilizközi települések fejlődésére biztosan igaz e megállapítás. Tanú lehetek rá, mint egyik utolsó tagja annak a nemzedéknek, aki még láthatta, hogy az őslakos családok évszázadokat átvészelt portáikat – lakóház, istálló, ólak, pajta – kivétel nélkül a vizek által lerakott hordalék-dombokon alakították ki. Már amekkora dombok keletkezhetek a 18–19. század előtti Nyáradon, illetve az egész Csilizközben. Vagy akár a Felső-Csallóközben is.

Mielőtt e témára rátérnénk, tisztázni kellene, hol húzódtak „Európa legnagyobb szárazföldi szigetének”, azaz Csallóköz határai, és hol található ma. Úgy tűnik, egyszerű a válasz, pedig nem. Ma délen a Nagy-, északon a Kis-Dunát jelölik meg. Ha ez így lett volna, akkor miért Csallóköz a neve? E névbizonytalanság oka, mint később látni fogjuk, a Csiliz és a Cselcs patakoknak az eredeti „elhelyezkedése”.

Egyes vélemények szerint, évszázadokkal ezelőtt a mai Kis-Dunától északra, Pozsony alatt jött létre a Csalló, a szétáramló vizek egyik főága, s ennek a felső mellékfolyója volt a Pályázó. Lejjebb a két ág összefolyt, és Csallóként folytatta az útját. Délen a mai Duna még alig létezett, szerepét a Csiliz és a Cselcs látta el. Persze ezen állítások pontosításához vízrajzi történészekre lenne szükség. Nem tudom, nálunk, Szlovákiában, létezik-e effajta képzés. Ám nekünk elég most annyi, hogy a régi folyók, a Csalló és a Pályázó medrei évszázadok, hacsak nem évezredek alatt, feltöltődtek hordalékkal. Különben miért nyithattak volna Somorjától északra, főleg Szenc környékén rengeteg kavics- és homokbányát, melyeket jéghideg víz tett bányatavakká?

Csallóköz északi határa a szintén elhalófélben lévő Kis-Duna lett, az egykori sziget pedig sűrűn lakott területté vált.

Annyi azonban engedtessek meg nekem, hogy felemeljem szavam az egyre divatosabbá váló, újabban már üzleti „brandként” terjedő Kukkónia megnevezés ellen, mely már a hangzása miatt is inkább sértő gúnynévnek illik be. A legenda, miszerint a nádasokban rejtőzködő őslakosok kukk-kukk kurjantásokkal igyekeztek megtéveszteni az ellenséget, nem lehet egyéb utólagos kitalációnál. Többek értelmezése szerint a „kukkó” a lüke, gyüge, gyámoltalan, ütődött stb. szavak egyik szinonimája, ami legfeljebb a falucsúfoló szavakkal, mondatokkal rokonítható.

Vessük fel a kérdést, miből és hogyan építkeztek az ott élő emberek? A válasz ez esetben is szinte magától értetődő. Miként más tájak, leginkább az árterületek lakói, ők is abból, ami bőven állt rendelkezésükre; az erdők fáiból, nádból, földből, azaz sárból, meg növényi törmelékekből. Persze könnyű ezt így felsorolni, de véghezvinni már nem volt annyira egyszerű. Ezt joggal állíthatom, mert még láttam, miként dolgoztak velük, sőt gyerekként néha egyes munkákból is ki kellett vennem a részemet.

Többször hallottam és olvastam is olyan régi történeteket, hogy a csalóközi falvakat romba döntötte, vagy elsodorta a víz, merthogy az épületek sárral *betapasztott* (vakolt) sövény- (patics), vagy döngölt agyagfalakból álltak. Tagadhatatlan, hogy megtörténhetett ilyesmi, akár nem is egyszer. Sőt alapos a gyanúm, miszerint Nyárad elődjét, Tunyogot nem valamilyen ellenséges hordák pusztították el, hanem a víz kényszerítette rá lakóit, hogy alkalmasabb helyet keressenek a falujuknak, amit néhány kilométerrel lejjebb, a Csilizen túli buckákon találtak meg. Ám ahhoz, hogy Nyárad ne kerülhessen Tunyog sorsára, kellettett egy zseniális ötlet. A sövényfalakhoz szükséges cölöpöket nem a földbe verték le, hanem tölgyfa rönkökből faragtak ki vaskos, földre fektetett gerendákat, azaz talpakat. Azokba vésték bele az ugyancsak vastag cölöpöket, amelyeknek a felső végét is keményfa gerendákba ékelték bele. Ezekkel kötötték össze az így kiképzett tartófal vázát. Hogy valakiktől valahol ellesték-e, vagy maguk találták fel eme későbbi betonalapok és vasbeton koszorúk elődjét, teljesen mindegy. A lényeg az, hogy meglették azt az anyagot, amelyik dacolni tudott a meg-megemelkedő talajvízzel, a hirtelen jött áradásokkal és az időjárás egyéb viszontagságaival. Jórészt azért, mert a tölgy nehezebb a víznél, másrészt mert nem korhadt el. Ugyanis a *talpfákat* csak azután fektették le, miután azt a felületüket, amelyet a *födbe süllesztettek, enyhé(n) megígették*.

Ilyen alapokra épített házakat a többi csilizközi faluban nem láttam, bár lehet, hogy voltak, csak mire felnőttem, átépítették őket. Azonban tény,

5. kép. Nádas ház. Bábits József háza a Fő utcán az 1990-es években égett le.

hogy a csilizközi falvak architektúrája teljesen eltér Nyáradétól, vagyis utcáik számomra tervezettebbeknek tűnnek.

No de folytassuk tovább a nyáradi építkezést. A cölöpöket is keményfából faragták ki, és gyűrűvesszőből fonták köréjük a *sövenyet*, *söví(ny)t*. (Egyazon fogalomnak többféle szóalakja is élt.) Erre ácsolták fel a tetőszerkezetet, amelyre a zsupp-, de inkább a nádfedél, a *szërha* került. Ám amire nagyon kellett ügyelni, az a tűz volt. Ha egy épület teteje valami oknál fogva lángra kapott, több ház, illetve porta is porig égett. Ilyenkor beszéltek tűzvészről. Nyáradon, szüleim emlékezete szerint, a 20. század 20-as éveiben, éjjelente, leginkább *Dókhelbe*’, többször is kigyulladt egy-egy pajta vagy lakóház fedele. Nyilvánvalóan gyújtogatás által, de a tettes kilétét sohasem sikerült kideríteni... Az én időmben már betonlapra építkeztek *mórbú* (vályogból), de nádtetővel fedték az épületet.

„Nyitott konyhás” házak viszont rég kimentek a divatból. Hogy mit neveztek nyitott konyhás háznak, ahhoz előbb le kell írnom az egész épületsort. Elöl volt a lakóház, ami a következő helyiségekből állt: első szoba, konyha, hátsó szoba. Ugyanaz az épület folytatódott az éléskamrával, utána követke-

zett a lóistálló, majd a marhaistálló és végül a szín (fészter, vagy „féhaj”, mind-egy), de ez már nem épült egybe a hosszú épülettel, hanem csak egyszerű toldaléka volt annak. Általában ide szokták betolni a kisebbik kocsit, ritkábban a szekeret – nem mindegy a megnevezés, erre később még kitérek –, persze csak akkor, ha hosszabb ideig nem volt rájuk szükség. A pajtában vagy az udvaron csak útban lettek volna. No meg a szín alatt szokták *apríttannyi* (fűrészelni és hasogatni) a tüzfát, ha esett az eső, vagy hullott a hó.

Az ilymódon felépített házakat és istállókat sem romba dönteni, sem elsodorni nem bírta az ár. Ha hirtelen mégis pusztító áradások jöttek, a víz csak a „vakolatot” tudta a falakról lemosni, viszont a sövény bírta az ostromot. Erről az 1954-es árvízkor győződhetek meg a korombeliek. Szapnál a töltésen belül, egészen a Duna szélében emelkedett néhány dombocska, rajtuk ilyen régi technikával felépített lakóházak álltak, amelyeket mi *kisházakként* szoktunk emlegetni. Mellettük ladikok himbálóztak a folyó szélében, részben azért, mert a házak tulajdonosai vízi emberek, régebben aranyosók, halászok, ladikos fuvarozók voltak; no meg avégett is, hogy kisebb áradások esetén ne legyenek teljesen elzárva a falutól. A nagy árvizek elől pedig cókókostul, időben el tudjanak menekülni. Ezt tették 1954-ben is, amikor ámulva nézte a lakosság, hogy e kisházakon miként ömlik át a Nagy-Duna vize, ám az épületek a talpukon maradtak. Aztán, miután az ár levonult, a házikókat a gazdáik rendbe hozták, és visszaköltöztek beléjük.

Az építkezésből nem maradhatott ki a kemence, ami elsősorban kenyérsütésre szolgált. E fölé húzták fel a felfordított tölcsérré emlékeztető, nyitott kéményt, régebben azt is vesszőből, azaz sövényből képezték ki, de később már téglából építették fel, attól függően, hogy kinek mire tellett. A kémény fölé rendszerint boltíves szikrafogót is raktak, ha téglából, akkor nem egy esetben ráfészkelt a golya. Ez előfordult Kárpát-medence szerte, ezért nyilván innen ered a golyamese, miszerint a kisbabákat ez a madár potyogtatta be a kéményen keresztül. A múlt század első negyedéig akadt dolga bőven, ma viszont már csak elvétve, bár nem valószínű, hogy a térség falvainak elnéptelenedése miatt a golyákat terhelné a felelősség... A kémény se csak a füst elvezetésére szolgált, hanem húsfüstölésre is. Nálunk kizárólag sertéshúst: sonkát, szalonnát, oldalast és *kóbászt*, finomkodva kalbászt, esetleg *tüttiüst* (gömböcöt), másnéven *préshurkát* (disznósajtot) tartósítottak *füstülísee*. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a konyha, a fölé épített sajátos füstkivezetőjével, mai szemmel nézve kísértetiesen emlékeztetett a nomádok jurtáira és azok füstnyílására. Legalábbis engem, de már csak utólag.

A kérdésre, hogy miből készült a vakolat, válaszom a következő: A sövényfalat kívül belül betapasztották *törekkee*, vagy *polvávú* (pelyvával) kevert *sárrú* (sárral), ami később a *mórnak* (vályognak) is az alapanyaga lett. A töreket, polvát – attól függően, hogy finomabb vagy durvább anyagra volt-e szükség, mesztelen lábbal kellett a vízzel locsolt agyagos földbe taposni. Ha nagyobb mennyiségre volt szükség, akkor ökrökkel dagasztatták a sárt. Ezt a lágy keveréket csapták fel, *kívű-bévű* vastagon, a vesszőfonadéokra. Az így készült falakat kiszáradás után bemeszelték. Nemcsak kunyhókat építettek e módszerrel – miként az értelmező kéziszótárban olvasható –, hanem ahogy felvázoltam, nálunk, Csilizközben nagy lakóházakat és gazdasági épületeket is, amelyeket ha hozzáértően karbantartottak, évszázadokat kiálltak. Anyai és apai nagyszüleim házát az 1950-es években bontották le. A Csicsay-féle ház mestergerendájában az 1713-as számot találták bevéssve. Sebő felmenőim házának padlásán pedig a tapasztékból került elő egy pénzérme, melyen ugyanez az évszám szerepelt. Alig férhet hozzá kétség, hogy mindkettőt ugyanabban az évben építették.

Kitapasztották a kémény belsejét és a kemencéjét is, természetesen más-más, tűzálló agyagmasszával, melybe nem keverhettek gyúlékony anyagot. A lakóhelyiségek *pádimentumai* (másutt talajai) *fődessek vótak*, amiért azokat is rendszeresen *fő köllött*-, meg persze a *pallását is, le köllött níha tapasztannyi*. A helyiségeket pácolt *dészkaplafo(n)* (mennyezet) fedte, melyet keresztben aláhelyezett födémgerendák tartottak, alattuk pedig végig mestergerenda vitte át a hatalmas súlyt a falakra. Tehát a cölöpök köré font sövénynek soktonnás terhet kellett megtartania. Nem lehetett csak úgy *átabotában* összetákolni. A padlásfeljáró *grádicso*t a *kamorábo* helyezték el, a gazdagabb családoknál ott volt a gabonátároló *hambár* (*hombár*), zsákokban a liszt és a korpa. Amelyikből a hambár hiányzott, a kicsépelt gabonát zsákokban, vállon hordták fel a padlásra, ahol kupacokba öntötték, majd lapáttal többször is átfogatva szárították meg, majd zsákokba merték vissza, de ha nagyon poros volt a mag, *kiszelelték*. (Amikor erős szél fújt, ponyvát terítettek az udvarra, a zsákok tartalmát ráöntötték, majd lapáttal feldobálták a levegőbe. A mag visszahullott a ponyvára, ám a port a szél kifújta a szemek közül.) Ezt a műveletet csak a kenyérgabonával, vagyis az őrlésre szánt búzával, rozssal, esetleg a kukoricával végezték el, de csak akkor, ha ez utóbbit is étkezési célra kívánták felhasználni. A tiszta szemeket visszamerték a zsákokba, és a szapi vízimalmokban őrlöttették lisztté. Miután a vízimalmok a sok jeges ár miatt a gyakori partra vontatás következtében tönkrementek, gabonát *ölletnyi* (őröltetni) a nyáradiak előbb a

bősi, deszkából épült gőzmalomba, később a nagymegyeri, majd az alistáli, gépi erővel hajtattott szárazmalmokba jártak.

A durva vászonból varrott zsákoknak a gazdálkodásban pótolhatatlan szerep jutott. Megkülönböztettek gabonás, lisztes és *krumpis* zsákokat. Az utóbbiakat *csóvá(ny)*- vagy *csollá(ny)zsáknak* is nevezték, nem kizárt, azért, mert régente a csalán szárát is, hasonlóan a kenderéhez, feldolgozták, s a háncsából készült az effajta zsáknak való fonál. Tán itt kell megemlítenem a négyszögletes, nyakba akasztható *panyót* (másutt *ponyust* vagy *panyókát*, azaz kisebb méretű háti ponyvát), amit nálunk *csová(ny)lazsnaknak* nevezték. Bab- és kukoricaszedésnél (tördelésnél) nélkülözhetetlen eszköz volt. Ha a zsákokat – ami gyakran megtörtént –, kirágták az egerek, az aszszonyoknak *köllöt üköt megfótozni*. A zsákfoltozást még a hatvanas években, a *jéerdében* is folytatták, még akkor is, amikor a hatvanas évek első felétől kezdve a gabonabetakarítást teljes egészében a kombájnok vették át. Rövid idő múltán a kukoricáét is. Ám a zsák és a *panyó* még hosszú ideig nélkülözhetetlenek voltak.

A módosabb falusi családok bútorai is keményfából készültek, így a konyhai asztal – lapja alatt a kenyértartóval –, hozzá a sarokpad, az ágyak, a sublót, hadd ne soroljam. A szekrény már újabb találmány volt. Előtte a ruhaneműt faragott (*tulipányos* vagy *tulipántos*) ládákban tartották. Persze ezek is, miként a hombár és az istállókban a *jászulok* (jászlak) váza, ólakban a *válluk* (vályuk) a nekik megfelelő keményfából készültek. Úgyisintén a szekerek, kocsik, de még a jármok is. Leggyakoribb volt a tölgy, istállókban az akác, de ha jól tudom, a vad, félvad, öreg gyümölcsfák törzsét, a szilt és az égert is felvágták deszkának – ez utóbbit nálunk egérfának hívták. Megjegyzem, a tölgyfát azért részesítették előnyben, mert mint említettem, nehezebb volt a víznél, és az ár egykönnyen nem sodorhatta el. Ráadásul tovább is kitartott. Egy-egy bútordarab, mint örökölhető vagyontárgy, több nemzedéket kiszolgált.

Az ólakat nem építették egybe a hosszú házakkal. Azok rendszerint az istállókkal szemben, az udvar másik oldalán álltak. A sertéseket, a baromfit *lábos* ólakban nevelték, hizlalták. Ezekbe nem tudták befészkelni magukat a *firgek* (patkányok és a kis ragadozók). A disznóólakat leginkább az előbbiektől kellett óvni, a baromfit pedig a *mënyéttű* még a *gëri(ny)tű*. A nyestet ritkán emlegették, mert valószínűleg összetévesztették a görénnyel, annak ellenére, hogy az utóbbi, ha üldözték, undorító büzt tudott *árosztannyi*. Róka meg csak a faluszéli portákra merészkedett be nagy ritkán, mert talált magának épp elég prédának való kistrágcsálót, akár még mezei nyulat is a határban.

Ami a házak felépítését illeti: a lakórészbe csak a konyhán keresztül lehetett bejutni, a bejárati ajtók, következésképpen az istállóké is keletre nyíltak, vagyis amennyiben lehetséges volt, az épületeket a portákon úgy építették fel, hogy arccal keletre nézzenek. Az istállókra nem tettek ablakokat, ám ha mégis, csak *kicsinyékét*, és jó *magosra*, hogy a *marhák ki né bökhessék üköt a szarvaikkáa*. Fény a helyiségekbe alig szűrődött be, legfeljebb a nyitott ajtón keresztül, ezért az állatok télen, *jászúho* (jászolhoz) kötve folyvást félhomályban álltak, feküdtek, *kíródzóttek*. Megjegyzem, a lovak ritkán feküdtek le, s az ő istállójukon mindenütt láttam ablakot. Hajnali és esti etetéskor, fejeskor, *ganéhányáskor*, az állatok (lovak, szarvasmarhák) vakarásakor, világításra *szégre* akasztható *istállólámpo* (petróleumos viharlámpás) szolgált. Említettem az állatok szőrének tisztítását, vakarását: a ló, ha lefeküdt, sosem dőlt bele a saját ürülékébe, a szarvasmarha viszont mindig. Sőt, tette azt nagy előszeretettel. Ezért a lovak szőrét csak megfelelő kefével volt tanácsos a portól megtisztítani, a marhákét viszont iparilag gyártott, fogas pléhvakaróval, és persze még gyökérkefével is. Ám előbb a farukra tapadt ürüléktől kellett őket *szómacsutakkaa* megszabadítani. Ha ezt a gazda vagy a nagyobb fiúk elmulasztották, később már annyira a szőrükre keményedett, hogy csak a tavaszi vedléskor vált le róluk e nem éppen díszes páncél. Szégyen volt, ha a gazda ökrei, *tehenyei* télen az istállóban *mégcsömbőlíkéslettek*.

A legtöbb istállóajtóra egy kinyitható kis ablakot vágtak, hogy tavasszal, ősszel és rossz idő esetén bármikor, ha be kellett csukni az ajtót, a füsti fecskéknek, melyek a gerendák oldalára ragasztgatták a fészküket, lehetőséget adjanak a ki- és a berepülésre. A kamrának sem volt ablaka, viszont dupla ajtót tettek rá, egy külsőt, háromnegyedeset, lécekből, hogy a háziállatok, főként a *baromfijak* ne tudjanak a helyiségbe belopakodni. A macska viszont átmászhatson vagy átugorhasson rajta, mert bizony bent gyakori, nem kívánt vendég volt a házi egér. Kamrából a padlásra is könnyen feljutottak az egerek, meg persze a macskák is, viszont a füstölt húsokhoz már nem lett volna jó, ha hozzáférnek. Azokat egy plafonig érő léckerítéssel hártárolták el, vagyis az így kialakított kis *kamorábo* tárolták, ahol a gerendába vert szögekre madzaggal aggatták fel őket. Ha mindenki elment hazulról, és persze éjjelre is a kamra belső, vaskos *teli ajtóját kúcsra* zárták.

A hátsó szobának udvarra tekintő kétszárnyas, dupla ablaka volt, a konyhának keskeny, egyszárnyas, viszont kétrészes, vízszintesen kettéosztott ajtaja, amelyet alul fakallantyúval lehetett *nyitnya*, *csuknyi*. Rendszerint a felső részt nyitva hagyták, hogy kellő huzatja legyen a kéménynek, az alsót

pedig azért tartották csukva, hogy a kutya meg egy-egy tyúk be *në sompolghasso(n) a konyhábo*. Az első szoba páros, kétszárnyas ablakai az utcára néztek, s illet, hogy virág, pontosabban *muskándli mëg cserpes fukszi* (cserpes fukszia) nyíljon bennük. Még a tetőzethez annyit, hogy a padlás elejét bedeszrázták, de az is előfordult, hogy tűzfalal zárták le. Egy tűzfalas házra, Vida Jónásékéra emlékszem, amelyiknek a tűzfalán napóra mutatta az időt. (A másik, utolsó napórát Csilizradványon láttam az ötvenes években.)

A nagyobb portákról nem hiányozhatott a nagy pajta (másutt csűr) sem, hatalmas kapukkal, hogy a magasra rakott szénásszekér is beférjen rajta, amely a téli takarmány tárolására szolgált. Váza erős tartóoszlopokból és gerendákból készült, az oldala deszka volt, a teteje pedig nád. A legtöbb pajtatetőt előszeretettel vették birtokukba a gólyák. Ők is inkább a keleti sarkára rakták a fészküket, nyilván azért, mert nálunk nyugati széljárás uralkodott. Viszont szívesen *sétifikátok* (sétálgattak) a tető gerincén, miközben alaposan legyúrták a szegélyt, amit éppen e miatt gyakran kellett javítgatni. Ezért azonban senki sem kergette el őket. Ugyanis két madárfajról tartották, hogy az Isten madarai. Nem kizárt, hogy azért, mert megérkezésük jelezte a tavasz beköszöntét, távozásuk pedig a nyár végét. Egyik a *góla*, másik a villásfarkú *föcske* volt. Most majdnem megfeledeztem a mezei pacsirtáról, pedig róla meg az a hiedelem élt, hogy énekével kizárólag az Istent dicséri. Különben mi oka lett volna *egísszenn a zégig fööröpünyi*?

A pajtában, mint említettem, szénát és egyéb szálatakarmányt tároltak, de ott kapott helyet a polyva és a törek is, melyek elsősorban takarmánykiegészítők voltak, de más célt is szolgáltak. A *szómát* nem hordták be a pajtába, azt csépléskor mindjárt kazalba rakták a hátsó udvarban (másutt szérűskertben). *Vonyogóvaa* (nyeles vashoroggal) tépték ki belőle az *alomnak* valót, de nem akárhol, hanem a kazal árnyékosabb végén, sohasem az oldalán. Az *alom* nemcsak fekvőhelyül szolgált az állatoknak, *gané*, azaz trágya lett belőle, amit minden *röggee ki köllött hánnyi*, tragacson *kitologálni* az udvar hátsó sarkában lévő *ganédombra*. A trágyát nem mindjárt frissiben hordták ki a földekre, csak egy-két éves érlelés után. Összel, mélyszántás előtt a még nyers, szalmás *ritegét vellávú* leszedték róla, és csak a *zírett ganét* hordták ki szekérrel, kocsival – kinek miye volt – a földekre, ahol vagy kupacokba *há(ny)ták* le, vagy *minnyá szírtterítették*, attól függően, hogy mikor került sor a szántásra. Ugyanis a szétterített trágya, ha napokig nem dolgozták bele a talajba, tápértékének nagy részét elveszítette.

Ez is, mint sok minden más, a parasztember „szaktudásának” a részét képezte. Az sem volt mindegy, hogy miután betakarították az érett kuko-

ricát, mikor vágják le a takarmánynak való kórót, mert akkoriban is voltak forró őszi napok. Ilyenkor a kórót holdvilágnál vágták, rövid nyelvű, kóró-vágó kapával, és sáskötővel kötötték kévékbe. Azért dolgoztak vele éjjel, hogy az éjszakai pára megpuhítsa a leveleket, különben letöredeztek volna. Ugyanis a levelekben volt e takarmányfélének a tápértéke, amit kizárólag a szarvasmarhák voltak képesek megemészteni. A *ízíket* (a kóró kemény szárát) már kevésbé –, pláne ha a gazda hosszúra vágta össze, amit az állatok csak lekopaszítottak, de nem ettek meg, hanem maguk alá szórták. Ha hosszú *kóróízík* került a trágyába, sok bosszúságot okozott, mind a kihordásnál, mind a szántásnál, mert nehezen fordította le azokat az eke, a fogas pedig a földből ki-kirángatta. A lebomlásához évekre volt szükség. A kukoricakóró kévét is a hátsó udvarban rakták össze, jellegzetes kúp alakú rakásba, hogy az eső és a hó ne szivároghasson bele. Akinek pajtája volt, benne tartotta középen a szekeret, illetve a nagy lovaskocsit, csak a kiskocsit tölték be a színbe. Ez utóbbit általában csak közlekedésre használták, leginkább ünnepeken, vagy ha a szomszéd faluba, városba kellett menniük valamiért. Ünnepnapokon tették *dërékábo* a vesszőből font kast és a féderes, támlás *üllisëket*. A lószerszámokat az istálló falára, esetleg a tartóoszlopaira, nagy szögekre akasztották fő, viszont olyan *járommaa diszített falakot*, mint manapság a falumúzeumokon csodálhatnak meg a látogatók, én sohasem láttam. A jármot általában rajtahagyták a szekérrúdon, vagy ha hosszabb ideig nem használták, bevitték a színbe, de sosem *pazaaták* az erőt *aara*, hogy *magosra fölakasszák*.

6. kép. A Szini Sebő család nemesi címere

4. rész

MIÉRT FIATALABB NYÁRAD A TÖBBI CSILIZKÖZI FALUNÁL

Amit a csilizközi építkezésekről és a porták elrendezéséről leírtam, nem tekinthető általánosnak. Csak azt vettem alapul, ami szerintem egy közép-paraszti gazdaságban a maga idejében példaként szolgálhatott. Közéjük tartozott Sebő Ferenc nagyapámnak és öccsének, Jóska bátyámnak a portája, akit öregapánk a veszprémi levelében így említ meg: *„Jóskával minden nap találkozom, azok szegények kedden már mennek előbb Pestre és azután majd velünk együtt tovább.”* Soha többé nem látták egymást. Jóska bátyyo szerencsésen hazajött, és amennyire tehette, ő igyekezett pótolni nagyapánkat. Sebő Ferencsel együtt, a mi kis falunkból 25-en vesztek oda a nagy háborúban. De csak egyről, a *tejikei* (tejkei) testvérek édesapjáról, Csicsay Gyuláról merem feltételezni, hogy ő is ott esett el, ahol a nagyapám. E gyanúmat majd később indokolom meg.

Miként Csallóköznek az északi határa eltűnt a térképről, a 20. század végére hasonló helyzet alakult ki Csilizköz nyugati szélével is. Tapasztaltam szerint már régóta nem tudják, eredetileg hol kacsaringózott az egykori patak. Nemcsak a nyáradiak, de a bősiek sem emlékeznek rá. Őket valószínűleg soha sem izgatta e kérdés, mert már régóta úgy tudják, a községüket, újabban a városukat kettészelő patakot hívják Csiliznek. Viszont Bős, de még a településnek a keleti fele sem tartozott soha Csilizközhöz. Ha alaposan szemügyre vesszük a régi térképeket, megtalálhatjuk rajtuk az egykori *Cselcs* folyó vonalát, ami közelebb esik Bőshöz, mint a Csilizé. Kérdés, mennyire tekinthetők megbízhatónak a korai térképészek munkái, hiszen a XII. és a XIII. századból, meg a későbbiekből is, több, egymástól kissé eltérő rajz maradt fenn utánuk. Ennek elsősorban az lehet az oka, hogy egy-egy nagyobb áradás teljesen megváltoztatta a vizek folyásának addigi helyét. Még a nagyobb folyókét is, amelyek hol északabbra, hol délre kerültek az előbbi medrűktől, viszont a nép a nevüket évszázadokon keresztül megtartotta. Ezek után a kérdés az, ma melyiket fogadjuk el eredetieknek. Csiliz esetében hajlok rá, hogy azt, amelyiken a folyócska ott kanyargott, és úgy, ahogy azt fentebb leírtam, tehát Nyáradhoz közelebb, Bőshöz távolabb, kb. 1:3 arányban, e mellett kitartok még akkor is, ha olyan kiváló elme, mint Fényes Elek ezt 1851-ben másképpen látta. Lássuk a tőle átvett idézetet *Az aranykert közepén. Dunaszerdahelyi járás* című monográfiából:

Böös, magyar mező-város Pozsony vármegyében, a Csiliz vize mellett, Pozsonyhoz 6 mérföldnyire.

Van itt egy katolikus templom; gr. Amadénak nagy kiterjedésű kastélya, sánczokkal körülvéve, mellette egy szép angolkertje, melyen a Csiliz folyik keresztül; vendégfogadó, ménés és tehenészet.

Főgazdasága tágas rétjeiben, legelőjében áll; ahonnan a lakosok nemcsak sok szarvasmarhát, lovat tartanak, hanem ezenfelül szénáért is tetemes summa pénzt vesznek be. Egyébiránt a szénájok nem a legjobb, s idegen marha nehezen eszi meg. Lakja 2001 katolikus, 7 evangélikus, 16 zsidó. Földesura: az Amadé örökösök.

Tehát Fényes Elek figyelmét, miként másokét is elkerülte, hogy a Csiliz nem volt azonos a Cselccsel, mely „víznev egy 1252-ben keltezett oklevélben »fl. Chelch«”, egy 1270-es keltezésű okiratban „aq. fl. Chylch” alakban olvasható. (Végh Ferenc, 2001)

Alapy Gyula *A csallóközi halászat története* című munkájában egy másik, 1274-ben kelt oklevélre hivatkozva világosan megkülönbözteti a Chyles, illetve Csilesz (Csiliz) és a Cselcs folyókat. Többször is megemlíti egy Balon, Szap és Bős közötti Tunig nevű települést, melyet az 1994-es újrakiadás szerkesztője következetesen *Tőnyének* fordít, holott *Tőnye* teljesen más, és másutt fekvő falu volt. Ma *Alista* (Alistál) közepső része.

A történészek egy-egy település létezését, valamint hollétét, általában a szerint állapították meg, hogy a neve mikor íródott le először az oklevelekben. Mint laikus feltételezem, hogy az oklevelek keltezése előtt, sőt a honfoglalás előtt is éltek már a Kárpát-medence legtöbb táján emberek. Tehát merészség azt állítani, hogy Csallóköz, de akár még Csilizköz is a honfoglalás előtt lakatlan lett volna. Csakhogy, mint mindig a történelem folyamán, időbe telt, amíg az uralkodó réteg e rejtőzködő népség nyomára lett, hogy aztán számításba vegye és megadóztathassa őket.

Tudjuk, hogy Magyarországon az írásbeliséget III. Béla (1172–1196) vezette be, és ő hozta létre a királyi kancelláriát is. A csilizközi falvak viszont csak IV. Béla (1235–1270) idejében tűnnek fel az oklevelekben. 1252-ben *Villa Balon* (Balony), *Kulchud* (Kulcsod), *Villa Medwe* (Medve), *Villa Roduan*, illetve *Rodvan* (Radvány); 1155-ben *Zap* (Szap); 1268-ban *Pothouch* (Patas), viszont hiába keressük közöttük Nyáradot, mert ilyen nevű település akkor még nem létezett. Neve először csak egy 1468-ból származó oklevélben fordul elő, *Nyarad* formájában. Azonban Bős határában, vagyis Csilizközön túl volt egy, már fentebb említett *Tunig* (Tunyog) nevű püspöki várföld, mely állítólag a tatárjárás alatt, 1242-ben több más hozzá közeli

településsel együtt elpusztult. Ám elég hamar újjáépülhetett, mert mint királyi birtokot 1244-ben, IV. Béla a Csák nembeli Máté tárnokmesterrel (királyi kincstár felügyelője, pozsonyi ispán) elcserélt. Kérdés, miből lehet arra következtetni, hogy Tunyog Nyárad elődje volt? Talán abból, hogy az 1200-as évek második feléből származó oklevelek említést tesznek arról, hogy Tunyog Bóssal és Szappal határos. Ám ha így volt, akkor ez a lakott rész semmi esetre sem tartozhatott Csilizközhöz. Ezt azért is merem állítani, mert ma is létezik Bősnek a Nyárad felőli határában egy dűlő, aminek *Túnyog* a neve. Elődeimtől rám maradt (ma már másnak a tulajdona) egy darabka szántóföld tulajdonlapján ma is ez a dűlőnév szerepel. Gyerekkoromban édesapám egyszer, amikor egyedül szántottam, azt a feladatot adta, *maj' díbe a túnyogi laposra hajcsd a szántásbo eefárott ökrököt legeenyi*. Ami még érdekesebb, hogy a hajdani Csiliz medre képezi ma is a bősi és a nyáradi kataszterbe tartozó földek közötti határt. A folyó kiszáradt, füves, *botlófás* morotváját neveztük mi annak idején *Határszűlnék*.

Hogy mi okból és mikor telepedtek át Tunyog lakói a mostani Nyáradra, ami aztán meghatározta a falu betagozódását Csilizközhöz, nincs rá írott bizonyíték. Így hát kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy Nyárad kerek 200 évvel fiatalabb falu, mint Patas. A többi társától még többel is.

Előre kell bocsátanom, hogy Csilizköz néprajzilag nem tekinthető zárt tájegységnek, még akkor sem, ha vannak csak rá jellemző, egyedi vonások. A szomszéd települések, amelyekkel mindenkor jó kapcsolatban állt, Bős, Bögellő, Izsap és Csicsó.

Bősen keresztül vezetett – bár néha nagy kerülőkkel, már régen is – az országút *Szërdeheere* (Dunaszerdahelyre), Izsapon át Nagymegyerre, meg Kulcsodról is Csicsót érintve, *Füsö(n)* (Füss) és *Tanyo(n) körösztü* lehetett eljutni Komáromba. Nagyobb település a mai Alistál, mely a 20. század folyamán három kisebb községből (Alistál, Tőnye, Felistál) épült össze, Patason át gyakorolt Csilizközre némi vonzerőt. Járt valamikor nálunk egy mondóka, mely így kezdődött: „*Alista, Filista, Tőnye vago(n) közbe*”. Azonban Patasnak és a Csilizen túli falvagnak nem volt erdejük, ezért a téli tűzifa egy részét a nyáradi Duna-töltésen túli erdőből tudták a lakosaik viszonylag könnyen beszerezni, annak ellenére, hogy a két csilizközi község közötti úton, annak elhanyagolt állapota miatt kocsikkal nehezen lehetett az erdőt megközelíteni. Ami viszont a települések lakói közé évszázadokig tartó éket vert, az a földvagyon és az elterő felekezeti hovatartozás volt. Erről is majd később ejtek szót.

Egyelőre vegyük szemügyre a fentebb említett Bőst, mint „ősregi” települést. Neve először Könyves Kálmán (1095–1116) idejéből való oklevél-

ben, 1102-ben fordul elő, *Beys* alakban, amelyről azt állítják a kutatók, besenyő név. Feltételezésük szerint Csallóköznek ezen a táján a honfoglalás utáni időkben, több helyen is besenyők éltek. A település kezdetben a győri várispánsághoz tartozott, de 1264-ben IV. Béla az Amadéknak, konkrétan Amadé Lothardnak adományozta hűséges szolgálataiért. Érdeemes tudni, hogy a XIII. századtól kezdve egyik legbefolyásosabb család az övék volt Magyarországon, egészen a XIX. század közepéig, azaz 1845-ig, amikor fiúágon kihalt. Az Aba nembeli Amadé 1288-tól rövid megszakításokkal 1299-ig volt az ország nádora, vagyis a király után a legmagasabb közjogi méltóság (ez már IV. [Kun] László és III. András uralkodásának ideje). Később már egyik Amadé származék sem jutott fel ilyen magas szintre, ám a leszármazottaik mindmáig élnek, még Csallóközben is. Vegyük hát alaposabban szemügyre, kik voltak ők valójában.

5. rész

AZ EGYETLEN ÍRÓ-MŰVÉSZ FAMILIA CSALLÓKÖZBEN

A történetírás által számon tartott Amadé-család őseinek, valószínűleg már az első magyar fejedelmek idején, fontos szerep jutott. Hogy milyen, azt ma már szinte képtelenség megállapítani. Csupán abból lehet következtetni rá, hogy az első Amadékat (egyes oklevelekben Omodé) Aba nembéliekként tartják számon. Az első Aba pedig nem más, mint Aba Sámuel, István király sógora, Magyarország (1038 előtti) első nádora, majd sorrendben a harmadik (1041–1044) uralkodója, azaz királya volt. Azt már tudjuk, hogy ki és mikor volt e nemzetség második kiemelkedő tagjaként az ország király utáni első főméltósága. Nem tartom tisztemnek monográfiát írni róluk, csupán annyit jegyeznek meg, hogy a familia már IV. Béla ideje alatt két részre (mai szóval élve: két pártra) szakadt akkor, amikor a királlyal szembe fordult a fia, István, olyannyira, hogy még háborúztak is egymás ellen. Az egyik Amadé a király, a másik a királyfi oldalára állt, ezért nyilvánvaló, hogy az egyik előbb, a másik utóbb lett kegyvesztett, persze csak ideiglenesen, mert az alkalmazkodási készség egyik Amadéból sem hiányzott. S ami azt illeti, eléggé szaporák voltak. A XIV. században már 27 felé ágazott szét a rokonság, s birtokaik majdnem a fél országot behálózták. Egyes ágakat aszerint nevezték el, hogy hol volt a földbirtokuk. Ennek alapján jött létre többek között a Bodrog-Keresztúrtúri, a Galgóczy, a Nádasdy, a Rédei stb. család. Viszont már közvetlenül Lothard után megjelent a Lendvay név is. Említésre méltó, hogy az Amadékból jutott Lengyelországtól Spanyolországig szinte minden középkori államba, ahol fontos pozíciókhoz jutottak.

Az öreg Béla és az ifjú (V.) István király közötti viszálykodás elültével, Amadé Lothard birtokai egyikén, Bősön telepedett le. Hogy mikor és miként lett az Amadék tulajdona Várkony, Felbár, a két Szakállas (Apácza- és Lak-), Szilas, Patas, némelyik Karcsa, a Dunától jobbra levő Marczaltó, a számtalan pusztá (major), köztük Bős határában található Fekete-erdő, Kotliba, Tejke, Varjas, Malomfőle stb., nehéz lenne nyomon követni. Ez esetben tán nem is annyira fontos. A települések földesurai az évszázadok folyamán gyakran cserélődtek, adták-vették, csereberélték a földjeiket, ám az Amadék Bős, Várkony és Felbár mellett mindvégig kitartottak. Ők építették a már említett Bős több építészeti stílussal módosított, de máig meglevő, Csallóköz egyik legrégibb templomát; a felbári, a várkonyi

és a bősi kastélyokat, melyek közül a sok viszontagságon átesett bősi, mint műemlék, az 1990-es években történt felújítása után ma ismét eredeti szépségében pompázik. Szerencsére megmaradt a mellette elterülő parkerdő is. Már ezek is elég bizonyítékul szolgálhatnának az Amadék – hol bárók, hol grófok, attól függően, melyik mikor és miért részesült e királyi kegyben, ami a helytörténeti szakmunkákból és más történeti írásokból kibogozható – széperzéke és a kultúra istápolására valló tehetségére. Ám akadtak közöttük kiváló költők és zenészek is. Természetesen többen voltak a katonák, hiszen az uralkodók ezt a mesterséget becsülték legtöbbre, amiért nem csupán rangot, hanem földbirtokokat is adományoztak, vagy csak egyszerűen megerősítették bennük az arra érdemes vazallusaikat. Birtokperek esetén ez a gesztus nem volt lebecsülendő.

Köztudott, hogy a főúri családok tagjai, leginkább a hölgyek, szívesen olvastak, némelyek verseltek is, de valamire való költő alig akadt közöttük. Férfiak esetében már inkább, akik közül kiemelkedett a két várkonyi előnevű Amadé báró, Antal (1676–1737) és fia, László (1703–1764). Velük kapcsolatban érdemes tudni, hogy akkor művelték hat évtizeden át a magyar irodalmat, amikor az éppen mély hullámvölgyben pangott. A Rákóczi-féle szabadságharc elbukott, s a felvilágosodás korának még híre sem volt. Antal báró *„Balassi formájában írt jó színvonalú szerelmes és vallásos verseket, műveltebb volt kora átlagánál. De családjával, osztályával, bizonynyal magával is meghasonlott, világtól elvonuló, illetve a világgal csak szakadatlanul pereskedő viszonyban élő ember...”* (Hegedűs Géza, 1992) Úgy tűnik, a fiú is Balassi nyomdokaiban haladt, de inkább a kiegyensúlyozatlan életmódjával, mint a stílusával, mert versei kimondottan egyediek. Nézzük ismét, mit ír róla Hegedűs Géza: *„Költészetének nagy része vidám vagy álkomoly felhívás szerelmi kalandra. Ehhez azonban gazdag nyelvezete van, kitűnő rímelőkézsége, zenei kultúrán csiszolt ritmusérzéke. Komolytalan költő. Nem egyszer értelmetlen szavakat, olykor értelmetlen sorokat ír, mintha vagy a barokk szójátékosság kései, vagy a dadaisták túl korai elődje volna.”* Talán egyik sem. Mert akár ő is leírhatta volna magáról azt, amit Ady Endre, hogy *„Sem utódja, sem boldog őse, /.../ Nem vagyok senkinek...”*

Annak ellenére, hogy „szakképzett” filozófusként lett magas rangú katoná, valóságos bohém, s ha úgy tetszik, polgári gondolkodó volt, és végül polgári életet élő ember, a legmaradibb, sötét feudalizmusban. Szinte minden európai nyelven beszélt, írt és verselt. Ő volt a Költő, a 18. századi Habsburg-birodalomnak a „legeurópaibb magyar költője”. Azt már sokan leírták, hogy a *Toborzójából*, amelyhez Arany János (!) írt dallamot, népdal

lett, amelyet Kodály Zoltán a *Háry János* megfilmesített színpadi művével tett igazán népszerűvé. Viszont azt meg sem említik, hogy egyházi énekei még a 20. századi énekes könyvekbe is bekerültek. Tudomásom szerint még ma is éneklig egyes énekkarok. (Lásd a *Hozsanna!* című teljes kottás nép-énekeskönyvet!) Engem annak idején szülőfalum templomában gyakran énekelt fohászai fogtak meg leginkább. Íme az egyik szövegének az első strófája: *„Föltekintünk a szegénység ködfelhőin át / Páduának csillagára, Szent Antal, terád / Bízva hozzád fordulunk, Bajainkban gyámolunk, / Hallgat szádra, hő imádra Jézus, jó Urunk.”* A másikban, bár ugyanaz a dallama (volt), azzal az írói fogással él, hogy csak a refrénben mondja ki, kinek a közbenjárására apellál. *„Téged kérünk esedezve, irgalmas Isten! / Szenteidnek felajánlott könyörgésünkben. / Jóságunkat őrizd meg Mindennémű veszélynek / Ártalmától szent Vendelnek könyörgésére.”* Az ének 5. versszakában fogalmazza meg nyíltan, mitől féltek legjobban a csallóközi emberek: *„Ments meg minket az éhségtől, háborúságtól, / Szárazságtól, árvizektől és döghaláltól. / Jóságunkat”* stb. Tehát Amadé László nagyszerű pszichológiai érzéssel is megáldott költő volt. Ha akart, meg tudott szólalni a nép nyelvén, viszont a kelekótyának tűnő, jócskán erotikus verseit a felsőbb réteg mulattatására szánta, ha csak nem pusztán az önmagáéra. Az irodalomtörténészek a költők, írók magánéletéről is be szoktak számolni. Például Amadé Lászlóról elmondják, hogy miután fiatalon megözvegyült, fölöttébb léha életet élt, majdnem sikerült neki a vagyonát elherdálnia. Végül azonban mintha eszébe jutott volna atyja jó tanácsa, hogy polgári származású nőt vegyen feleségül, persze gazdagot, amit végül meg is tett. Bősön született, ott is nevelkedett, de idősödő korában visszavonult felbári kastélyába, ahonnan fel-felruccant a pozsonyi palotájába.

Akadott egy harmadik művésze is az Amadé-családnak, Tádé, akit zongoraművészként emlegetnek, illetve udvari zenegrófként. Vele szakadt meg a nemzetség férfi vonala, ami az Üchtritz-familia által pótlódott ki. Ugyanis báró Amadé Dominika 1841-ben férjhez ment a német származású Üchtritz Emil báróhoz, s hozományul megkapta a nagyvarjasi kastélyt a hozzátartozó birtokkal. Miután Tádé gróf meghalt, a család beköltözhetett a bőszi kastélyba, ahol nemsokáig éltek együtt, merthogy elváltak. Ez azonban nekem gyanús, mert az Amadék buzgó katolikusok voltak, s ebben a világban nem olyan könnyen bontható fel a házasság. Az viszont igaz, hogy nem maradhattak együtt, mert közbejött a magyar szabadságharc, amelyben Emil báró aktívan részt vett. Eredetileg is katona volt, de magyar tisztként emelkedett fel az ezredesi rangig, ám a világoosi fegyverletétel után meg

is bűnhődött érte. Állítólag a poroszok közbenjárására szabadult meg a hosszú börtönbüntetésről, de élete végéig száműzetésben kellett maradnia. Ugye ez már egészen más? Hogy végül milyen valós oknál fogva bontódott fel a házasságuk, arról nincs pontos információ. A fentiek alapján csupán gyanítani lehet. A házasságukból két fiúgyermekük született, Emil és Zsigmond. Az idősebbik 1903-ban Ferenc Józseftől grófi címet kapott, s egyben engedélyt is arra, hogy a család felvegye a várkonyi előnévvel együtt a ketős, Üchtritz-Amadé nevet. A bősi kastély a második világháborút követő rendszerváltásig az övék volt. Leszármazottaik, mint említettem, ma is élnek.

A témához tartozik még, hogy Nagyvarjast az ottani kastélyból történt kiköltözésük után bérbe adták a dunaszerdahelyi Katona Móricnak. Tőle Nagy Ignáchoz került, aki családjával együtt lakott benne, 1945-ben bekövetkezett haláláig. Három hajadon lánya közül – már elég öregecskék voltak, amikor először láttam őket –, az egyik tehetséges festő hírében állt, ha nem tévedek, ő festette a nyáradi templom *Mária mennybemenetele* című oltárképét, ami valójában reprodukció. A három öreg hölgyet mind Nyáradon, mind Bősön Nagyignác kisasszonyokként emlegették. Életük utolsó szakaszát kegyelemből a bősi kastélyban élték le.

6. rész

CSILIZKÖZ EGYKORI NEMESEI

Alsó-Csallóköz, a táj legvízenyősebb része, aránylag gyorsan benépesedett. A témát, hogy milyen arányban lakták be közép- és kismemesek, valamint jobbágys, nincs tudomásom róla, hogy a történészek közül valaki feldolgozta volna, bár nem kizárt. Én csupán arra vállalkozom, hogy a csilizközi nemesi neveket feltérképezzem.

A várjobbágys – később csak jobbágys – nemessé nyilvánítását már az Árpád-házi királyok elkezdték. Általában azok a férfiak kaptak nemességet, akik jó szolgálatot tettek az uralkodóknak, elsősorban katonáskodással, de más mulattató vagy hasznos tevékenykedéssel; vadászatok, tornajátékok (párviadalok) szervezésével, adóbehajtással, ló- és ebtenyésztéssel stb. Egyszóval olyan dolgokkal, amelyekben az udvarnak nagy öröme telt, vagy belőle busás haszna származott. Ilyen lehetett a csallóközi halászat, az állattenyésztés, de bármi, amit az uralkodó, vagy a körülötte sündörgő befolyásos személyek felkaroltak. (A korrupció és a lobbizás biztosan nem a legújabb kor találmányai.) Ami a nemességet illeti, a család leszármazottaira is átöröklődött. Ezért aztán a 19. század közepére már annyi nemese lett Magyarországnak, még a nemzetiségek közül is, mint égen a csillag. A családi nevekből nem nehéz kikövetkeztetni, miféle emberek voltak az úgynevezett kismemesek (másutt kurta-, bocskoros vagy hét szilvafás nemesek). Aztán, évszázadok múltán, eljött az ideje, hogy véget vessenek a mondvacsínált kiváltságoknak.

A legutolsó nemesi összeírást 1842-ben végezték, melynek alapján Reiszig Ede dr. állította össze Győr vármegye nemeseinek a listáját, amit 1908-ban tett közzé. Ennek alapján megállapítható, mely nemesi családok lakták akkor Csilizköz falvait. A névsor azért is érdekes, mert az 1800-as évek közepén létező legtöbb családnév mindmáig jellemző a településekre. Nekem az is feltűnt, hogy Balony nevét Ballonynak írja Reiszig, Radványét meg már Csilizradványnak, viszont Nyárad és Patas elé, mint már említettem, jóval később került a Csiliz- előnév.

Most pedig vegyük sorra egyes községek nemeseinek listáját. A településnév utáni szám azt jelenti, hányféle nemes família élt a faluban, a vezetéknevet követőből pedig azt tudhatjuk meg, hány család osztozott egy-egy néven. Az viszont örök rejtély marad, hány tagja lehetett a nevezett familiának, aminek feltételezett oka a járványok pusztítása és a nagyarányú gyermekhalandóság.

Balony 21: Angyal 1, Bartal 1, Both 1, Csicsai vagy Tsitsay [nem tünteti fel Reiszig, melyik család használta az egyik, melyik a másik változatot, holott az i-vel és az y-nal végződő nevek mindmáig más-más famíliához való kötődésre utalnak], Csomor 1, Horváth 11, Jankó 1, Kovács 2, Markhót 7, Márkus 1, Matits 1 Patasi 5, Szivák (plébános) 1, Takács 3, Tóth 5, Varga 8, Váczy 1, Vas 1, Vida 1, Vörös 6, Zsemlye 3.

Nyárad 9: Bajcsy 2, Csicsai (Tsitsay) 16, Mészáros 1, Miholits 18 (?), Mórósz (?), Pótz 4, Sebő 18, Sebők 3, Vida 28.

Patás 24: Ábrahám 2, Balassa 1, Baráth 1, Beke 1, Berengej 1, Both 11, Csémy 14, Csicsai (Tsitsay) 10, Csóka 1, Fűri 10, Horváth 3, Iván 1, Keszeg 2, Kis 2, Kovács 2, Lévai 1, Nagy 2, Ságghy1, Sándor 1, Sidó 1, Simon 15, Soós 1, Sós 13. Takács 8.

Csilizradvány 37: Bartal 1, Bögi 2, Böghy 2 Burján 5, Csaplár 3, Csete 1, Csicsai (Tsitsay) 1, Csikász 6, Dékán 2 Érsek 1, Farkas2, Fűri 5, Horváth 3, Kalmár 5, Keszeg 1, Lelkes 2 Lovas 2, Makó 2, Makkó 1, Marthony 1, Mészáros 2, Miholits 3, Milkovch 1 Nagy 5, Ollári 8, Pótz 2, Sándor1, Sidó 1, Süki 3, Szabó 16, Szombathy 5, Takács 15, Tamásy 6, Tar 3, Vida 5, Vörös 4, Zsemlye 1.

Kulcsod 11: Baráth 1, Both 2, Csémy 1, Keszeg 6, Nagy 14, Paksi 11, Révész 2, Soós 1, Szombaty 2, Takács 1, Vörös 7.

Medve 22: Álló 1, Bajcsy 7, Bartal 1, Csicsai (Tsitsay) 7, Csomor 1, Döme 1, Fekete 3, Horváth 19, Karábits 1, Kovács1, Kulats 9, Lengyel 2, Molnár 9, Nagy 1, Oross 1, Sebők 4, Szabó 5, Szakály 11, Takács 1, Vas 6, Végh 1, Vida 1.

Szap 33: Álló 2, Bajcsy 2, Baráth 1, Bartal 8, Bekő 4, Böghy 2, Börözt 1, Bozsaghy1, Csicsai (Tsitsay) 6, Csóka 3, Étsy 13, Fábíán 1, Fekete 1, Földi 1, Gál 4, Hatos1, Horváth 2, Kalmár 1, Karátsony 2, Kis 1, Megyeri 2, Mórósz 12, Nagy 3, Patkó 1, Radványi 2, Sidó 1, Simon 3, Szabó 1, Szeghy 1, Takács 2, Tóth 1, Vas 1, Vesnye1. (Reiszig, 1908)

Összesen tehát 157 nemesi család lakta Csilizközt. Ehhez viszont hozzá kell adnunk még két nevet, a *Basót* és a *Hamart*, akik a névsorban nincsenek feltüntetve, talán azért nem, mert nekik címeres nemesi levelük is volt, miként a Bartalos és a Sebő famíliának, ám az utóbbiak közül az egyik ág, mint már fentebb jeleztem, Szini előnevet is kapott. A csiliznyáradai temetőben a negyvennyolcas honvéd alezredes, Sebő Alajos obeliszkjén kívül egy másik sírkövön, egy későbbi Sebő Alajosnak és Anna nevű nővérének a neve előtt is ott áll a Szini előnév. Bár az utóbbiakat is megillette (volna), életükben soha nem használták sem ők, sem a testvéreik, de már az édesapjuk, Sebő Ferenc és nagypapjuk, József sem. Viszont a dédapjuk, Gábor még igen, és neki az egyik dédunokája, Imre (akit ismertem, sőt ifjúkoromban a földéken még együtt dolgoztam vele), szintén. Neki is csak a sírkövén van feltüntetve, de a leszármazottaién már nem.

Bizony, a Veszprémből küldött, tintaceruzával írt levél feladójához, *Sebő Ferenc*hez, a 31. népfelkelő gyalogezred honvédjéhez, azaz közkatonájához aligha illetett volna a nemesi előnév. Ám ki tudja, hiszen a népfelkelőknek nevezett bakák mindegyike, több mint valószínű, nemesi származék volt. Különben minek alapján „szólította” volna fel őket a hatóság, mint a hajdani „inszurgensek” utódait, hogy Ferenc József császár és király nevében sürgősen vonuljanak hadba?

Egyébként az 1867-es kiegyezés után már az egyszerű falusi ember számára nem sok jelentőséggel bírt a nemességhez való tartozás. Ugyanis akkor törölték el Magyarországon másodszor és végérvényesen a jobbágyságot. (A jobbágy családokat nem tartották számon, pedig a nép tetemes hányadát ők alkották.) Ettől fogva csak az számított, kinek mekkora a vagyona, azaz hány hold földje volt. A 10-20 holdas, sokgyermekes gazdák, ráadásul ha termőföldjük gyenge minőségű volt, már igen szerény körülmények között élhettek. Hát még azok, akiknek sokkal kevesebb vagy semennyi sem jutott. De ez már egészen más téma.

A *Sebő* famíliából címeres nemeslevelet *István* kapott 1623-ban, II. Ferdinánd (1619–1637) királytól, melyet Borsod vármegyében hirdettek ki, csak hogy ezt, mint örökséget, időről időre meg kellett erősíteni, amit az utódok nem mulasztottak el megtenni. Így került rá sor 1744-ben, 1777-ben, 1809-ben és 1839-ben Győr vármegyében; 1795-ben Fejér-, 1809-ben Torontál- és 1843-ban Bihar megyékben. Akiket a *Szini Sebő* család tagjai közül név szerint följegyeztek, a következők voltak: *Mihály*, győri kanonok (1753-ban); *József*, Nyárad község hadnagya (1839-ben); *Alajos*, császári huszártiszt (az 1848–49-es szabadságharc alezredese); (II.) *Mihály*, ugyanekkor győri plébános; *Árpád* (meghalt 1900-ban), Szt. Benedek rendi tanár, a rend bakonybéli jószágkormányzója, aki költő volt; *Ignác* (meghalt 1967-ben), Berettyóújfalun földbirtokos; *Pál*, nagyváradi káptalan uradalmi ügyvédje, fia, (III.) *Mihály* nagyváradi ügyvéd, Bihar vármegye tiszteletbeli tisztí ügyésze, a vármegyei Függetlenségi Párt főjegyzője. Tehát akiknek a neve fennmaradt, valójában egyik sem tekinthető kiemelkedő történelmi, azaz történelmet formáló személyiségnek, hiszen csak köznemesek voltak. Talán még Alajos sem, aki az 1848–49-es szabadságharc egyik epizódja – Riedesel báróval Tápióbicskénél vívott párbaja – folytán került az események sodrába, meg Jókai *A kőszívű ember fiai* című regénye révén. Ennyi azonban kevés volt ahhoz, hogy befolyásolni tudja a harcok későbbi, még inkább a szabadságharc kimenetelét. Mégis ő az, aki méltán megérdemli az utókor tiszteletét.

Akik utolsókként büszkélkedhettek a Szini előnévvel, a balonyi Sebő család tagjai voltak. Nekik kriptájuk áll a község temetőjének közepén, melynek a falán fekete márványtáblákra írták fel nevüket, meg a hozzátartozóikat is. Egyiken ez olvasható, csupa nagybetűvel: „ITT NYUGSZIK / SZINI SEBŐ IMRE / KIR, TÖRVÉNYSZÉKI ELNÖK / ELHALT 1904 JAN 24. / ÉLTE 73-IK ÉVÉBEN. A másikon: Ns PETŐCZ LÁZÁR / HONVÉD ŐRNAGY / ELHALT 1898 JÚL. 17. / ÉLTE 42-IK ÉVÉBEN. Alatta: DR. PACSÉRI CSÁSZÁR ERNŐ / HADBÍRÓ ŐRNAGY / ELHALT 1929. JÚN. 14. / ÉLTE 47-IK ÉVÉBEN. Majd: PETŐCZ LÁZÁRNÉ / SZÜL. / SZINI SEBŐ IRMA / ELHALT 1946 SZEP. 18 / ÉLTE 83-ÉVÉBEN/ ÁLDÁS PORAIKRA.”

Sebő Imre karrierjéről több információ áll a rendelkezésünkre, mint amennyit közöl a sírfelirata. „...előbb főszolgabíró, később járásbíró, majd a győr-szigeti kerület országgyűlési képviselője, és végül haláláig, 1904-ig a győri királyi törvényszék elnöke” volt (Végh Ferenc kézírata). Tehát megyei főtisztviselő Győrben, ám hogy mikortól meddig volt országgyűlési képviselő, és milyen munkát végzett a parlamentben, arról nem tudunk semmit. Legfeljebb elképzelhetjük; megfelelő ismeretségi körök támogatásával építhetett ki magának kitűnő politikai pályát.

Az első táblán több családtag neve is szerepel, főleg gyermekeké, akiket itt nem tartok fontosnak felsorolni. Viszont a táblákon feltüntetett nevekkel kapcsolatban felmerülhet néhány kérdés, amelyek elgondolkodtatók. Egyik például Petőcz Lázárnak a honvéd őrnagy mivolta. Ő koránál fogva nem lehetett Kossuth katonája, tehát csak a kiegyezés utáni honvédségben juthatott fel a ranglétrán, az őrnagy rendfokozatig. A másik, hogy mi joron kerülhetett Petőczné és férje neve közé dr. Pacséri Császár Ernő neve, mert semmi nem utal arra, hogy rokoni kapcsolatban állt volna akár a Petőcz, akár a Sebő családdal. A két tábla között kellett legyen egy harmadik is, a nyoma tisztán kivehető, meg a csavaroké is, melyekkel egykor felrogzították, csak éppen maga a tábla hiányzik. Vajon kinek a neve lehetett rajta? Minden valószínűség szerint dr. Petőcz Istváné, akire úgy emlékeznek, ügyvéd volt és földbirtokos. Volt szerencsém őt látni kétszer is. Egyszer, amikor nyáradi házunk előtt Patas felé, elegáns szánjának hátsó ülésén ülve, vadászpuskával az ölében elhajtatott. A lovak hámján csengők csilingeltek, rajta pedig prémgalléros bunda volt. Nekem életre szóló élményt nyújtott a csupán pár pillanatig tartó látvány. Valahányszor Weöres Sándor *Szán megy el az ablakod alatt* című versét olvasom, mindig Petőcz szánja elevenedik meg előttem. Csengői pedig *csönd-zsákból hangot lopnak* a fülembé.

Dr. Petőcz István a maga 300 hold földjével csak a középbirtokosok közé tartozhatott, viszont emelte a rangját a jogi végzettsége, miáltal járási viszonylatban az úri réteg egyik tagja lehetett. Suttogva emlegették, hogy tizenkilencben vörös katona volt. Ám a Trianon utáni Csehszlovákiában senki sem kérte tőle számon a múltját. Egyébként a Horthy-korszak szám-talan főtisztje és tábornoka a magyar Vörös Hadseregben alapozta meg karrierjét. A második világháborút követő rendszerváltás után viszont Petőcz a legnagyobb „kizsákmányolók” közé soroltatott, ami nyilvánvalóan meghatározta további sorsát, amiről én semmit sem tudok. Még egyszer találkoztam vele, de erről is majd később.

Petőczék nem tartották a rokonságot a nyáradai (Szini) Sebő leszármazottakkal, tudtommal, a módosabbakkal sem. Erre abból merek következtetni, hogy az egyik családtag emlékezete szerint, néhai nagyapám húgát, Sebő Benedeknét, miután náluk járt, így rőttá meg egyik rokona: „*Mégbolondútá Böske, hogy Irmát naccságos asszo(ny)nak tituládd, iszē(n) onoka testvírők vattok?*” Valószínűleg, másod unokatestvérek lehettek. Ezt csak azért említem meg, mert annak idején, amikor alkalomadtán szoba került az a bizonyos címeres nemesi levél, mindig hozzátették, valahol elkallódott. Alighanem rossz helyen keresték, ha egyáltalán kutakodtak utána, mert ha valakinek érdeke fűződhetett hozzá, hogy megőrizze, ki más lett volna, mint Ns. *Petőcz Lázárné, született Szini Sebő Irma*. Hogy ezt miért jegyzem meg? Mert létezett a magyar jogrendben egy ún. címer-egyesületi törvény, ez alapján ha két különböző nemesi famíliához tartozó fiatal összeházasodott, ebből eredően bizonyos fajta öröklési jogok is származhattak. (Lásd, Üchtritz-Amadé grófok esetét.) Miért ne lappanghatott volna valami hasonló szándék a Ns. Petőcz és a Szini Sebő família tagjainak egybekelése mögött is?

A Szini Sebő família nemesi címerének leírása: „*Vörösben, zöld alapon könyöklő zöld mezű kar nyilvesszőt tart. Sisakdísz: pajzsbeli kar, 4 ezüstliliom között, 3 arany búzakalászt tart. Takarók: kék-arany, fekete-ezüst.*” Ám ha fotokópiáját jobban szemügyre vesszük, és megszámloljuk rajta a búzakalászokat, kiderül, hogy nem 3, hanem 6 van belőlük. Ez viszont már csak heraldikai szempontból számíthat valamelyest.

Az 1867 februárjában megtörtént osztrák–magyar kiegyezés nemcsak új államalakulatot hozott létre, hanem alaposan megváltoztatta a társadalmi viszonyokat is. Amit a magyar országgyűlés 1848 áprilisában hozott törvényeivel kívánt megvalósítani, az csak tizenkilenc esztendei késéssel sikerült.

Most hagyjuk a nagypolitikát, csak azt említsük meg, milyen törvények születtek akkor a „nép érdekében”. *„A törvény előtt egyenlők lettek a különböző keresztény felekezetek és a különböző származásúak. Újra bevezették a közteherviselést (kimondták hogy mindenki számára kötelező az adófizetés), megszüntették a jobbágyságot és eltörölték az úrbéri rendeletet, meg az ősiséget is.”* Ez utóbbi azt jelentette, ha az egyenes ági fiúörökös meghalt, törvény biztosította, hogy a vagyont a rokonság (nemzetség) tagjai örökölhessék, ahelyett, hogy az a koronára (20. században az államra) szállt volna. (Ennek módosított változata érvényesül még ma is, amit az ún. szocialista rendszer sem változtatott meg.) Majd később kitérek rá, hogy ezt miért tartom fontosnak megemlíteni. Summa summarum: 1867-óta megszűnt a kismanességhez való tartozás jelentősége, a nemesi előnév pedig megfelelő vagyon nélkül inkább erkölcsi teher lett, sőt akár még gúny tárgyává is válhattak, akik büszkélkedtek vele. Hát ezért sem tartotta magát az én nagyapám, népfelkelő honvédként, „Szini Sebőnek”. Megelégedett az egyszerűen *Sebő Ferencz* névvel. Sőt, mint a tények mutatják, népfelkelő se kívánt lenni, és pláne hősi halott nem.

7. rész

A CSICSAY CSALÁD

A Csicsay családnév minden bizonnyal Csicsó község nevére utal vissza, amit abból is lehet gyanítani, hogy Nagymegyer környékén a csicsóiakat „csicsai embereknek” nevezik. A magyar családnevekben gyakori az ilyen magánhangzó átalakulás, pláne a földrajzi eredetű, főnevesített melléknévek esetében, mint például: makói – Makai (-y), liptói – Liptai (-y), sallói – (Sallai), somlói – (Somlay) és így tovább. Mi valószínűleg attól a famíliától örököltük a nevünket, amelyik a Tsitsay formában használta a Csicsait, de amikor ez már túl elavultnak tűnt, és a leírásához magyarázatokat kellett fűzni, áttértek a kiejtési módjára. Viszont a megkülönböztetés végett megtartották az y-t, amihez még mindig útbaigazítás „szükségeltetik”. Ám ez csak feltételezés, mert semmi más bizonyíték nincs rá, mint a mai írott szóalak. Ma is vannak névrokonok, akik i-vel írják a nevüket.

Szüleim Csicsay Mihály (1910–1999) és Sebő Julianna (1909–1974) Csiliznyárad közepén, két egymással szembeni, egyforma parasztházban születtek, melyeket az országút választott el egymástól. Édesapám szülei – mint másod vagy harmad unokatestvérek –, Csicsay Benedek és Csicsay Katalin, egy famíliából származtak. Öt gyermekük közül három fiú volt,

István, Mihály és Lajos, két lányból az egyik még kicsi korában meghalt, a másik, Mária, Wimmer Istvánhoz ment feleségül, de még fiatalon elhunyt tuberkulózisban. Két ifjúkorú gyermeket hagyott maga után, Istvánt és Ilonát.

7. kép. Sebő Julianna
édesanyánk leánykori képe,
1930 körül

Nagyanyánkat is tüdőbaj vitte el, ami abban az időben tömegével pusztította az alföldi embereket, amiért joggal nevezték el e kórt – mint közép-korban a kiütéses tifuszt – *morbus hungaricusnak*, vagyis magyar betegségnek. Édesapám, amikor félárva maradt, valójában teljesen az lett, mert apja szinte semmit sem törődött vele. Úgy tengett-lengett az udvarban, mint egy gazdátlan jószág. Édesanyjáról első és egyetlen emléke maradt, az, ahogy négyévesen, mezítláb szaladt a koporsója után. Tízévesen, akár a *szógáknak* az istállóban, egy deszkából *összeeszkábált szómapriccs* lett a fekvőhelye, amire létrán kellett felmásznia, mert fel volt függesztve a padlásgerendákra, hogy az állatoktól ne foglaljon el helyet. Gyerekkoromban még sok ilyen *szógaágyat* lehetett látni a gazdák istállóiban. Apámnak, mint minden gyereknek, már kicsi korától kezdve, reggeltől estig dolgoznia kellett. A konyhába csak akkor mehetett be, amikor enni hívták, akkor is csak annyi időre, amíg az ételét elfogyasztotta. Már iskolába járt, amikor gennyes középfülgyulladászt kapott, amit senki sem kezelt. Sok fájdalom közepette magától gyógyult ki a fertőzésből, viszont a nyoma örökre megmaradt. Arra a fülére élete végéig halláskárosult lett, ami miatt a sorozáson majdnem *kiszuperáták*, ám minden oka megvolt rá, hogy katona akarjon lenni. Egy év késéssel végül *szkoppënnnek* minősítették, azaz *beváttnok*. (A cseh *schopen* kifejezés magyarul alkalmasat jelent.) A 20-as, 30-as években a katonának alkalmatlanokra egy gúnydalt is kitaláltak, ami úgy kezdődött, hogy „*Nyëszkoppënnnek talátok....*” Hasonló volt ez ahhoz, amit a sorozásokat, illetve bevonulásokat követően szokás volt dalolni: „*Maradt itthon kettő, három nyomorult / rátok lányok még az ég is beborult.*”

Apám az iskolában kitűnően tanult, de csak öt elemi jutott neki. Hogy mekkora kár volt ez, jóval később derült ki. Nyáradon akkor ennyi volt kötelező, holott a törvény szerint az elemi iskolának hat osztályosnak kellett volna lennie. Valószínűleg ez azért történhetett így, mert a monarchiabeli törvények érvényüket veszítették, a csehszlovákiaiak pedig feltehetően még nem érkeztek meg hozzájuk. A Csehszlovákiához csatolt Csilizközre hosszú időn át valóban ráillett, hogy Isten háta mögötti terület. Az egy más dolog, hogy nekem a világ közepeként vésődött be az emlékezetembe, ami a legtöbb embernél természetes a szülőfalujával, illetve a szűkebb pátriájával kapcsolatban.

Édesapám, öcsém bejegyzésével, élete utolsó tizenhárom évét nálunk, Párkányban élte le. Mi viseltük gondját a feleségemmel, de ha nekem pár napra el kellett utaznom, akkor a fürdetését is ő vállalta, mert apám, egyrészt a háborúból hozott betegsége, pontosabban az ott szerzett gyomorbaja

utáni műtét következtében kialakult trombózisa miatt (egyik lába térden alul, élete végéig fekete volt), másrészt az előrehaladott kora által, a fürdőkádat nem bírta egyedül igénybe venni. Esténként korán le szokott feküdni, de éjszakánként többször is felébredt, s ilyenkor szívesen csemegézett. Mindig megkérdeztük tőle, mit készítsünk be az éjjeliszekrényére, s általában valamilyen kompótot vagy kekszet kért. Mindkettőt megkapta, ám egyszer csak azt vettük észre, hogy valamit rejteget a párnája alatt. Kíváncsiak voltunk, ugyan mi lehet az? Legtöbbször alma volt, amit éjjel sohasem evett meg, de az is előfordult, hogy *puffancsot* (lekváros buktát) dugott el, amivel sikerült összemaszatolnia a párnáját. Aztán, mint a csínytevésen ért gyerek, igyekezett valamivel kimagyarázni. Pedig feleségem soha semmit nem tett szóvá neki. Otthon, Nyáradon, amíg édesanyám élt, sosem fordult elő ilyesmi, de nálunk előjött rajta a gyermekkori félelem, mi lesz, ha másnap nem kap ennivalót. Mi mindig együtt étkeztünk, s ha kiballagott a város szélén levő kertünkbe, csomagoltunk neki tízórait vagy uzsonnát. Előfordult, hogy egy nap kétszer is megtette az oda-vissza négy kilométernyi utat, gyalog. Vasárnap délelőttönként is gyalog járt templomba. Tiltakozott, ha autóval akartam elvinni, mert-hogy neki az orvos

8. kép. Csicsay Mihály édesapánk „cseh”
tényleges katona 1932 tavaszán, Bilina

„előírta”, minden nap annyit sétáljon, amennyit bír, különben ki fognak újulni a lábszárfekélyei. Természetesen ügyeltünk rá, hogy azért túl ne terhelje magát. Nem egészen öt hónap hiányzott a kilencvenedik évéhez, amikor meghalt. Testvérei közül ő élt legtovább.

Apám legidősebb testvére *Pista* (István), egy jó hírű balonyi kovácsmesternél tanulta ki a szakmáját, de nem egyszerű patkolókovács lett, hanem kazánkovács is, aki a gőzgépekhez és a korabeli motorokhoz is értett. Jól menő gépész volt, jövedelméből (társutalajdonosként) cséplőgépet, azaz gépsort vásárolt, később motoros darálót is működtetett. Inasokat tanított és se-

gédmunkást alkalmazott. Amiért télen kukoricadarálással foglalkozott, Csizkőzszerre *Srótos Pistaként* emlegették. (Srót tájnyelvünkön durva gabona, illetve kukoricadarát jelent.) Tehát Pista bátyám tehetős iparosként enyhíthetett volna testvérei sorsán, de ő helyett a mindenkori politikai pártok vezetőihez *fenyekédet* (dörgölődött), pontosabban *összekompálbékodott* (szövetkezett) velük. Mindig azokkal, *akkik ippe(n) a pócra* (polcra) kerültek. Úgy tűnik, Pista bátyám nem elégedett meg azzal, amit szaktudásával és szorgalmával képes volt elérni, ezért nemcsak egyszerű tagja volt az egy-
 mását követő, más-más ideológiákat valló politikai pártoknak, neki folyvást szerepek kellettek. A háború előtt és alatt kihívóan magyarkodott, utána

9. kép. Sebő Ferenc nagybátyám „cseh” tényleges katona. Bzenec, Morvaország, 1930-1933 körül

pedig egyik szervezője lett a *reszlovakizálás*nak, de ami még ennél is súlyosabb hiba volt, mi több, már vétek, hogy a helyi kitelepítő bizottság tagjaként azok közé sodródott, akik kijelöl(het)ték, hogy a község lakói közül kik kerüljenek föl a lakosságcsere néven elhíresült Magyarországra telepítendőek listájára, és kik a Csehországba deportálandókéra. Az előbbieket közé, hagyta (rossz nyelvek szerint javasolta), hogy a testvéröccsét, azaz édesapámat is családotul felvegyék a listára. Ami azonban a mentségére szolgálhat(na), ha nem ezt az ingoványos utat választja, kérdés, nem arra a sorsra jutott volna-e, amire a legtöbb jómódú falusi iparos? A háború utáni rendszerváltást követően, minden bizonnyal, igen. S akkor őt is Csilizköz népének kizsákmányolói közé sorolják, aminek következtében nemcsak a vagyonát veszíti el, hanem ráadásul a családjára is rásütik a bélyeget. Példának okáért említtem meg a balonyi jól menő iparos, *Mórocz szabó* lányának, *Babának* az esetét – sem neki, sem édesapjának a keresztnévét nem tudom, és csak a hölgyet ismertem látásból –, akit az ötvenes években bocsátottak el az állásából. Persze már nem etnikai okokra hivatkozva, hanem származását tekintve, egyszersmint tanítóképzőt végzett értelmiségit osztályidegenné nyilvánították. Ugyanis a régi értelmiséget (szlovákokat, magyart egyaránt) megbízhatatlannak tartották, s a megrostálásukat pont a tanítókkal kezdték. A magyarok között más nem is igen akadt még akkor, az a néhány is csak mutatóban. Hogy miért, majd arról is számot adok.

A történelemben az egyszerű emberek életútjának alakulásában vajmi kevés jelentősége van a „mi lett volna ha” kérdésnek. Csak védekezésből és tévedésekből elkövetett tettekre akadhat némi ok a magyarázatokra, sőt még a megbocsátó felejtésre is. De gonoszságból és turpisságból fakadó gyűlölködésre már sokkal kevésbé. Nem hiszem, hogy nagybátyám az utóbbiak közé tartozott volna.

Pista bátyám házasságából több gyermek született, halva. Csupán egy leányt, *Bözsikét sikerült* felnevelniük, aki a jogfosztottság éveiben – nyilván apai „érdemek” révén – szlovák középiskolákban tanulhatott tovább, s végül tanítói képesítést szerzett. Bözsike egy rövid ideig a nyáradi szlovák tanítót, Jozef Michalkát helyettesítette, majd az ötvenegyben megnyílt csilizradványi „polgári” iskolában egy évig engem is tanított. Úgy emlékszem rá, jól felkészült pedagógus volt, miként a férje, Csomor Lajos is, aki előbb Csilizradványon volt iskolaigazgató, utána a bösi szakközépiskolában tanított, s végül hosszú időn át a tanügyben, járási szinten osztályvezetői állást töltött be Dunaszerdahelyen. Úgy tudom, két lányuk született, akiket csak kicsi korukban láttam. Úgy hallottam, ők is a pedagógiai pályát választották.

Amit életem alkonyán pótolhatatlan hiányként könyvel(het)ek el, hogy dédszüleim, Csicsay Jónás és Peötz Mária leszármazottai valószínűleg egymás létezéséről sem tudtak semmit mindaddig, amíg az 1990-es, a 2000-es, majd a 2010-es években lezajlott hagyatéki és póthagyatéki tárgyalások, közjegyzői megkeresés folytán ki nem derült, régies kifejezéssel élve, kik egymásnak a vérszerinti *rózsombókjai* (rokonai). Így hatott ki ránk az 1867-ben hozott örökösödési törvény.

Második fiútestvére édesapámnak *Lajcsi* (Lajos) bátyám volt. Miután édesanyjuk meghalt, őt is, akárcsak apámat, a nagyszülei vették – úgy ahogy – pártfogásukba. Ő akkor még csak kétéves volt, ám dolgos, szorgalmas legénnyé cseperedett. Miként édesapám, a tényleges katonaéveit Csehországban szolgálta le, s hogy otthont teremtsen magának, fiatalon megnősült. Feleségül vette Lendvay Vendel egyik leányát, Jolánt. Ám amikor Ilonka kislányuk csak egyéves volt, kitört a második világháború, és Lajcsi bátyámat is behívták a magyar hadseregbe. Sebesülés nélkül küszködte végig a nagy világegést, végén szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948-ban került haza a családjához. Egy rövid ideig kétkezi munkát végzett, majd teherjármű-vezetői jogosítványt szerzett. Különböző állami vállalatoknál dolgozott, s végül a helyi földműves-szövetkezetben lett sofőr. Diákkoromban a nyári szünidő alatt, sőt mikor már tanítói állást is kaptam, alkalmadtán rakodómunkásként dolgoztam mellette. Aránylag fiatalon, a nyugdíjas korhatár elérése előtt hunyt el, ha jól emlékszem, tüdőgyulladásban. A fogságból való hazatérése után még két gyermekük született, Jolika és Lajcsi. Hozzájuk fűzött igazibb rokoni kapcsolatot, bár nem olyan szoros, mint édesanyám testvéreihez, meg egyáltalán a Sebő család többi tagjához, vagyis az anyai unokatestvéreimhez, kiknek a felmenői, egy kivételével, mindnyájan szapi, illetve eredetileg Balonyról származó Csicsayk voltak.

Említettem a lánytestvérüket, Wimmer Istvánnét, akire bár lehetne, de nem emlékszem. Csak azt tudom, hogy két gyermeke született, István és Ilona. Annak ellenére, hogy velük első unokatestvérek voltunk, a közöttünk levő nagy korkülönbség miatt néneztem, bácsiztam őket. *Pista* bácsi megyei szaktanfelügyelő volt Győrben (ha jól tudom, történelemtanár). Vele mindössze kétszer találkoztam, már felnőtt koromban. Nős, családos ember volt, ám a családjáról semmit sem tudok. Ilonka néni szintén pedagógus lett, alsótagozatos tanítónő, információim szerint a Komárom melletti Aranyoson töltötte végig pályáját. Ők a férjével szintén két gyermeket neveltek fel, de csak a fiát, Szűcs Jenőt – ha jól tudom, a férjét is így hívták – ismertem

futólag, aki sajnos fiatalon hunyt el. Csak annyit tudok róla, hogy kitűnő művészi fotókat készített. A lányuk még él Komáromban, de vele egyszer sem hozott össze a sors, még a nagy- és dédszüleink utáni póthagyatéki tárgyalás alkalmával sem, melyen betegség miatt én nem tudtam részt venni.

Csicsay Benedek harmadik házasságából is született édesapámnak két féltestvére, *Árpi* (Árpád) és *Ilonka* (Ilona). Apai ágon tízen voltunk unokatestvérek, akik között, mint említettem, olyan is akad, akivel sohasem találkoztam, és sajnos még a keresztnévét sem tudom. Árpi bátyámat szerettem, és ő is mindig kedves volt hozzám. Amíg magángazdálkodás folyt, sok alkalommal dolgoztunk együtt a határban. Ő is aránylag fiatalon halt meg. Egy fiú maradt utána, Zoltán. Ilonka nénémre is szívesen gondolok vissza, de miután férjhez ment, és mindketten elkerültünk Nyáradról, többé nem is láttuk egymást.

Lajcsi bátyám idősebbik lányához, Ilonkához azonban kezdettől fogva jó barátság fűzött. Amíg édesapja a háborúban katonáskodott, ők édesanyjával Sebő nagyanyámék szomszédságában laktak. Emlékezetem szerint sokat *cötönyöztünk* (csetlettünk-botlottunk) együtt hol az egyik, hol a másik udvaron. Édesanyám vele kapcsolatban egy gyerek-kiszólásomat is gyakorta megemlítette. Ugyanis amíg a felnőttek beszélgettek, mi a kút mellé kitett öreg *konyhaasztal hígyá(n)* (az asztallábakat keresztben összekötő deszkalapokon) szoktunk üldögélni. Egyszer, amikor elmentek, Ilonka nem vitte magával az egyik játékát, mire én utánuk kiáltottam, „*Ilonka, visszafelejcs!*” Korán csatlakoztunk az utca gyereksapatához, akikkel *apátosdit* játszottunk a bekerítetlen templom körül, és mászkáltunk a templom előtti téren elburjázott papsajttengerben. Az apátosdi egyszerű bújócska volt, melyben a *sunyónak* (hunyónak) meg kellett találnia a *bújókot* (elrejtőzöttek), de aki előbb ért a hunyó *heere*, rácsapdosott a falra, miközben azt kiabálta, *apát, apát*, te vagy a *sunyó*. Játékaink rengeteg mozgásból, vagy inkább rohángálásból álltak, mint például a *nípesdi* (méta), a *pilickézis* (bigézés), ami nem volt éppen veszélytelen, mint például az előbbi sem.

Akkoriban szinte csodaszámba ment, ha egy-egy személygépkocsi nagy porfelhőt kavarva átrobogott a falvakon. Mi gyakran játszadoztunk az utcán, még az országúton is, ami senkit sem zavart. Egy napon, a ma is meglévő Szent János szobor és a temető közötti felső faluvégén *rajcsúzóztunk*, amikor messziről észrevettük, hogy Bős felől egy fehér mentőautó közeledik. A gyerekraj, szokása szerint, ugrásra készen az útszélen felsorakozott, s mint az erdei vadak éjjel, ki akartuk próbálni, át bírnuk-e rohanni

a jármű előtt, amikor az a közelünkbe ér. Rendszerint sikerült, de akkor az egyszer nem. Ilonka lett az áldozat, aki a legkisebb volt közöttünk. Egy pillanatra lemaradt, talán meg is botlott futás közben, és elesett. Szerencsére „csak” a lába tört el. Mi, vétkünk tudatában, mint egy madárraj, ha *virgse* csap *közibük*, *menekűtü(n)k*, ki *meere* látott. Ilonkát pedig begipszelt lábbal, babakocsiban tologathatta az édesanyja mindaddig, amíg teljesen fel nem épült. Iskolában aztán már könnyebb volt utolérnie bennünket, ám ennek okát úgyszintén a későbbiekben mondom el.

8. rész

A ROKONI ÉS A BARÁTI SZÁLAK SZÖVEVÉNYE

Lajcsi bátyám volt az a második világháborús hadifogoly, akivel elsőként találkoztam a *Födverem*-parton. Érdekes, vastag, orosz katonaruha, *bufajka* volt rajta, kenyérzsák lógott a vállán, és derűsen mosolygott. Később azáltal, hogy *Kisnyárodó(n)*, másnéven *Patasi úto(n)*, ahol mi is laktunk, házat építettek, Ilonka végleg közénk került. Kiskamasz korunkban ő lett az első lány, akinek május elseje előestjén „lopva” *májfát* állítottunk a kapujuk elé, amit, mert máshoz nem jutottunk, színes rongyszalagokkal díszítettünk fel. Ebben a Bartalos fiúk nővére, *Ēta* (Etuska) segédkezett. A *szallagszërzés* módjának a kitalálása is az ő leleménye volt.

Előbb már pedzettem, hogy Ilonkával egy osztályba kerültünk. Később, a nyári szünetek alatt, *ëgy csapatba is dúgoztunk a jéerdébe. Aratógípek utá(n) hortuk ëssze a kívíkët, ammikët osztá(n) a kepízó öreg embërök raktak körösztokbe, azaz hosszú kepíkbe.* Közben mi fiúk, annyira *kiipërëttünk*, hogy *kívehányókká avandzsíroztattak bennünköt.* Észre se vettük, hogy föl-cseperedtünk. Ilonka az óvónői pályát választotta, én a pozsonyi tanítóképzőben tanultam tovább. Hölgye Pisti, egyik gyerekkori pajtásom, a *jéerdébeni kívehányó* (lovaskocsikra villával gabonakévéket adogató) társam pedig, miután elvégezte az egyetemet Pozsonyban, kiváló tanár lett a dunaszerdahelyi gimnáziumban (ma: Vámbéry Ármin Gimnázium), lám, milyen véletlen, éppen unokahúgomat, Ilonkát vette feleségül.

A keresztnemekhez, melyek egy-egy családon belül domináltak, úgy érzem, némi magyarázatot kell fűznöm. Ha három nemzedék egy-egy tagja ugyanazt a nevet kapta, mint például náluk, István a nagyapát illette meg, a fia nekünk mindvégig *Pista bátyyo* volt, az unoka pedig *Pisti*, de csak legénykoráig. Utána ő is Pista lett, tanárként persze már István.

A férfinevekről még annyit, hogy voltak becézett formában használtak, amelyek egy emberhez élete végéig hűek maradtak, például: Benci, Feri, Laci, Lajcsi, Józsi, Gyuszi, az én esetemben Lojzi, de hadd ne folytassam. Viszont felnőtt *Imrire, Pistire* nem emlékszem. Talán azért, mert később komolytalan lett volna utánuk mondani, sőt nem is lehetett, hogy *bátyyo*. De lám, még ebben is akadt kivétel, az *Imrus* (az Imre becézett változata). Nem tudom más nyelvekben előfordul-e hasonló, vagy csak a miénk lenne nagyon nyakatekert, amit a tájnyelvek méginkább bonyolítottak? Csodálom azokat az idegeneket, akik anyanyelvi szinten képesek megtanulni

a magyart. Ám meglepő, többségük valamelyik tájnyelv hatása alá kerül, ami végig jellemzője marad a beszédüknek. Most hirtelen eszembe jutott egy, még a 80-as években Komáromba került, fiatal szlovák autószerelő, aki egy nehezen hozzáférhető motoralkatrész fölött imígyen mérgelődött: „*Igē(n) hüile mírnökök lehettek, akik ezt a motrot ennyire ésszegyömörítették.*” Nem az lepett meg, hogy kitűnően beszélt a dél-csallóközi tájnyelvet, hanem az, hogy akárcsak mi, milyen leleményesen vonta össze a gyömöszöl és a tömörít szavakat. De lám, már megint elkalandoztam. Valószínűleg azért, mert nehezen tudok rátérni arra, amit legszívesebben elhallgatnék.

Máig keserű érzés számomra, hogy nem volt, aki apai részről a családkunkat összetartsa. Apai nagyanyánk, mint írtam, korán meghalt, Csicsay Benedek nagyapánkat – már az is a távolságtartást példázza, hogy egymás közt, még évtizedekkel a halála után is – *nagypapaként* emlegetjük, és nem tájnyelvünkön *őregapjánok*, miként *őregannyánok* a Sebő nagyanyánkat. Vele érzelmileg soha nem kerültünk közel egymáshoz. Belátom, nem szép dolog tőlem kibeszélni, hogy jobban szerette a pálinkát, mint a gyerekeit és az unokáit. Mentségére szolgáljon, hogy őt is kíméletlenül megrugdosta a sors. Annak ellenére, hogy 1914 tavaszán meghalt a felesége, vagyis a nagyanyánk, mégis „népfelkelésre szólította fel” őt (is) a hatalom. Senkit nem érdekelt, ha netán elesik, négy árva gyereket hagy szüleire. Hogy hol harcolt, fogalmam sincs róla, tény, hogy épségben hazatért. Azt sem tudom, mikor és hol kapott rá a tömény italra, ami szenvedélyes italozóvá tette őt. Neves pszichiáterek állítják, az alkoholizmust csak megelőzni lehet(ne), de gyógyítani nem, legfeljebb csak úgy, ha az illető soha többé egy kortyot sem nyel le belőle, amit ritka kevesek tudnak megállni. A szervezetük annyira hozzászokik az alkoholhoz, hogy egyre többet kíván, s végül már képtelen meglenni nélküle. Állandóan gyötri az „alkoholéhség”, ezért törvényszerű, hogy visszaesővé válik. Ez igazából nem is pszichikai betegség, hanem a sejtek anyagcseréjével kapcsolatos. A pszichikai elváltozások inkább már következmények. Ám ebbe már ne menjünk bele!

Nagyapánknak szerencséje volt, hogy a harmadik felesége – őt megelőzően egy özvegyasszonyt vett el, aki szintén hamar meghalt – meg tudta akadályozni abban, hogy a házát, a földjeit és az igavonóit elkorhelykedje. Minden bizonnyal az unokái keresztnévét sem tudta, mert nem emlékszem, hogy csak egyszer is a nevemen szólított volna. Arra sem, hogy netán szóba elegyedett volna velem. S hogy én vele miért nem? Mert abban az időben a gyerekeknek csak köszönnie volt szabad, azaz kötelesség, s ha ezt valaki elfelejtette, még aznap a szülei fülébe jutott a mulasztása, amiért legkevesebb,

hogy dorgálás járt. Egy felnőttet megszólítani csak akkor lehetett, ha ő kezdeményezte a beszélgetést. Erről az alapelvjárásról feledkezett meg Csicsay *Bence* nagyapám. (Akkoriban még nem vált külön a Benedek és a Bence név, csak az előbbi volt a hivatalos, de minden Benedeket *Bencének*, a fiatalabbakat *Bencinek* hívtak Nyáradon.) Ha találkoztam vele az utcán, vagy a határban, nagy *dicsírtessíkkal* mentem el mellette, mire ő, akár az idegen gyereknek illemből, vagy tán csak szokásból, visszadörmögte, *mindörökki(n)*. És szó nélkül ballagott tovább. Ez lett volna a kisebbik oka annak, hogy ne szeressem őt. A súlyosabb viszont már megbocsáthatatlan bűn volt.

Miután nagyanyánk tizennégyben meghalt, a nevén lévő ingatlanokat a győri árvaszék szétírta, azaz szétszította a gyerekei között. Amikor apám már családós emberként önállóan kezdett gazdálkodni, valaki a rokonok közül tudtára adta, hogy a *Mocsára* nevű dűlőben van egy kisebb parcella, amit az édesanyjától örökölt, csakhogy azt a nagyapám használja. Igaz, nem sokat ért, talán egy hold sem volt az egész, és annak is felét sásos fű borította. Anyám viszont addig rágtá apám fülét, hogy legalább egy kis takarmányt termelhetne rajta, amíg rá nem szánta magát, hogy a földet kérje el apjától. Tisztán emlékszem a jelenetre, ami egy reggelen lepergett előttem.

Szekérrel indultunk el a határba hárman. Miért, miért se, apám úgy intézte, hogy a falu közepén át menjünk, amit se azelőtt, se utána soha nem tett meg. Nagyszüleink házai közt (mint említettem, a kettő egymással szemben állt), az országút szélén levette a jármot a tinókról, ami igencsak szokatlan volt. Minket öcsémmel az ülésdeszkán hagyott, ő pedig elindult a szülői házuk felé. Az udvar kapuja tárva-nyitva állt. Nagypapa is készült valahová, mert a lovaskocsiján ülve már a gyeplőt fogta, amikor apánk odaért mellé. Kalapját levéve illedelmesen köszönt, majd így szólt: „*Azír gyöttem idésapám, hogy lëgyë(n) szives aggya oda a mocsároi földet, ami idesanyám utá(n) engëm illet mëg.*” Ennyi elég volt. Nagypapa az *ustortartóból* kivette a hosszúnyelű, rövid szíjostort, és apánkat elkezdte vele ütni. Közben azt kiabálta: „*Nesze, nesze nëkëd föld!*” Az utolsó suhintásokkal a lovai farát pöccintette meg, mire azok gyorsan kiiramodtak vele az udvarból. Mi öcsémmel rémülten néztük, ahogy édesapánk karjaival az arcát és a fejét védi, takarja, majd magára hagyva körülnéz, nem látta-e valaki, fölveszi a földre esett kalapját, leporolja, fejére teszi, s az üres udvarból szégyenkezve kiballag hozzánk. A jármot szónélkül fölemelte, a tinók nyakára tette, de nem ült fel mellénk a szekérre, pedig az állatok már megtanultak hallgatni a szóra.

Nagypapa szüleinek, vagyis a dédszüleinknek a nevét a sírköveik őrizték meg mindaddig, amíg azokat a temetőből el nem takarították. Mint említettem, Csicsay Jónásnak és Peőcz Máriának hívták őket. Dédanyánk szülei, tehát a negyedik felmenőink pedig, édesapám feljegyzése szerint, Peőcz Ignác és Mester Anna voltak. A valamikori *kertajjai* (kertek alatti) dűlőben álló *Kiserdő* elizapadosodott tavát, gyerekkoromban már csak egy nagy *poscótát* hívták Pőc-tónak. Apró kárászok, compók úszkáltak benne, de ritkán mutatkoztak meg. Annál inkább a békák, következésképpen az ebihalak, ezrével. Felszíne alatt csúszós békanyál (zöld moszat) libegett. Különös élmény volt ezt a vízzel teli *vatát* (vattát) kézzel kihalászni és *csurgatnyi* belöle a vizet. Néha evégett gázoltam a tóba, de egyszer a *posvatt vizitű* kipörsögött a *lábomszáro*. Egyébként az akkori gyerekekkel ez gyakran megesett, hiszen kora tavasztól késő őszig *mesztéllább* jártunk. Még a piócás vizekbe is *belegázútunk*, s ha nagyon meleg volt a nyár, olykor még meg is fürödtünk bennük, s nagy *viháncullássú szökteetük* (fröcsköltük) egymásra a vizet. Az allergiás bőrkiütésekből nem csináltunk nagy gondot, mert megvolt annak a hatékony gyógymódja, a *rápisállás*, persze csak a lábszárra. Mondanom sem kell, hogy ezt csak a fiúk tették meg egymás közt. Mindig akadt, aki készségesen részesítette efajta elsősegélyben az *aara rászorullókot*. Irgalmatlanul csípett a „fertőtlenítő”, akárcsak a mostani, modernebb, de állíthatom, hogy legtöbbször használt – vagy mégsem? Nem tudom, csak azt, hogy ilyen bagatell dolgokkal sohasem fordultunk orvoshoz. Viszont amelyik víztől egyszer kipattogott a lábunk, abba többé nem gázoltunk bele, ha csak a libáink miatt nem voltunk kénytelenek. A Pőc-tónak ma már nyoma sincs, akárcsak Peőcz Ignácnak és Mester Annának. Testük valahol a nyáradi *sírkertben* porladt el valamelyik fekete fenyő alatt. Azokat meg a 2010-es években „biztonsági okokból” kifűrészeltették, az efféle munkára szakosodott idegen favágókkal. A sok lapos sírkő között csak a megszámozott tönkjeik jelzik, hogy az idők folyamán hol dacoltak a nappal, széllel, hóviharakkal. Ma már se Peőcz, se Mester nevű emberre nem emlékszik senki sem Nyáradon. Meg ezután már a fákra sem fognak, pedig a fenyők az emlékezés szimbólumai a temetőben.

Az egykori Pőc-tó helyét 2015-ben megörököltük az első és másodfokú unokatestvéreimmel. Nem tudom, nekem hány négyzetméter jutott belőle, mert a póthagyatéki tárgyaláson a néhai Peőcz Mária *cakompakk* 6 hektárnyi (cirka 12 hold) földjét, a szlovák törvények értelmében, a közjegyző tízegynéhány felé osztotta. Mégiscsak volt valami, ami tudtunkon kívül, mint egy szerteágazó, népes család tagjait, számontartott bennünket.

A többi felmenőnk és hozzátartozók neve idők múltával kitörlődött az emlékezetből. A Csicsayak közül többnek is áll az egykori sírja felett egy-egy drága obeliszka, rajta a neve előtt ott díszleg a rangjukat hirdető *Ns*, csak azt nem tudja már senki, hogy valójában kik voltak ők.

Amikor édesanyánk eltávozott közülünk, édesapánk úgy rendelkezett, hogy a nagyszülei sírjába helyezzük örök nyugalomra, és majdan őt is, ha eljön az ideje. Addig a keresztben végződő, vörösmárványból faragott, öreg kőlapok az egyik közeli, vén fenyőfa törzsének támasztva várakoztak. Csicsay Jónásé sértetlen maradt, de Peőcz Máriáé a mozgatás következtében kettétört. Édesapánk elhunytá után öcsémmel azt terveztük, hogy összeragasztatjuk, és valahol méltó helyen, hasonlóképpen, mint más tájakon szokás, valahol a temető kerítése mentén állíttatjuk fel őket. Egyszer, amikor hazalátogattam szüleink sírjához, meglepetésemre a köveknek hűlt helyét találtam. Siettem a község házára megérdeklődni, vajon hová lettek, mire azt a választ kaptam, hogy az önkormányzat határozata szerint a temetőt kitakarították, s a gazdátlan sírköveket, melyeknek nagy része már tönkrement, a temető melletti parkoló végébe hordatták össze egy rakásra. Nézem meg, hátha köztük vannak azok is, amelyeket keresek. Ott voltak, sok darabra törve. Lehangelő látványt nyújtott a halom kötörmelék, mintha egy keleti, sivatagszéli kurgán előtt álltam volna, megkövülten. Senkit nem kárhoztathatok a történetekért, legfeljebb magamat, mert ha időben bejelentem szándékunkat a községi hivatalban, biztosan másképpen alakulnak a dolgok. Már csak azért is, mert Csicsay Jónás a község *hadnagya* volt, valamikor a 19. század végén és a 20. elején, de ezt csak mi tudtuk a szüleink révén. Az 1910-es években már községi bírók követték őt e poszton.

Amikor Jónás dédapánkat hadnaggyá választották, a falu közepére hét tölgyfát ültetett (vagy ültettetett), amelyek közül egy (immáron kb. 125 évesen) még ma is ott terebélyesedik a templom sarkánál. Hogy mi lett a sorsa a többinek? Négyet kidöntöttek, mielőtt a templom építéséhez fogtak, kettőt pedig akkor vágtak ki, amikor én már nagyobbacska voltam. Jól emlékszem rájuk. Az a két fa is magas volt, de nyurga, az ágaik folyvást elszáradtak, melyeket a szél letördelt, ezért félő volt, hogy nagyobb vihar esetén megrongálják a templom tetőzetét. Jobbnak látták őket időben eltávolítani.

Bár Csicsay Jónás neve előtt nem hivalkodott az *Ns*, de minden bizonynyal nemes ember volt, különben nem lehetett volna Nyárad hadnagya, amit egy kissé gyermeteg anekdota is megőrzött.

Több szegény ember is élt a falunkban, de *kúdus* (koldus), szebben mondva *kírégető* kevés. Az egyik közülük a többnevű *Écsém* vagy

Cimbalmos Gyula (mert állítólag az apja cigányzenész volt). Meg *Dobsinak* is hívták, de valószínűleg Vontszemű volt az igazi neve. Gyula nyáradiasan *tohornya* (nagydarab), *lasponya* (lassan cammogó, lusta), de erős, izmos férfi létére csak akkor és ott volt hajlandó apróbb munkákat elvégezni, általában *dí körű* (dél körül), ahol ebédet is kapott. Nagypáimmal egyidős lehetett, nőtlen volt, ezért fiatalon besorozták katonának. Tehát számításba vették, hogy háború esetén bármikor be lehet őt hívni, csakhogy a kiképzés alatt hamar kiderült róla, egy cseppet fogyatékos. Hogy mégis valami hasznát vegyék, ha már egyszer *ho(n)vídét csinátok belőle*, gondolták, jó lesz a lőtéren *posztulló* bakáknak ebédet hordani. Ennek pedig az lett a vége, hogy *ëccërcsak Dobsi eebúdút*. (Az elbúdult szónak kettős értelme volt, egyik az „elkábultnak” a szinonímája, másik viszont azt jelentette, eltévedt). Nem szándékosan kóválygott el Gyula, mert bizony, mint mondtam, egy kicsit *hüile vót*. Csak harmadnap, pár faluval odébb akadtak rá a csendőrök. Mindazonáltal mint *tisztëssígës kúdús* tudta, hogy csak *asz(t) szabad eevënnyi, amit direkt nëki szántak*. Még gyerekkorában, öregapja mellett tanulta ki a mesterséget, aki vak volt, *ezír a onokájának köllött vezetgetnyi itet (őt), házrú házro*. Szóval három napon át *szídügött* az éhségtől, de a bajtársak kosztjához hozzá se nyúlt. Amikor megtalálták, hiába faggatták, sehogy se tudták kiszedni belőle, melyik alakulathoz tartozik. Sorra vették hát a rendfokozatokat, hátha valamelyik tisztnek a nevére emlékszik. Amikor a hadnagyhoz értek, Gyula lelkesen fölkiáltott: „*Ösmerem, ösmerem, edzé (izé), az a Csa Jónás*.” Most már csak az lett a gond, hogy *Csa Jónás* hadnagyot hol keressék, mert ilyen nevű tiszt egyik *rëgimëntbe* sem szolgált. Végül sikerült kinyomozniuk, hogy a keresett egyén civilként hadnagy. Ki is adták rögvest Gyulának az obsitot, hadd boldogítsa az otthoni hadnagyát. Ez is egyfajta bizonyítéka annak, hogy Csicsay Jónás nem bíró, hanem „hadnagy” volt. Nyárad utolsó hadnagya.

9. rész

A NYÁRADI SEBŐ CSALÁD SORSÁNAK ALAKULÁSA

Mint már említettem, érzelmileg szorosabban kötődtem a Sebő famíliához, amelyik a Hölgyékkal, a szapi Szabókkal és az ottani Vas nemzetséggel keveredett. Azonban a szűkebb, apa nélkül maradt családot kezdetben Sebő Ferencné, született Mórocz Juszti *öreganyám* tartotta össze, később egyik lánya, Katica nagynéném és a szovjet hadifogságból 1947-ben szabadult *Feri* nagybátyám, akivel a Sebő famíliának ez a *vonulattya* 1987-ben férfiágon kihalt. E részről 8-an voltunk unokatestvérek, a legidősebb lány, *Kató* 1923-ban, a 7 fiú közül a legfiatalabb, *Pista* 1950-ben született. Ma, nyolcvanévesen, én vagyok a legidősebb.

Ezerkiláncszáztizennégy augusztusában a 35 évesen megözvegyült Mórocz Jusztiának 7 gyermeke volt. Születési sorrendben a következők: *Örsike* (Erzsébet, 1901–1992), *Katica* (Katalin, 1903–1985), *Annus* (Anna, 1905–1936), *Lojzi* (Alajos, 1907–1935), *Juliska* (Julianna, az édesanyám, 1909–1984), *Feri* (Ferenc, 1911–1987), *Mariska* (Mária, 1914–1973). Mint minden hajdani sokgyermekes család esetében, itt is érdemes figyelni a gyerekek születésének évszámaira. Egy kivételével két év kellett ahhoz, hogy követni tudják egymást, s ez abban az időben, amikor még nem működött a tudatos családtervezés, természetes volt. Nyíltabban: addig, amíg valami titokzatos módon nem kezdett működni a nemi felvilágosítás. Hogy mikor és hogyan, arról fogalmam sincs, ám hogy az esetlegesség helyébe a kiszámíthatóság lépett, arra bizonyítékként szolgálhat a harmincas években hirtelen bekövetkezett gyerekszámcsökkenés.

Hírlett, hogy egyes magyar vidékeken (lásd Ormánság esetét, ami országos botrányt kavart), akcióba léptek az *angyalka csinálló* (bába)asszonyok, de hogy Nyáradon, illetve az egész Csilizközben nem juthattak nagy szerephez, arra utólag is mérget lehetne venni. Hogy elvéve nem fordulhattak elő esetek, azt nem merném állítani, de annak hamar híre kelt volna, és legalább szóbeszéd formájában fennmarad, mint minden, ami az elmúlt időkben felbolygatta a kedélyeket. Például egy-egy gyilkosság, öngyilkosság, betörés vagy tolvajlás, amiket ugyan nem vertek nagy-dobra, de tudott róluk mindenki, mert az olyan kis faluközösségekben, mint a csilizközi településekéi voltak, sőt magáé, egész Csilizközé, szinte semmi sem maradhatott titokban.

A nők addig szültek és annyi gyereket, amennyire a szervezetük képes volt. Általában addig nem érett be újabb petesejtjük, ameddig szoptattak – ezt a jól működő hormonális rendszerük akadályozta meg –, így hát hosszabb ideig fogamzóképesek sem voltak, mert tejük termelődött elég. Persze azért ez sem mindig a szabálynak megfelelően történt, mert nagyanyám teje épp akkor kezdett el apadozni, amikor édesanyámnak lett volna rá szüksége. Előfordult ez más szoptatós anyákkal is, mint bármikor az életben, de akkor még nem a patikába szaladtak (hol voltak akkor még a „bébi tápszerek”!), hanem ahhoz az asszonyhoz

10. kép. Sebő Alajos nagybátyánk
mint „cseh” tényleges katona 1927-ben

fordultak segítségért, aki éppen csecsemőt dajkált, és a szervezete annyi tejet termelt, hogy más asszony gyerekének is jutott belőle. Senki sem utasította el a rászorulókat, amiért azonban, ha tellett miből, járt némi ellenszolgáltatás, ha nem volt mit adni érte, akkor kisegítették egymást pusztá szívességből. Édesanyám tudta, és nekem is megmondta, hogy ki volt az a néni, aki újszülött korában hozzájárult a táplálásához. Mikor az asszony már nagyon

öreg volt és igen számkivetett, panaszaival gyakran fordult meg nálunk. Édesanyám mindig adott neki valamit, amit ő hálálkodva megköszönt, de azt egyikük sem hozta szóba soha, hogy az adomány voltaképpen egyfajta tartozásnak a törlesztése.

Hogy mindezt miért mondom el? Részben azért, hogy magyarázatot találjunk rá, mi oknál fogva voltak régen olyan népesek a falusi családok, miközben nagymérvű volt a gyermekhalandóság. Ne felejtjük el, hogy még a 20. század elejénél tartunk, amikor mindkettő szinte természetes velejárója volt az életnek. A gazdagabbak, ha meghalt náluk egy kisgyerek, azzal vigasztalták magukat, hogy *Iste(n) atta, Iste(n) vette ee*, a szegényebbek még azt is hozzátették: *Ki tuggya, mi elű temettem ee*. Értendő alatta, hogy mekkora nyomorúságtól menekült meg szegény kisgyerek. Másodszorban azért is tértem ki e témára, hogy rávilágítsak a népszaporulat egyik biológiai hátterére.

Sebő Ferencné, amikor megözvegyült, egészséges fiatalasszony volt, így mind a hét gyermekét képes volt egyedül felnevelni. Azonban kettőt közülük akkor veszített el, amikor azok már életük teljében voltak. Édesanyám a velük történeteket, téli esteken több alkalommal is felidézte, mindig ugyanazzal a tájnyelvi akcentussal, amit írásban nehéz, majdnem lehetetlen viszszaadni. Feltehetően édesanyám, élteben, a próbálkozásaimért tán meg is neheztelt volna rám –, bár ki tudja. Az azonban biztos, hogy csodálkozva megkérdezte volna, *há mink így beszélünk?* Bizony, akkor még mindenki ezt a kiejtésmodort és a tájnyelvet használta Csilizközben, az idősebb korosztály részben még ma is. Következzen hát az egyik történet:

Lojzi bátyátok idősapátokkaa kukoricát kapányi vótak Bodzásszërbe. Amikor látták, hogy nyugat felé sötét fölhek keznek tornyosúnyi, fébehatták a munkát, nos [és] elindútak a falu felé. Közbe észrevéttik, hogy Jóska bátytyo lovas kocsivaa gyön sijetve Vaslábosrú, gondúták, megvárják, kocsivaa mégis hamarébb haza tunnak írnyi. Mivee hirtele(n) főtámott a szél, behúzóttak a zéri [éri] botlófák közé, remélve, hogy ott nem írni úköt annyira. Válluko(n) a kapávú, ippe(n) cigaréttáro akartak rágyujtannyi, amikor, közibük vágott a villám. Lojzi bátyátoko(n) szalatt vígig, aki minnyá szörnnyet haatt.

Ez a tragédia 1935. május 28-án történt, a nyáradai temetőtől mintegy kétszáz lépésnyire, az említett dűlők határán. Sok év múltán is, amikor édesanyám felidézte az esetet, mindig teleszaladt a szeme könnyel.

Egyszer, a bősi határban levő, *Bakai úti* dűlőben dolgoztunk édesapámmal, amikor Bős felől az országúton, egy vele *egyivású asszo(ny)* közeledett

felénk *biciglivee*. Amikor odaért hozzánk, megállt, és barátságosan ránk köszönt: „*Aggyon Iste(n) jó napot, Miska!*” Édesapám nagyon megörült az ismerősnek, kalapját megemelve lépett közelebb hozzám. A néni megkérdezte tőle: „*Ez a fjad?*” Mire apám azt felelte: „*Ez, a nagyobbik.*” Erre ő megölelt, eltolt magától, hogy jobban megnézzen, megint megölelt, meg is csókolta az arcomat, és kissé elérzékenyülve mondta: „*Ippe(n) olya(n), mind a Lojzi.*” Ezen én nagyon meglepődtem, és majdnem kicsúszott a számon, hogy „*Iszē(n) é(n) vagyok a Lojzi*”. Többre nem emlékszem. Csak még arra, hogy amikor este elmeséltem édesanyámnak, mi történt, megállt kezében a munka, s mint olyankor, amikor mélyen át szokott érezni valamit, karjait leengedve kérdezte: „*Tudod-ē ki vót az a néni?*” A fejemmel nemet intettem. „*Ű a Lëndvay Anna, aki Lojzi bátyátoknak vót a gyűrűs mēnyasszonya. Má ki is hirdette űköt a pap a templomba, de szēgi(ny) Lojzit, mikippe(n) tuggyátok, agyo(n)csapta a villám. Anna sokáig gyászúta, de osztá(n) firhē mēnt valakihē Várko(ny)ra.*” Én soha többé nem láttam Anna nénniit. Ám el ne felejtsem, a Lojzi nevet Alajos nagybátyámtól örököltam. Ugyanis én voltam az első fiúgyerek a családban, aki a halálát követő években született. Rá pedig a honvéd alezredes, Szini Sebő Alajosról szállt ily módon eme örökség. Csilizközi falvakban akkortájt még szinte elvárás volt e folytonossághoz való ragaszkodás.

A másik gyereke nagyanyámnak, aki szintén korán halt meg, *Annus* volt. Ekkor már *Víg Endrének*, azaz Végh Andrásnak volt a felesége, aki nekünk holta után is mindig *Annus nénnye* maradt. Itt kell megjegyeznem, hogy Nyáradon igen gyakori a Végh név. Több család is viseli, akik nem voltak egymásnak rokonai, viszont szóban mindannyiukat *Vígeként* emlegették. Jóllehet azért, mert e vezetéknév viselőinek egy része eredetileg *Víg(h)* volt, de hasonlóan a Sebőkökhöz, akik a rangosabbakhoz idomulva a nevük végéről elhagyták a *k*-t, a *Vígek* pedig az *i*-t irták át *é*-re. A *h*-ra végződő neveknél pedig nehéz lenne kiejteni a zöngétlen mássalhangzót. A szájhagyomány gyerekkoromban még számontartotta, ki kinek a *rózbókja vót*, azaz ki melyik famíliához tartozott eredetileg. Ám ennek igazolására pontos *genealógiai* (családfakutói) bizonyítékok kellenének. Viszont tény, hogy mind a Sebő, mind a Végh családok elődeinek portái a felső faluvégen, a Sebőköké és *Víg(h)*eké pedig az alsón, leginkább *Dókhelben* voltak. E nevek különbözőségében ma már a temető sírkövei sem igazítanak el bennünket. Ám ami mindmáig hagyomány, Nyáradon még mindig külön parcellájuk van a reformátusoknak, annak ellenére, hogy vegyes házasságok révén már régóta keverednek. E tekintetben a katolikusok lettek

inkább befogadók, még az újonnan jöttekkel szemben is, mind nemzetiségi, mind felekezeti szempontból.

Nálunk, Sebő Ferenc és Mórocz Jusztina családjában, az volt a szokás, hogy a nagynéniket tegeztük, csupán Annus nénénket emlegettük magázva. Úgy látszik, a halál nem engedte meg a bizalmas viszonyt. A nagybátyáinknak azonban, úgy az élőnek, mint a temetőben nyugvónak, egyaránt kijárt a magázás, meg a *bátyyo* is.

Édesanyám szavai szerint „*Annus igē(n) szíp leá(ny) vót, mēg igē(n) tēheccsīgēs is, csak ēgy kicsit kalandvágýó. Folvást világot akart látnyi, messzi tájokot, mēg idegē(n) embērēkēt, nípekēt mēgösmernyi*”. Talán azért kívánczokott el hazulról folyton, mert egyrészt a tudásvágy ösztönözhette rá, másrészt pedig a kisebbrendűségi érzése nyugtalaníthatta. Ugyanis lábfej-rendellenességgel (egyoldali dongalábbal) született. Nagyanyám gyógyíttatni akarta, de akkoriban még tapasztalatlanok voltak az orvosok, pláne az ortopédusok, legalábbis nálunk, abból ítélve, amit Annus néném-mel műveltek, valamikor a 20. század első évtizedében. Kísérletképpen többször is eltörték a lábfejét, hogy majd jól össze fog forrni, s a görbület így magától helyrejön, ám csak mindig rontottak az állapotán. Természetes, hogy ortopéd cipőt kellett hordania, de abban is csak bicegve tudott járni. Ahogy emlegették a testvérei, kívülre komoly nőnek látszott, de belül mindig vidám volt, talán egy kicsit bohókás is. Ki tudhatja, mi lakott a lelke mélyén? Még én is emlékszem nagyanyámék kristálydetektoros, kagylós rádiójára, ami esténként fülről fültre járt. Állítólag *legtöbbit Annus haagatta varás* (varrás) közbe. Szinte minden korabeli dalt, nótát, operettslágeret, sanzont ismert, és szépen zengő, alt hangján el is énekelte őket a testvéreinek, leginkább édesanyámnak, aki szívesen hallgatta. Anyám is tisztán tudott énekelni, akár a nővére, csak neki sokkal gyengébb volt a hangja. Édesanyámat, meggyőződése szerint, *Annus* minden titkába beavatta. Abba is, amit a falu *szíttibe-hosszábo beszítek* – bár a fiatalok, akkortájt fölöttébb szemérmesek voltak –, hogy a népes *Szőke* (Csicsay) családból való Imre, meg ő *igē(n) szerelmessek egymásbo*. Aztán nagy meglepetésre Imre mást vett feleségül, akivel hamar el is költöztek a faluból, *valahová a túsó félre*. (Így emlegették nálunk a Duna jobb partján fekvő, tószigeti településeket, nem mindig jó értelemben.) Lakodalmuk éjjelén nagyanyámék kútját a leányok tréfából lefedték, fogaival felfelé álló *fogassaa* (boronával), *nēhogy a eehagyott szerelmes bánótábo a kútba talájjó(n) ugrannyi*. Ez a tapintatlan tréfa, vagy inkább kíméletlen gúny, Annus néném-et a földig megalázta. Ekkor szegődött el a Párkány közeli Libádra, az egyik távoli rokon házaspár

vegyeskereskedésébe, *bótos segédnek*. Úgy mesélte édesanyámnak, hogy a vonat, amelyen utazott, estére ért a muzslai állomásra, ahol senki sem várta őt. Egyedül, gyalog vágott neki az ismeretlen dombokon át a tíz kilométernyi útnak, Béla községen majd az erdőn keresztül érkezett meg Libádra. Csak egy évig bírta ki ott, mert erőt vett rajta a honvágy. Sok élménnyel gazdagodva tért vissza Nyáradra. Ezt követően postamester lett Szapon mindaddig, amíg férjhez nem ment. Előtte több udvarlója is akadt, úgy Libádon, mint Szapon – köztük egy Buček nevű jóképű *medvi* (Medvén szolgáltató), cseh *financ* is –, akik szívesen feleségül vették volna, de neki egyik sem kellett. Csak édesanyám tudta, hogy *Szőke* Imre után bánkódott évenként keresztül. Viszont járt ő pár hónapig tanítóképzőbe is Pozsonyban. Az Orsolya-rendi apácák zárdájában lakott – abban az épületben, amelyben én is, az ötvenes években –, de annak ellenére, hogy jó tanuló volt, valami miatt kiábrándult az iskolából. Otthagyta. Miután Végh András felesége lett, született egy kisfia, akinek édesapja emlékére, férje beleegyezésével, a Ferenc nevet választotta. *Feri* még ötéves sem volt, amikor édesanyja előrákban meghalt. Állítólag ütés váltotta ki nála a sejtburjánzást. A szapi sportpályán játék közben olyan erős rúgás ért egy *fodbalistát*, hogy fájdalomában elájult. Sokan körülállták, de csak nézték tehetetlenül, ám amikor *Annus* néném fölé hajolt, hogy mesterséges lélegeztetéssel térítse magához, a legény hirtelen lendített egyet a karjával, de olyan szerencsétlenül, hogy aki segíteni akart rajta, azt ütötte meg, eléggé durván. A kemény mozdulatnak rövid időn belül megmutatkozott a következménye.

Egy másik változat szerint, az ütéstől *Annus* nénémnek a válla tört el, s amikor szakorvoshoz került Pozsonyban, akkor derült ki, hogy már áttételei vannak. Tehát a rák nem valószínű, hogy a baljós ütés következtében keletkezett. Ez azonban szinte mindegy. A lényeg az, hogy amikor nagynéném orvoshoz fordult, már késő volt. Nem lehetett rajta segíteni. Jóllehet, hamarabb is hiábavaló lett volna a kezelés, mert akkor még az onkológia (is) gyerekcipőben járt, vagy még abban sem. Az utolsó szalmaszálba kapaszkodva, férjével felkerestek egy *csudadoktort*, aki aljas lélektani fogással villogtatta meg előtte titokzatos tudományának a rejtélyét. Amikor látta, hogy a beteg milyen állapotban van, azt súgta a fülébe, ha hajlandó neki eladni a lelki üdvösségét, érte cserében meggyógyítja. A mélyen valóságos fiatalasszony, kétségbeesett jajveszékeléssel rohant ki a sarlatán „rendelőjéből”, azt hitte, maga a sátán kísértette meg őt. Amikor haldoklott, lelki szemei előtt *Szőke* Imre egyik nőrokona jelent meg, akiről meggyőződéssel hitte, vagy tudta(?), hogy gonosz szándékkal ő tépte szét a szerel-

müket. Utolsó erejét összeszedve, azt suttogta: „*Në térdeej le előttem..., é(n) má rígën mëgbocsájtottam nëkëd.*” Nevét tudom az illetőnek, de kénytelen vagyok kipontozni, mert édesanyám, amikor a lapokban már rendszeresen jelentek meg elbeszéléseim, megfogadtatta velem, soha nem írok le se olyan neveket, se olyan eseményeket, amelyek rossz fényt vethetnének bárkire is a faluban. Hol nem teremtek olyan emberek, és hol nem történtek meg olyan dolgok, amelyek annyira felbolygatták a kedélyeket, hogy akár évszázad múltán is restelkedhetnének miattuk a leszármazottaik? Mint íróra nehéz terhet hagyott anyám, de eleget téve akarátának, ahogy csak tudok, a későbbiekben is igyekszem tartani magam óvó intelmeihez.

Annus néném, alig múlt harmincéves, amikor a mellrák megtámadta testét, és végül elragadta őt. Özvegyen maradt férje évek elteltével feleségül vette nagyanyám egyik húgának, Bartal Jánosné Mórocz Katalinnak az idősebbik lányát, Irmát. Házasságukból három fiú, *Endre* (András), *Tibi* (Tibor) és *Laci* (László) született. A félárván maradt *Víg* (Végh) Feri unokabátyámat nagyanyámék vették pártfogásukba, pontosabban nagyanyám sorrendben második leánya, Katica (nem ok nélkül fogom őt sokszor megemlíteni), aki azért is nem ment férjhez, mert Feri kicsi korában súlyosan megbetegedett, gennyes mellhártyagyulladászt kapott, amibe kis híján belehalt, Katica hosszú heteket töltött vele a pozsonyi evangélikus kórházban. Aztán meg látta, hogy a sokat gyengélkedő nagyanyámnak is szüksége van támaszra, nekik szentelte egész életét. Önként vállalt sorsába beletörődve végezte a házicseléd teendőit. De mondhatnánk azt is, ő lett nagyanyánk helyett nagyanyánk, aki összetartotta a népes családot, egészen a dédunokákig. Nagyanyánk egyre betegobb lett, élete utolsó, több mint húsz esztendejét kétoldali combnyaktöréssel, mozgásképtelenül szenvedte végig. Katica – annak ellenére, hogy felnőttként már magáztuk a nagynénéinket is, sosem neveztük őt néninek, illetve úgy, ahogy nálunk volt szokás, *nénynyének* – csöndes, végtelenül szerény, törékeny öreglányként élte le köztünk az életét.

Mint fent már jeleztem, 82 éves korában hunyt el. Neki is combnyaktörése lett, megműtötték, ortopéd cipőt kapott, és ha nehezen is, végezte tovább a házi- és a ház körüli munkákat. Élete utolsó esztendejében már ágyban fekvő beteg lett. Hónapokig tartó testi-lelki gyötörődés és szakadatlan imádkozás közepette nehezen távozott el az élők világából. Véget nem érő, hangos és keserves *Mi Atyánk*jai és *Üdvöz légy Máriái* az utcára is kihallatszottak. A jámborabb járókelők keresztet vetve mentek el a házuk előtt. Még akkor is másokért fohászkodott, többek között Örszike nővéré-

11. kép. Katica nagynénénk,
aki a Sebő családot összetartotta.

nek a kamaszkorból éppen hogy csak kinőtt, teljesen árván maradt unokáiért, *Pistáért* és *Tibiért*. Pedig azelőtt, még idős korában is jókat tudott derülni, hogy mit ne mondjak, Tamkó Sirató Károly és más költők humoros gyerekversein. Egyszer azzal neveltette meg az egyik dédunoka, hogy elszavalta neki Varga Imre versét, amely úgy kezdődik, hogy „*Katángia arra fekszik, ahol magázzák a tepsit*”. Kevés szabad idejében, vasárnapok és egyházi ünnepek délutánjain hűséges olvasója volt Jókainak, Mórának, a Ludas Matyi vicclapnak, amit kimondottan neki gyűjtöttek

össze Győrben Végh Feriék. Persze más képes újságokat is szívesen lapozgatott. Fiatalabb korában, amikor még a sövényfalas házban laktak, mint minden falusi asszonyt, reggeltől estig, télen még az esti órákban is, lekötötték a csak szórakozásnak tekintett női munkák; főzés, mosás, takarítás, ősszel a tollfosztás, télen a rokkával, guzsallyal végzett fonás, miközben beszélgetni is lehetett. Amikor kellett, ő végezte el a már említett sárral tapasztásokat is.

Közvetlenül a templom mellett laktak, természetes, hogy hűséges látogatója volt a miséknek és a *létányiáknok* (litániáknak). Részt vett a templom takarításában és díszítésében is. Vasárnap délelőtti misék előtt náluk szokott összegyűlni a nyáradai és a szapi rokonság, meg persze nagyobb ünnepek alkalmával is. Búcsúkor a szapiak egy része hozzájuk, némely családok pedig hozzánk voltak hivatalosak ebédre.

Felidézve magamban az akkori szavakat, ízeket, illatokat, az összejövetelek hangulatát, nehéz sorrendbe rakni őket. Az emlékezet által meg-

őrzött események legtöbbször összetorlódnak, még inkább össze- keverednek. Az egyre halványuló, színes képeim megrozsdásodnak, akárcsak nagyapám veszprémi levele. Világrajöttöm óta immáron 80 esztendő telt el, így hát nem vagyok benne biztos, minden abban a sorrendben történt-e, ahogy most felidézem. De miért is lenne fontos a sorrend? A gondolkodó embernek lépten-nyomon csapdát állít az idő, meg a képzelete. Ez utóbbinak köszönhetem, hogy azok az emberek is elevenen élnek bennem, akiket sohasem láttam, hangjukat nem hallhattam, nem érinthettem meg őket, mert amikor éltek, én még nem voltam, és ők sem tudhatták, hogy én majd leszek. Hogy a küszködésekkel, erényekkel, gyengeségekkel, gyarlóságokkal, olykor örömökkal, vidámsággal, bánatokkal teli életük, emberi mivoltuk, valamint koruk, amelyben éltek, általam fog egyszer, néhány pillanatra felelevenedni. Mondanom sem kell, hogy amit felidézek, nem mindent én éltem meg. Elbeszélésem túlnyomó részét, hiteles tanúktól, örökül kaptam. Ám kinek hihetne jobban az ember, mint a hozzá legközelebb állóknak, meg a saját érzelmvilágának? Hiszen ez utóbbit is leginkább nekik köszönhetem.

12. kép. Pillanatkép Nyárad mindennapjaiból (az 1940-es években)

10. rész

A SZAPI ELŐDÖK ÉS AZ OTTANI ROKONSÁG ÉLETMÓDJA

A szapi felmenőimhez, annak ellenére, hogy nem rokon Csicsayak is akadnak közöttük jócskán, ismétlem, a Sebő család révén kötődöm. Valóban némi fantázia kell ahhoz, hogy az ember néhány elejtett szóból maga elé tudja képzelni régi elődeit. Sőt azokat is, akik az ő rokonaik voltak, de már csak a hírük jutott el hozzá.

Egyszer már megemlítettem anyai dédapámat, Mórocz Alajost, aki a 19. század második felében halászmester volt Szapon. Tehát abban az időben, amikor véghezvitték a Duna fő medrének kialakítását. Ő annak az általa alapított szapi halászbokornak az élén állt, amelyik Medvétől fölfelé, Bodakig bérelte a folyót és mellékágait. Köztük Csilizt, a mellette lévő örvények kotorta tavakkal.

Azt már elmondtam, s mások által is ismert tény, hogy az Alsó-Csallóközhez csatolt Csilizköz területének népe, évszázadokon át, mennyire kiszolgáltatottja volt a vizeknek. A falvak határában kevés gabonát lehetett termelni, gyümölcsöt inkább, de azt is csak a hordalékdombokon. Viszont a korabeli történészek, mint Fényes Elek meg a többiek, minden faluval kapcsolatban megemlítik, milyen sok legelője, rétje volt, melyeken annyi széna terem, hogy még Pozsonynak is jutott belőle. Elégge furcsának tűnhet az manapság, miért kellett a széna Pozsony városának. Hát, a lovak meg a szarvasmarhák téli takarmányozására. Hiszen ezen igavonó állatok nélkül megállt volna az élet. Statisztikai adatok szolgálnak arra vonatkozóan, hogy melyik település hány lovat, szarvasmarhát és sertést tartott abban az időben. Ám arról, hogy a lakosság táplálkozásában évszázadokon keresztül mégis legfőbb szerepe a halnak volt, mintha megfeledkeztek volna.

Alapy Gyula az 1933-ban kiadott *A csallóközi halászat története* című monográfiájában a kezdetektől a 19. század végéig részletesen taglalja e témát. Számomra viszont sokáig érthetetlen volt, miért épp a csilizköziekéről nem szól semmit. A Csilizt ugyan többször is megemlíti, a szigetközietek is, azonban a Duna bal partján, Kulcsodtól Vajkáig húzódó területről mélyen hallgat. Azt ugyan megindokolja, miért kellett a balonyiak sok nemzedékének naponta Győrbe járniuk – harangozni. Idézem: „IV.László (...) 1284-ben a győri vár birtokához tartozott Balon [Balony] falu határában a győri püspök harangozóinak (pulsatores) negyven hold földet adományoz halászhelyeivel, rétjeivel és kaszálóival együtt.” Ezzel évszázadokra lekötölte

őket, ami később igen nagy teher lett számukra. Hogy a balonyiak mivel tették meg oda-vissza a 30 kilométernyi utat, egyszerű a válasz. Kezdetben gyalog, később, ahol a Duna egyre mélyebb és szélesebb medret kotort magának, ladikon. Még gyerekkoromban a kocsi és a szekér mellett minden módosabb porta szélén ott nyújtózkodott egy-két ladik. Persze közvetlen a Duna melletti falvak (Nyárad, Szap, Medve) lakói már nem a harangozás miatt – melyre nem kötelezte őket semmilyen rendelet – ragaszkodtak a vén vízi járműveikhez, hanem mert odaát, Tószigeten is voltak birtokaik; erdők, kaszálók, szántóföldek, miattuk kellett néha átevezniük a túlpartra. Többek között Mórocz Alajosnak is volt ott egy darab erdeje, amiből nagyanyámnak is jutott egy rész örökség. Emlékszem, telente, amikor lehetett, *a firfiak bógérúnyi, erdőllennyi* (fát vágni, betakarítani) jártak át a *túsó fé(l)re*. Az a kis erdőrészt, ami Ásvány határában a nagyanyámnak jutott, az 1989–90-es rendszerváltás után a vagyonrendezési ügyek kapcsán került szóba. Hogy aztán a közjegyzőnél vagyonjogilag miként alakult a dolog, foglalmam sincs róla. Annyi bizonyos, hogy a póthagyatéki tárgyalásokon a magyarországi erdő már nem szerepelt.

Mórocz *Lojzi* – neki is az volt a beceneve, mint minden Alajosnak Csilizközben, így őrizve meg a latinból eredő *Aloysiust* – a jelek szerint gazdálkodott is, pedig a halászat, amelyből élt, a leírások szerint nagyon igényes, de jól jövedelmező szakma volt. Szerszámaikat, a sokféle-fajta hálót, a *vörsét* (varsát), *szákot*, *táplit* (merítő hálót) maguk készítették, ahol elszakadt, kifoltozták. Egyedül a *bárkának* nevezett, csónak alakú (deszkából készült, felül fedett, lyukacsos, vízben lebegő) élőhaltárolót kellett venniük a famegmunkáló mesteremberektől.

Valamikor az 1950-es években volt szerencsém nemcsak látni a különféle hálókat, hanem dolgozni is velük. Legemlékezetesebb számomra az maradt, amikor az *Ispányos* nevű ág-Duna öblét halásztatta le kerítő-hálójával a nyáradi *jéerdé vezetősége*. Mégpedig jég alatt, amihez külön engedély kellett, meg persze kellő szaktudás. Ma sem értem, erre hol és hogy tettek szert az addig egyszerű szántó-vető emberek. Megjegyzem, egyszer húztam én a felnőttekkel éjszaka a kanálisban (engedély nélkül), sűrűszövésű, öblös *kocahállót* is, nem sok sikerrel. Viszont az *ispányosi* fogás nagy kerítőhálójával, ha jól emlékszem, 1955 karácsonya előtt, olyan gazdag volt, hogy fél Csilizköz el tudták látni böjti eledellel. Bizonyára mondanom sem kell, hogy a nem mindennapi halászatban én is résztvettem, hiszen már izmos legény voltam, aki minden szünidejét kemény munkával töltötte.

A régi halászatokhoz még annyit, hogy a hálókat kenderfonálból szőtték, ezért minden használat után meg kellett szárítani, s ahol kiszakadtak, ott megjavítani. Parafa úszókat, ólmokat maguk a halászok raktak fel rájuk. Tehát rengeteg veszélyességgel járt a halászszerszámok elkészítése és karbantartásuk.

Halászoknak az általuk bérelt vizekért évszázadokon át árendát, azaz hasznobért kellett fizetniük, pénzben is, halban is, attól függően, hogy a vizek gazdáinak a képviselői (a király, a főurak, a káptalanok és a kolostorok jószágigazgatói, s végül az állami tisztviselők) milyen arányban tartottak erre igényt. Ők vitték el a zsákmány legjavát (lásd Alapy számadásait). Legbecsesebb hal, az édesvizek királya, a viza volt; utána következett a tok, a harcsa, a kecsge, a süllő, illetve fogas, meg a többi, kisebb termetű, nemes hal. A sor legvégére kerültek azok, melyeket ma is úgy neveznek, hogy fehér, illetve szemét halak, pedig némelyiknek kimondottan finom a húsa.

Vizát valamikor tucatszámra fogtak, nemcsak a Dunából, hanem a mellékfolyóiból is, legtöbbit a Vágból. Húsát csak tartósítva (füstölve, sózva) lehetett szállítani. Ikrája a kaviár, ami fölöttébb drága csemege, ma már csak tenyésztett halakból nyerhető.

Mórocz Lojziéknak már nem sok viza juthatott, mert mint szenzációs történetet szokta mesélgetni *Katica*, hogy nagyanyánk kislány korában, az 1880-as évek végén, sikerült egyet kifogniuk. Olyan szörnyű nagy állat volt, hogy amikor feltették a szekérre, feje elől, a farka meg hátul lógott le róla. Ebből ítélve nem a legnagyobb példány lehetett, mert a viza, ha valami csoda folytán megéri a tisztas öregkort – egy mai ember átlagos életkorát –, súlya az állattani könyvek szerint megközelíti a 10 mázsát, hossza pedig a 7 métert is meghaladhatja. Nagy szekér, pontosabban lovaskocsi lehetett az, amelyen a szóban forgó óriáshalat állítólag Pozsonyba kellett feljuttatni. Hogy mi módon, arról nem szólt a fáma. Arról viszont igen, hogy a városokban évszázadokon keresztül léteztek halpiacok. Pozsonyban a *Rybárske námestie* (valamikori Hal tér) őrzi az ottani emlékét. Azt is feljegyezték, hogy Bécsben külön viza mészárszék működött. Mesélték, dédapánk a társaival gyakorta a Csilizt is *meghúz(at)ta* kerítőhálóval, hiszen, ahogy arra már utaltam, azt is bérelte. Mára a Csilizből csupán pocsolyák maradtak meg itt-ott és egy haldokló *örví(ny)*, azaz tó, de legtöbb helyen csak fákkal, bozóttal benőtt sáv jelzi egykori hollétét. Hírlik, hogy tervbe vették a folyó „rehabilitálását”, illetve a kitakarítását.

Mórocz Alajos feleségét, déd-, azaz *nagyöreganyánkot* Bazsó Máriának hívták. Három leánygyermeket szült és nevelt fel, Jusztinát, a nagyanyánkat,

Katalint és Máriát. Mindhármukat szerencsém volt ismerni, sőt nagyvonalakban az élettörténetüket is tudom. A bemutatásukat Mariska nénivel kezdem. Ő fiatal korát a köpcsényi (ma Kittesse, Burgenlandban) rokonoknál töltötte, tehát félig városi lány volt, akinek a neve után nekünk, gyerekeknek, nénit illet mondani, nem pedig *nénnyét*. Mondhatnánk, kissé távolságtartó *urinő*féle lett. Választékosabban is beszélt, mint mi, és hozzá még németül is megtanult. Egy szapi özvegyember, Köplinger Gyula vette őt feleségül, akinek már volt egy, szintén Gyula nevű fia. Őt Bazsó Imréék (dédanyám testvérbátyjáiék) fogadták örökbe, ezért mint leendő örökösükre a Bazsó nevet is *rátéstáták*. Eredetileg édesanyámat szemelték ki fogadott gyerekeknek, de ő, mivel igen anyás volt, pár hét múlva hazaszökött tőlük Nyáradra.

Mariska néninek három gyermeke született, Béla, aki a háború után Szentendrén telepedett le, Tibor, aki pozsonyi gyári munkásként Jókáról nősült, de feleségével Szapon építettek családi házat, és magukhoz vették az édesanyjukat is. A legfiatalabb Anna, azaz *Annuska* volt, aki a szapi (Szini) Sebő famíliához tartozó Sebő Istvánhoz ment feleségül. Gyerekkori hallomásaim szerint férje édesapját Horthy Miklós (1938 után) vitézzé avatta. A vitézi rendhez való tartozását minden bizonnyal az első világháború alatt tanúsított haditetteiért érdemelte ki. Nyáradon senkiről sem tudok, aki elnyerte volna e kiváltságos címet, illetve előnevet, ami később kínossá vál(hatot)t volna. Vörös katonákról viszont hallottam, akik nem önként álltak be inkább Stromfeld Aurél, mint Kun Béla seregébe, hanem a tisztjeikkel együtt, legfelsőbb parancsra, ám erről is mélyen hallgattak. Meg persze mindenféle pártoskodásról. Sokféle titkot rejtegetnek Czilizköz falvai, közöttük Nyárad is, mint általában minden kis- és nagytelepülés szerte a világon.

Azt sem tudom, Mariska néni mi oknál fogva került át Györbe családstul, csak arra emlékszem, hogy a háború utolsó hónapjait Annuskával együtt nálunk, a mi kis házunkban vészelték át. Gyakran *Tibi* bácsi is, néha a bátyjával, *Béla* bácsival felváltva nálunk éjszakázott a *sézlonyonn*, édesanyám szava szerint, a *priccsénn*. Most is, mint régente sokszor, felvillan előttem annak a verőfényes márciusi napnak az emléke, amikor Köplinger Béla *kidobúta*, nyakában a község dobjával, hogy másnap délelőtt minden ablakot nyissanak ki, mert fel fogják robbantani a *medvi hídat*. Olyan nagy detonációra számítottak a nyilasok, aminek a légviharai elérték volna Nyáradot is. Kíváncsian vártuk a nagy durranást, de nem észleltünk belőle semmit, ám a híd, mint később kiderült, két helyen

is a levegőbe repült. Köplinger Bélát azonban csak sok év múlva láttuk viszont, valamikor a hetvenes évek elején, egyik rokonunknak a temetésén. Elegáns, szürke téli kabátot viselt, nyakában fehér sállal, de ami az alkalomhoz egyáltalán nem illett, a koporsó mellett derűsen mosolygott, és a mellette állókkal igyekezett szóba elegyedni. Utólag értettem meg, hogy Béla, a hosszú évekgig tartó szétszakítottság utáni viszontlátás örömet volt képtelen leplezni.

A másik Mórocz lány, Katica *nénnye*, a szapi Kovács-tó partján lakott, egy takaros kis nádas házban. Ő is három gyereket szült, Irmát, akit mint Végh András második feleségét már megemlítettem, Margitot, akinek az Écsi családból származó szapi férje volt, de Győrben laktak, és Andrást, azaz *Bandit*. Egyedül nevelte fel őket, mert férje, Bartal János, amikor a gyerekek még kicsik voltak, kiment Amerikába szerencsét próbálni, ahol nyoma veszett. Levél se érkezett tőle egy sem. Bandi, amikor nagy fiúvá serdült, fogadkozott az édesanyjának, ha felnőtt, kimegy Amerikába, megkeresi *a idősapját, aki csúfú eehatta üköt, leke(ny) neki egy pofont, ótá(n) mind akki jól vígezte dűgát, hazagyön Szapra*. Naiv gyerekfejjel azt hitte, olyan egyszerű dolog valakit megtalálni egy félföldrésznyi hatalmas kiterjedésű országban, hiszen az a csábító világrész milliókat nyelt el nyomtalanul. *Bartaa* (Bartal) Bandinak meggyőződése szerint alapos oka volt neheztelnie az apjára, sőt gyűlölni is őt, mert édesanyjuk, amikor magára maradt a három gyerekkel, sokszor volt kénytelen egyedül hagyni őket, és ladikon nekivágni az akkorra már hevesen hömpölygő Dunának, hogy családjának az enni- és a ruhára valót megkeresse. Katica *nénnye* erős csontozatú, magas termetű, izmos asszony volt, de mégiscsak nő, aki naponta, árral szemben kilométereket volt képes evezni. Persze a folyó szélében, ahol gyengébb volt a víz folyása, ám úgy irányította a ladikot, hogy a fő sodráson ügyesen át tudjon vágni és a túloldalon partot érni. Onnan aztán nehéz terhekkel, fával, rőzsével, gabonakévékkel – mikor mi kellett – megrakodva leereszkedett Szapra. A Dunának ezen a szakaszán volt az egyik legvadabb, forgókkal teli áramlása. Szinte hihetetlen, hogy egy asszony, bármilyen edzett volt is, meg tudott küzdeni e férfit is kemény próbára tevő feladatokkal. Jól ki kellett ismernie a folyó rigolyáit, hogy birokra tudjon vele kelni. Bandit, mihelyt annyira megerősödött, hogy karjai bírták az evezést, magával hordta a ladikon, de jöllehet, már előbb is. A fiú korán megtanulta a vízi életet, nem csoda hát, hogy hajós lett belőle. A kapitányi vizsgát sikeresen letette, de inkább uszálykormányosi beosztást vállalt, biztosan jól megfontolta, miért.

Akkoriban még, hosszú drótköteleken, gőzösök vontatták az uszályokat, hajózásban a radarnak, holmi robotkormánynak még híre sem volt, a Duna pedig tele, helyüket változtató zátonyokkal. A hajóutakat bójákkal jelölték ki, másmilyenekkel, mint az akadályokat, tehát a hajózás a maihoz képest merőben eltérő felkészültséget követelt meg a kormányosoktól, mint manapság, hogy biztonságosan tudjanak manőverezni.

Bandi, miután megnősült, a feleségét vette maga mellé segédkormányosnak, amihez bizonyára a hölgytől is elvárták a szolgálati szabályzat ismeretét, illetve a megfelelő szakmai tudást. Feltehetően könnyen megtanult mindent, annak ellenére, hogy nem a Duna mellett született és nőtt fel. Tőlük hallottam, hogy otthonosan berendezkedtek a hajón, háztartást vezettek, mi több, még sertést is vágtak. Mondhatnánk, jól ment a soruk 1968 augusztusáig, illetve 1970-ig.

Mielőtt az országhatárokat lezárták 1968–69-ben, több mint 10 ezer csehszlovák állampolgár hagyta el önként a hazáját. Még 1970-ben is sokan, mert a kommunista pártban megkezdődött a tisztogatás, sőt az állami alkalmazottnak is igazolniuk kellett, hogy nem vettek részt semmilyen szocializmus-, állam- és szovjetellenes cselekményben.

Hogy valójában mikor, pontosan nem tudom, csak arra emlékszem, amikor egy Párkány környéki hajós által eljutott hozzám a hír, hogy Bartal Bandi kiszökött Nyugatra. Hihetetlen, mondtam, én jobban ismerem őt annál, hogy képes legyen elhagyni a családját. Különben is, mi oka lett volna rá? Aztán, úgy két hét elteltével, egy másik hír is érkezett, miszerint megtalálták Bandi holttestét. Illetve egy vele azonos testalkatú férfit vetett fel a víz a pozsonyi kikötőben, zsebében az ő személykocsijának a slusszkulcsával, rajta a sokak által ismert pulóverével. Csak éppen az iratai hiányoztak. Hajója kiúszott a kikötőből, a célállomást elérve, le is horgonyzott, de az álkormányosról semmilyen információ nem érkezett. Később sem. Legalább is én nem hallottam róla. Azokban a zűrzavaros, politikai felfordulásokkal teli években kit érdekelt, hogy egy emberrel kevesebb lakója lett az országnak. Bandi mindössze 43 éves volt, és négy kiskorú gyereket hagyott maga után, meg a feleségét és édesanyját. Bartal Jánosné, született Mórocz Katalin, aki mostoha körülmények között nevelte fel a három gyereket, tíz hónap leforgása alatt mind a hármat elveszítette. Margit lánya Győrben, asztmában halt meg, Irma meg Nyáradon, emlőrákban.

Hogy Katica nénénk miként volt képes a hirtelen rázúduló csapásokat pszichikailag feldolgozni, elképzelni sem tudom. Csoda, hogy bele nem zavarodott. Állítólag Bandi temetésén már sírni sem tudott, csak állt falfehér

arccal a fia koporsója felett. Két falu népe osztozott gyászában. Annak ellenére, hogy nem tudtam részt venni a gyászszertartáson, annyira megrendített az esete, hogy tollforgatói utam kezdetén egy novellát írtam róla, ami a Vasárnapi Új Szóban jelent meg. Rá rövidesen a szüleim címére kézbesített a postás egy nekem írt levelet, melyet egy szapi származású rokkant férfi adott fel Pozsonyban. A levél írója közli velem, hogy ő az egyik ottani munkásszállónak a portása, nagyon szereti a „cikkeimet”, de nemcsak ő olvassa el őket, hanem sokan mások is. Viszont nem ez volt a fő mondanivalója. Tudtomra kívánta adni, hogy hiába változtattam meg „cikkemben” a szereplők nevét, ő felismerte őket. Hogyne ismert volna rá Bandira, amikor az egyik gyerekkori pajtása volt, és együtt éltek át sok mindent, amiről neki is lenne mit mondania. Ezekből csupán annyit sikerült kiderítenem, hogy mint leventéket a nyugati fronton akarták bevetni, de erre már nem jutott idő. Valami módon Dániába sodródtak, s onnan pedig pár hónappal a háború befejezése után szerencsésen hazakeveredtek. Az illető által szóba hozott írásom nyert akkoriban legnagyobb olvasói visszhangot, mégsem válogattam be egyik elbeszéléskötetembe sem. Nem a témája miatt, hanem mert irodalmilag tartottam gyengének. Mégis ez az elbeszélésem lett az – köszönhetően az Új Szó irodalmi rovata akkori szerkesztőinek –, amely az irodalmat illetően további munkálkodásra bízottatott.

13. kép. A nyárádi templom (1970-ben)

11. rész

**CSILIZKÖZ LAKOSSÁGÁNAK FELEKEZETI
ÉS NEMZETISÉGI HOVATARTOZÁSA**

A csilizközi falvak közül kettő-kettő áll térben és lakosságának mentalitásában is annyira közel egymáshoz, hogy bár közigazgatásilag máig önállóak, valójában már teljesen összeépültek. Az egyik kettős Balony és Csilizradvány, a másik Csiliznyárad és Szap. Medve, Kulcsod és Csilizpatas pár kilométerrel távolabb esnek tőlük, meg egymástól is, de nem csak ezért nem alakult ki szoros kapcsolat közöttük, hanem mert ritka volt a fiatalok közti összeházasodás. Azt viszont, hogy miért alkotnak mégis együtt külön tájegységet, már elmondtam, s amit csak megerősíteni tudok. Az évszázadokig tartó közigazgatási beosztásuk annyira kiszakította őket Csallóköz gazdasági életéből, később Tószigetéből is, hogy a Csiliz-Cselcs karéja és a Duna ágai közötti falvak lakossága szokásaiban is erősebben elhatárolódott a szomszédos települések lakóitól. A tájegység nyelve, föltételezésem szerint, a földrajzi bezártságnak megfelelően alakulhatott, ezért törvényszerű, hogy a csilizközi tájnyelv sok sajátos elemet tartalmaz. Ám ez csak kívülről tekintve tűnik lokalizáltnak, mert végül is sima átmenet van közte és az őt körülvevő falvak lakosságának akcentusa és szóhasználata között. Erre majd még kicsit részletesebben is kitérek.

A falvak különállásának a fő oka viszont a felekezeti hovatartozás, ami évszázadokon keresztül erősen megosztotta a lakosságot. De nem a nyelvhasználatban, és nem is annyira, hogy ellenséges érzést gerjesztett volna közöttük. Elfogadták egymást, ám amennyire csak lehetett, korlátozták a vegyes házasságokat.

Mind a hét községnek volt, azaz van ma is saját temploma. Csilizpatasnak, Csilizradványnak, Kulcsodnak, Szapnak református, Balonynak, Medvének Csiliznyáradnak, és legújabban Szapnak is katolikus. Az utóbbit 2000-ben, az egykori katolikus népiskolából alakították át templommá. Addig Szapnak téglából épített harangtornya volt, Radványnak meg fából készült haranglábjá, miként Nyáradnak is hasonló volt, 1935-ig. Ez utóbbi Sebő Józsefék előtti dombon állt, ezért Jóska bátyám „előneve” *Haranglábi Jóska* lett, a dombocska pedig, amelyen állt, havas teleken kedvelt szá(n)kázó helye volt a gyerekeknek, miként a Csicsay nagyapámék ablaka alatti lejtő szintén, amiről viszont őt *Dombi Bence*ként emlegették.

Az elmondottak szerint a szapi katolikus templom Csilizköz legfiatalabb temploma, melynek nincsenek különösebb stílusjegyei. Radványé azonban a legrégebb, gótikus stílusban épült. 1650-ben alakítottak rajta, majd 1794-ben a barokkos-klasszicizáló stílusú épület a reformátusoké lett. Ekkor épült újjá a patasi református templom is. Ám míg minden református parókiának van, és a múltban is volt saját lelkésze, a katolikus híveknek csak egyetlen (káplán nélküli) plébánosa van Balonyon. Ő látja el egyedül Csilizköz katolikusainak a lelki gondozását, Patas és Kulcsod kivételével. Ugyanis Patas község a múltban is Bős filiáléja volt, Kulcsodon pedig aránylag kevés a katolikus, akik valószínűleg, ha ragaszkodnak a vallásukhoz, Medvéhez, esetleg Csicsóhoz orientálódnak. Meg kell vallanom, ebben egyáltalán nem vagyok tájékozott, részben azért, mert már rég elkerültem Csilizközből, másrészt e falvakkal a nyáradi lakosok, kivéve egyes református családokat, nemigen tartottuk a kapcsolatot. Annak ellenére sem, hogy az összes csilizközi település tanulói 1951-től, tehát az én nemzedékem tagjaitól kezdve, felső tagozaton együtt tanulnak Csilizradványon. Azonban ez is egy külön téma. A jelenlegi állapot statisztikai mutatóit majd lejjebb közlöm. Előbb vegyük szemügyre a régebbieket.

Fényes Elek 1836-ban közzétett adatai szerint: „**Balony**, magyar falu, 513 katolikus lakossal. **Kulcsod**, magyar f, 306 református, 7 katolikus l. **Medve**, magyar f, 503 katolikus l. **Nyárad**, magyar f, 360 katolikus, 92 református l. **Radvány**, magyar f, 165 katolikus, 505 református l. **Patas**, magyar f, 62 katolikus, 930 református l. **Szap**, magyar f. 260 katolikus, 264 református, 7 zsidó l.” 1851-ben már kissé más adatokat közöl Fényes Elek, de nem nagy az eltérés, azonban még az akkori feljegyzéseiben is az szerepel, hogy Csilizköz falvait kizárólag magyarok lakták. Borovszky Samu szerint még a 20. század elején is. Ám e helyzet 1918-ban véget ért, az első világháború után pedig teljesen megváltozott.

1918. október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, 1920. június 4-én pedig a párizsi Nagy-Trianon kastélyban a győztes nagyhatalmak Csallóközt, benne a mai Csilizközzel, Csehszlovákiához csatolták. Az addig nemzetiségileg homogén magyar lakosság közé részben mezőgazdasággal foglalkozó családokat, másrészt állami alkalmazottakat (katonákat, fináncokat, csendőröket, hivatalnokokat, egyéb értelmiségieket) kizárólag cseh-szlovák nemzetiségű családokat és egyéneket telepítettek. Az utóbbiak között néhány olyan is akadt, aki eredetileg magyar volt, de mivel jól bírta a cseh nyelvet, esetleg a szlovákot, megváltoztatta a nemzeti hovatartozását.

Az 1921-es népszámlálás szerint *Balony* lakosainak száma 681, ebből magyar 673 (98,8%), 3 (0,4 %) szlovák; *Csiliznyárad* – 732, ebből 664 (92,8%) magyar, 45 (6,8%) szlovák; *Csilizpatas* – 675, ebből 663 magyar, 12 (1,9%) szlovák; *Csilizradvány* – 958, ebből 887 (92,6%) magyar, 58 (6,1%) szlovák; *Kulcsod* – 376, ebből 369 (98,1%) magyar, 2 (0,5%) szlovák; *Medve* – 718, ebből, 716 (98,3%) magyar, 11 (1,5% szlovák; *Szap* – 684, ebből 658 (96,2%) magyar, 17 (2,5%) szlovák. (Urbán Zsolt, 2014)

Ezen adatokhoz a következő megjegyzéseket fűzném: Csilizradvány és Patas falvakhoz két népes major (uradalom) is tartozott, illetve tartozik ma is, *Fűzespusztá* és *Milléneum*. 1919-ben a nagy földbirtokokat államosították, a Dél-Szlovákiában levőket felparcellázták, és jutalombirtokként szétosztották a cseh-morva-szlovák telepesek között, akiknek nagy része a cseh(szlovák) légiók tagja volt. Bár zömmel cseh anyanyelvűek voltak, mégis két nemzethez, a csehez és a morvához tartozónak vallották magukat, viszont önként vállalták, hogy Szlovákiába kerülve, ha ott birtokot kapnak, szlovák nemzetiségűnek fogják vallani magukat. (Ez volt a jutalomföldek ára, meg némi pénz, amit a nemzeti banktól vehettek fel, mint hosszúlejárátú kölcsönt, alacsony kamatra). Gyermekeik számára hozta létre Dél-Szlovákiában az ún. *Liga-iskolákat*, a Pozsonyban, cseh tanárok vezetésével megalakított *Slovenská Liga*. (Ezekkel az iskolákkal kezdődött meg, bár Csilizközben nem nagy eredménnyel, a két háború közötti magyar lakosság elszlovákosítása. Ugyanis a Liga-iskolákba igyekeztek „becsalogatni” magyar szülők gyerekeit is.)

A jutalombirtokos családokkal valószínűsítették meg az ún. *belső telepítéseket* Dél-Szlovákiában. Csilizradvány 58 személyből álló „szlovákságát” a fűzesi csehek képezték, később Patasét a 12 milléniumi. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Fűzesben, az egyetlen csilizközi Liga-iskola épületében kezdtem meg pedagógusi pályámat 1958 szeptemberében, magyar gyerekekkel, magyar tanítóként.) Egyébként 1920 és 1938 között 277 Liga-iskola és óvoda épült Szlovákiában, 10 év múlva már 40 működött belőlük, az addig túlnyomó többségben magyaroklakta településeken. Nyáradon, Szapon és Medvén viszont katonák állomásoztak mindaddig, amíg Medvén nem építették fel az ún. „financ kaszárnyát”. Hogy addig hol szállásolták el őket, nincs róla feljegyzés. Tehát 1921-ben – ha pontos az adat –, Csiliznyárad 45 személyből álló szlovákságát az ott tartózkodó katonai alakulat tagjai alkothatták. Az 1920-as években medveihez hasonló típusépületekkel rakták végig a déli országhatár mentét. Minden harmadik-negyedik faluba jutott egy *financ kaszárnyó*, melyekben határ- és pénzügyőrök állomásoz-

tak, akik az állami monopóliumnak számító dohánytermesztést, pálinkafőzést és ahol szőlőt termeltek, ott a bormennyiséget is ellenőrizték. Meg persze az árucsempészetet igyekeztek megakadályozni. Ha engedélyezett volt a boráskodás, a már az egalizált hordókban kiforrott bort vették szemügyre, s utána adót vetettek ki a gazdákra. Aki pedig megreszkítette, hogy engedély nélkül főz pálinkát, vagy például kukorica közé dohánypalántákat ültet, ha rájöttek, az illetőt bíróság elé állították, és legtöbbjüket börtönbüntetésre ítélték. Csilizközben az államhatár közelsége miatt inkább a csempészség divott. Szőlőtermelésre nem volt alkalmas sem a talaj, sem az éghajlat. A laktanyák többsége még ma is áll, ráadásul kitűnő állapotban maradt meg. A medveit például az 1960-as években fogyatékos gyerekek otthonává alakították át.

Az 1938. november 2-án hozott első bécsi döntés alapján a magyar hadsereg csapatai november 5-én, pontonhídon lépték át az addigi országhatárt, s még aznap elfoglalták Csilizköz falvait. Ám ezt megelőzően, szeptember 23-án a csehszlovák kormány mozgósítást rendelt el, aminek alapján édesapámat is mint a csehszlovák hadsereg tartalékos (köz)katonáját behívták szolgálatra, Nagytapolcsányba. Mi tagadás, mint általában az itteni magyarok, a csilizköziek is virágcsokrokkal fogadták a településeikre érkező magyar „honvédeket”, a cseh alakulatokat pedig hagyták békésen elvonulni. Ezt megelőzően viszont lezajlott egy nem éppen tisztességesnek mondható incidens. Egy nyáradi ember, állítólag Szapon, a „cseh tisztek” közé kézigránátot hajított. Ezt is csak suttogva beszélték, ám tény, hogy az illető a második világháború után átköltözött *túsó fé(l)re*, az egyik ott élő lányához, és nála is halt meg már idős korában. Úgy hírlett, a nyáradi családjához éjszakánként néha át-átszökött, amit az egész falu tudni vélt, biztosan a község vezetői is, de soha senki nem jelentette fel a hatóságoknál. Nem valószínű, hogy a merényletben, ha egyáltalán igaz volt, valaki meghalt vagy megsebesült, mert akkor nem hagyták volna olyan simán elcsöndesedni a dolgot.

Én, amikor *újra magyarok lettünk*, mindössze hét hónapos voltam, édesanyám babakocsiban kitolt a falu végére megcsodálni a bevonulást, ami azt jelenti, akaratomon kívül, a később hozott törvények értelmében, kollaboráns lettem. E törvényeket mindmáig nem helyezték hatályon kívül, melyek szerint én ma is „háborús bűnös” vagyok, sőt még az unokáim is azok. Hát ilyen furcsa világban élünk, azaz élünk mi, „határon túli” magyarok.

Ezerkilencszáznegyvenöt közepén *mëgi(n) szlovákok lettünk*. A mi családunk ugyan nem, mert édesapám nem reszlovakizált. A telepések nagy része visszajött, a katonák, a csendőrök és a hivatalnokok eleinte csak szlovákok lehettek, sőt egy addig ismeretlen „kaszt” is megjelent – a partizánoké. A falusi bírót felváltották a *komiszárok* (komisszárok), előbb szlovákok, aztán magyar falubeliek, akiktől a lakosság óvakodott, de egyben le is nézte őket. Még inkább azokat a személyeket, akik a kitelepítési bizottságokban vettek részt. Öt esztendő kellett ahhoz, hogy a helyzet, ahogy úgy „normalizálódjon”, értem alatta azt, hogy az embereknek ne kelljen rettegniük amiatt, hogy magyarnak születtek, és ezért kiebrudalhatják őket az otthonukból. Persze ez így nem egészen igaz, mármint a normalizálódás, mert következtek más, új, főleg gazdasági jellegű atrocitások, melyek azáltal, hogy kevesebbeket érintettek – ám akiket igen, azokkal könyörtelenek voltak.

Azonban minden változás Szlovákiában a magyar lakosság számára nyának csökkenését eredményezte, miközben a társadalmi tudatát is elbizonytalanította. Ehhez nagyban hozzájárult a keresztnevek kizárólagosan szlovák nyelvű anyakönyvezése, valamint a szülőfalu, szülőváros „átkeresztelése”. Ez utóbbit ugyan megtették már az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt is, de csak tükörfordításban – ekkor Csiliznyárad neve hivatalosan *Čilizký Nárád* lett (helyesen Čilizský-nek kellett volna írni). Viszont a pozsonyi Megbízottak Testülete 1948. június 26-án hozott 55/48. számú törvényerejű rendelete alapján a községet elnevezték *Topolovec*nek. Balony megmaradt *Baloň*nak, Csilizpatas *Pastúchy* lett, Csilizradvány *Čilizská Radvaň*, Kulcsodból és Medvéből (őket előzőleg elfelejtették átnevezni), *Klíčovec*et és *Medvedov*ot csináltak, Szapból pedig *Palkovičov*ot. Ami még idegenebb, Bósból előbb *Bes* (a szlovák nyelvben nincsen ő), majd az említett törvény szerint *Gabčíkovo* lett. Senkit nem érdekelt, hogy a lakosság a második világháborúnak e szlovák hősről az égvilágon semmit nem tudott, és tudtommal ma sem ápolják az emlékét. Az ősi települést viszont egymás között az emberek sokáig „*zabos csikónak*” gúnyolták.

Az önazonosulás érzésének elbizonytalanodására legyen szemléltető példa a 2011-es népszámlálás eredménye. Addig, míg az előző évtizedekben csupán az emberek nemzetiségi hovatartozására volt kíváncsi a statisztikai hivatal, most már arra is, hogy kinek-kinek az anyanyelve azonos-e a nemzetiségével. Nézzük hát Csilizköz lakosságának 2011-es nemzetiségi összetételét és anyanyelvi identitását.

Balony – lakossága: 756, ebből magyar 690 (91,8%), szlovák 44 (5,8%). Anyanyelve: 709-nek (93,8%) magyar, 24-nek (3,2%) szlovák; *Csiliznyárad* – lakossága: 651, ebből 602 (92,5%) magyar, 34 (5,8%) szlovák. Anyanyelve: 604-nek (92,8%) magyar, 38-nak (5,2%) szlovák; *Csilizpatas* – lakossága: 823, ebből 663 (79,3%) magyar, 93 (11,2%) szlovák. Anyanyelve: 748-nak (89,9%) magyar, 72-nek (8,7%) szlovák. *Csilizradvány* – lakossága: 1205, ebből 1128 (93,6%) magyar, 65 (5,8%) szlovák. Anyanyelve: 1140-nek (94,6%) magyar, 50-nek (4,5%) szlovák. *Kulcsod* – lakossága: 368 ebből 344 (93,5 %) magyar, 16 (4,3%) szlovák. Anyanyelve: 348-nak (94,6%) magyar, 14-nek (3,8%) szlovák. *Medve* – lakossága: 566, ebből 497 (87,8%) magyar, 58 (10,2%) szlovák. Anyanyelve: 510-nek (90,1%) magyar, 49-nek (8,7 %) szlovák. *Szap* – lakossága: 535, ebből 505 (94,4%) magyar, 24 (4,5%) szlovák. Anyanyelve: 518-nak (96,8 %) magyar, 17-nek (3,2%) szlovák. (Urbán Zsolt, 2014)

Végeredmény: 2011-ben Csilizköz 7 községének és 2 majorjának összesen 4904 lakója közül, 4426 (90,2%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 334 (6,7%) szlováknak, a többi pedig nem volt azonosítható.

Csupán az összehasonlítás kedvéért tekintsük át **Bős** adatait. Lakosainak száma: 5361, ebből 4711 (88,9%) magyar, 580 (10,8%) szlovák. *Anyanyelve:* 4883-nak (91,1%) magyar, 420-nak (7,8%) szlovák. Ebből az is kitűnik, hogy magának Bősnek 457-el van több lakója, mint egész Csilizköznek.

Az 1989-es rendszerváltozás után már azt is felmérték, ki melyik vallásfelekezethez tartozik, esetleg ateista-e vagy valláson kívüli, ami nem feltétlenül ugyanazt jelenti. Nem lehet tudni, ez utóbbi kategóriákat, mi oknál fogva nem vette figyelembe *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikonának* szerkesztősege. Ám ha figyelembe vesszük, hogy egy-egy településnek mennyi az összes lakója, abból ki lehet következtetni, hányan nem tartoznak egyik felekezethez sem.

Balony – 633 római katolikus, 54 református, 1 evangélikus, 1 görög-keleti. Római katolikus – Sarlós Boldogasszony – temploma 1835-ben épült, klasszicista stílusban. Lakóinak száma: 756. *Csiliznyárad* – 529 r. k., 57 ref., 9 gör. kat., 3 ev. R. k. – Szűz Mária születése (Kis Boldogasszony) – templom, 1929–1936 között – épült. L. sz: 651. *Csilizpatas* – 467 ref., 306 r. k., 1 ev. Ref. temploma 1794 épült klasszicista stílusban. L. sz: 823. *Csilizradvány* – 478 r. k., 442 ref., 4 gör. kat., 3 ev. Középkori gótikus alapokon álló ref. temploma 1794-ben épült klasszicista stílusban. L. sz: 1205. *Kulcsod*

– 229 ref., 44 r. k., 1 ev., 1 gör. kat. Református temploma 1874-ben épült, klasszicista stílusban. L. sz: 368. *Medve* – 500 r. k., 30 ref., 1 ev. R. k. – Szent Anna – temploma 1800 körül épült, klasszicista stílusban. L. sz: 566. *Szap* – 315 r. k., 190 ref., 1 ev. Ref. templom a 18. század végén épült, klasszicista stílusban, 1885-ben építették újjá; R. k. temploma 2000-ben épült (az egykori katolikus iskolát alakították át). L. sz: 535.

Természetes, hogy a lakosság hitéletéről évszázadokon át a papok gondoskodtak, viszont a hitoktatás a 2. világháború befejezéséig a tanítók feladata volt. A katolikusoknál tanév végén hittanból létezett záróvizsga, ún. *égzámén*, ami az esperes jelenlétében folyt le, még a két háború között is.

A 20. század első felének híres katolikus papjai dr. Csiba Ferenc és Bohuss Rezső plébánosok voltak, akik egymást váltva Balonyon és Bösön szolgáltak. Annak ellenére, hogy nem kedvelték egymást, mindketten tagjai voltak az Egyesült Magyar Pártnak, mi több, tisztséget is vállaltak benne. Csiba Ferenc a bösi alapszervezet elnöke volt, Bohuss Rezső pedig járási elnök Dunaszerdahelyen. Az első világháború alatt mindketten tábori lelkészként szolgáltak. Bohuss egészen az őrnagyi rangig jutott fel. Őt még láttam 1948-ban a bösi kálvárián, ahol a nagyszombati püspök, Lazík Ambrus pásztorbotját vitte, mialatt a főpap minket, alsó-csallóközi gyerekeket bérmalta. Úgy emlékszem rá, mint magas, ösztövé emberre. Ám ami a viselkedéséről hírllett, kísértetiesen hasonlított Jaroslav Hašek *Švejk* című könyvében megrajzolt Katz feldkurátjára. Amellett, hogy szerette az italt, erősen dohányzott, még fölöttébb szókimondó is volt, hadd ne kerteljek, néha igencsak trágár. Káromkodni ugyan nem káromkodott, de a „szalonképtelen” kifejezéseket csak úgy ontotta magából, amiről legendák maradtak fenn.

Például ilyenek: Egyszer egy lakodalomban, ahol Bohuss tömte magába a húst és nyakalta a bort, a menyasszony finomkodva kínálta: „*Plébános úr, tessék egy kis sütemí(ny)t, még tortácskát!*” Mire ő: „*Köszönöm jányom, ettem má egy kis baszomattát.*” Érsekújvári születésű lévén, eleinte Délvidéken szolgált, és másutt is megfordult, így hát keverte a tájnyelveket. Ugyanis Csilizközben senki nem mondott *lëá(ny)* helyett *jányt*.

Ámbátor ennél cifrább esetek is megtörténtek (gúnynevén) a *Muki pap-paa*. 1945 tavasza, amikor már végéhez közeledett a háború, Bohuss Rezsőt Egyházkarcsán találta. Éppen mise közben dübörögtek fel a bombázó repülőgépek, mire ő az oltár előtt, szinte ösztönösen, mintha vezényelne, elkiáltotta: „*Mindenki fedezékbe!*” Az emberek kirohantak a templomból,

ki-ki oda bújott el, ahová tudott, s amikor elmúlt a veszély, kezdtek visszazárlingózni. A főtisztelendő úrnak azonban semmi kedve sem volt újra elkezdni a szertartást, hát imígyen szólott a néphez: „*Kedves híveim, az angolok elb...k a misét, de majd tartunk helyette egy f...a litániát.*” (Ezt az anekdotát már rég ismertem, amikor néhai Burián László esperes úrtól hallottam újfent, Párkányban, persze ő a kulturálatlan szavakat másokkal helyettesítette, de tudta, hogy eredetiben miként hangzottak el. Jókat derült egykori paptársának a kajlaságain. Nem tudom, a két háború között hány katolikus papnak volt személyautója, pláne Csallóközben. Bohuss Rezsőnek igen, még balonyi plébános korában, még hozzá olyan, amelyről leszereltette a karosszériát, vagy talán úgy tett rá szert, hogy eleve nem is volt rajta, és azzal a fura járművel száguldozott a csilizközi kavicsos, poros utakon. Mi sem természetesebb, hogy az autójával kapcsolatban is meséltek róla humoros történeteket, de azokkal már nem szaporítom a szót.

A régebbi csilizközi református lelkészek közül is kettő emelkedett ki magasan, de ők tudtommal nem politizáltak. Az egyik a szapi Csekes Béla volt, aki Búacson született. Az 1920-as években Dunaradványon lelkészkedett, ahonnan Szapra hívták meg, ahol 1927-től 1967-ig, azaz negyven esztendőn át, egészen a haláláig szolgálta a szapi és a csiliznyáradi gyülekezetet. Azonban teológiai tanulmányai elvégzése után kiment Amerikába segédlelkésznek, majd Kanadában misszionáriuskodott, ahol kitűnően megtanult angolul és franciául. Magánkönyvtárának tetemes részét is idegen nyelvű irodalom képezte. Nála műveltebb kortársa aligha akadt az akkori Csilizközben. Mindettől függetlenül fölöttébb szerény, ám mindig elegánsan öltözött úriember benyomását keltette. Mi, gyerekek az extra kivitelezésű, csillogó, egyesek szerint *nikkélözött* biciklijét csodáltuk meg. Csak jóval később tudtam meg, hogy egy rövid ideig ő szerkesztette parókiáján a *Református világszemlét*.

Mindazonáltal, pap létére, nagyon babonás ember volt. Ha valaki megkérdezte tőle, hová megy tiszteletes úr, nem válaszolt, de mintha valamit otthon felejtett volna, visszafordult, és aznap nem ment sehová sem. Ugyanígy tett, ha fekete macska szaladt át előtte az úton. Mellékesen jegyzem meg, hogy minap szereztem róla tudomást, a tiszteletes úr megszólítás a segédlelkészi beosztást jelzi, a presbiterek által megválasztott, és a püspök által kinevezett lelkésznek a *nagytiszteletű úr* megszólítás járt ki. Ez talán ma egy kissé szokatlanul hangzana, nem is hallottam eddig senkitől sem. A férj után a feleséget is ennek megfelelően illett, azaz illik szó-

lítani. Tudomásom szerint Csekes Béláék senkitől sem várták el, hogy nagytiszteletűnek titulálják őket. Nyáradon, Szapon, mások is kerülték a *hovát*, helyette a *meere mëgy, meere mész?* kérdést használták, de csak akkor, ha tényleg érdekelte őket a másik embernek az úti célja. Csak úgy, formálisan, hogy szóljanak valamit egymáshoz, soha nem szaporították a szót, elégnek tartották a megszokott köszönési formát, hacsak nem közeli rokonnal találkoztak. Azonban több ilyen szerencsét elrontó babona is élt nálunk, de azok nemcsak tájainkon bosszantották az embereket, hanem másutt is, ezért fölöslegesnek tartom példálózni velük. Viszont egy kedves epizód is él emlékeim közt Csekesékről. Egyik langyos nyári estén sokáig elbeszélgettek az emberek a lelkészlak udvarán, amikor a tiszteletes úr nyugtalanul kezdett körbetekintgélgni, s egyszer csak udvariasan odaszólt a feleségének: „Szerénke kérem, *fejje meg a tehenet!*” Kéztudott volt, hogy kicsiben gazdálkodnak, de az csak ekkor derült ki, náluk nem a szógálló (cselédlány), hanem maga a tiszteletes asszony szokta a tehenyet megfejnyi.

A másik református pap Kóczán Mór volt Csilizradványon, aki Csallóközarányoson is szolgált. Ifjúkorától idős koráig kiválóan sportolt. Diszkoszvetésben és gerelyhajításban érte el a legnagyobb sikereket. 1908-tól 1918-ig magyar színekben, 1920-tól 1926-ig csehszlovákban szerepelt, pontosabban, vett részt a londoni, a stockholmi valamint a párizsi olimpián. Stockholmban bronzérmes nyert gerelyhajításban. A század elején ötször lett aranyérmes magyar, egyszer csehszlovák, egyszer pedig angol bajnok. Tehát Közép-Európa egyik legsikeresebb atlétája volt. Lelkészi állomásheyein, így Gödön is, ahová a második világháború után települt át, foglalkozott az ifjúság testnevelésével. Joggal neveztek el róla Dél-Szlovákiában két magyar alapiskolát is, az egyiket Aranyoson, még 2005-ben, a másikat Csilizradványon, 2008. október 23-án. Ez utóbbinak az avató ünnepségére engem is meghívtak mint a radványi iskola egykori tanulóját. Nagy megtiszteltetésnek vettem.

Gyerekkoromban legendák keringtek a *rodványi* református pap „óriási” erejéről. Amikor Victor Hugótól a *Nyomorultakat* olvastam, őt képzeltem el Jean Valjeannak. Kulcsod lelkésze, Gáspár Tibor neves komáromi tanár édesapja, Gáspár József volt, Patasé pedig, ha nem tévedek, Tamássy István. Én csak az utóbbit ismertem látásból, meg persze Tibort, aki kollégám volt, és évekig, ha nem évtizedekig, velem együtt a Csemadok Országos Választmányának tagja.

A 19. század közepétől a néptanítók vitték be Csilizközbe a kultúrát azáltal, hogy teljesítették Eötvös József által rájuk háruló „pedagógiai programot”, ami egyetlen mondatból állt: *„Tanítsátok meg a gyerekeket írni-olvasni!”* Ám ők ennél sokkal többet tettek. Megszerettették velük a nyomtatott betűt, vagyis a könyvolvasást. De erről majd később.

12. rész

EGY CSILIZKÖZI NÉPDAL EREDETE

Csilizköznek nem volt kizárólag rá jellemző népviselete, legalábbis én nem tudok róla. Az ott keletkezett, a tájhoz fűződő népdalokról sem. Viszont mondókákra emlékszem. Amikor tavasszal megindult a fák nedvkeringése, s könnyen levált a vesszők héja, minden gyerek fűzfa sípot faragott magának, a fiatalabb testvéreinek meg a pajtásainak, ha azok még nem tanulták meg a módját. Ez a következőképpen történt. Levágtunk egy harminc-negyven centis, ujnyi vastag egyenes ágat, jól benyálaztuk, a combunkra tettük, a fanyelű bicskánkkal körbe ütögettük mindaddig, amíg a héjat le nem tudtuk a fáról csavarni, miközben fennhangon skandáltuk: „Szójj szójj sípom, / téli, nyári lakatom, / eemënník é(n) Madba / csontokat szopogatnyi, / tányírokot nyalogatnyi.” Másik strófa: „Síp, síp gyerek síp, / bíró fíja sípot kír. / Aggyunk nëki ëggyet / kettőt hadd dűdűjjő(n) véle. Egy harmadik: „Zab szaporoggyík, buza bukrosoggyík, a zé(n) hajam olya(n) lëgyë(n), / mind a csíkó farka, még anná is hosszabb, / mind a Duna hossza.” Ez utóbbit inkább a nagyobbacska lányok *gajdúták*, akik tudtak sípot *készítenyi*. Annyit hozzáfűznék, hogy a strófák végén mindig felvittük a hangsúlyt, úgy, mintha a mondatot nem fejeztük volna be.

Előrebocsátom, évszázadok folyamán kialakult nálunk egy sajátos tájnyelv, amelyet a dunántúli nyelvjárás változatának tekintenek. Tudtommal ezt eddig senki sem tárta fel tudományos igénnyel. Ami próbálkozások történtek, azokat kívülállóok végezték. Sajnos (szép)írók sem születtek e tájon. Mondjuk ki nyíltan, Csilizköznek, sőt egész Csallóköznek sem voltak írói, ha csak a komáromi Jókait vagy a Dunaszerdahelyen felnőtt Vámbéry Ármint nem számítjuk ide. De egyikük sem foglalkozott az itt élő néppel. Jókait jobban érdekelte Erdély és a magyar Alföld, Vámbéry pedig orientalista volt. Csak jóval a második világháború után jelentkezett néhány Dunaszerdahely környéki fiatal író, költő. De talán legjobban hiányoztak a szociográfusok, akik megpróbálhatták volna rögzíteni, gondolok csupán Csilizközre, e maroknyi nép mentalitását. Az őslakosság viszont igyekezett tudatosan elhatárolni magát az „úri világtól”. Ha valaki a tájnyelvtől csak egy kicsit is eltérő beszédmódot használt, arra azt mondták, *urizáll*, később, hogy *afëktáll*, ami miatt az illetőt maguk közt *mëgszóták*. Mondhatnám azt is, megakadályozták az erre hajlamosakat abban, hogy „idegen” elemeket honosítsanak meg a falvak nyelvhasználatában. Ez persze nem mindig

sikerült, mert szinte észrevétlenül beszivárogtak hozzájuk, főleg a német, később a szláv szavak, azonban idővel ezeket is deformálták. Pontosabban, a tájnyelvükhöz idomították. Ilyesfélére igyekszem később példákkal is szolgálni. Azt hiszem, ezzel elárultam azt is, hogy szerettek az emberek gúnyolódni, és erre szinte lesték az adódó alkalmakat.

Amikor először hallottam egy Bárdos Lajos által gyűjtött „népdalt”, amelyet sok kórus előszeretettel énekel, nagyon meglepődtem. A dal így szól: *„Csallóközben Patason, / macskát sütnek rostélyon, / úgy viszik át Balonyba, / a nagy lakodalomba.”* Aki csak egy kicsit is ismeri a csilizközi nyelvet, rögtön rájön, hogy a „kórusművel” valami nincs rendben. Akkor sem, ha egyes énekkarok a „dalt” átköltve *Csallóközben* helyett, *Patkóéknált* szőnek a szövegbe. Már abból is kiérezhető, hogy e falucsúfoló valahol Csilizközön kívül keletkezhetett, hogy mifelénk mindenki számára világos – bár ma már az egész kistáj része Csallóköznek, ennek ellenére senkinek se kell a szájába rágni –, hol fekszik Patas. Hiszen a 20. századi neve is elárulja, a Csiliz jobb partján, tehát Csilizközben. A másik gyanús elem, hogy a csilizközi falvak lakói sohasem mentek Balonyba, Patasba, Szapba, Medvébe, hadd ne soroljam tovább, hanem, *Balo(ny)ra, Rodvá(ny)ro, Medvíre* stb. Ha pedig az irodalmi-, vagyis a köznyelvet használták, akkor a „honnan” kérdésre a határozórag -ról, -ről kellett volna, hogy legyen. Ellenben mi azt mondtuk, *Patasrú, Rodvá(ny)rú, Kúcsodrú, Medvírú, Balo(ny)rú, Szapprú gyöttünk*, ha netán ott jártunk. Az elharapott, vagy inkább lenyelt szöveget lehetett akár *n*-nek, vagy *ny*-nek is érteni, csak a helybeliek tudták, mikor *mëllik a helës*. A tájnyelvek már csak ilyenek. Azokba bele kell születni, különben nehezebb megtanulni őket, mint az idegen nyelveket. A Dunaradványról Szapra került Csekes Bélánénak sem sikerült teljesen elsajátítania. (Lásd *Végh Ferenc*, 2001.) A tiszteletes asszony feljegyzéseiből aránylag sok szót, sőt mondatokat is idéz Feri, miszerint a zsurló neve „szapiasan” *síkó*, „helyesen” *síkú*, a *sültös sapka micisapka*, pontosabban *micisipka*, a keresztapa nem *körösztaptya* (ez Sopron környéki tájszó), hanem *körösztapja*. Pedig a szavak többségét kitűnően megjegyezte, és le is tudta írni Csekesné. Már nekem is, aki régen elkerültem hazulról, nagyon vigyáznom kell, hogy ebben pontos tudjak lenni. Azonban ne feledjük, hogy ha idegenből *szotytyantak* (pottyantak) közénk értelmiségiek, papok, tanítók, hivatalnokok, szinte észrevétlenül alkalmazkodtak az önkéntelenül rájuk ragadt népnyelvhez. Éppen a minap (2018 januárjában) azon lepődtem meg, hogy egy Léváról feleségként Nyáradra került – immáron nyugdíjas – tanárnő, a „kotorászott” szó helyett azt mondta, *kútyászott* az iratok között.

Ha ragaszkodni akarunk a hiteles tájnyelvhez és a szokásokhoz, az imént idézett falucsúfúlló eredetileg nem népdal volt, hanem mondóka, ami így szólt: „*Pataso(n), macskát sütnék rostélo(n), a szapiak ott lesik, mēg sē sūtt má mēgēszik.*” A keletkezéséhez egy régi, 19. századi legenda, illetve adoma fűződik, amit édesanyám nővérétől, Katicától hallottam.

Ėccēr ēgy szapi legi(ny), patasi lēá(n)t akart eevēnni. Űk má ēgymás között mēgbeszítik, hogy ēsszeházosonnának, mēg aszt is, hogy mikor szeretnik mēgtartanni a kézfogójukot. Csak közbe a patasi szűlők, valami mijatt mēggondúták magukot. Mégsē aggyák hozzá a lēányukot a szapi legi(n)hē. Ótá(n) amikor Bazsó Imre bátyto, mind lēhendő násznagy, mēg a vőlegi(n)jelőtt baráttoi eemēntek mēkirnyi a lēá(n)t, sēnkisē várto űköt. A házbeliek a hátusó kerbe verēmbű krumpit szēttek fő. Imre bátytāéknok igē(n) furcsa vót, hogy nēm fogaggyák űköt, de látták, hogy a konyha ajtaja nyitva va(n), bemēntek, leūtek a asztaa körē, gondúták, majcsak bemēgy hozzájuk valaki. Ki látott má olyat, hogy krumpisverēm mellett kīrjenek lēánt. Ott sündörgőtt körülőttük ēgy macska, addig-addig fenyekēdētt a lábukho, míg eccērcsak Imre bátyto főnyalábúta, nos főtētte a zasztāara. Ebbű lētt kīsőbb a nagy csufulódás.

Tegyem hozzá, ami hosszú ideig eltartott, mert mi a radványi iskolában, még az ötvenes években is, *macskanyērvogássű* (nyávogással) bosszantottuk a patasi iskolatársainkat.

Bazsó Imre bácsi, mint már említettem, a *nagyőreganyánk* testvére volt, amolyan falusi mókamester, aki mindig azon tőrte a fejét, miként lehetne megnevetetni az embereket, ezért folyton kitalált valami bolondságot, amit az alábbi esetek is példáznak. Olykor bizony eléggē vaskos tréfákat is.

Lakott a szomszédjukban egy őzvegyasszony, a két lūke fiával, akik felnőtt korukban is legszívesebben a napot lopták. Viszont mindig annyit ettek, amennyi belējük fērt. Az egyik legény mogorva volt, a másik inkább vigyorgó, de azzal legalább időnként viccelődni is lehetett. Annyira szereték a főtt tésztaféléket, meg se várták, hogy kerüljön rájuk: dió, mák, túró, dara, káposzta vagy krumplic, maguk elé vették a nagy *vajlingot*, és versenyt ettek. Ám amikor anyjuk úgy vélte, őlig a *gyűmísztelensígbű* – nálunk, a minden szempontból telhetetlenre azt mondták, gyűmísztele(n) –, átszōlt a kerítésen Imre bátyának: „*Komámuram, lēgyē(n) olyan jó, gyűjjiō(n) má átt ēgy pillanatra!*” Mivel elharangozták a delet, a *szomszíd* tudta, mi a teendője. Kezébe vett egy kanalat, s úgy tett, mintha ő is lakmározni akarna, mire Miklós az *ēscajgját* (evőeszközét) durcásan az asztalra csapva teli szájjal azt mondta: „*Bűg(d) mēg, zabádd mēg magad!*” Erre föl Pista is vakkantott valamit, és ugyanazt tette, amit az őccse.

Másik eset. Egyszer nyáron, amikor a kimosott ruhákat a hátsó kertben kiteregették száradni, Imre bátyánknak pont arrafelé akadt dolga. Mint aki-nek a gondolatai másfelé járnak, a kötélről leakasztott egy hosszúszerű női alsóneműt, úgynevezett *nyitott bugyogót*, és mint a ködmönt, a nyakába kanyarította. (A *nyitott bugyogó* kezelábas volt, melyen a „célszerűség” kedvéért alul rést hagytak. E ruhanemű alatt combig erő *gyócs ü(n)göt* hordtak, amit elől, hátul, hogy takarjon, mint *farkincákot* [így is hívták őket, meg *sekkendőnek*] a résen át kihúztak. Még gyerekkoromban is hordtak ilyet az idős asszonyok, meg a kisgyerekek. Én az öcsémmel úgyszintén.) Miklós, aki szokása szerint a méhes mellett *pőfékűt*, kivette szájából a pipát, és megrökönyödve rászolt a szórakozott szomszédjukra: „*Te hüle Imre bátytyo, nem látod, hogy a (-) valaganadrág?*” Ezzel a félnótás legénynek egy új nyelvi leleményt sikerült találnia, ami annyira megtetszett a *fehírnépnek*, hogy egymás közt még akkor is így hívták az intim női holmit, amikor már felső rész nélküli, *csukott bugyogó* váltotta fel a régi „nyitottat”. Ráadásul mindjárt piros színű lett a divat. Édesanyám azt is tudta, ki honosította meg Nyáradon ezt a városi módit.

Harmadik sztori: Imre bátyának egyszer sikerült Miklós pipájába belecsépésnie egy csipetnyi puskaport. Arra azonban nem számított, hogy ebből majd mekkora galiba támad. A bamba legény igen szeretett a konyhában ólálkodni, pláne amikor az asszonyok főztek. *Ángyi* (nagy-nagybátyánk felesége) éppen tésztát sodort, miközben Miklós ott düllesztette a hasát az asztal végében, s mintha előre megtervezett mozdulatot tett volna, sodrófával mellbe bökte őt, és még azt is hozzátette, hogy puff. Mit ad Isten, épp abban a pillanatban pukkant a puska. Gondolható, hogy mindketten halálra rémültek. Persze Imre bátya jól megkapta a magáét e gyerekes csínyért, viszont Miklós élete végéig szentül meg volt győződve róla, hogy „*Ángyi meglútte út a sodrófájává*”. Élettani, ha úgy tetszik, gerontológiai tünet, hogy az idős emberek háta gyakrabban viszket, mint a fiataloké. Régente ilyenkor oda szoktak fordulni valamelyik családtaghoz: „*Jaj de viszket a hátom, így szíves vakard meg, ott-ott a lapockám [vagy lapickám] alatt!*” Miklós, ha megneheztelt valamiért az anyjára, így fenyegette meg: „*Mégájj kutya nyanya, nem lesz többet háto vakarás.*”

Téli esteken ilyen és ehhez hasonló, gyermek adomázással mulatták az időt, általában tollfosztás, rokkahajtás, meg kukoricamorzsolás közben. Mi, gyerekek meg egyre bíztattuk őket, hogy *meséljenek* még. Könnyen meglehet, egy kis turpisság is volt a dologban, mert így észre sem vettük, hogy mi is dolgozunk, mert a tollfosztás és a fonálgombolyítás szörnyen

unalmas dolgok voltak. Ha az asszonyok megunták a *meskétílist*, a férfiak hozakodtak elő a háborús kalandjaikkal. Többször hallgathattam egyik távoli rokonunkat, Horváth István *körösztapját* mint megelevenedett Hány Jánost. Az ő füstös szobájának falán láttam életemben először és utoljára bekeretezett, díszes monarchiabeli *obsitot*. Ugyan mikor és kitől kaphatta meg? Feltehetően akkor, amikor az első nagy háború véget ért, és a parancsnokságának a fejvesztett felfordulás közepette még volt ideje őt a katonai szolgálatból végképp elbocsátania. Már csak azért is jó lenne tudni, mikor és hogy történhetett meg vele ez, mert ő is harcolt az első világháborúban, azonban fogságba nem esett, és a forradalmakba sem rángatták bele. Kedvenc meséi közé tartozott, hogy Galíciában, egy *lénian*, miként vívott szuronyospuskával párvadalt *egy makhënya* (robosztus) *kozákkú*. Mi sem természetesebb, a *párbajbú* ő került ki győztesen. Különben nem lehetett volna közöttünk, *mer a zoros* könyörtelenül leszúrta volna, ha nem ő a *rátermëttebb* fegyverforgató. (Nálunk kizárólag az egyenes erdei utakat nevezték *lénia*knak, a dűlőutakat sosem). Azt is sokszor felidézte, hogy mikor mi volt a *mënázsijuk*, meg hogy szerencséjére egyszer, kúszás közben, a kender között *talát egy bosnyákpipát*.

Mindazonáltal tévedés lenne azt hinni, hogy a csilizközi emberek kivétel nélkül együgyűek lettek volna. Szolgáljon rá ellenpéldaként egy jelenet, amellyel *körösztapja* (mellesleg nem volt a keresztapánk) a többi meséjével együtt *traktált* (szóval tartott) bennünket. Elmondása szerint egy alkalommal *nímët gënërális* szemlélte meg a csapatjukat, s nekik németül kellett őt köszönteniük. Illetve előbb a tábornok köszöntötte őket, mire nekik „osztrák” szolgálati nyelven kellett rá válaszolniuk. Ők ugyan a *mëldige horzámon* (alázatosan jelentem elferdített változatán) kívül, egy szót sem tudtak *osztrákú*, de a tisztetek bemagoltattak velük valamilyen „mondókát”, amiből magyarul az jött ki, hogy „*Rozsdás drót a torkodra!*” A német és a magyar szöveg ritmusa annyira egybecsengett, hogy a tisztetek észre sem vették, mit kiáltoznak olyan lelkesen a magyar bakák.

14. kép. A két világháború áldozatainak emlékműve a nyáradi sírkertben

13. rész

VISSZA AZ ELEJÉHEZ...

Nem mondok vele újat, ha felteszem a kérdést, mi keresnivalójuk volt a magyar *ho(n)vídeknek* az ún. nagy háborúban? Hiszen Magyarországot semmilyen háborús veszély nem fenyegette. Azután sem, hogy a monarchia belépett a háborúba, kisebb incidensektől eltekintve, magyar területen nem folytak harci cselekmények. Annak ellenére, hogy 1914-ben az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése 9 millió katonát szerelt fel, akikből 3,4 millió a Magyar Királyság és Horvátország területéről származott. Többségük nem volt felkészítve a háborúra. A bevetésük előtt ugyan már folyt kétéves kiképzés, ám az idősebb korosztály tagjai ebben nem részesültek. A hadköteles férfiak korát előbb 21 évről 18-ra csökkentették, és 50 éves korig határozták meg. Tagadhatatlan, hogy a városi lakosság elnyomorodott tömegei, főként a munkanélküliek, a politikai pártok a sajtó által feltűzelve lelkesedtek a háborúért, remélve, hogy pár hétnél, esetleg néhány hónapnál tovább nem tart a céció, s utána majd az ő helyzetük is jobbra fordul. Azonban a falusi nép, vagyis a parasztság a háború kitörését rémhírként fogadta, mert attól félt, ha a férfiakat bevonultatják, nem lesz, aki befejezze az aratást, elvégezze a cséplést, s ha elhúzódik a háború, akkor az őszi munkákat sem. Nyár dereka volt, az állatokat még legeltették a pásztorok, de ki fog gondoskodni róluk, ha ősszel beszorulnak az istállókba. Akinek pedig nem volt földje, azért aggódott, hogy nem lesz, aki az aratórészt kiérdemelje. Nyíltan kimondva, az éhhaláltól rettegett mindenki. A városi embernek, aki a piacról élt, fogalma sem volt arról, hogy mit jelent, ha a termés veszélybe kerül, sőt a nagy része tönkremegy. Ő jóval később vette ezt észre, akkor, amikor már nem volt ennivalója. S akkor mi mást tehetett, fellázadt.

Nem egyszer, négyyszer hullottak le a falevelek, mire hazatérhettek a katonák. Már amelyikük. A fent említett embertömegből 530 ezren haltak meg a harctereken, 1,4 millióan sebesültek meg, 833 ezren estek hadifogságba. Voltak, akiket Oroszországból hazaengedtek, aztán újra kiküldték őket az olasz frontra. Ez történt feleségem apai nagyapjával is. Az anyai nagyapja pedig, mint hadifogoly, elvetődött egészen a Csendes-óceánig, ahonnan három óceánon át, a cseh légiosokat Európába szállító hajón érték el Németországot. Egyik északi német kikötőben tették őt sokadmagával partra, ahonnan csodával határos módon vergődött haza, Ebédre. (Ezt nem

részletezem). A lényeg az, hogy a magyar katonák közül mindössze 533 ezren térhettek vissza otthonukba, épségben. Akadtak köztük olyanok is, akik az orosz Vörös Hadseregben harcoltak. Egy ilyen embert én is ismertem. Ő nem csilizközi volt.

A fogolytáborokban – orosz adatok szerint – 65 170-en haltak meg a hiányos táplálkozás miatt, de leginkább tifuszban. Az viszont örök rejtély marad, hányan rekedtek kinn, a messzi orosz tájakon, mert vagy nem jutott el hozzájuk a hír, hogy haza lehet már menni, vagy akkor tudták meg, amikor már késő volt. Hiába jelentkeztek, mert a transzportok után már csak saját költségükön, vagy a családjukén jöhettek volna, amire se nekik, se a hozzátartozóiknak nem volt pénzük. Egyes történészek (a témával két könyvében Petrák Katalin történész foglalkozik részletesen) becslése szerint a számuk több tízezerre tehető. Persze voltak közöttük, akik nem is akartak visszatérni, mert közben megnősültek, gyerekeik születtek, és maguk is eloroszosodtak. Kérdés, miáltal volt lehetséges, hogy elszakadjanak a társaitól? Egyszerűen úgy, hogy a táborokból, mert nem akartak ott elpusztulni, önként jelentkeztek munkára. Azzal nem számoltak, hogy távoli, szibériai falvakba is elvihetik őket. (Hogy miként tizedelték őket a cseh légiósok, Petrák Katalin arról is számot ad.)

Az önkéntes munkavállalás hasonló lehetőségét Magyarországon is megadták az orosz hadifoglyoknak. Csallóközben három táborban helyezték el őket: Somorján, Dunaszerdahelyen és Nagymegyeren. A táborok helyzetét levéltári adatok alapján 2014-ben, három szlovákiai magyar helytörténész (Horváth Lajos, Nagy Attila és Varga László) dolgozta fel. Az előadásait hallottam, ami később könyv formájában is megjelent, de azt elvárni tőlük, hogy a sok ezer idegen katona nevét felsorolják, képtelenség volna. Pedig de jó lenne tudni, kiket sodort Csilizközbe, így szülőfalumba is a sors!

Hogy miért érdekel ez engem? Indokként szolgáljanak rá azok a biológiai érvek, amelyeket a kutatók már rég felismertek és feltártak. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a Földön ma kizárólag csak egy emberfaj él. A kutatók állítása szerint azonban a történelem folyamán a háborúk, az emberiség génkeveredése – elavult kifejezéssel, vérfrissítése – a „fajfenntartás” szempontjából igen nagy jelentőséggel bírtak. Ne felejtjük el, hogy az ember elsősorban biológiai lény. Egy emlősfaj a sok közül, és így a biológia törvényei szerint időnként úgy viselkedik, mint más főemlősfaj. Ezért senki sem lehet egészen biztos abban, hogy valójában kik, mely vidékekről való emberek lehettek az igazi, genetikai elődei. Nem ok nélkül szövik a mon-

danivalómba olyan elemeket, amelyeket a későbbiekben tényekkel próbálok bizonyítani. Amellett, hogy az emberi társadalmak, egyesek szerint civilizációk, szűkebb értelemben kultúrák, többé-kevésbé eltérnek egymástól, erkölcsi alapokra épülnek. E tekintetben a háborúk bizony csak tragédiákat tudnak szülni, mind a néptömegek, mind az egyének számára. Most ne pusztán a szenvedésre, a családtagok elvesztésére gondoljunk, hanem olyan dolgokra is, mint háborúk esetén az ellenség nőinek a megerőszkolása. Ez sajnos minden háborúnak a velejárója. Bárhogyan próbálnánk tagadni, ez bizony állati, ha úgy tetszik, genetikai örökség. (A humánétológia tudományos kutatások eredményeivel tudja bizonyítani.) Arra viszont szintén felhívnom a figyelmet, hogy az egymás ellen harcoló népek fiai és lányai között esetenként szerelmek is fellobbanhatnak. S a szerelemnek pedig lehetnek, sok esetben vannak is biológiai következményei.

Ki ne ismerné Móra Ferencnek az egyik meghatóan szép regényét, *Ének a búzamezőkről* címmel. Ennek egyik főhőse egy orosz hadifogoly, aki *Szpiritító* néven szerepel a könyvben, sőt így örökítődött meg később, a belőle készült filmben is. Most újfent kénytelen vagyok egy mellékes kitérőt tenni. Ma már kevesen emlékeznek rá, hogy az 1960-as évekig a katolikus liturgia latin nyelvű volt. Addig a papi áldás így szólt: „*Dominus vobiscum*”, magyarul, „*Az Úr legyen veletek!*”, amire a kántor azt felelte, „*Et cum Spiritu tuó*”. Ma a hívek mondják kórusban: „*És a Te lelkeddel!*” Móra regényében, a *Szpiritu tuó* a falusi nép számára megszokottabb és „érthetőbb” volt, mint a Szpiridonov név, így hát nyomban átkeresztelték a közéjük vetődött oroszot. Annak idején Csilizközbe is eljutott néhány *Szpiritító*-féle idegen, az egyiket Nyáradon *Szërëncinek* hívták, vagy inkább annak nevezték el, mert véleményem szerint ilyen orosz név nem valószínű, hogy létezik. *Szërëncit* a pusztai élelmézése fejében, nagyanyám váltotta ki a hadifoglyok közül *szógánok*, akiket a magyar hatóságok kínáltak fel a hadba vonultak helyett, hogy legyenek, kik elvégezzék a mezőgazdasági munkákat. Édesanyám emlékezete szerint – aki akkor mindössze a hatodik életévében járt – őt fogta kézen öreganyám, hogy kísérje el a *Vida bírőékho, orosz választannyi*. Hogy miért éppen őt, édesanyám se tudta, hiszen voltak idősebb testvérei is. Egyedül a következőkre emlékezett: „*Igë(n) sok topro(n)gyos, torzomborz embër üt a öreg bírőék sövínnye mögött a pusztai földön, akkik tejesfazikakbú [köcsögökből] aluttejet kanaliztak, ammit a zasszonyok vittek nekik. Messzirü lerítt rúluk, hogy mennyire éhessek, de azír évís közbe is kíváncsian pillogtak ránk. Idësanyám rámutatott a zëgyikre, nos éntülem kérdezte mëg, hogy a(-) jó lész-ë? É(n) asz(t) feleltem rá, ühü, idësanyám mëg*

a Vida bírónak monta, há akkor lëgyë(n) e(-). Szerënci, mi(n)ha mëgértette vóna, fõtápíszkodott, annak ellenire, hogy láccott rajta igë(n) eecsigázott, szëtte a cókmókját, avvaa komótossa(n), akár ëgy kutya, hozzánk szegödve, bandukút utánu(n)k.” Megjegyzem, ennek még semmi köze a származás-tanhoz.

Nagyanyám, miután egyedül maradt, rövid idő múlva megtört öreg-asszonnyá vált, ami a kifakult fényképen is jól kivehető. A felvételt még 1914 őszén készítette egy *házulló fé(ny)kípiész*, azután, hogy nagyanyámat értesítették *ura* eltűnéséről. De hogy mikor és hol „veszett el”, arról egy szót sem közöltek vele. *„Mindíg abba a hiszëmbë vótu(n)k, háho mégis ill valahu(n)”,* mondogatta Katica nekünk, az unokáknak. Évekig várták haza *a zidësapjukat, de hëábo.*

Szerënci mint izmos, fiatal férfi munkaerő, igen kapóra jött a családnak. Föltételezhető, hogy falusi ember volt, mert kimondottan értett a földműves munkákhoz. *Bánnyi tudott a zökrökke, tudott ve(t)nyi, ara(t)nyi, még szó-mát vonyogóznyi is a kazabú.* Azt viszont, hogy ki volt valójában, nős-e, családós-e, voltak-e hozzátartozói, vagy egyáltalán *hunna(n) valósi* vót, senki sem kérdezte tőle. Ha kérdezik, biztosan megmondja, és édesanyám vagy Katica, nekünk továbbadta volna. Mindazonáltal annyi bizonyos, hogy éveket töltött közöttük, mert később mondatokat idéztek fel, melyeket ő formált meg a maga módján – magyarul.

Több orosz fogoly is került akkor Nyáradra, *esté(n)kinn ëssze is szóktak gyülekëznyi a kocsmábo.* Bár Szerenci nem volt iszákos, egyszer mégis alaposan berúgott, amiért nagyanyám botot fogott rá, és erélyesen ráripakodott: *„Takaroggy el a házomtú, te disznó! A zudvarba së merd többet betënnyi a lábod, mer röktö(n) agyonváglok...”* Abból, hogy *öregannya* tegezte őt, gondolom, a húszas évei elején járhatott. Szerenci sértődött, szó nélkül eloldalgott. Azt hitték, végképp elment valahová, talán vissza a táborba, ahonnan hozták, mert napokig színét sem látta senki. De aztán egy este, mikor már mindenki nyugovóra tért, megzördült a hátsó szoba ablaka, ahol a család aludni szokott, és megszólalt az ismerős hang: *„Engegyé be Ferencné nyanya, többet nëm lëszëk rossz.”* Nagyanyám kinyitotta a kulcsra zárt konyhaajtót, és a megtért bűnöst beengedte, miközben azt mondta neki: *„Jó van, no, nëm haragszom én terád, de ha még ëccër ríszëg lëszű, nëm állok jót magamír.”* Ebből több dolog is figyelmet érdemel. Az egyik, hogy Nagyanyám Szerencit nem az istállóba küldte, ahol a szógák alvóhelye lett volna, akárcsak a család legény fiaié, ő nem is oda kéredzkedett be, hanem a lakásba. A másik, nagyanyám szigorú nevelési módszere, aminek velejáró esz-

köze volt a bot, azaz a pálca. Ha valamelyik gyerek túlzásba vitte a csintalankodást, kijárt neki a vele való *mégferhelzés* (megleckéztatás). Ráadásul a sarokba térdeküllis is, ahunna(n) ha főkeehetett a szófogadatlá(n), úgy köllött neki bocsánatot kérni, ahogyan Szerenci tette: „Në haraguggyon rám idēsanyám, többet nëm lēsžek rossz.” Öreganyánk és Katica velünk, unokákkal szemben is ezt a fegyelmezési módszert alkalmazták, ami tudtommal más családokban is bevett szokás volt. A megbocsátás pedig úgy történt, hogy a büntetés kiszabója kézzel, enyhén a *dēlikvēncs* (tettes) fenekére legyintett, s azt mondta neki: „No, eriggy, [vagy takaroggy] ellöllem, te bűdös kutya, hogy në is lássolaki!” A szóhasználat és a vezeklés fokozata attól függően alakult, hogy az elkövető mennyire tette próbára a felnőtt(ek) türelmét. Vagyis mennyire volt súlyos a vétsége. Utána felszabadultan rohanhatott ki a többi gyerek közé az udvarra vagy az utcára, tovább rendtele(n)kényi. Tehát Szerenci azokkal a szavakkal kért bocsánatot, melyeket a gyerekektől hallott, azzal a különbséggel, hogy ő meg is tartotta az ígérteit.

Lenne még itt két további vonatkozás is. Egyik az ikes igeragozás – lásd a „haragszom!” szót, amit a csilizköziek következetesen a nyelvtani szabálynak megfelelően használtak. Másik pedig a *nyanya* megszólítás, ami abban az időben nem volt sértő, sőt az *idēsanyám* helyett ezt használták. Eszerint Szerenci úgy tekintett a nagyanyánkra, mint egy jó értelemben vett „nyanyára”. Az sem kizárt, hogy az *annya* (anya) megszólítás erre vezethető vissza, amit a gyerekek huncutkodva, vagy éppen hízelegve mondtak néha az édesanyjuknak.

Etimológiai találgatásokba azonban nem szeretnék belebocsátkozni, mert az már egy egészen más terület. Én a tájnyelv felidézésével egy hiányt szeretnék pótolni, ezért idézek fel a mondanivalómban olykor nem igazán beleillő anekdotákat, sőt adomákat is, úgy ahogyan én hallottam, akár közvetlenül, akár közvetve, utólag, a családunk tagjaitól, mint például a szapi Miklóssal kapcsolatosakat.

Miután befejeződött a háború, az orosz hadifoglyokat is hazaengedték. Szerenci már napokkal előbb értesült róla, hogy kisvártatva szabadul, aztán egyik este, vacsora közben komolykodva így rukkolt elő nagyanyámnak: „Nyēm soká mēgyēk haza, Ferencné nyanya. Oroszországbú maj(d) kűdők nyēkēd csomagot.” Mindenkinek megállt kezében a kanál, csak Szerenci eszegetett tovább, majd huncutul így folytatta: „Visszakűdöm nyēkēd a Ferenc rossz gunyájit, amikēt rám attá.” A zárt -t-t Kodály Zoltán is nagyra értékelte, amit Szerencinek nem esett nehezére kimondania, de előtte következetesen egy kicsit meglágyította a *n*-t. Ez tanúskodott arról, hogy

valóban orosz volt, de anyáméknak sehogy se fért a fejükbe, miért beszélt így. Édesanyámnak később, amikor Szerencit szóba hoztuk, én jegyeztem meg, hogy a szláv nyelvekben ez szabály, mire ő: „*Láddë, milyen hüle a zembër, perig magamtú is rágyöhettem vóna.*” Öreg fejjel öcsémmel sokszor elálmodunk rajta, milyen csodálatos volt a mi édesanyánk észjárása és tájékozottsága a világról. Ha belefér a mondanivalómba, később még szólok róla néhány szót.

Most pedig térjünk rá a korábban felvetett „genetikai” problémára. Mi sem természetesebb, hogy az egészséges, jókedvű orosz fiúk, persze miután rendbeszedték magukat, és a házi kosztos kikupálódtak, tetszetek a csilizközi *leányoknak*, miként az orosz, ukrán vagy más oroszországi nációk leányzói, menyecskéi sem idegenkedtek a magyar hadifoglyok fiatalabbjaitól. Ezekről a kalandokról szintén eljutottak hozzám hitelesnek tetsző hírek, vagy inkább dicsekvések. A csilizközi esetek azonban nemcsak a szóbeszéd kategóriájába tartoztak, mert valóban megtörtént dolgok voltak. Jóllehet előfordult több is, de én csak három esetről tudok. Mind a három másképpen végződött. Azt azonban senki se várja el tőlem, hogy neveket soroljak fel, mert csupán a történelem ördögi játékait kívánom velük szemléltetni.

Ezek szerint, három faluban három szerelemgyerek született orosz hadifoglyoktól. Amikor az apák hazamehettek, ugyancsak három lehetőség közül választhattak. Vagy itt maradnak a gyermekük anyjával örökre, vagy mennek haza egyedül, vagy pedig vihetik magukkal a lányt, de a gyereket nem. Kétszázötven évvel előbb az Európából kivonuló törökök emberségesebbek voltak, mert ők csak két eshetőséget kínáltak fel. Vagy itt maradtatott a török férfi az itteni *pereputtya* közt – némelyikük már nagyapa korú volt, hiszen a százötven esztendei megszállás alatt több nemzedék is váltotta egymást –, és mohamedán létére teljesen kereszténnyé válik a már amúgy is magyarrá lett török. Vagy mehetett vissza Törökországba muzulmánként, és akkor vihetette magával a feleségét az összes porontyával együtt. A többségük az utóbbi mellett döntött. Ezért akadnak még ma is Boszporuszon túli emberek, akik büszkén vallják magukról, hogy ők magyar ivadékok. Nálunk viszont, Párkány és Esztergom környékén, gyakoriak a török eredetű nevek, amelyek az egykor itt élt ősapákról tanúskodnak. Az sem ritkaság, hogy némely késői leszármazottnak a fizimiskáján gyaníthatók – ami már nem annyira hitelt érdemlő bizonyíték – anatóliai vonások. Egyes történészek állítása szerint, amikor elszakították egymástól a *rózombókokat* (családtagokat), bizony volt nagy sírás-rívás amiatt, hogy sosem láthatják

viszont egymást, ami be is igazolódott. Ám hogy még a 20. században is ez történhetett meg, a mai ember számára szinte hihetetlen. Pedig mint tudjuk, még rosszabbak is előfordultak, tömegével.

Az általam említett esetek közül az egyik: a fogolyfű menni akart, vitte volna magával a lányt is gyerekestül, ám az nem volt hajlandó követni őt, inkább vállalta a megbélyegzett, megesett *lányanya* szerepét, s egyúttal azt is, hogy a gyereke fog igazán bűnhődni az anyja egykori megbotlásó miatt. Az apa nélkül világra hozott csemetének jobb lett volna meg sem születnie, mert az ilyent, megalázóan, „törvénytelen gyermekké” nyilvánította a hatóság, a lakosság meg otromba gúnnyal *kocagyereknek* (zabigyereknek) nevezte. Ezt diktálta a szigorú „erkölcsi rend” hosszú időközön keresztül, majdnem a 20. század végéig.

Egy másik esetben itt maradt az apa, akit a lány családja befogadott, és lett belőle csilizközi magyar református, holott odahaza minden bizonynyal ortodox keresztény volt, de ez már senkit sem érdekelt.

A harmadikféle helyzet az előbbi kettőből adódott. Az anya elment Oroszországba a párjával, mert elhitte az örökké orcátlan hivataloknak, hogy később hazajöhet a kislányáért, és magával viheti, vagy majd mint poggyászt valakivel utánaküldik. Természetesen a kitalált ígéretből semmi sem lett. Anya és gyereke soha többé nem láthatták egymást. A világ közben többször is a feje tetejére állt. Mit számított egy anya sóvárgása a gyermeke, meg a gyereke az édesanyja után, akik jó, ha életükben három-négy levelet válthattak egymással. Azok is, sok cenzor kezén át, hónapok múltán érkeztek meg a címzetekhez. Mert hátha valami veszedelmes államtitkokat fecsegték volna ki, melyekből nagy bajok származhattak volna! Mivel e kislánynak se szülei, se testvérei nem voltak, a szegény sorban élő rokonok könyörültek meg rajta. Még gyerek volt, amikor *eeszegőtítették szógállónak*, azaz cselédlánynak. Érzelmileg igazán senkihez sem kötődhetett, mégis példás családanya vált belőle. Valamikor az ötvenes évek legelején történt, amikor borítékkal a kezében eljött hozzánk, és örömmel újságolta anyámnak: *„Nízze Juliska, levelet kaptam idésanyámtú. Hogyha nēm rōsteení, óvassa el. Azt írja, sokat sze(n)vettek a háború alatt, de mosmá bíke va(n). Mosmá biztossa(n) mēge(n)gedik, hogy talákozhassu(n)k. Bár anná a Jóiste(n), hogy ēccēr mögláthassam út a ziletbe. Ha hazae(n)genník, öregsigire a gongyát viseením. Csak győhetne ēccēr haza, sohasē engenním ee.”* Édesanyám kezében megremegett a levél. Hozzám fordulva mondta: *„Nēm tudom, hová lett a szemüvegēm. Biztos valahun a szobábo tētem le. Eriggy keresd elő, mer mēgi(n) ēsszefutottak előttem a bötük.”*

15. kép. A cseh öregkatonák leszerelés előtt, 1932-ben.
A legfelső sorban jobbra az első Csicsay Mihály

14. rész

MIUTÁN BEGYÖTTEK HOZZÁNK A CSEHEK – ÉS KÉSŐBB MÁSOK IS

Az első „csehszlovák republika” Csilizközben nem egészen húsz esztendeig állt fenn. Ha netán ellenérzést váltanék ki némelyekben, akkor is ki kell mondanom, a csilizközi, de talán a csallóközi emberek számára a 20. századnak ez a rövid időszaka volt a legbékésebb korszaka.

Hogy mögötte a cseh politikai elitben mekkora családtság rejtőzködött, az egy más kérdés. Vitathatatlan, hogy a háborúban győztes nagyhatalmak segítségével T. G. Masaryknak és vejének, Eduard Benešnek tucatnyi cseh és szlovák politikusra támaszkodva, sok-sok kilincselés árán sikerült összetákolnia egy soknemzetiségű, látszatra biztonságos, demokráciára épülő „nemzetállamot”. Nem volt a világon olyan régi és új hatalmasság, akit Masaryk ne környékezett volna meg, és ne tudott volna befolyásolni, az amerikai elnöktől Sztálinon át egészen a japán miniszterelnökig. Ezt maga – népszerű nevén *tatyínék* (nagyapapa) – írja le *A világforradalom 1914–1918* című emlékirataiban. Fél világ tudta, hogy a sok nemzetiségből álló nemzetállam (3,5 millió némettel, több mint 1 millió magyarral, ruszinnal, lengyelrel és délszlávval) egy időzített, robbanásra kész puszkaporos hordó Európa közepén. Erről az egyszerű népnek viszont halovány dunsztja sem volt. Őket csupán az érdekelte, hogy *főmént a buza áro, ócsóbb lett a bótbeli* (közszükségleti cikkek), és az üzletekben megjelent az ócsó Baťa cipő. Hogy hosszabb lett a legények katonai kiképzése? Az inkább előnyükre vált, mintsem hátrányt jelentett volna nekik. Még akkor is, ha távoli tájakra, a csehnémet határszélekre, pontosabban a Szudéta-vidékre kellett berukkolniuk. *Katonáékná(l)* a koszt kitűnő volt, még *röpétát* is kérhettek, ha akartak, leg többjük arca ki is gömbölyödött. Elegendő zsoldot kaptak, cigarettára, sörre bőven telt belőle, és *élégá(n)cs* kimenő ruhát, amiben szabadságuk idején otthon parádézhattak a lányok előtt. A tisztjeik legtöbbje jól beszélt magyarul, mert a monarchia alatt – mily véletlen – épp a Magyar Királyság területén szolgált. Csehországban a csallóközi legények számára esetenként külön magyar századokat alakítottak ki. Bár a vezénylés nyelve a cseh volt, néha, amikor zárt alakzatban masíroztak, el-elkiáltotta a századparancsnokuk, méghozzá magyarul: „*Magyar fiúk, nóta!*” Mire rázendítettek: „*Szárnyo, szárnyo, kaszárnyo teteje, / benne van a legínyék eleje, / benne van a csárdás kis a(n)gyalom, / sej ki-kiníz a kaszárnyo ablakon.*” Ez bizony nem valami költői szöveg, tudtak ők más dalokat is, nem csak ilyen maguk

faragta bakanótát, *de ha éccër a tiszť uraknak e' köllött, há örűjjenek nĕki. Még a legfőllebbvalónak, a stábnikapitá(ny)nok* (štábnj kapitán – törzskapitány) is ez tetszett legjobban.

Ami viszont legtöbbet nyomott a latban, hogy nem alázták meg őket, mint később a Magyar Királyi Honvédségnél. Ott, a volt Csehszlovákiából behívott öreg katonák elmondása szerint, a tisztikar előtt: „*mink éccëribe, kivítee nĕkű, földvidiki komonisták lettünk. A anyaországi bajtársok előtt ki merte vóna kikotyognyi, hogy a csehĕknĕ nĕm bántok velű(n)k olyan komiszű, mind [mint] itt a mijeinknĕ...*” A tartalékos tiszteket – ezt az érintettektől hallottam – karpaszományosokká fokozták le, és csak akkor kaphatták vissza a hadnagyi, főhadnagyi rangjukat, ha jelentkeztek átképzésre, de nem mindenkinek engedélyezték, hogy részt vegyen rajta. A magyar hadseregben csak a tiszturak parádézhattak kicicomázva, akik akkor is tegezték és lefiamozták a bakákat, ha azok sokkal idősebbek voltak, mint ők. Példaként hadd idézzem az egyik rokonunktól, Hölgye Anti bátyámtól hallott, megtörtént párbeszédet. Állt feszes vigyázban a tiszt úr előtt, mire ő: „*Mi az apád foglalkozása, fiam? – Főhadnagj úrnak, alázotossa(nn) jelĕ(n)tĕm, földműves. – Kubikus? – Alázotossa(nn) jelĕntĕm, nĕm, hanĕm paraszt. – Hány hold földetek van, fiam? – Főhadnagj úrnak alázotossa(nn) jelĕntĕm, hat. – Hat? Vedd tudomásul, hogy a paraszt húsz holdnál kezdődik. Te a hat holdatokkal csak zsellĕr lehetsz. Külőnben a beszĕded is elárulja, hogy ki fia-bornya vagy. Lelĕpni!*” (Csilizközben senki sem mondott bornyút, és a zsellĕr kifejezést sem ismertük. Először Muzslán hallottam 1960-ban.)

Vegyük alaposabban szeműgyre a katonák előírásos jelentkezési módját, a két említett hadseregben. Míg a csehĕknĕl nem várták el a kirívó haptakolást, s a jelentések majdhogynem, a szerény *poszľusnyĕ hlászím*-mal kezdődtek, és nem mindig volt fontos, hogy a tiszť rangját is elébe mondják, és állandóan ismételgessék, ami a magyaroknál szigorú elvárás volt. A cseh és a szlovák nyelvben a *posľušnosť* nem alázatosat, hanem engedelmességet jelent, amit akár „tiszteletnek” is fordíthatnánk. Egy cseh tisztnek eszébe sem jutott volna a közkatonát lefiamozni, mert a katonát csehűl a *vojín*, szlovákűl a *voják* megszólítás illette meg, ráadásul, ha szóľtak hozzá, vojinhoz a vezetĕknevĕt is hozzátették. A nagyságos, méltóságos és kegyelmes alázatoskodást eltörölték, amit a magyar katonatiszťek egymás közötti társalgásban is elengedhetetlennek tartottak, például így: *Te uraságod...*, *Te méltóságod...* stb., s ez egészen az összeomlásig dívott. Ezek csupa apróságok, de a kulturált ember, még ha *csak földműves vót* is, tudta, mi az effĕlĕk

közti különbség. Márpedig a csilizközi emberek, olykor nyersebbnek tűnő beszédmódjuk ellenére – köszönhetően a népiskolai tanítóiknak, nem kevésbé az érzékeny lelkiviláguknak – semmivel sem voltak elmaradottabbak, mint más tájak lakói.

Hogy melyik községben pontosan mikor hozták létre az ún. népiskolákat – a csehszlovák éra alatt többfélét is –, ma már különösebb jelentősége nincs. Azt viszont nem árt figyelembe vennünk, hogy melyik uralkodó volt az, aki felismerte, mennyire fontos a nép központi irányítással való nevelése és az írás-olvasás megtanítása. Persze, nem éppen a nép gyámolítása volt számukra a legfontosabb cél, hanem észrevették, hogy sürges az idő. *A hasznos alattvalók és a szakképzett, udvarhű államtisztviselők nevelése* szervezettség nélkül nem fog menni. Rájuk köszöntött a felvilágosodás hajnala. Az uralkodók elkezdtek rajongani, vagy inkább versengeni a bölcs elmékért, főleg a francia filozófusokért. Legalábbis megíátszották, hogy a saját szellemi képességeik is felérnek az övékkel. Általuk jött létre a „felvilágosult abszolutizmus” kora, ami nem csupán kirakat volt a történelemben, tettekben is megnyilvánult. Mária Terézia osztrák főhercegnő – sok egyéb rangja közt a magyar király(nő) volt a legmagasabb –, 1777-ben kiadta az első „királyi tanügyi rendeletet”, a *Ratio Educationist*, amit fia, II. József (minden idők legvonzóbb „diktátora”) a második Ratioval, azaz a *Ratio Edukationis Publicae*val 1806-ban részben megerősített, de szakembereivel nagymértékben át is dolgoztatta az első.

Mindjárt a bevezetőjében hangsúlyozza, *a közjó alapja a nevelés*. Már enniből is kiviláglik, ebben már más is fontos volt, nemcsak az „udvaroncok” kiművelése, de persze azoké is, hogy ők se legyenek teljesen tökkel-ütöttek. II. József, mai szóval élve, olyan paradigmaváltást hozott létre a birodalmában, ami akkora lavinát zúdított a népeire, hogy még ma is kíméletlenül száguld lefelé. Azáltal, hogy birodalmában latin helyett a németet tette meg hivatalos nyelvnek, akarata ellenére elindította a modern nemzetté válásért vívott nemzeti mozgalmakat (no meg vele együtt a több esetben is elvadult nacionalizmust), amelyek keretében a népek igényt tarthattak anyanyelvük használatára a közéletben. Amihez viszont elengedhetetlenek lettek az iskolák. Megindult a harc, vagy inkább háború az anyanyelvű iskolákért, amely mint tapasztalhatjuk, mindmáig folyik. A királyi (hatalmi!) rendeletek végrehajtása ugyan mindjárt beindult, de a magyar nemesség, vele párhuzamosan a nemzetiségek vezetőinek az ellenállása miatt újabbnál újabb problémákat szültek. Az iskolák kérdése mindjárt az elején a politikai csatározások eszközévé vált. A tanítóképzés

ugyan már 1842-ben megindult, több városban is az egykori magyar királyság területén, Győrben csak 1847-ben. Azonban hiányoztak az iskolaépületek, főként a falvakban, ahol, ha építettek is iskolát, csak összehevenyészett, vagyis provizórikusat, mert nem látták értelmét, hogy benne a gyerekek haszontalan időtöltéssel lopják a napot. Ezért hát szigorú törvényeket kellett hozni, elsősorban az iskolaépületekre, azok berendezésére és nem utolsósorban a kötelező iskolalátogatásra vonatkozóan. E feladat megoldása báró Eötvös Józsefre hárult. Ő lett az első magyar vallás- és közoktatási miniszter, először 1848-ban, másodszor 1867-ben, a kiegyezés idején. Valójában neki sikerült a száz év előtti elgondolásokat – némi módosításokkal – megvalósítania. Második minisztersége alatt született meg a törvény, amely kimondta, hogy minden hatodik életévét betöltő egészséges gyermek tizenkét éves koráig köteles iskolába járni, sőt még utána is három esztendeig úgynevezett ismétlőbe. A tanítók feladatát, ahogy már idéztem is, egyetlen mondatba sűrítette bele: *„Tanítsátok meg a gyerekeket írni, olvasni!”* Azt nem mondta, hogy pár hónap alatt, mert vagy fél évszázadon át a 6 osztályos Eötvös-féle általános iskolákban erre 4 év állt rendelkezésre.

Ha mélyebben belegondolunk az Eötvös József által elképzelt demokráciába, Masaryk a maga nemzetállamát, nagyvonalakban, az ő alapelveire kívánta felépíteni. Sajnos az országgyarapító, területi igényeivel túllőtt a célon. Hiába igyekezett a nemzetiségeket megnyugtatni, valójában a nacionalizmus malmára hajtotta a vizet. Azt viszont merem állítani, hogy oktatásügyi szakembereinek olyan iskolarendszert sikerült létrehoznia, amilyent se azelőtt, se utána mindmáig senkinek sem. Hogy miként tudott ebbe a rendszerbe beleépülni Csilizköz, a következő fejezetben próbálom meg felvázolni.

15. rész

CSILIZKÖZ LAKOSSÁGÁNAK KULTURÁLIS ÉLETE
AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN

Hogy az eötvösi iskolarendszernek mi volt a hozadéka, egyik példa lehet rá Sebő nagyapám levele. Bár a kis és nagybetűk használatában nem volt egészen biztos, ám az egyenletesen írt dőlt betűi szépek voltak, és a mondat szerkesztése is egy négy elemít végzett embertől dicséretre méltó. Tanítója, és minden bizonnyal Nyárad első tanítója is, Cimmerer Emánuel volt, aki oklevelét a Győri Királyi Katholikus Tanítóképzőben szerezte meg 1877-ben. A nyáradi iskolaszék 1878-ban választotta meg a község tanítójának. (Végh Ferenc adatai.) Az akkori iskolaépület hasonló módon épülhetett fel, mint a többi nyáradi lakóház, sövényfallal és nádfödéllel, a község dél-keleti részén, valahol *Dókhelben*. A második, az ún. „nagyiskola”, amelyben én is elkezdtem tanulni, szintén itt épült fel, a fő úttal párhuzamosan, *mórbú* (nyers vályogtéglából), de már cseréptetővel. Alaprajzának elrendezése olyan volt, mint a falusi iparosházaké. Az *udvarbejáró* mellett helyezkedett el a *műhee*, ez esetben a tanterem, melybe két ajtón át lehetett bejutni. A külső, kétszárnyas ajtó az udvarra nyílt, mögötte folyosó volt, melynek a végében *grádics* (deszkalépcső) *vezetett fő a pallásro*, ahová a gyerekeknek tilos volt feljárniuk. Előtte balra nyílt a tanterem belső ajtaja. Udvarra nyílt a négy helyiségből álló – két szoba, konyha, *spajz* – tanítóalakás ajtaja is. Az udvaron kisebb gazdasági épületek álltak, ólak, istálló, szín, amelyek végében volt a deszkából álló, *klozét*, vagyis a vécé, szebbik nevén *illemhel*. Külön a lányoké, a fiúké és külön a tanító családjáé.

A falu közepén, jóval az első világháború után, építették fel, a már meglévő mintájára, az udvar nélküli „kisiskolát”. Mellé a tűzoltó szertárt és a község mázsáját, melyen az eladó állatok és a község tenyészállatainak (bika, kandisznó) a súlyát szokták *lemázsányi*.

Az 1910-es évek tanítóját, aki az édesapámat is tanította, Spilcz (mások szerint Pilcz) Sándornak hívták. Itt jegyezném meg, hogy a tanítók legfőbb fegyelmező eszköze, már a kezdetektől fogva, a *páco* (pálca) volt. Spilcz tanító úr a szigorúbb fegyelmezők közé tartozott. Amelyik nebuló a *bögyibe* került, azt bizony gyakran jól elnászpángolta. Egyszer aztán az egyik szülő, Vig(h) Károly, amikor megtudta, hogy fia időnként a fájó *üllepe* miatt szokatlan módon *üll a stokédlinn*, vette a fáradságot, és beballagott az iskolába, ahol az egész osztály előtt a következő szavakkal járult Spilcz Sándor elé.

„Csak azír merëm háborgatnyi a tanított urat, hogy mondanná má még nekëm, mır bänik a Kari gyerekkee níha olyan szubtilussa(n)?” Mire a tanító: „Károly bácsi, kérem, mondja meg a Kari gyerekeknek, ha nem lesz néha »szubtilus«, akkor én se bánok majd vele »szubtilusan«.” Nem kellett megmondania, mert a Kari gyerek is ott sunyított a többiek között, és hallhatta a frappáns indokot. Ezzel az ügy végképp lezárult. Ám, hogy miért nem vált azóta nálunk az egész nevelés-oktatásügy igazán szubtilissé (finom árnyalatossá), az már egy más kérdés.

Szüleim a fentiek szerint, az első világháború alatt kezdtek iskolába járni, abban az időben, amikor nagy változás vette kezdetét. Az első világháborúról csupán annyit tudtak az emberek, hogy az is egy a sok istencsapása közül, akárcsak a járványok, a jégesők, az árvizek, a tűzvész meg a hajdani sáskajárások voltak. A háború zajlása Csilizköztől távol esett. Arról persze értesült a nép, hogy Pesten kitört a *foradalom* (forradalom), meg hogy a harcok közelebb kerültek, de őket ezek nem érintették. Csupán azt fájlalták, hogy az orosz hadifoglyokat elvitték tőlük, amiért az asszonyokra meg a gyerekekre több munka hárult. Hírlett, hogy a *királokat*, köztük a magyart is, *eekergették*, meg hogy valakik valamiféle új köztársaságokat kiáltottak ki, de nekik mindehhez mi közük... A királyt nem látták soha, legfeljebb a képmását a *papir pízé(n)*, meg esetleg az *ujságokba*, ha valamelyik elkerült hozzájuk, a *nagy urakat* még jobb vót messziről *eekerűnyi*. Persze azt azért észrevették, hogy a *falukba begyöttek a csehék, de nēm minde(n) vótak azok, mer nēm mindēnikük beszít egyformá(n)*. Akattak közöttük *tótok* is jócskán, akiknek a nyelve ismerősebben hangzott, *de csudák csudájo, nīmēllikük még magyarú is tudott*. Ám ami a *nyárodí* gyerekeket meg a kíváncsi asszonyokat a kocsmaudvar elé csalta, a katonák fura tánca volt. Azzal bizonyították be a *zújonna(n)* gyöttek, hogy *tőlük egyátojjá(n)* *nēm kő fīnyi, még annyira sē, min(d)* kezdetbe a *zoroszoktú*. A *heli főnöttek* csupán azt *hiányúták*, hogy *ežek nēm dúgoznyi gyöttek*, hanem csak *szórazoztatnyi* akarnak. A mulatságos *ugrabugrájuk* *mijatt egy csőppött le is níztiük űköt* – mint rendszerint a mutatóványosokat –, *amminek má a neve is neveccsīgēse(n) hangzott: bodzabucskí*. Hogy mit jelentett a félre hallott „spoza búčky”, mindmáig én sem tudtam meg pontosan. Szabad fordításban azt mondanám, a „bűkköcske fák mögöl”. Leírása alapján csak gyanítani lehet, olyasféle volt az, mint egyes magyar tájak pásztortáncai vagy székelyeknél a csürdöngölő. Nyáradon ezeket még hírből se hallották, legfeljebb a *csürdö(n)güllött* használták, csúfondáros értelemben. Nálunk a pásztorok csak *mēndikányi* jártak *karácso(ny)kor*, *még névnapjukon mégkö-*

szö(n)tennyi a gazdákot. Táncunyi mēg csak bucsukor vót szokás, benn a kocsmábo, ahu(n) cigá(ny)banda húzta a taap alá valót. Sok szlovák táncot láttam életemben, főleg színpadon, még népi játékokat is, de a „spoza búčky”-t hiába kerestem. Valószínűleg csak az édesanyám, meg a vele egyidősek emlékezete őrizte meg, mint megannyi mulandó szót, fogalmat, melyeket az idegenek szórtak szét közöttünk.

Mindazonáltal az élet ballagott tovább, majdhogynem a maga rendjén. A férfiak, akik életben maradtak, hazaszállingóztak, ki kevesebb, ki több élménnyel megrakodva, de kevés akadt közöttük, aki szívesen emlékezett vissza arra, hogy merrefelé járt. Az egyik, aki elmondta, hogy Mandzsúriában volt hadifogoly, addig-addig mesélgetett, míg a neve elé gúnynévként oda nem ragasztották az ismeretlen távoli vidék nevét, amit ő és a népes családja igen zokon vett. Joggal, mert a csilizközi emberek mentalitásához az is hozzátartozott – de melyikéhez nem? –, *hogy szerettük kicsúfúnyi a másikat*, miközben fölöttébb érzékenyek, mondhatnánk sértődékenyek. Egyébként mások kigúnyolása és lekicsinylése a humánetológiából ismert dominanciaharcnak az egyik eszköze, ami nem egyedül a csilizköziek privilégiuma. Ha belegondolunk, megdöbbenő, hogy mi mindennel lehet egyes embereket bosszantani, akár még vérig sérteni is. Például egy jelentéktelen vagy éppenséggel szép növény, madár, rovar, tárgy, háziállat nevével, és a csuda tudja, még milyen pszilicsáré dolgokkal. Azonban nemcsak egyént, hanem familiát, falut, népet, népcsoportot és még nemzetet is meg lehet így bántani. (Vegyük példának a tót, olá, rác, cigány, ruszki nemzet-, vagy etnikumneveket). A vélt és valós nemzeti sérelmek azonban ennél jóval összetettebbek, de tagadhatatlan, hogy ezek is közéjük tartoznak.

A csilizköziek évszázadokon át magyarként egyedül éltek. Közéjük a főnemesek nem telepítettek más ajkú népeket, mint például Bősre. Az viszont gyakran előfordult, hogy egy-egy hozzájuk vetődött idegen férfi valamelyik családba benősült, majd asszimilálódott, és a leszármazottai már magyarként szaporodtak el. Erről tanúskodnak a délszláv, német, szlovák, lengyel és ki tudja, még milyen eredetű nevek. Ebből senki sem csinált gondot, meg abból sem, hogy zsidók is – általában mint kiskereskedők, főleg szatócsok – minden faluba beszivárogtak, de ők az ottaniakkal, illetve az őslakosokkal nem keveredtek. Falusi legény zsidó lányt a világért sem vett volna feleségül, ha csak gazdag nem volt a mátká. Ilyen esetről Csilizközben nem tudok, arról viszont igen, hogy akadtak köztük kisiparosok is. Mint már említettem, a papokon, tanítókon kívül értelmiségi rétege nem alakult ki a tájegységnek, mert saját orvosa, patikusa sem volt egyik falunak sem,

az egészségi ellátás egyedül a bábaasszonyokra hárult, de ők a szüléseken, elsősegélynyújtáson kívül más dolgokba nem mertek beleavatkozni. Ha a szüléseknél valami rendellenesség adódott, vagy súlyos baleset ért valakit, Bősre vagy Nagymegyerre – attól függően, melyik település esett a faluhoz közelebb – *szalajtottak* (sietve küldtek) valakit orvosért.

Azt sem tudhatták, hogy az újonnan alakult országot, Csehszlovákiát mintegy százezer magyar volt kénytelen elhagyni, mert Csilizközből senki sem ment el. Azt azonban már említettem, hogy *Fűzesbe* (*Fűzes pusztára*) és *Miléniumba* morvákat telepítettek, ami a környező falvak szegényebb rétegét megélhetési szempontból érintette hátrányosan. (*Miléniumot* sosem nevezték pusztának, legalábbis az én időmben nem.)

A telepések családi birtokokat kaptak, amelyek megműveléséhez nem volt szükségük cselédekre, napszámosokra is csak nagyon ritkán. Akik addig ott keresték meg a kenyerüket, nem kellettek tovább. Viszont érkezett Balonyra egy cseh ember, a jegyző, aki jól beszélt magyarul. A meglévő papokon és tanítókon kívül vele gyarapodott az értelmiségiek száma. A papok állása nem forgott kockán. A tanítóké már nem volt annyira biztos, de végül maradhattak ők is, csak szlovák nyelvből kellett, inkább csak tessék-lássék, vizsgát tenniük. Mindazonáltal az új politikai hatalom, a közigazgatást és az iskolák hálózatát egymástól függetlenül, átszervezte. Csilizközt a Dunaszerdahelyi járáshoz csatolták, az iskoláikat pedig a komáromi tankerületbe sorolták be. Dél-Szlovákiában 22 magyar tankerületet hoztak létre, Ballo Gyula (hivatalosan Július Ballo) iskolaügyi főtanácsos, országos tanfelügyelő irányítása alatt. Minden tankerület élére cseh – magukat szlováknak valló – és szlovák tanfelügyelőt neveztek ki. A komáromiéra Markovič Edét, azaz *Eduard Markovič*ot. Megjegyzem, a településeket tükörfordítással nevezték át szlovákra, és megkövetelték, hogy a hivatalos iratokban csak így szerepeljenek. De mintha a csilizköziek némelyikéről megfélemeztek volna, mert míg Balony – Baloň, Csiliznyárad – Čilizký Nárád, Csilizpatas – Pataš, Csilizradvány – Čilizký Radvaň lett (de mint írtam, ez szlovák helyesírási hiba, mert Radvaň nőnemű főnév, melyhez az előtte álló „čilizský” »csilizi« melléknévnek alkalmazkodnia kell). Kulcsod, Medve, Szap neve viszont megmaradt változatlanul, persze ott, ahol kellett, szlovák betűkkel írva.

Azt se felejtjük el, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia ideje alatt kezdtek meg a nemzetiségek által lakott települések nevét magyarra fordítani, és a családneveket is magyarosítani. Az állami alkalmazottak esetében ezt egyenesen elrendelték. Csehszlovákia magyaroklakta területein pedig a

szlovákok (lásd a tanfelügyelők) keresztnévét is magyarul írták. Ám ami az általános iskolák fenntartását illeti, ez a következőképpen alakult. Voltak állami-, községi- és felekezeti iskolák. Az utóbbiakat az egyházközségek, vagyis egyes felekezetekhez tartozó – római katolikus, református, Ágostai evangélikus és izraelita – hívek kötelessége volt fenntartani. Ez bizonyult a legolcsóbbnak, a tanítók bérezése szempontjából pedig a legkedvezőtlenebb megoldásnak. Legmagasabb fizetésük az állami iskolák tanítóinak volt és a kántortanítóknak, ám az utóbbiaké a településeken élő hívek számától függött. Mondjuk, egy nagy katolikus falu igazgató- és egyben kántortanítója akár jobb módon is élhetett, mint a község legnagyobb gazdája. Ilyen kivételek közé tartozott például Bős, melynek egyetlen iskolája volt, a nyolctanítós, római katolikus iskola. Az 1934-ben kiadott *Csehszlovákiai Magyar Tanítók Almanachja*, amit néhai Duka Zólyomi Árpád (szlovákiai magyar atomfizikus, politikus és EP-képviselő) anyai nagyapja, Szerényi Ferdinánd, a két háború közötti neves pozsonyi tanár és író szerkesztett. Az összes akkori magyar iskolát, valamint tanítóiknak a nevét, iskolán kívüli munkáját is feltüntette.

Ehhez hozzátartozik, hogy a csehszlovák kormány oktatásügyi minisztere még 1919. április 22-én, a tankerületek létrehozásával egyidejűleg rendeletet bocsátott ki, amely előírta a tanítóknak, hogy állomáshelyükön, a bérezésük fejében, azaz ingyen kötelesek közművelődési és szociális tevékenységet végezni, amit az igazgatóknak kellett irányítaniuk és számon tartaniuk. Ezt az ágendát a tanfelügyelők iskolalátogatásuk (régiesen: vizitációjuk) alkalmával ellenőrizték. Ugyancsak 1919. július 22-én Prágában egy másik törvényt is hoztak, melynek értelmében még a kis falvakban is köteles volt az előjáróság a saját jövedelme rovására közkönyvtárat létesíteni, gyarapíttatni és fenntartani. Erre külön könyvtártanácsokat hoztak létre. Az iskolatörvény előírta azt is, hogy a tanítás nyelve a község lakosságának anyanyelve kell legyen. E két törvény, bár korántsem a szlovákiai magyarok érdekében született, de felbecsülhetetlenül nagy jelentőséggel bírt abban, hogy a közösségek lakossága megmaradjon magyarnak. Pár esztendő alatt, addig soha nem látott, gazdag kulturális élet bontakozott ki szerte az országban, természetesen Dél-Szlovákiában is. Gondolhatnánk, a törvény hátrányára írható, hogy egy-egy közepes nagyságú településen nem egy, hanem párhuzamosan akár 3-4 általános iskola is működhetett. Viszont a tanítók versengtek, melyikük által szervezett kulturális csoport műsora nyerte el inkább a lakosság tetszését, és melyik szervezet tevékenysége a sikeresebb. (A kulturális műsorokat felekezeti hovatartozásuktól

függetlenül látogatta a lakosság.) A magyar tanítók szerte az országban huzsonhatféle népművelő munkát fejtettek ki a fiatalság és a felnőtt lakosság körében. (E témakört részletesen taglalja az *Iskolatörténet* címen 2002-ben megjelent tanulmánykötetem – Cs. A.) Most viszont lássuk, kik voltak az 1930-as évek közepén Csilizköz tanítói, és miként tettek eleget a törvény által (is) elvárt kötelességeiknek. A hét községnek összesen 15 tanítója volt, vegyük sorra őket!

Balonyon két tanerős római katolikus iskola működött, melyben *Halász Ödön* és *Losonszky Gálóczi Irén* tanított. **Csiliznyáradon** a szintén katolikus iskolának két tanítója volt, *Zsitva János* és *Kelemen Árpád*. **Csilizpatas** református iskolájában *Gaál Dezső* és *Szekeres Erzsébet* tanítottak. **Csilizradványon** két, egy-egy tanerős iskola volt, a római katolikusban *Berecz Sándor* tanított, a reformátusban *Nagy Lajos*. **Kulcsodnak** egy tanerős református iskolájában *Tamássy István* tevékenykedett. **Medvének** volt a legnagyobb iskolája, római katolikus – három tanerővel, amelyben *Kiss Pál* (azelőtt Nyáradon működött), *Sebő Erzsébet* (édesanyám unokahúga, aki a „keresztmamám” lett, Balonyon kezdte a pályáját) és *Sebők Ince* tanított. **Szapnak** szintén három tanító jutott, ebből kettő a római katolikus iskolának, *Khín István* és *Sebő Jolán* (neki az édesapja volt a később vitézzé avatott *Sebő István*); egy pedig a református iskolának, *Szekeres Emília* személyében.

Minden iskolának volt „Vörös Kereszt ifjúsági csoportja; az iskolában működött tejkiosztó, levesosztó, felruházási vagy egyéb akció” (*Szerényi Ferdinánd*, 1934). Hogy pontosan melyikben milyen, és csak a rászorulókról részesültek-e a juttatásban, vagy mindenki, arról nem ad számot az *Almanach*. Azt viszont minden tanító neve után feltünteteti, hogy személy szerint milyen társadalmi munkát végzett.

Szervezett tűzoltás már 1918 előtt is létezett, sőt nagyobb településekre vonatkozóan királyi rendeletek már jóval előbb is megjelentek, viszont az önkéntes tűzoltó szervezetek megalakítását 1919-ben rendelte el a csehszlovák kormány. Mi sem természetesebb, hogy a csapatok megszervezése és gyakorlatoztatása mindenekelőtt a tanítókra hárult. Csilizközben részt vettek benne: *Halász Ödön*, *Zsitva János*, *Gaál Dezső*, *Kiss Pál* és *Khín István*, ami nem azt jelenti, hogy a többi faluban nem volt tűzoltó csapat, csak éppen nem a tanítók irányítása alá tartozott. A két háború között bontakozott ki az amatőr színjátszás is, szinte minden községben. Legnagyobb sikereket érték el *Móricz Zsigmond*, *Csepreghy Ferenc* és más szerzők népszínművei, de akkor kezdték el dramatizálni a magyar írók rövidebb alkotásait is, és vasárnaponként verses délutánokat rendeztek. Dalárdákat

hoztak létre, téli esteken előadásokat és tanfolyamokat tartottak. Viszont a folyóiratokba, valószínűleg a *Magyar Tanítóba*, mely 1921 és 1937 között jelent meg, mint érdekvédelmi pedagógiai módszertani lap, csak a szapi *Khín István* publikált. A községi könyvtárat Medvén *Sebők Ince* vezette, azonban majdnem minden iskolának volt saját tanítói könyvtára is. A balonyi 40, a nyáradi 50, a patasi 10, a radványi katolikus iskola 20, a medvei 60, a szapi katolikus iskola 28 és a református iskola 45 kötettel rendelkezett. Nincs feltüntetve a csilizradványi református és a kulcsodi iskola sem. Ami azt illeti, a komáromi tankerület iskolái közül leggazdagabb könyvtára a Komáromi Állami Polgári Iskolának volt, 2800 kötettel. Utána következtek: a dunaszerdahelyi római katolikus (általános) iskola 438, a csallóközarányosi állami iskola 250, az alistáli római katolikus iskola 240 és a nagymenyéri izraelita iskola 230 kötettel. A többi iskola könyvvállománya nem érte el a 100 kötetet.

A fenti adatok szerint Csilizköznek kétféle felekezeti iskolái voltak, 5 római katolikus és 4 református. Mivel minden hat év fölötti gyerek számára az iskolába járás kötelező volt, s a községekben éltek zsidó családok és elvélve evangélikusok is, az ő gyerekeik a legközelebbi református iskolába kellett, hogy járjanak. Természetesen az izraelitáknak nem volt kötelező a keresztyén hitoktatáson részt venniük. Arról viszont nincs tudomásom, hogy a községek kulturális életébe bekapcsolódtak volna. Valószínűleg azért nem, mert zárt közösségeket alkottak.

A csehszlovák törvények az általános iskolát nyolcosztályossá tettek, ezért a falusi gyerekeknek is 16 éves korukig kellett az általános iskolában tanulniuk. Ám ha a szülőknek volt miből taníttatniuk a gyermekeiket, közülük azt, illetve azokat, akiket a tanítók is alkalmasnak ítélték rá, de akár enélkül is, már a negyedik osztály befejezése után beadhatták őket a nyolcosztályos gimnáziumba, esetleg a hatosztályos polgári iskolába, ami nem végződött érettségivel, tehát nem készített fel a felsőfokú oktatásra. Minden bizonnyal azért, mert a polgári iskolát végzetek csak kishivatalnokok lehettek, a magyarulakta területeken keveset nyitottak belőlük. A csallóközi gyerekek Komáromot vagy Somorját választhatták, gimnáziumban viszont csak Pozsonyban vagy Érsekújváron tanulhattak anyanyelvükön. Az ezzel járó anyagi terheket Nyáradon, a 30-as–40-es években, csak három család tudta vállalni: Miklós Gáboré, Szakál Benedeké és Vida Istváné. Vida Istvánék gyerektelenek voltak, ezért a feleség, Fekete Etel testvérének a fiát járatatták orvosi egyetemre, ám az ifjú harmincéves korában tébécében meghalt, és a nyáradi temetőben helyezték örök nyugalomra. Tanulmányai

végére valószínűleg eljutott, mert a sírkövén az áll, hogy Fekete János szigorló orvos. Miklós Gábornak két fia jogi egyetemet végzett, ám a fiatalabbik Elemér, a komáromi gimnázium tanára, illetve igazgatóhelyettese lett, az ún. szocialista rendszerben. Szakál Imre is ott tanított pár évig, annak ellenére, hogy ő építésmérnök volt. Meg kell említenem egy negyedik fiatalembert is, a kőműves Sebő Imréék László nevű fiát, aki ferences rendi szerzetes lett, vagyis paptanár. A háború utolsó évét édesanyjánál, Nyáradon vészelte át, s utána Svájcba került. Az ő révén mint közeli barátja jött át hozzánk, valahonnan szigetközből Tihanyi Ferenc, aki rövid ideig Balony, majd Alistál plébánosa volt. Állítása szerint ifjúkorában kitűnően sportolt, amit én fenntartás nélkül elfogadtam, mert gyerekként láttam, hogy a két pap reverendában milyen könnyedén, szinte repülve ugrotta át a több mint három méter széles, patasi úti kis kanálist. Utolsó szolgálati éveit a dunacsúnyi horvátok között töltötte, jól megtanult horvátul, s végül nyugdíjasként, Párkányban, segédlelkésként szolgált. Velünk egy társasházban lakott, így közelebb kerülhettünk egymáshoz. Egyszer nekem elmondta, sőt állítólag a templomban is „kiprédikálta”, hogy Csicsay Istvánnal, az én kovács nagybátyámmal, este Dunaszerdahelyről hazafelé tartva miként menekültek el a Bős és Nyárad közötti országról, a rájuk lövöldöző orosz katonák elől. Előbb a kisai nádasokban húzták meg magukat, majd neki, a katolikus papnak, aki kötelezően reverendát viselt, több napon keresztül egy patasi református család adott menedéket. Nagyon csodálkozott rajta, hogy az esetre én, aki akkor hétesztendős voltam, tisztán emlékeztem.

Visszatérve az általános iskolákra, felvetődhet a kérdés, hogy tudhatott egy tanító egyszerre nyolc osztályban 50-60 gyereket tanítani? Ma szinte lehetetlennek tűnik, persze csak akkor, ha a mai „követelményrendszer” vesszük alapul, vagyis az óriási mennyiségű, túlbonyolított tananyagot. Tagadhatatlan, hogy az akkori tananyag sokkal kevesebb volt, és jóval egyszerűbbnek is tűnik. Igen ám, de nem volt gond az értő olvasás megtanításával, és az olyan praktikus dolgokéval, mint a fejszámolás, az egyszerű- és a tizedestörtökkel végzett négy alapművelettel, az egyszerű és az összetett hármasszabállyal, a százalé- és a kamatszámítással, a területméréssel, de még a köbözéssel sem. Tény, hogy a hit- és erkölcsstan volt a főtantárgy, s az érzelmi nevelés sem jelentett különösebb gondot. Az első négy osztály szolgált az írás-olvasás, a négy alapművelet alapos elsajátíttatására. Aki erre nem volt képes, magyarán mondvá megbukott. Azonban nem hallgathatjuk el, hogy legtöbbször azok a gyerekek lettek az osztályismétlők, akiknek

dologiüdöbe feltétlen dolgozniuk kellett. Annak ellenére, hogy a szüleiket megbüntették ezért az „iskolakerülésért”, a családok rá voltak kényszerülve arra, hogy vállalják akár a többhetes elzárást is.

A negyedik osztályban már némi természetismeretet, földrajzot és meszeszerű történelmet is tanítottak. Ez volt az elemi iskolának, ha úgy tetszik, az alsó és a felső tagozata közötti átmenet, mert valójában nem létezett ilyen, viszont a történelmet, földrajzot, a természettant és a természetrajzot ötödiktől kezdve már komolyabban vették, ahogy a tanítók a napi felkészülést is a tanítási órákra, valamint az adminisztratív munkát. Szerencsések voltak azok, akik legalább két tanerős iskolában taníthattak, mert nekik kisebb létszámú osztályok jutottak, és az iskolán kívüli feladatokat is megoszthatták egymás között. Viszont az óráikat, mint „szaktantárgyakat”, nem. A nagyobb iskolákban úgy intézték, hogy minden osztálynak más-más tanítója legyen. Ez azonban egyes pszichológusok véleménye szerint nem volt szerencsés dolog, és az én saját tapasztalataim is ezt igazolják. Mindez azonban már nem ehhez a témához tartozik.

16. rész

A KOR, AMELYBEN SZÜLEIM GYERMEKKÉNT ÉS IFJÚKÉNT ÉLTEK

Azt már leírtam, hogy szüleim 4-5 éves korukban félárvaak lettek, meg azt is, hogy Csiliznyárad közepén, a főút két oldalán, egymással szemközi nagy nádas házakban születtek. Ami azt is jelenti, hogy együtt gyerekeskedtek, bár nem egyforma körülmények között nőttek fel.

Az édesanyám szoros családi kötelékben, míg édesapám teljesen magára hagyatva, többé-kevésbé szabadon. Tízéves kora után senki sem törődött vele, természetesen azzal sem, mikor megy aludni, annál inkább azzal, hogy mikor kell felkelnie, mert a tízéves gyerek már komoly munkaerőnek számított. Iskolába viszont nem egy osztályba jártak, mert édesanyám egy évvel előbb született apámnál, így ő Kiss Pál, édesapám pedig Spilcz Sándor *elé járt*. A tanévnek hivatalosan szeptember elsején kellett kezdődnie, és Péter-Pál napján, azaz június 29-én végződni. Csakhogy tavasszal, amikor megkezdődtek a mezei munkák, de főleg májusban és júniusban, előbb a libalegeltetés, majd a kukoricakapálás, a szénagyűjtés lett a fő feladatuk. Tanév végén már alig ült gyerek az iskolapadokban. Később, a 30-as években már szigorúbban vették a hiányzásokat. Az igazolatlan hiányzásokért, mint említettem, a szülőket megbüntették, pláne azóta, hogy 1922-ben életbe lépett az ún. kis iskolatörvény, amely alapján az elemi iskolák nyolcosztályosak lettek. Azonban a szüleim számára még csak öt elemi volt kötelező, amit én máig sem értek, miért. Hiszen már a Monarchia idején is a népiskoláknak hatosztályosaknak kellett volna lenniük. Nagyanyám a sürgős mezei munkák miatt sosem vonta ki gyerekeit az iskolából, viszont édesapám bizony *ippe(n) öleget* hiányzott. Ugyanis volt egy apai nagybátyja, Csicsay Gábor, aki amellet, hogy Nyáradon vegyesboltot és kocsmát tartott fenn, egyéb vállalkozásokba is belevágott. Volt egy nagyobb kiterjedésű legelője, amelyet *zsombokos, nádos-lapos* (vizenyős terület) vett körül a *kisai* dűlőben, melyre Morvaországból hozott szarvasmarhákat, bérben legeltetni. Őrzésüket, a legolcsóbb munkaerőre, a rokon árva gyerekekre bízta; édesapámra és a felesége unokaöccsére, Bertalan *Miskáro*. A gyerekek pont egyidősek voltak, mindössze tíz-tizenegy évesek. Azonban fogadott melléjük amolyan felügyelőfélenek egy tizennégy éves, beteg kamaszfiút a *dókheli* Mucska családból, akit – valószínűleg az apja szokatlan keresztnéve után – *Érázsi* Józsinak hívtak. A kisai kút mellett összetákoltatott nekik egy *nádgunyhót*, amelybe rossz idő esetén és éjjelre

behúzódhattak. Az állatok számára pedig karámot ácsoltatott, ahová napnyugtakor be lehetett, illetve be kellett őket a gyerekeknek terelniük, hajnalban pedig kiengedni. A fiúknak ételt egy szintén elárvult rokon *lëá(n)kávú* küldtek ki, hetente kétszer, amit be kellett volna osztaniuk. Ez azonban legtöbbször nem sikerült. Miután elfogyott az enniivalójuk, napokig koplalhattak. *Érázsi Józsi* súlyos tébécés volt, a sok éhezéstől annyira legyengült, hogy naphosszat a kunyhóban feküdt, mígnem egyik éjszaka, csöndben, örökre *eeszenderút*. Apám történeteinek többségét anyám mesélte el: „*A két Miska röggée aara lëtt figyelmes, hogy a Józsi má nëm köhög, nëm is lilëgzik csak ësszegëmbëredve fekszik a szómá(n). Üzennyi a faluba nem vót kitü, ezír két íjjeë ëggyütt hátok a hallott [halott] gyërëkkeë. Èccër, amikor a zilelmük elfogyott, mëg má a madarak is rígë(n) kikeetek, ezír së bíbic, së vadkácso, de mëg verëbtojásho së tuttak hozzájutnyi. Sëmmi nëm akatt amivee a zëhüket csillapíthatták vóna. De ótán kapóra gyöt, a gabona, ammi ippe(n) akkor kezdëtt ee írnyi.*” A kisai legelő a Kotliba major és a Zsemlye-puszt (valójában tanya) között terült el, tehát a szántóföldek közel estek a lakóházhoz, s a gazda fia, ifjabb Zsemlye Imre gyakran megsemmelélte a gazdaságot. Hamar észrevette, hogy valamilyen állat furcsamód *dëzsmágottya* a sárgulló buzát, de *eekíppenyi së tutta, mi lëhet a*. A nyomok semmilyen ismert kártevőre sem vallottak. Az is szokatlannak tűnt, hogy három-négynaponként tarol le az a valami vagy kéttucatnyi kalászt, sohasem többet vagy kevesebbet. „*Addig-addig leseëkëdëtt türelmesse(n), amíg nyako(n) nëm tutta csípnyi a tëttest, amit örömost ujságút ee a ágybo fekvő, beteg idësapjánok. Sikerütt ám vígre nyako(n)csípnëm a szarkát. No gyere csak be, te jómadár!*” Édesapám *szígyë(n)këzve odaso(m)fordát* Imre bátyó ágyó elé, mire a gazda felült és álmélkodva kérdezte tőle: „*Mír dörgüllöd ki folvást a mëg íretlen kalászokot kisfijam? Mire apám ríva fakadva aszo(n)ta, mer ëhes vagyok. – Há nëm hornak ki nëktëk ölíg ënniyivalót? – Csak hetfi(n), mëg csütörtökön, mámo mëg mëg csak szombat va(n). – Osztá(n) vasárnap maj(d) mit ësztëk?*” Apám megvonta a vállát. „*Aggyatok nëki rendës ebídët!*” Egy tányér krumplilevest tettek elé és két palacsintát. Apám az egyiket megette, a másikat pedig a markába fogta azzal, hogy „*eszt mëg eëviszëm a másik Miskánok mer ü is igë(n) ëhes*”. Édesapám emlékezete szerint „*eere a zöreg Zsemle Imrének kipotyogtak a könnyei*”.

Édesapámat „otthon” sem kényeztették el élelemmel. A gyerekeknek, ha megéheztek, egy-egy szelet kenyeret adtak. Iskolába tízóaira, uzsonnára is – már akiknek jutott, vagy gondoskodtak róluk – *pusztakënyeret* kaptak a tarisznyájukba. Apám rendszeresen egy-két sült vagy főtt krumplit tett

lopva a zsebébe, amivel az iskola- és játszótársait is *mégtraktágotta* (kínál-gatta), szokása szerint úgy, hogy „*nëm kő krumpi?*” Ezért édesanyám később, kesernyés mosollyal elárulta, „*amikor gyerekek vótunk, apátokat úgy csúfúták a többijek, hogy Krumpi Miska*”. Édesapám ezen nem sértődött meg, csak *somolgott ű is a zora alatt*. Élete végéig szerette a krumplit, néha vacsorára is rédlibe *sűtöttet* vagy héjában *főttet* kért – vajjal. Amikor visszaemlékezett gyerekkorára, sosem panaszkodott, hogy sokszor éheznie kellett, kivéve a kisai pásztorkodása idejét. De azért azt elmondta, hogy bizony sok *kú dúskényeret megétetett velük Ángyi, Gábor bátyto* felesége, aki igen *fősví(ny) asszo(ny) vót*. „*Röggelénki(n) a falu kú dúsaitú fillérekír megvütte a másnapos karé kényerekét, amikét a szógákú étetett még*.” Meg velük, a rokon gyerekekkel, *akikét űk tartottak ee, úgymond, kégyelēm kényíre(n)*.

Édesanyámék, bár szerényebb körülmények között éltek, mint a Sebő rokonaik, aminek oka az volt, hogy nagyanyám nem értett a gazdálkodáshoz. Még a negyvenes évek második felében is, fülem hallatára az egyik rokon fiút, aki náluk szógát, így utasította: „*A mógori kúti földet nē szánscsd fő, mer zidén az ugar lész*.” Holott akkor már javában trágyázták a földeket, amiért már senki sem ugarolt. *Náluk is kerűt ki a zállotok alú ippe(n) ölg gané, csak ammit a zistálóbú kitalicskáztok, a tyúkoknak hatták szítkaparnyi*. Ezáltal a trágya nem érett össze, értéktelenné vált, a föld pedig keveset termelt, mert nem kapott elég tápanyagpótlást. Meg néha, amikor a Duna nagyon megáradt, s annyira feljött a talajvíz, hogy némelyik alacsonyan fekvő határrészt, olykor a szántóföldeknek akár a felét is elöntötte, vagy csak kilúgozta. *A kicserpēsédett földön a gyam se hajtott ki*. Katica nagynéném szerint *rígebbe(n)* volt olyan esztendő, amikor csak *ladikrú tuttak aratnyi*. El lehet képzelni, milyen lett akkor a termés. Édesanyám is szokta emlegetni, előfordult, hogy amikor „*nyavalgott a gyerek, hogy ēhes, bizo(ny) asz(t) köllött nēki mondannyi, hogy még aluszik a kényír*. *Heábo rít, nēm kapott, csak röggē, díbe, még este, amikor eegyött a ēvis űdeje, mer aszt a keveset, ami termēt, igēn be köllött osztannyi*.”

Hogy kevesebb legyen otthon az ēhes száj, nagyanyám, mint már szó esett róla, szívesen *odatta vóna űt örökösnek* Szapra, Bazsó nagybátyjáékhoz, de *Juliska* – ezt már Katica mesélte nevetve – *nēm tudott náluk megszoknyi*. Mint ahogyan Balonyon sem, Csiba *papékná*, ahová *szógállónak akarta ee-szegőttetnyi öreganyám*. Két hét után haza *trappút Nyárodra*. Annyira az édesanyjához és a családi házukhoz kötődött, hogy amikor már *fírjes, gyerekēs asszo(ny) vót, Patasiútrú*, a saját házukból is *mindíg „haza” kívánkozott*. Ezért nagy örömünkre, igen sok téli estét *tőtöttünk öregannyáékná*.

Gyorsan elszálltak az évek, és édesanyám eladó *lőánnyá serdütt*. Sok udvarlója, sőt még *kíróje* is akadt, de mint édesapám szokta mondani, *igën válogatós lőá(ny) vót*. Végül őt választotta két, illetve három *legí(ny)* közül. Egyik, *Miklós Feri is igën teccëtt neki, csak nē lëtt vóna két nagy hibájo*. Egyik, a *najobbik*, hogy *református családbo születëtt, nos [és] ippenn* úgy ragaszkodott ő is a vallásához, mint édesanyám. A másik, ami ugyan nem sokat számított volna, erősen *raccsút*. Ez a *beszídhiba* ritkaságszámba ment mifelénk. Miklós Béni fiai közül is csak kettőre volt jellemző, a legidősebbre, Lajosra, aki Patasra nősült, és Ferencre, a csizmadára. Lajos *bátytyárú* egy rá jellemző humoros mondás maradt fenn sokáig, ami így hangzott: „*Nēm szevetēm a davás vitést, mev vipëg-vopog a fogan avatt.*” No meg egy kamaszkori elmulasztott tette. Történt egyszer, hogy a két öccse összeverekedett, amit ő tétlenül nézett, s amikor az édesanyjuk neki tette szóvá, miért hagyta, így válaszolt: „*Amëvik evősebb vót, aava váuszítottam a kutyát. Mondtam nēki, Bávso(n) fogg mēg!*” Nem tudom, hány „Bársonyuk” követhette egymást, de egy feketére még én is emlékszem. Ja, meg arra is, hogy a család tagjait nem Miklósként ismerték Nyáradon, mert közülük több is volt, hanem édesapjuk után (akit én már nem ismerhettem), Béni Lajosnak, Pistának és Vicének.

Az elmondott nüánszokat nem dicsevésképpen idézem fel, hogy lám, milyen kitűnő emlékezettel áldott meg engemet a sors, hanem azzal a szándékkal, hogy érzékeltessem, milyenek voltak a hajdani, oly sokszor visszasírt közösségek, s általában egy-egy faluközösség. Mi, a velünk egy időben élő embereknek nemcsak a rájuk jellemző, kiemelkedő vonásaikat, beszéd- és viselkedésmódjukat tartottuk számon, hanem, bármily hihetetlen, még a háziállataikét is.

Mellesleg jelentkezett egy harmadik udvarlója is édesanyánknak, akit a nagyanyám fölöttébb szeretett volna vőnek, mert *igën dúgos legí(ny) vót*, de édesanyám ki *sē áhotta*. Részben azért, *mer írnya sē tanút mēg rendësse(n), ammiir másokkaa íratta mēg a levelit is a katonaságtú*, a címet viszont saját kezűleg körműte rá a borítékra. Bár ne tette volna, mert a *kupértán(n)* Sebő Julianna helyett *erde-berde* (ákombákom) betűkkel *Sebő Julislika* állt. Valakivel azt íratta anyámnak, hogy várjon rá, amíg leszerel. „*Má csak ippen a' köllött vóna, isze(n) mēg dalúnyi se tudott. Amikor a bálbo asz(t) kukurikúta a fülembbe, hogy »de a mi szerelmünk soha ee nēm múúlik«, a' olya(n) hamis vót, hogy a kutya világgá futott vóna túle. Idēsapátoknak perig olya(n) szíp hangja vót, hogy kivát a többi legí(ny)é közú.*” Nem hiába lett később, több mint harminc esztendőn át Nyárad és Szap katolikus kán-

tora – persze szükségből, mert abban az időben a tanítóknak megtiltották a *kántorizállást*. A balonyi Halász *mestër* úr már kioregedett belőle, nem akadt, aki a helyébe álljon. (Megjegyzem, a katolikus kántortanítókat meszter úrnak titulálták, apámnak legfeljebb a kántor úr járt ki – hivatalosan. Háta mögött meg *Ínekës Miska*, a fiataloknak *Miska bátyyo* volt.)

Miklós Ferenc Csizliköz egyik legjobb, ha nem épp a legkiválóbb *susztërje* (cipész mestere) volt. Tán épp ezért sohasem *Béni Feriként* emlegették őt. (A csizmadia szó, miként a varga mesterség is, akkor már kiment a divatból. A vargák nem tudtak sem csizmát, sem cipőt készíteni, legfeljebb bocskort, vagy mások által varrott *likas* lábelit voltak képesek megfoltozni.) Fiatal korában vásárookra is hordta a maga készítette, különböző nagyságú csizmákat. Cipőket már nem, mert épp elég megrendelője akadt helyben, meg aztán megjelent Csallóközben is az olcsó *Bata cipő*, amivel árban már nem lehetett versenyezni. A morva Bata boltjaival behálózta egész Csehszlovákiát, így a magyarlakta területeket is. Jellegzetes kocka alakú épületeiben – itt-ott még látni lehet egy-egy ott felejtett, elhanyagolt állapotban lévő, mint például a Zselíz közelében fekvő Csatán – a földszinten helyezkedett el a bolt, nagy kirakatával, mögötte a raktár; fönt, az emeleten pedig a boltos két szoba-konyhás családi lakása. Nem létezett olyan láb-méret, amelyre e boltokban ne lett volna kapható *lábbeli*, disznóbőr

16. kép. Édesapám, Nyárad katolikus kántora egy elsőáldozós csoporttal,
már 1948 után

bakancstól a vászonpapucsig minden, kivéve az elegáns, kézzel varrott bőrcsizmákat. A második világháborút követően pedig megjelent bennük a gumicsizma és a kalocsni. Hozzánk legközelebbi *Bata bót* Bős közepén állt, amelynek *batyásso* (üzletvezetője) Miklós Imre, későbbi nyáradai és szapi tanító édesapja volt. A bósi Miklós família tudtommal nem állt rokonságban a csilizköziekkel.

Miklós Feri *bátyto* bár nem volt magas termetű, de még idős korában is igen kackiás férfi volt, nem hiába sorozták be őt annak idején a somorjai huszárokhoz. Édesanyám néha nevetve mesélte el, hogy egyszer késő este a katona kollégáival hazalovagolt Nyáradra azért, hogy neki *szerűnád*ot adjanak. Huszka Jenő *Tatárjárás* című operettjének egyik örökzöld dalát énekeltek el nagyanyámék háza előtt, illetve az utcára néző ablakuk alatt, aztán visszanyargaltak a csekély harminc kilométerre levő Somorjára. Azonban e tény egyfajta tanúság lehet arról, hogy a csehszlovák hadseregben huszár alakulatok is voltak. Ha nem több, legalább egy, a magyarok által lakott területen, amelybe magyar fiatalokat is besoroztak. Minden valószínűség szerint ott állt a laktanya és az istállók, ahol később a híres méntelep és a lóversenypálya volt.

Édesanyám leányhiúságának nagyon hízelgett a *íjjeli zene*, amivel Lojzi bátyám aztán sokat bosszantotta őt, mégpedig úgy, hogy közben Miklós Feri bácsit is parodizálta. (A testvérei szerint nagybátyám kitűnő színjátész volt Spilcz tanító úr idejében.) *Lojzi bátyto* édesanyámat *szerűnád*ó rá-rázen-dített, hogy „*Kis Juviska gondovkodik ávmai fevett, hogy egy huszav kaszavnyábo ugyan mi vèhet*”. S amikor odaért, hogy „*Aggy egy ídes csókot dvága kis baba, mevt így kívánnyo a huszav vegula...*” (manapság reglamát énekelnek, ami ugyanazt jelenti, csak kissé „modernebb”), még cuppogott is hozzá, amivel *hugát* ki tudta volna üldözni a világból. „*Júj! Te bűdös gazembër, ha nëm hagyod abba, minnyá agyo(n)váglok*”, fenyegette meg az öklével, de *heábo*, mer Lojzi anná inkább *fújta a magáét, miközbe jókot kacagott rajta*. Aztán mindig egy nagy sóhajtás lett a mese vége. „*Bár csak hattam vóna, hadd leejje benne örömit.*”

Édesapám a hegyi tűzéreknel kapott alapkiképzést, a csehországi *Most* város közelében, *Bilinben*. Épp a szolgálati ideje végén zajlottak az ottani nagy bányászstrájkok, amelyek visszaszorítására a katonaságot is kivezényelték. Durva összecsapásokra került sor. Apámnak kitűnő volt a memóriája, a fontosabb eseményeket dátum szerint fejében tudta tartani. Emlékezett rá, hogy a cseh rendőrök április 13-án a tüntetők közé lőttek, aminek következtében emberek haltak meg. *A főbolydullás hetekig eetartott*

(a történelmi adatok szerint 1932. március 23-tól április 19-ig). Ők, bár „cseh” katonák voltak, a cseh bajtársaikkal ellentétben kimenőjük alatt bármikor bátran kimehettek a civilek közé. Soha nem kötött beléjük senki, sőt a kocsmában még egy-egy korsó sört is fizettek nekik, a *kluci madarskének* (magyar fiúknak) a *helybéliek*. Apám emlékezete szerint *Bilinbe* (ő így emlegette Bilinát) is voltak huszárok, akik között Nyáradról *Lëndvay Pista* (Lendvay Anna testvére, István) szolgált. Apámmal egy században pedig más csilizköziek, akiket név szerint nem említett meg.

Apám is küldött leveleket a katonaságtól anyámnak, hogy mit írt bennük, arról soha nem beszéltek. Édesanyám csak annyit mondott róluk, hogy „*apátok bötűit mindig irígyűtem*”. Tegyem hozzá, én is, mert még aggastyán korában is olyan szép, egyenletes, dőlt betűkkel írt, melyeket sem a fiai, sem az unokái nem tudtak ellesni tőle. És a nyelvtant is helyesen használta, pedig, mint említettem, mindössze öt elemi jutott neki, és azt is csak *foghijassa(n) járhatta ki*. No meg később, majdnem elfelejtettem, egyéves szakmunkásképző, melyben nyelvtant is tanítottak.

Édesanyám viszont csak a negyedik osztályig jutott el, mert éppen azt az osztályt ismítüttette meg vele Kiss Pál, *mívee nēm tudott eligazonnyai a térképē(n)*. Ó, az a végzetesen félreértelmezett tanítói „felelősségtudat”! Ha sejtette volna Kiss Pál, mekkora baklövést követett el anyám esetében!

Kérte-e édesapám leveleiben édesanyámat, hogy várjon rá, amíg leszere, nem tudom biztosan, de több mint valószínű, igen. Ugyanis anyám *má* huszonhárom éves volt, amikor ő huszonkét évesen leszerelt. Még abban az évben, 1932-ben *kisboldogasszo(ny) napjá(n)*, azaz szeptember nyolcadikán házasságot kötöttek. Adatgyűjtések alkalmával, melyek a háború utáni években gyakran előfordultak, nem csak népszámláláskor, édesanyánk két dolog miatt szokott *rösteekēnnyi*. Egyik, hogy *kettejük közű ű a zöregebb*, a másik *szígyēnllennyi valója* volt – legalábbis ő úgy hitte – a *nígy elemije*. Az utóbbit akár meg is toldhatta volna, hiszen bizonyítványt soha senki sem kért róla, de édesanyám nem akart és nem is tudott *füllentennyi*, kivéve baromfi-összeíraskor, de akkor is csak a *tojás kontigēns* (beszolgáltatási kötelezettség) miatt.

A házasságkötésük Balonyon történt, viszont pontos dátuma csak az egyházi esküvőjükre vonatkozik. Ugyanis az akkor hatályos csehszlovák törvények értelmében csupán az *álomi* (állami) házasságkötés volt érvényes, s amíg az nem történt meg, az egybekelésüket nem ismerték el hivatalosnak. Enélkül a pap nem is adta volna össze őket, amihez még az is hozzátartozott, hogy a templomban, három egymást követő misén,

ki köllött hirdetni a házasulandókat. Tehát a leendő szüleimnek legkésőbb két héttel a templomi esküvőjük előtt, pontos időben meg kellett jelenniük a balonyi anyakönyvi hivatalban. Tiszteletükre *Lačka jedzō* frakkot öltött, kezére fehér kesztyűt húzott, és két alkalmi tanú jelenlétében magyarul (!) olvasta fel az eskető szöveget, amit a kimondott igen után mind nekik, mind a tanúknak alá kellett írni. A feltétel csupán az volt, hogy a házasulandók csehszlovák állampolgárok legyenek. Tehát az állami szertartásnak megadták a kellő módját. Megjegyzem, a tanúk lehettek akár a hivatal alkalmazottai is, nem feltétlenül kellett ugyanazon személyeknek lenniük, akik később a templomi násznagyok voltak. Ez utóbbiaknál viszont kizárólag a vallási hovatartozás jött számításba.

17. rész

MÉGIS, MILYEN CSALÁDBÓL SZÁRMAZOM?

Amikor szüleim egybekeltek, semmi más nem illett rájuk jobban, mint a szólás: *Szégínyék vótak, akár a templom egere*. Egyébként ebben nem álltak egyedül, mert akkoriban a legtöbb fiatal úgy kezdte el a házaseletet, illetve a családalapítást, ahogyan ők. A legény, ha szerencsés volt, megkapta a jussát, a lány meg a stafírunját, persze ha volt neki. A módosabb családok leányai esetleg egy üszőborjúra is számíthattak a szüleiktől, ha nem is mindjárt, később, de földet, házat vagy inkább házrészt csak a szülei halála után örökölhettek. Addig együtt élt a nagycsalád, persze nem mindegyik.

Édesapám apja földjeiből csak akkor kapta meg a jussát, amikor már túl járt a nyolcvanadik életévén, pontosabban az 1990-es évek derekán, az utolsó politikai-gazdasági rendszerváltozás után. Az illetékes hatóságok ekkor kezdtek el behatóan foglalkozni a falusi emberek vagyoni jogi ügyeivel. Mindeddig sokan abban a hiszemben éltek, hogy az 1948-as hatalomváltás következtében, az összes termőföld az állam, majd a JRD-k, magyarul az EFSZ-ek (Egységes Földműves Szövetkezetek) megalakulásával, azok tulajdonába került, ami korántsem volt igaz. Ugyanis a kataszteri hivatalok telekkönyvei minden ingatlant – nem túlzás – négyzetcentiméternyi pontossággal számon tartottak. Az 1989–90-es rendszerváltás után az állami közjegyzők javaslata alapján a bíróságok ítélték meg, hogy miből hányad rész kié, azt, hogy egy-egy parcella, mint örökös(öke)t, ki(ke)t illet(het) meg. Sőt a szövetkezeti tagok és a „vagyonekobbzottak” egykori állatállományát és gazdasági felszerelését a törvény értelmében nyilván kellett tartani, ami „ideiglenesen” került a szövetkezetek, ritka esetben az állami gazdaságok használatába. Ezt az emberek nem tudták, valószínűleg azért, mert amikor a szövetkezet megalakulásakor a szerződést aláírták, üres ígéretnek vették. A póthagyatéki tárgyalások, ha jól tudom, még mindig (2018-ban is) folynak.

Édesapámnak a 20. század elején élt egy Gábor nevű anyai nagybátyja, aki fiatalon hunyt el. Neki több mint 20 hold földje volt. A szájhagyomány szerint, amikor érezte, hogy rövidesen el kell távoznia az élők sorából (éppen abban a korban szenvedett, mint nagyanyánk), a halálos ágyán meghagyta, földjei legyenek az árva gyerekeké. Könnyen ki lehet számítani, mennyit tett ki egy-egy „árva gyerek” tőle megörökölt szántóföldje. Ha a számukat összeadjuk, négyen voltak, Katalin nagyanyám gyermekei (azaz

apámék); hárman névére, Mária a gyerekei (a férje, Csicsay Gyula, Sebő nagyapámmal egy időben esett el a háborúban). Ezek szerint édesapámnak három és fél hold jutott, amikor még csak négyéves volt. Mi sem természetesebb, hogy e földterületet Csicsay Benedek nagyapám használta. Hiszen a győri árvaszék az elhunyt örökhagyó ingatlanát (nagyanyáménak felét is) a számításba jött árva gyerekek névére írta ugyan, de édesapámék gyámjául nagyapámat nevezte ki.

A szóbeszéd szerint házat, azaz portát is örököltek, de nem tudható, kire szállt a tulajdonjoga. Ettől az „ismeretlen” Csicsaytól vette meg Nagy Gábor, de hogy melyiktől és mikor, annak senki sem nézett utána. A szántóföld örökhagyójának nevét a nyáradi temető egyik obeliszkje őrzi, amelyen csupán ennyi olvasható: *Ns. Csicsay Gábor, élt 25 évet, meghalt 1914* – tehát ugyanabban az évben, mint nagyanyánk és Gyula sógora, csak pár hónappal később. Édesanyám hálából öcsémet e nagybácsi után kereszteltette Gábornak, mondván, *„hogya ű, a zutósó óráiba nēm gondúl a test-vírjei gyerēkejire, akkor mi(n)k kúdúsok lēttünk vóna”*. Valami igazság rejtett e megjegyzésben, mert szentigaz, ha az a kevéske föld nincs, amit a nagyapám szüleinknek a házasságkötésük után kénytelen-kelletlen átengedett, ki tudja, miként alakult volna az életük.

Csakhogy a föld iga nélkül nem sokat ért, mert azt meg is kellett művelni, bevetni és betakarítani róla a terményt. Meg persze a fiataloknak lakniuk is kellett valahol. Előbb édesanyám ment (volna) át a szomszédba menyecskének, ami nem jól sikerült, aztán a nagyanyámék hátsó szobájában húzták meg magukat, vagyis hol az egyik, hol a másik háznál cselédkedtek. Munka akadt bőven, csak a fizetség volt kevés. Mondhatnánk, semmi. Ezért elhatározták, hogy házat fognak építeni, közvetlenül a falu szélén levő *Tőfinkert* nevű dűlőbe, de végül Sebő nagyanyám megszánta őket és megengedte, hogy *Kisnyáradon*, a *Patasi úti* dűlő egyik szántóföldjének végén építkezzenek. Ők már nem sövényfalú házban gondolkodtak, hanem „modernebben”, mert akkor már nem fenyegettek olyan nagy árvizek, mint régen. A kiáradt Duna utoljára 1850-ben döntötte romba a falu azon épületeit, amelyeket nem dombra és nem tölgyfatalpra építettek, olyan módszerrel, ahogyan azt korábban leírtam. A 20. században *mór* (vályog, azaz napon szárított nyerstégla) lett az építőanyag. Hát nekiláttak szüleim, ketten *mórt vetnyi*. Azonban ehhez is szerszámok kellettek, úgymint: ásó, kapá, lapát, kubikus talicska, *ampa* (kanna), *öntöző kánno* és sok minden más apróság, de elsősorban pénz *cimēntre*, *sutērra*, *faanyagra*, *cserépre* és persze fuvarra. Ahogyan ők mondták, *píz, píz és mēgin(t)csak píz*. Ez ugyan

volt a balonyi *takaríkba*’, de csak hosszas *kuncsorgás* (könyörgés) *utá(n)* kaptak hitelt, 12%-os kamatra. (Az utolsó részleteket a negyvenes évek második felében tudták csak kinkeservesen letörleszteni).

A ház tehát felépült. Övéké lett a falu negyedik *piros cserpes házo*. Igaz, kicsi volt, egy szobából és konyhából állt, de mégiscsak a sajátjuk. Abban az időben kevés újházas tudta követni a példájukat. A konyhába kemencét is építettek égetett téglából, persze már zárt kéménnyel – amit édesanyám *cilindérkími(ny)nek* nevezett –, mellé *rakott porhelttét rédlivee* (sparheltet sütőstül). A ház után *hátrébb*, a *nádfödelés* istálló és az ólak következtek, mert állatok nélkül semmire se mentek volna.

Igaz, az istálló csak a háború utáni másfél évtizedben népesült be, mégpedig dugig, tehenekkel, borjakkal, ökrökkel. Mind nem is fért volna el benne egyszerre. Ahogy a jószág szaporodott, úgy adta el apám egyenként. Anyakecskét is tartottunk, végül kettőt is, de a tejüket ritkán ittuk meg. Az a malacok moslékjába került. Jól *gömbölköttek* tőle. Viszont a kis-kecskék húsnál ízletesebb nem nagyon létezett. Azonban addig, amíg e

„jólét” – korántsem magától – ránk köszöntött, sok viszontagságos évet kellett átvészelnünk. Ám eljövetelet a falusi emberek közül kevesen sejtették. Ők végezték a maguk dolgát; élelmet termeltek a családjuknak, s ami fölösleg termett, azt pénzzé tették. Vagy időnként elvették tőlük, azzal sem törődve, miből ruházkodnak. Volt egy közmondás: *A ruha teszi az embert*. A parasztot pedig a felsőbb réteg, a hatalom évszázadokon át nem becsülte többre, mint az igavonó állatot. S ha kellett, jól szolgált mint ágyútöltelék is.

17. kép. Sebő Erzsébet (későbbi Saárossy Béláné) keresztmamám karján pár hónapos koromban

Mire a „gazdag” rokonokéhoz viszonyított szerény porta összeállt, jöhettem számításba én, helyesebben egy gyermek, akinek megérkezését hat esztendőn át kellett a szüleimnek elodáznuk. A ház 1936-ra készült el – a falakat és a kemencét Sebő Imre kőműves rakta, a tetőszerkezetet Vigh Béla ács faragta és állította össze, tehát az a két iparos ember, aki a templomot is építette. A szüleimnek, a ház felépülte után, engem még két évig kellett várokoztatniuk. Engem?

Sok embertől hallottam már, születhetett volna előbb is, mert a szülők ennyi meg annyi esztendeje múlt, hogy egybekeltek. Vagy kár, miért nem született később, mert akkor... Csacsiság! Épp ezért nem árt, ha e témába tárgyilagosan belegondolunk. Egy ember, mint ivarosán szaporodó biológiai lény, a világra jöttével ugyan késhet pár napot, vagy (koraszülés esetén) siethet, ma már akár hónapokat is, viszont az ivarsejtek egybeolvadása és a megtermékenyült petesejt megfogamzása csupán egy-egy pillanat műve. Ha ezek más időben történnek meg, az illető sosem láthatta volna meg a napvilágot. Helyette más egyed (egyén, emberke) érkezett volna a Földre. Vannak népek, akik ettől a szent pillanattól, illetve megközelítőleg ettől a naptól kezdve számítják az ember életkorát. Vagyis a születésének dátumához hozzáadnak kilenc hónapot. Lehet rajta vitatkozni, hogy ez mennyire pontos vagy pontatlan, azon viszont nem, hogy a magzat már egy új élőlény, esetünkben ember. Hogy aztán a megszületése után mivé fejlődik, az bizony már sok mindentől függ. Elsősorban attól, hogy miként gondoskodnak róla, mind lelki, mind anyagi tekintetben azok, akiknek ez kellene, hogy a kötelességük legyen.

Édesapámat elhunyt nagybátyján kívül senki sem gyámolította. Bármilyen furcsán hangzik is, az ő halála adta meg neki a megélhetéséhez szükséges alapfeltételt. Akkor, Csilizközben, ez majdnem kizárólag a termőföld volt. A mostoha sors viszont szívós, leleményes, sőt annál is több, fölöttébb kreatív férfit faragott belőle. Képességei már korán megmutatkoztak, s épp e téren sokan kihasználták őt, elsősorban a saját apjáék, de sajnos, mindkét szülőm családjából némelyek.

Kezdetben napszámos munkákat (is) vállalt. Előbb megpróbálkozott a kubikolással a kanálisásóknál, de amikor náluk a nagymegyeri szervezett munkások vették át a vezetést, apám helyzete közöttük lehetetlenné vált. Amikor a Nagymegyerhez közeli nagydűri kanálist ásták, ők szinte naponta béremelésért sztrájkoltak, azokat pedig, akik nem voltak a szakszervezet tagjai, megfenyegették, ha dolgozni mernek, *maj' meglássák, hogy(a)n ee-bánnok ők velük*. Apám mit tehetett mást – ő nem kubikus akart lenni,

hanem gazdálkodó –, kedveszegetten hazatolta a talicskáját. Egy ideig rá se gondolt, hogy valamelyik csoporthoz csatlakozzon. Megjegyzem, Nagydűr és Csiliznyárad közötti távolság, oda-vissza, mintegy harminc kilométer. Ezt naponta gyalog megtenni és közben köbméterre mért nedves, iszapos, agyagos földet odébb talicskázni filléres napszámért, emberfeletti erőt kívánt. Ha pedig a földjei megmunkálásához igára volt szüksége, adtak a rokonok szívesen, de nem ingyen ám, hanem egy napi pusztá igaerőért cserébe – az ökrökkel vagy lovakkal neki kellett dolgoznia – háromnapi gyalogmunkát kértek. Ezt a „csereakciót” hívták nálunk, a maga idejében, *napszógálotnak*. Joggal feltételezhető, hogy még a jobbágykorból maradt vissza, mert kísértetiesen hasonlított a robotra. Ráadásul nem akármilyen volt az a gyalogmunka, amivel a „szivessíget” viszonyozni kellett, hanem általában a legigényesebb. Tavasszal *zsarabullás* (sarabolás lovas ekével) fű, lóhere, *zabosbükkö(ny)*, *lendék* (lednek) kaszálása; szénagyűjtés és betakarítás, ősszel kóróvágás és hasonlók. A tartozást szigorúan számon tartották. Megjegyzem, a bükköny és a lednek a borsóval rokon, pillangósvirágú, kacsokkal összekapaszkodó takarmánynövények voltak, s aki a lekaszálásukra vállalkozott, nem csupán erős, hanem hozzáértő embernek is kellett lennie.

Édesapám jól felszerelkezett kéziszerszámokkal. Ha napszámba vagy napszolgalatra kellett mennie, a saját szerszámait használta, mert hozzájuk képest a gazdákéi igen gyatrák voltak. Szerszámok közül, mint már említettem, legfontosabbak közé tartozott az áson, kapán, lapáton kívül a kasza, *vellea* (villa, minden munkához másféle), a kis- és a nagy fejszék, vagyis a balta (nálunk e szót nem használták), a nagy *lekellő* (lékelő) és a nagy hasító fejsze. Nálunk a *nagyfejszékét* inkább *öregfejszének* hívták, melyekhez egy szólás is fűződött. A rossz úszóra szokták mondani, úgy úszik, *mind a zöregfejsze*, azaz fejfelé. Az ölfahasításhoz azonban *sulok* (sulyok) is kellett, meg a favágáshoz természetesen kisebb és nagyobb *fírszék*. Mikor mire volt szükség, a *zemberek aszt cipelték* a vállukon, vagy tolták maguk előtt talicskán, ritkábban *tragacso(n)* (kerekes targoncán).

A szerszámnyelekért nem a boltba mentek a falusi férfiak, hanem maguk metszték, faragták ki őket olyan fákból, amelyeket az erdőben előre kiszemeltek. Pénzt csak olyasféléért adtak, amiért muszáj volt, ami fémből készült, vagy speciális szakmunkát igényelt. Ilyen volt a kaszanyél, a talicska, a tragacs, amelyek faszerkezetét bognár készítette, majd kovács vasalt meg. Azonban fűrészbakot, fejőszéket, faragóbakokat, melyeknek az egyik végébe kendertörésre alkalmas vajat is véstek, mindenki maga készítette el. Édesapám tudott farönkökből különféle nagyságú teknőket

faragni, azaz vájni. E munkához a fűrész, fejszéken kívül egy sajátos vájó szerszám is kellett, a *rövidnyellű kapicska*. Külön *teknyő szógát* a ruhamosásra, a kenyérdagasztásra és a füstölni való hús pácolására. Ezek voltak: *a mosóteknyő, a gyermekfűrész, a kenyérdagasztó, még a húsos teknyő*. Érthető oknál fogva nem volt szabad őket összetéveszteni. Egyetlen hátrányuk volt, hogy faékekkel, rendszerint apró tűzifahasábbal kellett több helyen is alátámasztani őket, különben könnyen oldalra billentek. Ám hogy ez ne történhessen meg, az asszonyok dolga volt. Egyetlen esetre sem emlékszem, hogy édesanyám valamelyik teknője egyszer is *főborút* vagy *kidút vóna*. Amikor felemelte valamelyiket és azt mondta, *aggyatok hama egy vágottfát*, szinte egyszerre ugrottunk öcsémrel a *porhelt előtti füleshé* (vesszőkosárhoz), hogy a benne levő aprófa közül a legalkalmasabbakat kikapkodjuk.

Lám, majdnem elfelejtettem a kosarakat, melyeket szintén édesapám font vesszőből vagy kötött *zsuppból* (rozsszalmából). A vesszőkosarak két oldalára fül is kellett, hogy szükség esetén ketten, a kisebbeket hashoz szorítva egyedül cipelhessék, a bennük levő teherrel együtt. Ezért volt a nevük egyszerűen csak *füles*. A kosár szót sosem tették hozzá. Ennek megfelelően fontak *nagyfülest*, ami a *polva- és takarmá(ny)hordásná köllött* leginkább, meg *kisfülest*, amiben a *tűzfát*, vagyis a *vágottfát* hordták be a sparhelt elé, nyáron a *konyhábo főzishé*, télen meg a *szobábo fűttennyi (is)* vele. Nyáradon, mivel közel volt az erdő, mindkét célból évszázadokon át fával tüzeltek. A rengeteg fa betakarítását télen végezték a férfiak. Az erdőtulajdonosok fakitermelést is végeztek, s akik e munkát vállalták, azokat *bógérok*nak nevezték, magát a munkát pedig *bógérullásnak*. *Átújjábo hármó(n) átok* (álltak, társultak) *essze egy cukkba* (csapatba) *bógérúnyi*. Szinte fél falu részt vett e munkában, aminek megvolt a maga sajátos hangulata. Ezt a szezonmunkát hívták *erdőllísnek*. Kora reggeltől naplementéig *ínekűt kezükbe a firisz* és csattogott a fejsze, közben égtek a kis tüzek, melyeknél délben, évs közben melegedni lehetett. Ha *köllöt a hidegtű eegémbéredett* kézfejet a *lángho közee lehetett tartannyi*. Gyakran még krumpli is *sút a parázsbo*. Összehasonlíthatatlanul jobb íze volt, mint a *rédlibe süttnek*.

Az erdőben ingyen nem adtak semmit, legfeljebb *pö(n)gő ágot*, más néven *pusit* (száraz, egymáshoz ütögetve kongó, pengő hangot adó száraz gallyat) gyűjthettek maguknak a favágók. Ám azok nem nagyon érték meg a fáradságot, mert a kalóriaértékük alig haladta meg a szalmáét. A favágók csoportján belül egyfajta munkamegosztás folyt; ketten húzták a nagyfűrész (másképpen nem is lehetett vele dolgozni), a harmadik pedig *csonkút*

(fejszével és ágvágó fűrésszel metélte le a fatörzsekről a gallyakat). A fának minden része értékes volt. A vastagabb törzseket a *jágër*, más néven *erdész* vagy *erdőkerüllő* (ez utóbbi inkább amolyan csőszféle) kiválogatta ipari feldolgozásra, rönkfának, a silányabbakból ölfá lett, a gallyakból pedig rőzse. Kenyérésítéshez ezzel fűtötték ki a kemencét. Erdőirtás előtt a kisbíróval kidoboltatták, hogy eladó egy-egy erdőréssz lábón, aminek a területét nyilasokban mérték (kb. 1 magyar holdnyi földterület, bár vidékenként változott). Akinek több fára volt szüksége és pénze is volt rá, bejelentette az erdésznek, *há(ny) nyilast* akar megvenni. Néha *maximáták* a mennyiséget, hogy többeknek is jusson belőle. De az is előfordult, hogy árverésen keltek el a nyilasok. Miután ez befejeződött, kezdődhetett a fák kivágása. Az erdők felújítására az erdészeti időnként tarvágást hirdetett meg, ám ebben az esetben más szabályok működtek. Édesapánk az erdőlésben is élelmes volt, mert ha *sikerűt annyi pízst összekuporga(t)nyi, hogy tűzre való fáro tejjë(n)*, arra törekedett, hogy ölfá is jusson belőle (négy köbméter hasábfa alkotott egy ölt). *Abbú is lehetett pízst szērēzni*. Ha nem pénzért, gabonáért cserélte el, legtöbbször *alistaikaa* (alistáliakkal). Hogy miért kellett a gabonatermelőnek fát gabonára cserélnie, a későbbiekben majd azt is megindoklom.

Téli munka volt a nádvágás is, amit csak hómentes, szárazfagyos időben végezhetek, mert a nád vizes helyeken nő, amelyekre csak akkor lehetett rámenni, ha a vízen vastag jég képződött. A nádvágásra saját készítésű nád-vágó *salló* szükségeltetett, ami egy méternyi nyélre erősített fél-, azaz törött kaszából állt, és kellett hozzá egy pár egyujjas, durvabőr kesztyű (akinek nem volt, hát anélkül dolgozott), meg egy pár *nádvágó cipő*. Ez csak egyszerű fatalp volt, melyre egy darab, fölötte átívelő széles szíjat szögeltek. Vagyis amolyan belelépő félét tákoltak össze, hogy a *cserekle* (nádtarló) a lábbelit föl ne hasogathassa. A nádat, ha levágták, azonnal kévékbe kellett kötni, mert ha eső érte, vagy hó lepte be, az elázott nád értékét veszítette. Édesapám naponta képes volt egymaga száz kévé (félnyalábnyi) nádat is levágni, s még az év tavaszán *főnyűtt* (felszaggatott) félszáraz állapotban *męcsavart* (megsodort) *sáskötőbe* (rövid kötélbe), *kívíkbe kötnyi*. A falusi munkákban minden mozdulatnak és anyagnak megvolt a szerepe és a maga ideje. Aki ezt nem tanulta meg, nem kellő időben és nem rutinosan, helyesebben, nem a megkívánt módon és ütemben végezte a munkát, nehezen vagy inkább keservesen élt meg. Pláne, ha még szegény is volt.

Fontak a férfiak télen vesszőből borítót (ez alá zárták a kiscsibés, azaz a *fiasztúkot*) és tyúkkosarat a tojó tyúkoknak. Azt hiszem, mondanom sem kell, hogy édesapám ehhez a speciális fonáshoz is értett, ami később külön

szakmává vált. Zsuppból takaros *szakajtókot* (szakajtókosarakat) kötött. Megjegyzem, szüleimről korántsem elfogultságból nyilatkozom így. Mindketten szigorúak voltak hozzám, apám túlságosan is. Akaratomat, de főleg a teljesítményeimet magáéhoz viszonyítva mérte, én pedig fizikailag eléggé puha voltam. Utólag is csodálom egymástól eltérő, de egymással harmonizáló adottságaikat és a tehetségüket.

De maradjunk még a kosaraknál. Akár a zsuppból szakajtókat, ugyanolyan nagyságú és alakú lisztes kosarakat is kötöttek, *imlábú*. Imlának nevezték a réti perjét, mely, ha magasra megnőtt, alkalmassá vált e célra. Falunk határának egyik dűlőjét, ahol szapora volt e fűféle, róla nevezték el *Imláshátnak*. Édesapám gyerekkoromban engem is megtanított *fülest fonynyi, még kosarat kötnyi* is. Nem mindegy e két cselekvés megnevezése. Volt, amit fontak, s volt, amit kötöttek, holott a munka látszatra egyformának tűnt. Fonták a vesszőt, és kötötték a zsuppot, de míg az előbbihez csak erős kézre meg bicsakra volt szükség, az utóbbihoz három apró kéziszerszám kellett. A *zsuppkóbaszokot* (*hüvők*-, azaz hüvelykujnyi vastagra összefogott rozsszalma) bőrből varrott *tuszliban* alakították ki, a *kóbász* átszúrásához speciális, lapjával görbe ár kellett. Az utána maradt résen fűzték át a megtisztított három ágra hasított *gánnyovesszőt*, amivel a *fonyadíkot* csigavonalban, *szorossa(n)* ráerősítették az alatta levőre. Kötővesszőnek csak a *gánnyo* – a bodzafélék családjába tartozó *kánya bangita* – egy éves, hosszú hajtásai voltak alkalmasak. Ezeket már jóval előbb kinézték maguknak a *zerdönn*, s miután késsel kimetélték őket, otthon, közvetlenül a *kosárkötés* előtt a vastagabb végükön három vágást tettek, amelyen *vígig túták* (tolták) a harmadik *szérszámot*, a magukfaragta, rövid *hasítottját*. Az így nyert *hasítíkokot* a combjukra *helézett, eenyűtt csóvá(ny)lazsnakra* (az én időmben már elhasznált lenzsák darabra) ferdén ráillesztett konyhakés alatt (a bicska erre nem volt alkalmas), *ëgye(n)kinn vígighuzigátok*, miáltal levált róluk a bél, aztán megfordították, és ugyanazon módon lehántották róluk a héjat, vagyis a háncsot, s maradt a könnyen hajlítható faanyag.

Mindezt azért írtam le ilyen részletesen, hogy érzékeltessem a falusi ember kreativitásához nélkülözhetetlen előrelátást, mely egy-egy munkavégzéshez hónapokat vett igénybe. De korántsem úgy, hogy állandóan egy problémán töprengtek, mert erre nem értek rá, hanem a munkák részleteinek sokasága egyszerre kötötte le a figyelmüket, néha csak rövid pillanatokra, ám e pillanatnyi benyomások akkor éledtek újjá, amikor éppen szükség volt rájuk. A fiatalok sok mindent úgy vettek át a felnőttektől, hogy nem is emlékeztek rá, mikor tanulták meg. Akár az ősidőkben. Így sajátí-

tották el többek között, hogyan lehet az állatok szőréből (disznósörtéből, lósőrenyből), finom fagyókerekből, *cirokbállából*, sokféle kefét kötni. Ugyancsak cirokból konyhasöprűt, vesszőből pedig udvarsöprűt. Mindez a férfiak feladata volt. A tollakkal végzett munkák és a fonalak fonása kenderből, ritkábban gyapjúból viszont az asszonyok dolga volt. A *kötélfonyás* (kötélverés szót nálunk nem használták) szintén a férfimunkák közé tartozott. Ha kosarat mondtunk, elsősorban a szakajtó kosarat értettünk alatta, amit nemcsak a kenyértészta kelesztésénél használtak, hanem egyéb célokra is. Sok házi munkánál nélkülözhetetlen eszköz volt, mint például a fákról levert dió felszedésénél, babfejtésnél, illetve babcséplésnél, a szétszóródott szemek fölcsipegetésénél. Megjegyzem, a bécsi- vagy tarkababot a *hüvőkjibű kifejtöttük*, a kukorica közé vetett apró szemű, fehér babot, előbb az udvaron szétterítve, napon érlelték meg, majd ponyván, mint régen a gabonát cséphadaróval (hol volt már az!), *vasvellávu kicsípűtük*, megrostálták, aztán kiszeelelték. Jó szolgálatot tett a *szakajtó* a veteményezésnél és persze a baromfietetésnél is. Ha valamelyikünk az udvaron megjelent vele a hóna alatt, *a zapróníp* rögtön abbahagyta a megszokott tevékenységét, és rohant *feléje* élelmet kunyerálni. Alig győztük őket elhessegetni magunktól, mert ahogy az embereknel megvolt a napi *főitkézisék üdeje*, náluk is az *étetisé*. A tyúkok, ha elkergettük őket, csalódottan *kárátok*, *a kácsák és a libák még ha(n)g nekű elódalogtak*.

Tehát a szakajtó univerzális háztartási alkalmatosság volt. Egy példányát, melyet édesapám vagy ötven esztendeje kötött, panellakásunk „sőtétkamrájában” *gyö(n)györgetü(n)k*, azaz féltve vigyázunk rá, de nem annyira, hogy kivonnánk a forgalomból. Száraz helyiségben, nyáradiasan: *nëm pilisznyëdik* (penészesedik) *mëg benne sëmmi së*. És még mindig szép. Miképpen „anyanyelveim”, köztük régi otthonom tájszavai és a belőlük szőtt mondatok is *szípek*. Legalább is *ënnëkëm*. Mindig, amikor felidézem őket, általuk szüleim, rokonaim, az egykor élt csilizközi *embërek* a rájuk jellemző, kissé éneklő hang(l)ejtéssel beszélnek hozzám.

18. kép. A magyar nyelvújítások térképe Kálmán Béla kutatásai alapján

18. rész

CSILIZKÖZ TÁJNYELVÉRŐL

Az imént anyanyelveket írtam. Ezekből kezdetben nekem is csak egy volt. Az, amelyikbe beleszülettem, a csilizközi tájnyelv. Az útkereső írók trükkjei közé tartozik, hogy mondanivalójukat teletűzdelik idegen szavakkal, amelyek jórészt csak az idősebb korosztály számára tűnnek idegennek, bár aki Jókain nőtt fel, azoknak korántsem. Ám ne felejtjük el, Jókai az úri szalonoknak, vagy ha úgyetszik, kora „középosztályának” írt, de olyan csodálatosan tudott mesélni, hogy az egyszerű falusi nép is megértette és megszerette. Arany János és Petőfi művei pedig egy évszázadon át a köznyelvi ízlés mércéivé váltak. Olyannyira, hogy a mai fiatalokban, sőt már korábbi nemzedékeknel is, már-már ellenérzéseket keltenek. Erről persze nem ők tehetnek, inkább a rengeteg probléma elé állított oktatás-nevelés-ügy. (Az is magáért beszél, hogy régebben a nevelés fogalma állt az oktatás előtt). A magyar klasszikusok művei nemzedékem számára, Sütő András szavaival élve, még nyelvünk erdőzúgásaként hatottak. Viszont a 20. század hetvenes éveiben a *Toldi* már szómagyarázatokkal kerülhetett be a tankönyvekbe. Édesanyám a maga négy elemijével még minden szavában örömet lelte. Édesapám is, csak azt nem értette, hogy Miklós *mír cepeete* vállal a vendégoldalt? Talán hivalkodásból, hogy a huszároknak azzal mutathassa meg, melyik út vezet fel Budára? „*Ha má eccër fitogtatnyi akarta a zerejít, mír nēm kapta válláro a nyomórúdat, ammire i(n)kább ráillött vóna a szörnyű, mind a vendígódara. Mēg, ha eccër a vendígódaat főkötöttik a kocsi vagy a szekér ódaláro, azt ugya(n) le nēm ódozzák rúla addig, ameddik hasznát vették. Iszēn mámo is ez a szabály.*” Ezt én is tudtam, de csak annyit jegyeztem meg apámnak, *a nyomórúd nem illett vóna bele a versbe*. Bizony, mi efféle *haszontalanságokrú* is *morfondírozunk estéli munkáink alatt*, vagy nappal, kukoricakapálás közben.

Amikor a felnőttek hallgattak, én kukoricafosztás közben, mellettem a könyvvel, hangosan daráltam – irodalmi nyelven írt – másnapi leckéimet, miközben *folvást* nyelvet váltottam. Akkor még Csilizközben, meg a vele szomszédos Duna-menti kistájegységekben, sőt távolabb, nagyjából Somorjától Komáromig, kevés eltéréssel egyazon nyelven *beszítek a nípek*. Pedig jól megértették az irodalmi nyelvet is. Hogy miért inkább nem azt használták? Szerintem a szokáson kívül lélektani oka is lehetett. A tájnyelv egyrészt az egymáshoz tartozásnak a jele, talán még ma is az, de egyben a

szociális hovatartozásnak is a kinyilvánítása volt. A lelkük mélyén az élt a falusi emberekben, hogy aki úr *a' beszíjē(n) urassa(n)*, *akki mēg nēm a', nē afēktájjo(n)*. Mellesleg emberi alaptulajdonság, hogy nehezen vagyunk képesek elfogadni mindenfajta másságot. Ez a védekezési ösztön mélyen a tudatunk alatt él.

Tehát én beleszülettem a csalizközi tájnyelvbe, amely mint anyanyelv hatással volt úgy az érzelmvilágomra, mint az értelmi képességeim kialakulására, sőt néha úgy érzem, máig meghatározza a mentalitásomat. Nem mondok vele újat, csak felidézem, a legtöbb ember azt viszi magával, amit gyermekkorában útravalóul kapott, elsősorban a szüleitől, s a legtöbb szülői otthon nem elszigetelt közeg, a tájnyelv pedig nem egyfajta primitív képződmény, hanem szilárd alap, amire egy világ épül(het) fel. Ám e „világokat”, ha nem rombolják le sietve és erőszakkal, az idő lassan úgyis kikezdi őket. Ám mint a romokból, ha nem is újak építhetők fel – nem hiszem, hogy valaki is igényt tartana rájuk –, de legalább restaurálhatók. E tényfeltárásban most ezzel próbálkozom meg.

Köztudott, hogy a nyelvészek Csallóköz tájnyelvét a közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjáráshoz sorolják, a csalizközit pedig ennek az alsó csallóközi típusához. Nézzünk először néhány jellegzetes hangtani jelenséget.

Szembetűnő jelenség a nyílt *e* és a zárt *ë* következetes használata; nézzünk egy olyan példát, ahol ennek értelemmegkülönböztető szerepe is van: *eemē(n)t* – valaki elment valahová, de *eement* – elmenti a szöveget a számítógépben. De az előbbieket jó példák a mássalhangzók kihagyására, kiesésére is, ami viszont gyakran a magánhangzók hosszú ejtésével jár: *eement* (az *l* esik ki), *eere*, *aara* (a hosszú *r* rövidül), ami által a beszéd lassúvá, majdhogynem éneklővé válik. A mássalhangzók megkettőzése is ide tartozik, például: *tanított* (tanító), *hallott* (halott), (máskor meg, ahogy láttuk előbb, a hosszú mássalhangzó lerövidül: *eere*, *aara* [erre, arra], *or* [orr]). Rendkívül elevenen él még ma is az ún. *í*-zés, például *viko(ny)*, *fírész*, *píz*, *mír* („miért” kérdőszó és a „mér” ige), *níz*, *líp* („lép”: főnév és ige is) ahogy az *á* hang utáni (asszociatív) *o*-zás is: *mámo*, *lábo*, *fábo*. A *ly* mássalhangzó helyett az *l* ejtése is jellemző, a főnévi igenév *-ni* ragjának *-nyi*-re változtatása, a szóvégi, esetenként a szóközi *n* és *ny* hangok elharapása, vagy inkább lenyelése (az érzékeltetés miatt indokolt esetekben zárójelbe teszem őket e könyvben is).

A csalizközi ember nem szívesen használja az *az* névelőt, ha mégis rákényszerül, akkor az *a*-t (de csak ritkán) az előtte álló szó végéhez ragasztja, a *z*-t pedig (gyakran) a másik elejéhez, például: *eementette a zállotokot a*

víz (árvíz) *elü*; de gyakoribb, hogy elhagyja, így mássalhangzó előtt is a névelőt használ, ráadásul gyakrabban, mint kellene. Lássunk erre egy humorosan hangzó példát: *Bemëntema zistállóba a állotoknak ënni annyi* (adni).

A *t* tárgyrag előtt az *a* gyakran *o*-ra alakul: *állatokat, asztalokat*. Ezzel kapcsolatban hadd idézzek fel egy, a kétezres évek elején megtörtént komikus esetet. Párkány utcáin végigdöcögve, egy hangszórós autó ezzel a felhívással lármázta fel a lakótelepeket: „Asszonyok, *rígi bútorokat vészék, ágyokat, székekét, tükrököt, asztalokat...*” A szokatlan szöveg a hajdani *rongyásokot* (rongyszedőket) juttatta eszembe. Amikor a kocsí megállt, odaléptem sofőrhez és megkérdeztem tőle: „*Ugye önök csilizköziek?* – *Nëm, de mí kérdëzi?* [No, ez nálunk valamikor nem így hangzott volna, gondoltam, mert ez esetben mi az *r*-t nem hagytuk volna ki.] – *Mert errefelé nem »asztalokat«, »székekét« meg »bútorokat« mondanak.* – *Há akkor mit?*” Mikor megmondtam, az volt rá a válasz, „*mindëgy a', fő, hogy mëgértik.* – *Hál' Istennek, mëg igen*”, mondtam. Mindketten tudtuk, hogy mire céloztam. Barátságosan váltunk el egymástól, *iszë(n)* mégiscsak földiek voltunk. [A *-t* tárgyrag előtti magánhangzó gyakran középső nyelvvállásúvá válik *-k* többesjel után, ennek a jelenségnek esetei a fenti jelenet példái: *székekét, tükrököt, bútorokat*. A jelenség *-unk ~-ünk* birtokjel után is érvényesül: *fejönköt* (fejünket helyett) – a szerk.]

Sok eltérés található a határozóragok közt is, amire már utaltam. A *-ban ~-ben* helyett *-ba ~-be-t*; a *-ra ~-re* helyett *-ro ~-re-t*; a *-ról ~-ről* helyett *-rú ~-rű-t*; a *-ból ~-ből* helyett *-bú ~-bű-t* ejtenek. Igaz, hogy e tájnyelvben a *ly* hang helyett a *l* (volt) használatos, de kivételt képeztek az *ilyen, olyan, milyen* szavak, amelyek helyett senki sem mondott *ilen-t, olan-t, milen-t*, pláne megduplázva a *l*-t. Az *illen, ollan, millen* más nyelvjárás szavai. Habár előfordultak kivételek is, mint például a *mëllik* (melyik) kérdőszó és a *billëg* (bélyeg) főnév, még összetett szó formájában is, mint az *okmá(ny)billëg*. Ám különbséget tudtak tenni a *billëg* főnév – ami régiesen még ma is él, billog formában –, és a *billëg* (billeg) ige között. Szinte hallom magamban, hogy *billëg* az, amit a *kupértáro* (borítékra) *ragasz(t)nak*, vagy *ragasztannak* és *billëg* az is, *ammi imbolog* (imbolyog), példáulú a *rosszú mëgrakott szénásszekér* vagy a *ríszëg embër*. A *hüile* (hülye) viszont gyerekkoromban nem volt olyan sértő jelző, mint manapság. Saját tévedésére édesanyám és más felnőttek is szokták mondani, *láddë, milye(n) hüile vagyok*. Gyereknek pedig, ha idéetlenkedett, gyakran odavetették, *má mëgi(n) hüile vagy!* Előfordult, hogy az és kötőszó helyett *nos*-t használtunk,

ami a köznyelvben *mégváltoztassa* (megváltoztatja) a mondat értelmét, nálunk azonban nem. Miként a *suk-süközés* sem. És az sem, hogy a *mint* (kötő- és határozószót), *mind*-nek ejtettük. Például: *Szalah mind* (mint) *a nyúl*; vagy: *Ki mind* (mint) *vet, úgy arat*. Mint már említettem, a *millen* és az *ollan* nem a mi tájnyelvünk szavai, viszont a legtöbb -ly végű szó nálunk ú-ra vagy ű-re végződött. Például *tengű* (tengely), *girindű* (gerendely, fogatos eke alkatrésze), *pörsű* (pl. templomi vagy egyéb persely), *ráspú* (ráspoly) – igeiként, felszólító módban: *ráspúd* vagy *ráspulozd még a kapát* – *pi(n)tű* (pendely) *pöhű* (péhely). Azonban a „műhely” *múhee* volt, többes számban *múhelék*, s a „hüvely” csak a kardot, a puska-, illetve az *ágyúgoló hüvelyét* illette meg, mert a borsónak, babnak, sőt a kukoricának is *hüvőkje(i) termétt(ek)*, azaz *a száruko(n) hüvőkök nyöttek*. Nálunk „bagoly”-t, „bagly”-ot és „böglyöly”-t sem mondtak, sem pedig *bagolt*, esetleg *baglot* meg *böglölt*, mert azok Csilizközben *bagú* és *böglú* voltak. De akire azt mondták *baglos* vagy *igē(n) baglos*, annak semmi köze sem volt a *bagú*hoz, mivel e szó azt fejezte ki, hogy az illető *igē(n) fönn horgya a zorát*, vagyis gögös. Hasonló értelme volt *böglös* (böglyös) szónak is, de az többet jelentett a *baglosná*, abban már benne volt az egyén teljes modora. A *bagú* dohányt is jelentett, és/vagy a pipa alján maradt, el nem égett dohányt, amit az öreg *bagúsok* (bagózók), a zápfogaik között *rágcsátok*, *ammitű nagyokot pöktek*. (A köp igét sohasem használtuk). A *bagúzásro* meg létezett egy enyhén lenéző megjegyzés, hogy *a zöreg be szokja ténnyi a bagút*. El lehet képzelni, milyen érzés volt aratáskor ilyen ember után *vízet innya a cserép korsóbú*. Pláne, ha a víz már át is melegedett a *kívík* (kévék) alatt. Sokszor bizony kín volt *belölle gortyúnyi* (kortyolni), de *mi(t) csináhotott a zembër a nagy kánikulákbo, ha éccër szomjas vót?* Volt szerencsém *ölíg* sokszor a közös korsóra *fanyaronnyi* (fanyalodni), amikor *marokszédő koromba, körsztapja* után *széttem* a markot, az egyik vagy a másik dülőben; *Érbe’, Fierdöbe’, Bényocki karéba’,* vagy pláne *Bösi földön*.

Nem tudom, honnan keveredhetett tájnyelvünkbe az *ö-zés*, mert csak ritkán fordult benne elő. Például olyan szavakban, mint a *röggee* (reggel), *röggeli*, *föcske* (fecske), *körösz*, *ölíg* stb. Viszont az *össze*- igeikötő *ö* hangja helyett következetesen *ë*-t ejtettünk, például *ësszead*, *ësszehord*, *ësszetíp*. Voltak szavak, amelyeket másokkal helyettesítettünk, például az *aztán* határozószó helyett *ótá(n)*-t, esetenként *osztá(n)*-t mondtunk. Az ön és a maga megszólítást azonban kerültük, mert az előbbit úriasnak tartottuk, az utóbbit pedig tiszteletlennek. A dolog akkor tűnik problematikusnak,

ha a személyes névmásokhoz a birtokos jelző ragját kellett illeszteni, de úgy, hogy határozószó váljék belőlük. (Ez amolyan nyelvi, nyelvtani fából vaskarika). Például, ha valakinek adni akartak valamit, amit az illető örömmel elfogad(ha)tott, de akár vissza is utasíthatott. Mondjuk *kírégetőnek* – *kúdúst* ritkán mondtunk, de hallottam felnőttektől egymást *lekúdúszoznyi* – nem a megszokott alamizsnát szánták, hanem valami mást, jobbat kínáltak, akkor így szóltak hozzá: *Ha nēm rōsteení eefogannyi* (vagy: *Ha mēg nēm sértenním*) *annák nēki* (önnek, magának) *ēgy tányír levest, főzelikēt* (egyebet), erre a válasz vagy hálálkodás az volt, hogy *attak má főtt íteet a szomszídba*. Megjegyzem, az előbbi mondatban több nyelvi bukfencre is találunk példát. Egyik, ha a feltételes módban használt igének *-nēk* ragja kellett volna, hogy legyen, azt *-nák*-ra vagy *-nīk*-re változtattuk. Másik, a szóvégi *n*-t a beszélő nem harapta el, hanem a helyi nyelvhasználatnak megfelelően elhagyta, mert a *-ban*, *-ben* helyett *mi -ba*, *-be*-t mondtunk. Voltak azonban szavak, amelyeket másokkal, például az és kötőszót *mēg*-gel (ez a köznyelvben is előfordul,) vagy, mint már említettem, *nos*-sal helyettesítettünk. A *mintből* nálunk, legyen az határozószó vagy kötőszó, mindig *mind* lett, amit már említettem. Például így: Ki *mind* veti ágyát, úgy alussza *ámát* (álmát). Úgy *nyíll* (nyí, visít), *mind a fábo szorútt fírēg*. Vagy: *Nyúlik mind a pokla* (a megellett tehén, méhlepénye a magzatbu-rokkal). Az állatok valamikor általában *ellēttek*, a tehén *borjadzott*, a ló *csikózott*, a sertés *malacozott*, a kecske, a nyúl, a kutya, a macska és minden apró emlősállat *kölkezett*, *kölkedzett*, esetleg *fiadzott* vagy *fiallott*, és sohasem mondták egyikre sem, hogy szült. A szülés szó kizárólag az asszonyokat illette meg. Azonban, ha egy kis állat jött a világra, mégis úgy adták hírül, hogy *kis borjúnk*, *kis csikónk* született.

Ahogy arról már többször szót ejtettem, a csallóköziek többsége, a csilizközieket is közéjük számítva, a szóvégi *n*-t és *ny*-t „elharapja”, azt is mondhatnám, „lenyeli”, de úgy, hogy közben a torkán akadnak, s lesz belőlük enyhe nyögésre emlékeztető hang, amiről az idegen nem tudhatja, hogy melyik hang valójában. Viszont, ha a beszélő hangsúlyozni kívánja a mondanivalóját, tisztán ejti ki e hangokat, sőt néha meg is kettőzi. Egyszer, amikor szlovákiai magyar politikusok beszélgettek a pozsonyi rádió magyar adásában, az egyik párkányi ismerősöm tréfásan megkérdezte tőlem, ezek mindnyájan *kormányozni* akarnak? Mert a szájukból elhangzott szó inkább *kormánnak* tűnt, mint *kormány*nak. Én mind a *n*-t, mind a *ny*-t zárójelbe teszem, de ezzel nem oldom meg a problémát. És azzal sem, ha a zárt *e*-t *ē*-ként jelölöm, mert e tájnyelv beszélői mely *e* és *a* hangokat is használnak

(ma már ritkábban, főleg az idősebbek), ráadásul hosszan ejtve ki őket. Vagy nyomatékkal. Ilyen esetben a' -t és e' -t írok, az elnyújtottakat pedig megkettőzőm, miként a hosszú mássalhangzókat is. Viszont nem tudok mit kezdeni a többi mélyen ejtett magánhangzóval, leginkább az *o*-val, melyek által a csilizközi nyelvjárás kissé dörmögőnek is hat(ott). A bősinek viszont, ami már majdnem feledésbe merült, az (volt) a jellegzetessége, hogy az *a* helyett egyes szavakban nyílt *e*-t mondtak. Például így: *mecska* (macska), *kesza* (kasza), *kepa* (kapa) *kelepács* (kalapács), *teregács* (taragács, azaz tragacs), *ekár* (akár), *medár* (madár) és így tovább. Annak ellenére, hogy *e* miatt a nyáradiai kinevelték őket, némelyek közülük is bősiesen beszéltek. Feltehetően azért, mert a felmenőik valamelyike onnét származott. Az egyik asszony, aki a szüleimmel egyidős volt, amikor Nyáradra került menyecskének, egyszer ebéd közben elkezdett *puffaszkonnyi* (duzzogni), amiért az anyósa azt kérdezte tőle: „*Há tígéd még mi a mēnkű lűtt* (lelt), *hogy nēm észű, hanēm csak bűzlögetēd a zíteet?*” Válasza: „*Mer nēm igesságossa(n) lētt elosztva a peprika* [paprika].” Vagyis a tojásos sült paprika (nyáradiasan *rēcso*, azaz lecsó) aránytalan *szítszuptírozását* (kiporciózását) tartotta igazságtalannak a fiatalasszony. A *bűzlöget* kifejezést a rosszízű, kellemetlen szagú vagy csupán alábecsült ételekre szoktuk használni, amitől viszolyog, esetleg undorodik az ember.

Másik eset egy férfival történt meg, aki átgyalogolt Balo(ny)ra a jegyzőségre, hogy bejelentse, fia született, ám mire odaért, elfelejtette a gyerek nevét. Az irodában addig *tíblábútt*, *silabizált*, míg végre kinyögte, „*valamilye(n) Medár*”. Tessék hazamenni, és írja fel papírra, pontosan, tanácsolták neki nevetve, mert valamilyen madarat mégsem lehetett beiktatni az anyakönyvbe. Az apa kelleetlenül elindult, de az ajtóból nagy örömmel visszafordult. „*Mēgva(n), má eszēmbē jutott, Eledár.*” A fiú tőlem pár évvel idősebb volt, mindenki Aladárnak hívta a faluban, csak az édesapja tartott ki mindvégig az *Eledár* mellett.

Egy jellegzetes szóhasználati élményem ugyancsak a szülőföldem tájnyelve kapcsán ért Párkányban. Egy alkalommal a helyi vaskereskedés udvarán várakoztam, amikor egy hölgy az üzletvezetőtől az iránt érdeklődött, hogy *írik-ē má a szöllő*, és *szájják-ē a csöminyék*, merthogy odahaza *a zidē(n) is sok a csömi(ny)*. A boltvezető, akit párkányinak ismertem, meglepetésemre azt felelte, hogy bizony jól el vannak szaporodva, de azért velük lehet bírni. Hozzá fordulva jegyeztem meg: „*Nem is tudtam, hogy ön Csalólóközből származik*”, mire mosolyogva azt válaszolta, ő csak ott dolgozott néhány évig, ezért érti meg az ottani szavakat. „*A hölgy viszont egészen*

biztos, hogy odavalósi”, mondtam. Erre az idegen rám nézett, s majdnem sértődötten azt kérdezte: „*Mibű gondújja, hogy é(n) csallókőzi vagyok? Mert erre felé senki sem tudja miféle madár a csöminy*,” feleltem. „*Má mir lenne madár, mikor a’ bugár*.” „*Rovar*”, incselkedtem. „*Látom viccüll, de há akkor hogya(n) híjják eerefelé a csömi(ny)t?*” „*Darásznak*”, mondtam. „*Iszē(n) a’ egésze(n) más, a’ sokkaa nagyobb a csöminné*.” A beszélgetésünk folytatása már nem tartozik a témához, de azért annyit hadd jegyezzek meg, hogy Csilizközben és Csallóköz más vidékein is megkülönböztetik egymástól a nagyobb testű darazsakat, mint például a lódarazst és a karcsú kisebbeket, vagyis a papírdarazsakat. Ez utóbbiakat nevezik *csöminyeknek* (szépítve *csöményeknek*), tájnyelven. Nem használták viszont, csak az iskolában, a rovar kifejezést. Nekünk gyerekkoromban a legtöbb rovar *bugár* volt, ha csak nem ragaszkodtunk szigorúan egy-egy rovarcsalád tagjainak a „helyes” nevéhez, mint például a szitakötőéhez, a tücsökéhez, *mihekéhez* és a *ha(n)gyálokéhoz* (hangyák), cserebogár azonban nálunk *cserebó* volt, a légy az légy, szúnyog szúnyog, de a tetű viszont *tető*, többszámban, tetvek, jelzőként tetves. És így tovább. Azonban minden sáska és szöcske egységesen *szécskú* volt. Talán még ma is az – sokaknak.

De ha már itt tartok, hadd jegyezzek fel néhány növény és állatnevet, amelyeknek egykor csak a tájnevüket ismertük. Így például ismert növénynevek voltak: a *csa(n)csabóra* (csattanó maszlag), *vajas paré* (libatop), *illékhalok* (élek-halok volt a libapimpó, melynek a szárnyaltan összetett leveléhez egy mondóka tartozott), a *libavirág* (vad százszorszép), *békavirág* (martilapu, de csak a virága), *kúdúsvella* (farkasfog termése), *nadárlevél* (fekete nadálytő, melynek a száraz levelét az öreg férfiak, dohány híján a pipájukba tömve szívták), *csormá(ny)fa* (zelnicemeggy). A sokadalomra azt szokták mondani, *annyian vótak ott, mind a zébkapor* (ebkapor többféle gyom is lehet, de általában a pipitér, más néven az álszékfű, nálunk ez is *székifű* volt). Madarak: a *szarka gáborján* (nagy őrgébics), *tarás babuka* (búbosbanka), *csücsörgő* (búbospacsirta). Emlősök esetében, mi pockot nem ismertünk, csak egeret, mi több, a cickányt is egernek véltük, valószínűleg a barna színe miatt, *moharegérnek*. A gerinctelenek közül kiemelném: a *hërnyút* (földigilisztát), *pókmacskát* (a szövőlepke hernyóját). A halálfejes lepke okkersárga, zöld vagy kék színű hernyója, de minden tarka, nagy hernyó neve *fakutya* volt. Nem kizárt, hogy az előbbire vonatkoztatva keletkezett a közmondás: *Röhög(ött) mind a fakutya*, mert „a halálfejes lepkét, ha megfogják, vagy nyugtalanítják, sajátos füttyölő, az egércincogásra emlékeztető hangot hallat” (Brehm, 1960). A gilisztával

kapcsolatban: nálunk az ember, főként a gyerekek bélcsatornájában élő orsóférget ismerték *gelesztetaként*. Ha idős embereknek gyomorsavtúlnegésük volt, s olykor a gyomortartalom felbőffent a szájüregükbe, azt szokták mondani, *huggyoz a geleszta*. Az apró bogyóra és a *pitykű* nagyságúra nőtt krumplira meg, hogy *e' csak bügyűlik*. Aki valamit a földről lassan csipegetett fel, rászóltak: *Në pinëzgeess má annyit!* De *pinëzgetett* az is, aki sokáig piszmogott valamivel.

Az edények megnevezésénél is voltak, sőt még ma is vannak lényeges eltérések. A bödön nálunk *vi(n)dű*, a lábas *kaszlór*, a mosatlan edény(ek) gyűjtőneve *rékas*, a vödör csak az lehetett, amivel a kávas (gémes) kútból merítettük, azaz *mertük* a vizet a marhaitató *válluba* és az ivóvízes *ampábo*. Mivel vízvezeték a falvakban nem létezett, szennyvízvezető meg pláne nem, a lakosság a *sziüksigit* a *ganédomb* mellé állított, kezdetben nádból összetakolt, később deszkából ácsolt *klozëto(n)*, szépítve *árnyík-székë(n)*, vagy *illemhelë(n)* vigezte. A városiak az ilyet pottyantós vécének hívják ma is. A határban az emberek ott végezték a szükségüket, ahol az inger rájuk jött, általában bokrok mögött vagy valamelyik kukoricásban. Tehát ajánlatos volt vigyázni, nehogy valakinek *szërë(n)csëje* legyen, mert aki belelépett, nevetve úgy tetézték a bosszúságát, hogy *Mit mîrgelöcc, a sz..., szërë(n)csët hoz*. Ilyen szerencsében sokszor részesültünk, nem olyan gyakran emberek *rívinn* (lám egy példa a szóvégi n megkettőzésére), mint inkább az *állotokënn*. Ez utóbbira viszont nem voltunk annyira *kínyessek*, mint az emberi ürülékre. Meg arra sem, ha valakire *íjje* gyött rá a *pisáhotník*, leginkább gyerekekre, de akár a *zasszo(ny)nípsíg közü valamëllikre*, télen, amikor *legföllebb* a férfiak mentek ki az udvarra. Ilyenkor jó *szógálotot* tett az ágy alá *röjtött* (rejtett) – megjegyzem, mindig tiszta – *íjjeli*, másnéven, *íjjeli edí(ny)* vagy *pidli* (bili). A férfiak e célra *kivítelësse(n)* a *konyhábo* tartott piszkos, illetve, *moslíkos ampát hasznáhatták*, de csak akkor, amikor *kinn mîrgessé vált a züdü*. *Ótá(n)* a *zasszo(ny)ok dúga vót röggee mindë(n)t eetakarítannyi, mëg kiszellöztetnyi is*. Nagy *sziüksigüköt* csak a kisgyerekek végezheték valamelyik belső helyiségben, a felnőtteknek óhatatlanul ki kellett menniük a vécére, még *íjnek idejinn* is, hacsak nem voltak ágyhoz kötött betegek. (Ez esetben nem üdött, azaz *üdejinnt* mondtunk.) Falusi népnek nem sok módja volt a higiéniái alapelvek tisztelőben tartására, pláne, ha a határban dolgozott hajnaltól napestig, ahol az ivóvízzel is takarékoskodni kellett. Szüleim, illetve mindazok, akiket közelebről ismertem, ügyeltek rá, hogy mindig legyen nálu(n)k annyi víz, amennyi legalább a kezü(n)kről a nagyja koszt

leviszi. A maradék vizet este a szekér kerekeire öntöttük, hogy a nap *hevitű kicikkatt* (kiszikkadt) *keréktaapak* (-talpak), *-agyak*, *külűk megdaggyanak*. *Firfigyeréküket* is arra bízatták a *főnyöttek*, hogy *pisájjanak* a kerekerekre. A munkaeszközöket, szerszámokat, de leginkább a szekereket, kocsikat, minden igyekezettel kímélni, óvni kellett, mert ha meghibásodtak, nemcsak az volt a baj, hogy a megjavíttatásuk pénzbe került, hanem a nagyobb kár az volt, ha a rendbehozásuk *üdeje* alatt nélkülözni *köllött üköt*. Mindemellett tévedés lenne, ha azt feltételezné valaki, hogy a falusi emberek szemérmetlenül, mindenki szeme láttára végezték a dolgukat. Sőt, mint említettem, nagyon is *szígyë(n)lőssek* voltak, s ha rájuk jött a *szükség*, igyekeztek a lehető legjobban *eerőjtőzkömmi*. Persze ők is szereték a kétértelmű vicceket, de ha valaki tiltott szavakat gátlástalanul mondott ki, azaz trágárkodott, arra volt egy megvető szavunk, a *piha*. Néha hosszú í-vel is. *Piha*, *piha* – a helyzettől függően más-más jelentéstartalommal bírt, amit főképpen a hangsúlya határozott meg. Ráadásul megcélozhatta az illető jellemét is. Nemcsak Csilizközben használták, de szerte az egész Csallóközben. Általában az undor és a megvetés nyilvánítására a köznyelvi szavak közt ma is előfordul. Ám manapság inkább a rácsodálkozás vagy a mély megdöbbenés jelzésére szolgál. Ha böngészgetjük a régi irodalmat, gyakran akadhatunk nyelvújítás előtti szavakra, például Zrínyi Miklósnál az *üdöre*, az *ü* és *ük* személyes névmásokra, amelyeket mi hosszú magánhangzóval ejtettünk, de tárgy esetben *üköt* mondtunk, egyes számban pedig az *ütet* (az öt-ből) *itet* lett. Pázmány Péter a csoda helyett akárcsak mi, a *csuda* szót használta, a köp helyett *pök*-öt, miként mi annak idején, vagy akár ma is Csilizközben. Lám, milyen szövevényes a mi nyelvünk, pláne ha a nyelvfelforrást és a tájnyelveket is számításba vesszük.

A különféle szóváltásokat (egyszerű beszélgetéstől a pörlekedő lármázásig) más-más hangulatfestő szavakkal jellemezték. Mi több, még attól is függően, hogy gyerekektől, nőktől vagy férfiaktól eredt-e. *Pirittyűnyi* (széptíve pirityelni) inkább a kislányok és a fiatalasszonyok, *hacsétűnyi* (lár-mázva civakodni) a házsártos asszonyok, *bö(n)törkönnyi* (dulakodni) a fiúk, *legínyék* szoktak, ha birkózva egymásnak estek, akkor meg *hömpölögtek a földön* (mást jelentett a *hentérgís*), de nagy esők, áradások esetén *hömpölgött* (hömpölygött) a víz is. *Hörögetnyi* (ordítózni) a legények, meg dühükben az idősebb férfiak szoktak. Ha édesapám a türelmét veszve lár-mázott, akár velünk, gyerekekkel, akár a szófogatatlan állatokkal, édesanyám rá-rászólt: „*Mír hörögecc má mögi(n)?*” Ha viszont a mi

kiátózásunkbú lett ölege valamellik főnöttnek, akkor ű ripakodott ránk (ő-t sosem mondtunk). A férfiak inkább ráförmettek aara, akkire köllött. Ha valaki elvesztette az önuralmát, azzal tették szóvá neki: *de mēg vagy csikkadva*. A tenyeres-talpas, kétbalkezes, lusta (leginkább) lányra azt mondták, *tapiknya*, a bumfordi, kamasz fiúra pedig, hogy *kamuti*. A *dērēngula* szót kizárólag tagbaszakadt lányra, asszonyra vonatkoztatták. Egy-egy fogalom akár személyleírásnak is megfelelt. Például, ha egy férfit azt mondták, *vi(n) kammancs* (elszáradt, görbe faág), ebben benne volt, hogy az illető magas, sovány, öreg, és nem éppen közkedvelt. A terebélyes, házsártos öreg-asszony jellemzésére elég volt annyi, hogy az a *vín dēbojka*. Talán mondanom sem kell, hogy ez utóbbiakat valakinek a szemébe mondani nemcsak tapintatlanság, hanem igen nagy sértés lett volna.

Az egyik Bodroglókból Csallóközbe került barátom véleménye szerint a csallóközi tájnyelv „spórolós”, főleg a ki nem ejtett szóvégek miatt. Erre én sosem gondoltam. Ám most eszembe jutott néhány igencsak túlcifrázott csilizközi kifejezés, melyeket, ha nem sűrítettek volna egy fogalomba, mint az előbbieket, csak több szóval lehetett volna kifejezni. Ilyen hangulatfestő szavak voltak például: *hirinta* (hinta), *hirintáznyi*, *eeherebódát* (elvágódott), *bukferenc* (bukfenc). Az első nemcsak egy egyszerű hinta volt, hanem olyan, amelyet két egymáshoz közel álló *botlófa* egy-egy lehajtott ágából kötöttek egymáshoz, *gúzszaa*, a gyerekek. Addig *hirintáztok* rajta, amíg *le nēm szakatt*, rendszerint a *kőzepinē*. A *herebódállás* alatt nemcsak azt értették, hogy valaki jól hasra vágódott, hanem azt is, hogy közben repült egy nagyot. Ha *bukferenczētt* valaki, az kizárólag gyerekjátékot jelentett, amiben benne volt a hancúrozás is. E szavak tehát nem csupán fogalmak, hanem képek voltak. E szempontból tényleg *spórutak* a csallóköziek. Hogy mely vidék falvai hogyan, nem kutattam, de biztos vagyok benne, hiszen jeleztem is, hogy voltak, illetve vannak eltérések.

Egész Csallóköz tájnyelvét nem elemezhetem végig, sőt még Csilizközét sem, mert arra itt nincs elég hely, meg őszintén megvallva, nyelvészi felkészültségem sincs hozzá, és sajnos néprajzi sem. Én csupán, mint volt csilizközi és íróember, arra merek vállalkozni, hogy mondanivalómba beleszőjem szűkebb pátiriam tájnyelvének – a teljesség igénye nélkül – néhány elemét. Mindazonáltal, fontosnak tartom megjegyezni, hogy a csilizközi emberek ugyan tájnyelven beszéltek, és sokan tudat alatt mindmáig megőrizték örökségüknek egy tetemes hányadát, írásban viszont – ritka kivételtől eltekintve – mindig a köznyelvet használták, már a régmúltban is, eléggé szabályosan. A tanítóik tanították meg velük, miközben a tájnyelvet

nem bolygatták meg. Voltaképpen mi más, ha nem elsősorban a köznyelv köti össze a nemzetet. Tájnyelv pedig egy-egy tájnak a lakosságát. Ám határvonalat húzni közöttük nagy hiba lenne, mert a tájszavak, még ha sok elavult is, nyelvünk közkinccsei.

Sok érdekes kifejezés él mindmáig, melyeket valószínűleg mindenhol más vonatkozásban használnak. Ilyen például a *top* ige. Az *Értelmező kézi-szótár* szerint „nehézkés lépést” jelent, csakhogy nálunk többféle értelmet kapott. Gyerekkorunkban édesanyám sokszor arra figyelmeztetett bennünket, a határban, ha bármennyire szomszások lennénk is, *ökörtopásbú* (lábnyomból) soha ne igyunk vizet. Rémlik, mintha népmeséinkben is találkoztam volna vele. Vagy pedig itt van egy növénycsoport – szaknyelven: rend – neve, a *libatopféléké*.

Amikor Sebő Ferenc anyai nagybátyánk után a felesége is meghalt, gyerektelenek lévén, Magdus néni (akit sosem szólítottuk *Ángyinnak*, csak Jóska nagy-nagybátyánk feleségét, és nénnyének sem) egy kézzel írt cetlin meghagyta, a rokonok közül ki mit örököljön meg utánuk. Az egyik mondata így szólt: „*Aki pedig engem állandóan topott, ő ne kapjon semmit.*” A közjegyzőnk megkérdezte az örökösöktől, tudják-e, kire célzott? Erre felállt az egyik unokaöccse és haragosan kijelentette: „*Nékem ütüle nem is köll sémmit*”, s azzal elhagyta a tárgyalótermet. Számomra sosem derült ki, miért haragudtak meg egymásra ennyire megbocsáthatatlanul. De nem is ez a lényeg, hanem az, hogy a *top* szó a szlovák nyelven írt közjegyzői és bírósági tárgyalások jegyzőkönyveiben is megörökítődött.

Nem ártana, ha egy másik szó, illetve szókapcsolat is hasonló, hivatalos formában maradna fenn az utókor számára, mivel épp napjainkban vált ismét egy korszak kórtünetévé. Ez a *mellette löccsüll* (löccsöl). Azt jelentette, *ki mëllik fejes*, gúnyosan *nagyfejú*, illetve az ő vezette párt szekerét tolja – pusztá érdekéből.

19. kép. A könyv szerzője ötévesen

19. rész

MIKÉNT EMLÉKSZEM KORAI GYERMEKKOROMRA

Máig sokat foglalkoztat a kérdés, hogy az ember milyen messzire képes visszaemlékezni saját idejében. Egyes szakemberek szerint általában hároméves kor a határ. Persze ez csalóka, mert az ember olyan dolgokról is feltehetően, hogy emlékszik rájuk, amelyek vele estek meg ugyan, de mások mondtak el neki. Ezért sajnos vannak hamis emlékképek is, amelyek sokszor keverednek a valódiakkal. Én többek között arra „emlékszem”, hogy ülök az asztal mellett, és egyszerre akarom mindkét szülőmet megszólítani. Hirtelen az csúszott ki a számon, hogy *appannya*. Édesanyám ezt sokszor felidézte, mint első értelmes szavamat.

Talán két és fél éves lehettem, amikor mindenszentek estéjén a temetőben az el nem égett gyertyákat hazavittük, és otthon égettük el őket. (Megjegyzem, soha máskor nem gyújtottunk gyertyát a temetőben, csak mindenszentek napján, akkor, amikor már besötétedett. Nappal sohasem.) Én hazaérve, gyorsan felkaptam a *gyufakatulát*, és belőle hogyan, hogyan nem, egy szálát sikerült lángra lobbantanom. Büntetésből a kezemre csaptak, amit nagyon zokon vettem. Arra viszont határozottan emlékszem, hogy egy hajnalon, amikor még alig *pirkallott*, édesapám szánkón húzott be a faluba *öregannyáékho*. Alig vártam, hogy odaérjünk, mert apám a maga faragta szántalpakra, hogy le ne billenjek róluk, ládaszerű ülőket szögelt, ami szörnyen nyomta a *dérkamot*.

További képek: édesapám viharlámpát akaszt az istálló mestergerendájára, takarmányt *velláz a zállotok jászulábo*, a *marhák alú kihánnyo a ganét* (azt már hangsúlyoztam, hogy nálunk sosem mondtak trágyát), közben én a földig érő kabátomban esetlenül állok az istálló közepén. Amikor útban vagyok, apám a *hónom* alá nyúl, fölemel, és odébb tesz. (Erről jut eszembe, hogy nálunk a fiúgyereket, amíg kicsi volt, de már menni, sőt szaladni is tudott, *töszlöknek* mondták.) A lógó kabátujjaim még egyszer olyan hosszúak voltak, mint a kezemfeje. Amikor rám adták, nem tetszett, durcásan ki akartam bújni belőle, de azzal nyugtatgattak, hogy majd *belenyölök*. Nem tudom, aznap vagy egy másik alkalommal történt-e, apám döglötten találta az öreg anyakecskét. Ma is magam előtt látom, ahogy ott fekszik megmerevedve, az istálló eresze alatt, ahová kitette, mielőtt elásta volna. Ezek mind-mind villanásszerű emlékképek, jöllehet, más-más napokon rögzítette őket az agyam, de azóta úgy összesűrűsödtek, mintha mind

ugyanazon a napon játszódtak volna le előttem. Azt viszont biztosan merem állítani, hogy ezek 1941 őszén kellett, hogy megtörténjenek, mert hallom, ahogy *idésapám* bejelenti a *napánok* (anyósának): „*Hónaputá(n) má něm gyöheték, mer be kő vonúnom.*” Mire nagyanyám szinte kétségbeesve: „*Istenēm, mi lész velünk, ki dúgozik maj(d) a zállotokka, mēg a fő-dekkee?*”

Amikor Magyarország belépett az oroszok elleni háborúba, édesapámat az elsők között hívták be. Én három és fél éves voltam.

Mint később megtudtam, apámat mint tartalékost előzőleg már többször is *bevonúttatták* katonai gyakorlatra. Előbb a csehszlovák hadseregbe; akkor is, amikor én csak pár hónapos voltam, közvetlenül Dél-Szlovákia visszacsatolása előtti mozgósításkor. Valahol a magyar–szlovák határ mentén álltak készenlétben. Amikor 1938. november 2-án megszületett az első bécsi döntés, a Magyarországnak ítélt területeket november 4. és 11-e között kellett kiürítenie a csehszlovák hadseregnek. A tisztek kijelentették, a „magyar fiúk” nem kötelesek tovább szolgálni, hazamehetnek a családjukhoz, de akik önként vállalják, hogy segítenek a felszerelést elszállítani, azoknak hálások lesznek. Apám megsajnálta a magukra maradt fiatal tiszteket, akik a lovakkal és a felszereléssel *nyühölöttek* (kínlódtak), pusztá emberségből, néhányad magával megkönyörült rajtuk. Amikor elérték Nagytapolcsányt, a tisztek megköszönték nekik a szolgálatot, és egy pecsétes papírt adtak nekik, miszerint hivatalosan elbocsátották őket a csehszlovák hadseregből. Egy szóval sem mondták, hogy ha akarnak, továbbra is maradhatnak. Apám soha nem említette, hogy ő *ezír a szivessígír* bármiféle jutalmat is kapott volna, ám azt igen, hogy a cseh tisztek mindig emberségesen bántak velük, amiért ő kötelességének tartotta, hogy szorult helyzetükben ne hagyja őket magukra. Mindazonáltal édesapám szorosan kötődött a nemzetiségéhez, akkor sem volt hajlandó megtagadni, amikor az a veszély fenyegette, hogy magyarsága miatt, családjával együtt, betegen el kell hagynia a keservesen felépített otthonát, sőt a hazáját is. Ám ez akkor még messze volt. Sejtelve sem lehetett róla senkinek, hogy ilyesmi is következhet.

Az 1938-as határmódosítás után megkezdődött az egykor cseh katonai kiképzésben részesült felvidéki magyar és nem magyar férfiaknak reguláris átképzése. Apám ezt az időt Hajmáskéren töltötte, amiről azon kívül, hogy ott katonáskodott – a csallókőziekről egy közös fénykép is tanúskodik –, semmit nem mondott. Annál többet arról, hogy a háború ideje alatt merrefelé járt, és mi minden történt meg vele. A tényleges szolgálatát és a tar-

talékosi kiképzéseket is beleszámítva, közkatonaként több mint hét eszten-deig viselte a mundért. Emlékezete szerint a második világháborúban az 1. magyar hadsereg kötelékébe sorolták be. Szerencsére nem a 2.-ba, mert akkor aligha vészelt volna át a Don-kanyari nehéz megpróbáltatásokat. Így is nagybetegen vergődött haza, aminek súlyát kezdetben én alig éreztem. Annál inkább a szüleim, és általában az összes háború sújtotta területek felnőtt lakossága.

Amikor már felnőttként hallottam, és még ma is hallok gyakorta kortársaimnak a háborúról és az utána következő tragikus évekről szóló kesergéseit, főleg úgy, hogy milyen borzalmas dolgokat kellett elszenvedniük, mindig fenntartással fogadom. Pláne, ha még hősieks magatartásukkal is kiszínezik a beszámolóikat. Folyvást kételkedem abban, hogy igazat mondanak. Akik átérték a harcokat, és a szüleiket vagy közeli hozzátartozóikat veszítették el, esetenként más embertelen atrocitásoknak voltak a tanúi, netán szenvedő alanyai, azoknak a vallomásait elfogadom, sőt mélyen együtt is érzek velük. Ilyen emberekkel viszont személyesen ritkán találkoztam, csak olvastam tőlük, megrendítő leírásokat vagy az emlékeik szépirodalmi feldolgozását, de ezek részéről egészen más elbírálás alá esnek, mint azoknak a szörnyűlködése, akiket ilyesmi közvetlenül nem ért. Ugyanis másképpen éli meg a felnőtt, kiváltképpen, ha szülő, aki nemcsak a maga testi épségéért, életben maradásáért, javainak a megóvásáért retteg, hanem mindenért és mindenkiért, ami és aki az övé; és másképpen a gyerek, aki hajlamos a legnagyobb veszedelmet is izgalmas kalandnak venni. Én akkoriban soha nem gondoltam arra, hogy édesapám esetleg nem jön majd haza a háborúból, vagy valami nagyobb baj érhetne otthon bennünket. Egyetlen esetet kivéve. Ez akkor történt, miután öcsém megszületett, és édesapámnak vissza kellett mennie a háborúba, édesanyám pedig megbetegedett. Este elfújta a lámpást, én viszont sokáig nem bírtam elaludni. Egyszer csak elkezdtem csöndesen zokogni, arcomat a vánkó-somba fúrtam, hogy anyám ne hallja meg a hüppögésemet. Nem magam miatt keseredtem el, hanem a kistestvérem sorsáért való aggodalmamban. Mi lesz vele, ha édesanyám nem tudja őt táplálni? Mit tudok én majd kezdeni vele, hiszen még enni sem tud. Valószínűleg ekkor merült fel bennem először a halál és az árvaság gondolata, ám úgy, hogy elveheti tőlem azokat, akiket nagyon szeretek. Ez az érzés oly mélyen átjárta éneket, hogy máig nem tudtam elfelejteni. Jóllehet, ez a pszichikai hatás alapozta meg bennem az egyetlen testvéremhez való ragaszkodásomat. Meg az édesanyám gerjesztette szeretet, ami közte és a testvérei között élt, egészen az

életük végéig.

Az a mozaikkép, ami kezdett kirajzolódni bennem, egyre gazdagodott, és egyre színesebbé vált. A háború miatt hosszú ideig voltam egyedül anyámmal. Már leírtam házunk beosztását, ami egy szobából és egy konyhából állt, meg egy szűk, külön bejáratú padlásfeljáróból. Esténként a *pal-láson* egerek *rajcsúroztak*, annak ellenére, hogy tudtam, ők zörögnek, félttem. Nem annyira az egerektől, hanem úgy általában, ahogyan a gyerek ösztönösen szokott, sőt néha még szeret is félni. Menekülni valami titokzatos dolog elől. Ilyenkor mélyen bebújtam a *donyhám* alá, ahol biztonságban éreztem magamat.

A valamitől való félés és az előle való menekülés a gyerek első játékainak egyike. Ez teljesen más, mint az igazi félelem. A hajdani felnőttek ezt jól tudták, s néha szándékosan ijesztgették a gyerekeket. Némely vidékeken még ma is él a kitalált *mumus* vagy *bumbus*, ami nálunk is létezett, csak másképpen hívták. Csilizközben *kókós* volt a neve, ami a *palláso(n)*, de leginkább a *szurdikba*, a *porhelt alatti likba* lakott. Onnan szokta Katica elő-rángatni, ami nem volt egyéb, mint a kályhacső-tisztító, kormos drótkefe. Persze a *kókóshoz* hozzá kellett nőni, mert ha túl korán aktiválták volna, halálra *rímísztik* vele a gyereket. Előbb a fantáziájában kellett, hogy megjelenjen, csak jóval később ölthetett testet, akkor, amikor már a félelem iránti igénye kialakult. Amikor az öcsémmel és az unokatestvéreimmel túlzásba vittük a csintalankodást, Katica közbeszólt, „*minnyá odallak ben-netéket a kókósnak*”, s máris megindult a *szurdik* felé, mi pedig *júj-jujt* kiabálva, fejvesztve menekültünk ki az udvarra, vagy valamelyik bútordarab mögé bújva, hirtelen elhallgattunk, hogy ránk ne találjon az a *rímíszítő* valami. A rémületet kiváltó tárgyakat vagy *maskurákat* (álarcos figurákat) nálunk *jujujoknak* is szokták nevezni. A gyerekek riogatására azt is szokták mondani: „*Ha rossz lészű, elallak (adlak) a gyerékszédőnek*.” Persze ezt nem vettük komolyan, mert egy olyan játékot is játszottak velünk esténként a felnőttek, hogy valamelyikük kint az ablak alatt sejtelmes hangon, szinte énekelve, akár a *ro(n)gyás*, elkiáltotta: „*Van-é gyerek eladóó?*” Mire egy másik, a legcsintalanabbat a hátára kapva válaszolta: „*Rossz gyereket végye-nek!*” Erre pedig színelve azt szoktuk jajgatni: „*Né engegyen elannyi idésa-nyám!*” (Figyelemre méltó, hogy az engedjen szó tájnyelvi változatában az első *n* kiejtése ritkán tért el a köznyelvitől, de ez esetben a mondat ritmusa megkívánta, hogy a szóvégén levőt kimondjuk. Az *el* igeikötő helyett sem mondtunk mindig hosszú *e-t*, mint például az *eemént* szó esetében). Azonban úgy érzem, itt kell elmondanom, hogy meséltek olyan rémtörténeteket

is, melyek szerint gonosz felnőttek (mi tagadás, cigányok) elloptak gyerekeket, akiket messzire elvittek, és mint a sajátjaikat, koldultatták őket. Ráadásul ronggyal dióhéjba zárt pókot kötöttek a szemükre, ami a szemüket kirágta. (Abszurdum!) Ez már nem tartozott a könnyelmű tréfák közé, nagyfokú, felelőtlen rémhír volt. Később más vonatkozásban felelevenedett, és önkéntelenül fagyűlöletet szított, de erről majd később, és egészen más vonatkozásban fogok szólni.

Miután édesapám bevonult katonának, a Patasi úti házunk köves, azaz lebetonozott konyhájában laktunk, ketten édesanyámmal. Berendezése egy ágyból, egy asztalból, két felemás támlás székből, két *stokëdlibú* (hokedliből), amit lerövidítve olykor *stoklinak* mondtunk, és egy alul ajtós vizespadból állt. Nyilván minden bútordarabhoz egyenként vagy kettesével jutottak hozzá a szüleim. A vizespad egyik végén kapott helyet a *horga(ny)zott mosogató sajtár* (dézsa), másikon a *zomá(n)cos vizesampa*, mellette közös használatú (a látogatót is beleértve) az egyetlen ivópohár. Mi nem pléh- vagy zománcos poharat meritgettünk *a ampábo*, hanem üveg söröskorsót. Amikor behomályosodott, édesanyám *hamuvaa fínyésre síkátó*. Ilyet, ha véletlenül eltörött, a rongyásnál (ő volt a falusi emberek edényese) bármikor lehetett kapni. Ezeken kívül állt a konyhában egy *télázsi* is *firhanggaa* (függönyös stelázi), az edények számára. Nem is tudom, a konyhában a kemence és a téglából épített *porhelt* mellett hogyan fért el ennyi minden, holott a *pallós*, vagyis a deszkával padlózott szoba majdnem üresen állt. Csak két szekrény árválkodott benne, meg egy ágy. Később jöttem rá, hogy édesanyám félt egyedül a falu szélén lakni, ahol a szemben lévő soron, néhány régebbi házhoz kívül csupa szántóföldek vettek körül bennünket. Persze, azért az udvar be volt kerítve vesszőből *fonyott sövény*, és kapunk is volt, amit apám ácsolt össze pár szál deszkából. A *sövenyet* is maga fonta. Mintha előre számított volna rá, hogy hosszú időre kénytelen lesz magunkra hagyni bennünket. Ebből az időből is mélyen emlékezetembe vésődött néhány epizód.

Egyik, hogy nem szerettem, ha édesanyám a teknőben (ez is a konyha sarkában állt, a falnak támasztva), hetente egyszer *mëgfürüstött*. De nem is annyira a víztől viszolyogtam, hanem a szappantól, amivel a hajamat mosta, mert a habja, *heábo su(ny)tam le a szémeimët*, akkor is beléjük csurgott, és kibírhatatlanul marta *üköt*. (A páros testrészeket, következetesen többszámban mondtuk.) Hogyne mart volna a szappan habja, amikor lúgkőt is tartalmazott. Ugyanis anyám a szappant maga főzte a konyhában, mindenféle más célra alkalmatlan zsiradékokból. A házi szappan szaga ma-

gában is több mint kellemetlen volt, hát még, amikor főzték. Akkor már szinte elviselhetetlen bűzt árasztott. Pedig mi a szagokra egyáltalán nem voltunk kényesek. Hogy is lehettünk volna, hiszen mindenféle állatot tartottunk, szaporítottunk, neveltünk, s a falusi gyerek akkortájt egyenesen az élővilágba csöppent bele, annak minden áldásába és átkába. A háziszapában mindkettő együtt volt. Én csak az utóbbi súlyát éreztem, rendszerint szombatonként, amikor édesanyám a mosóteknőbe ültetett bele *mégfürösztenni*. (A gyerekfürösztőt már kinőttem.) Arra emlékszem, amikor egyszer a fürdetés elmaradt, s én zsebrerakott kézzel, büszkén kiálltam a kapuba, azt lesve, kivel közölhetném az örömhírt. Meg is jelent nem sokára két utcabeli legény, a Sebő fivérek, a srégen szemben álló házuk kapujában, nekik kiáltoztam lelkendezve: „*Jajcsi, Gyuja, izésanyám mámo nem mosta még a fejemét, mej názhás vagyok!*” Erre az idősebbik odaszólt öccsének: „*Lajcsi, hozd hama a nagyteknyőt!*” Erre én bömbölve rohantam be a konyhánkba azzal, hogy „*Izesanyám, a Gyuja még a Jajcsi mégakajják mosnyi a fejemét, ugyi nem ejeszi be üköt?*”

E jelentéktelennek tűnő eset nem valószínű, hogy az elmaradt hajmosás miatt rögződött meg bennem, és nem is csak azért, mert édesanyám gyakran megemlegette nevetve, hanem mert Gyulát csakhamar behívták katonának, s én soha többé nem láttam őt. Amikor a nyáradi *temetőre* megyek, mindig megállok egy pillanatra a két világháborúban elesett katonák emlékére állított, nyitott könyvre emlékeztető nagy kőtáblák előtt. Egyiken Ferenc nagyapám neve ötlük elsőként szemembe, másikon a szomszéd Gyuláé. Mint már említettem, Sebő Ferencet a Szini előnév is megillette volna, Gyula felmenői viszont eredetileg Sebőkök voltak. Hajdanán mindkét família a nemesek közé számított, ám a kőlapokon szereplő három plusz két Sebőt, az összes többivel együtt (24+22) „hősi halottként” szokás emlegetni, pedig valójában mindannyian áldozatok voltak. Az őrült 20. század, „történelmet formáló” hatalmak érdekeinek az áldozatai. Nagyapámat nem ismerhettem, igazából Gyulát sem, de a kép elevenen él az emlékezetemben, ahogy a két legény, immár több mint hetvenöt esztendeje, a kapuban *incseekedik* velem. E látens képek, ahogy az emberi agy lefotografálta őket, néha előjönnek, de csak úgy, mintha mindig köd lett volna akkoriban, fekete-fehéren, ahogyan a múlt él az emberi emlékezetben. Legalábbis az enyémben minden így raktározódott el. A sok „fotó, videó” közül nem tudom, melyik készült előbb és melyik utóbb, de ez talán nem is annyira fontos. A képek közül több is dokumentálja, hogy 2-4 éves korom között *serpítettem* (selypítettem).

Arról is szót ejtettem már, hogy szüleim hosszú, *lëá(n)kás* haját hordattak velem, ami a rokonságnak is tetszett, meg talán nekem is egy kicsit. *Mariska* nagynéném varrónőként dolgozott, nagyanyámék hátsó szobájában, ahol a férjével és a tőlem két évvel fiatalabb kisfiukkal, Imrével laktak. Varrógépének volt egy asztalszerűen megnyújtott része, amelyen a nagyobb darab *muszlinokot*, *puplinokot*, *selmekét* és egyéb *kelmekét* bátran forgathattott. Amikor nem volt rá szükség, engem ültetett fel rá. Öröm volt, ahogyan mellettem berregett a *varómasína*. Mi, csilizköziek a *gípekét*, szinte kivétel nélkül, *masinánok* hívtuk, így a varrógépet is, egy *r*-rel kiejtve, de *masinázás*nak egyedül a gabonacséplést neveztük. Ám egyszer csak megállt alattam *Mariska masinája*, s nagynéném rémülten felkiáltott: „*Jézus Mária, ez a gyerek még teli va(n) tetővee!*” Édesanyám is megijedt, rögtön felkapott és szaladt velem haza, *begyújtott a porheltbe, hogy gyorsá(n) vizet melegítsen, osztán elő a szappa(n)t, még a petróljomot* (petróleumot), *engem még csóróra vetkőztetve, zsupsz a teknyőbe*. A tetveket, így a hajtetűt is nálunk, említettem már, *tetőnek* mondták. Ezt a *fajtát* (helyesen, *fajt*) minden valószínűség szerint *Ecsem Gyula kúdúsbíró*tű (nem tudom mikor, és mi által emelkedett Gyula e *magos* rangra) *széttem össze, mer mihá(n) tēhettem, nēki a üllőhelire*, a ház oldalából kinyúló talpgerendára iparkodtam *fővaszkaronnyi* (fölkuporodni). Ám édesanyám *heábo* mosta meg a fejemet *petrólívaa* (a petróleum nevét többféleképpen használtuk, néha a *r* helyett, *l*-t ejtve: *petlóri*), a *sörkéktű* (serkéktől) minden igyekezete ellenére sem tudott megszabadítani. Úgy rá voltak tapadva a hajszálaimra, mintha csirizzel ragasztották volna rá őket egyenként. Próbálta őket körömmel lehúzogatni, de nem sikerült. Tehetetlenségében sírt szegény. A rokonság végül úgy határozott, nincs más megoldás, a fejemről a haját teljesen el kell távolítani. Közben minden más dologról beszélgettek, legtöbbet a háborúról és a politikai helyzetről, mire föl én, széttárt karokkal, bölcsen közbeszóltam; *a jész a helyzet, hogy nēm jész hajam*. (Ami különösen figyelemreméltó, *helyzetről* beszéltek, nem pedig *helzetről*, így nyilvánvaló, hogy én is így, nem selypítve, hanem finomkodva, őket utánoztam. Nem kizárt, hogy ekkoriban kezdték el nálunk a *ly-t j*-nek ejteni, de nem minden esetben, mert a *l*-zés, ahogy hallom, még ma is él. Például a *folik* ige, a *gereble* főnév és egyéb szavakban.)

A harmadik *serpēs* mondatom is fennmaradt, melynek ugyancsak története van. Gyakran járták a falvakat, leginkább búcsúk közeledtével a *ringispülösök* és egyéb mutatványosok, köztük légtornászok is, akiket mi

nemes egyszerűséggel *komédiásoknak* hívtunk. Lóvontatta lakókocsikban laktak, sok gyerekkel, meg sok aprótermetű állataikkal, amilyenek csak nekik voltak; törpe tyúkok, törpe fekete malacok és pónilovak, amelyek háttára pénzért fel is lehetett ülni. Egy napon aztán nagy baj érte őket. Elveszték a malacaik. Később úgy hírlett, a dókhelemek lopták el, és ették meg őket. Miután kiderült, nincsenek sehol, egy tíz év körüli fiúcska szaladta körbe értük többször is a falut, miközben kétségbeesve kiabálta: „*Kata, Zsuzsa ne, ne, ne, Kata, Zsuzsa ne!*” Minden bizonnyal ő volt, akitől életemben először hallottam versfélét kántálni, ami számomra igen nagy élmény volt. Délután *Mariska* férjét, amikor munkából hazajött, azzal fogadtam, hogy „*Jaci bátyó, nem látta a tomlás gyejekét? Asztot, akki asz(t) kijabájo, hogy Kata, Zsuzsa ne, ne, ne, Kata, Zsuzsa ne?*” (E szavakat azért is idézem fel, hogy érzékeltessem, abban a fejlődési korban leledzettem, amelyben a gyermeki beszédhangok kiejtése még bizonytalanul keveredik.) A rigmuson kívül az is megkapó élmény volt számomra, hogy a *mutatványosok* malacainak *lěánko* nevük volt. Sajnáltam szegény „komédiás” fiút, aki délutánonként zsíroskenyérért, vagy pár szem töpörgyűért házalt, miközben előre hátra *bukferencézett*, azaz *bukfencékét há(ny)t*, mégpedig úgy, hogy a keze nem érintette a földet. Bámulatosan tudott szaltózni. Amikor tapasztalta, hogy minden igyekezete hasztalan, a malacok nem jönnek elő, egyre halkabban, s végül már *ríva* jajgatta el a strófáját.

20. rész

REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK

A csilizközi nép, amíg nem tört ki az újabb háború, sorsába beletörődve folytatta évszázadokon át megszokott munkáját. Mint hajdan a nagy folyók mentén élők, kezdve Mezopotámia népeivel és az egyiptomiakkal, őket is jobban érdekelte a vizek áradása, apadása, mint az uralkodók politikája. Csak akkor vált izgatottá, amikor háborús veszély fenyegette. Az első nagy háborúban elvesztett hozzátartozóit meggyászolta, de mivel sorsa nem romlott, sőt javulni kezdett, a kenyerét meg tudta termelni, gyermekei létét biztonságban érezhette, az új ország urai nem zsarnokoskodtak felette, és terménybeadási kötelesség sem volt, nem látta hát okát az elégedetlenségnek. A gyerekei magyarul tanulhattak, kivéve a felsőfokú iskolákban, mert az addig meglévőket megszüntették. A gyerekek a cseh és a szlovák állami himnuszokat magyar szöveggel énekel(het)ték, egyházi ünnepeit minden felekezet rendre megtarthatta, papjaik is magyarok voltak, s a hivatalos ügyeikkel a nemzetiségekhez tartozók, anyanyelvükön fordulhattak a hatóságokhoz. Csupán azért fohászkodtak, hogy háború ne legyen, mert abból éppen elégük volt. Ami elgondolkodtató, hogy a „nagy demokrácia” ellenére mégis megmaradtak „*hűség*” magyarnak, vagyis erősen élt bennük a nemzeti hovatartozás tudata. Ritka kivételtől eltekintve nem hagyták el, illetve nem tagadták meg magyarságukat, de ezt akkor nem is kérte tőlük senki sem. Mégis, amikor megtudták, hogy szülőföldjüket visszacsatolják Magyarországhoz, eluralkodott rajtuk az eufória, amit később, a visszatért cseh-szlovák uralom megbocsáthatatlan bűnnek, szó szerint, hazaárulásnak minősített. A falvakba bevonuló honvédeket, 1938 őszén, ünnepi díszbe öltözött lányok virágcsokrokkal fogadták. A buzgó községi vezetők, egyes tanítók, papok, akik az Egyesült Magyar Párt tisztségviselői voltak, köszöntésükre üdvözlő szónoklatokat rögtönöztek.

Úgy tűnt, az élet folyik békésen tovább, legfeljebb annyi változott, hogy a cseh jegyzőket többségben anyaországi magyarok váltották fel, s akik eddig „cseh” katonák voltak, azoknak ezután magyar mundérba kellett bújniuk, amikor behívták őket gyakorlatokra. Csak az anyaországi tisztek, altisztek, meg főleg a tisztesek ne bántak volna velük, *földidíkiek* olyan *szubtilussa(n)*. De hát a katona az katona, sok mindent ki kell bírnia, ami a későbbi évek folyamán gyakran bebizonyosodott. Édesapámnak,

mindent összevetve, mintegy hét esztendő jutott ki belőle. A politikai rendszerváltásból is öt, de azokról sohasem mondott véleményt, pedig biztosan lett volna mit mondania.

Az első még gyerekkorában érte, a második már családos apaként. A faluban egyik legszorgalmasabb emberként tartották őt számon, aki sokmindenhez értett, és megfelelő testi ereje és leleményessége is volt hozzá. Legtöbb idejét a szabadban töltötte. Tavasztól őszig a határban, télen az erdőn dolgozott, miközben az állatokat is gondozta, persze nem a magáéit a saját istállójában, mert ahhoz idő kellett volna, hogy baromfin, egy-egy *sértis*(n) kívül legalább egy tehénre, majd igavonóra is szert tudjon tenni. Azt is érintettem már, hogy az apja és a napa portáján, földjein amolyan cselédféleként robotolt. E csapdákból lassan, fokozatosan sikerült kihátrálnia. Minden áron a maga ura akart lenni. Azt is leírtam már, hogy miképpen járt pórul a kubikolással, végül nyaranként a testvérbátyja cséplőgépjén sikerült etetőként munkához jutnia, amiért pár zsák gabonát kapott. Csupán a pénz hiányzott, de az nagyon, mert a házépítéshez felvett kölcsönt csak pénzzel lehetett törleszteni.

20. kép. Csilizközi öregkatonák (kb. a fele nyáradi)
a hajmáskéri magyar átképzésen 1939-ben

A visszacsatolás, mondhatnánk, jól jött a csilizközieknek, mert harminkilencben elkezdődött a *medvi* (medvei) híd építése, amihez a szakmunkásokon kívül segédmunkások is kellettek. Lett jelentkező több is, mint elég, de apámnak, némi *protekcióvaa* sikerült bejutnia a hídépítők közé, *trógerúnyi*. Sógora, Laci bátyám asztalosként már előbb ott dolgozott mint saluzó – épp műbútorasztalozhoz méltó feladatkörben, ő vállalt érte kezességet, aki a következő szavakkal emlékezett vissza az esetre: „*Mëgbízható, rendës munkásembër, bizo(ny)gattam a pallérnak, aki sokáig mustrágotta apátokot, alíghanëm azír mer mé(n)kü nagy tarisznya lógott a nyakábo. Hogy a’ mi a rossebnek köllött nëki, nëm tudom. Má kesztem fínyi, hogy nëm köll. Mëg egy kicsit szígyënlettem, hogy e(n)gëm is blamáll a ágrúszakatt mëgjelënisívee, de a munkafölüggyellő, vígú aszonta, gyühet.*” A nyáradia ez utóbbi szót következetesen ő-vel ejtették, Laci bátyám viszont szapi származású volt. Később, évtizedek elteltével mondta el nekem e történetet, megismételve azt is, mennyire *röstellëtte akkor*, hogy apám a fõlvételnél mennyire toprongyos volt. Nem lett *ëlëgáncsobb* a hídépítésnél keresett napi egy pengõ harminc fillérbõl sem, de kit érdekelt, milyen ruhában jár egy napszámos, akinek tizennégy kilométernyi utat kellett, földeken keresztül, nap mint nap megtennie. Hajnalban kelt, és napnyugta után érkezett haza, a keresete mégsem érte el soha a havi 30 *pöngõt*. De legalább talicskát nem kellett tolnia, se szerszámokat cipelnie a vállán, mint nagydüri kubikus korában. Hogy a kevéske földjét ki és mikor művelte meg, arról fogalmam sincs, *mer a mu(n)kahét hetfi(n) röggée kezdõdött, nos szombato(n) napnyugtávú írt víget. A hitükhö hú körösztinyék, vasárnap sohasë dúgoztak*. Szüleim pedig mindhalálukig mélyen vallásosak voltak.

Alig telt el a kínlódásokkal teli három esztendő, amikor Magyarország ismét belépett a háborúba. Édesapámat, mint már említettem, az elsők közt hívták be katonának. Ettõl kezdve a háború végéig csak akkor láttuk õt, amikor hazaengedték szabadságra. Egyszer mintha le is szerelt volna. Hogy miért vagyok ebben bizonytalan? Megint csak egy kép tolaakszik elém. A házunk mellé folyosót építenek, apám keveri és talicskázza a betont, a kõmûves az utolsó simításokat végzi, amikor odabiciklizik hozzánk vigyorgva a levélkihordó, aki messzirõl kurjongatja: „*Miska, kízülõdhecc, mëgírkëzëtt a SASod.*” Egy papírral lép oda apámhoz, s közben azt mondja: „*Nesze, emeszt mëg írd alá, osztá(n), iste(n) álgyo(n), má itt së vagyok.*” A kûmûves kiegyenesíti a derekát, a kezében lógatott simítóról csöpög a szürke lé, miközben odaszól a kisbírónak: „*Könnye(n) röpítgetëd te ezëket*

a SASokot, mer asziszed, tígéd má, sohasé hínak be. De várja csak, gyö(n) még kutyáro dér.” A kézbesítő csak vicsorgott (vigyorgott, több ilyen fonákjára fordított szavunk is volt), miközben felmutatta a bal kézfejét, amelyről hiányzott a középső ujj, s aztán földobta magát a biciglijire, és fütyüríszeve tekert vissza a faluba. Apám egykedvűen tett-vett tovább, anyám a konyhaajtóban állt szótlanul, és tehetetlenségében a köténye sarkát morzsúgatta. A kőműves próbálta oldani a feszültséget: „Pár nap múva biztossan engem is eevisznek. Jó a zilyen sunyi gazembereknek mind e’” – s fejével a kerékpáros után intett. Nem felelt rá senki, hát folytatta a mondókáját. „Azír nem cserinik vele. Há embër a zilye(n)? Negyve(n)égybe út is behíták, de hama kispékuláto, hogy hogyan menthetni még a zirháját. Kilütte a zëgyik újját, aszt amëllikrú gondúta, nem hiá(ny)zik maj nëki. Ráadású nem is a maga puskájávú, hanëm a zëgyik bajtársájévaa. A zaltiszték még a zü pártýáro átok, aszonták, baleset törtínt, mer fegyvertisztítás közbe sűt el a fegyver. Persze, hogy hadbíróság létť belölle. Űt főme(n)ttëttík, a szërëncsétle(n) másíkot még kikűttík eepusztúnyi a frontra. Ez a motornya fírëg még mi(n) hadírokkant, illi itthonn a világát.” A motornya (a mocskos disznónál is súlyosabb) jelző, a legmegvetőbb kifejezés volt, pláne, ha még a féreggel is megtoldották. Szüleim mintha nem hallották volna se ezt, se a rémtörténetet, illetve csak hallatlanná tették. Anyám szólalt meg előbb. Mikor kő mënnëd, kérdezte, de azt nem, hogy hová. Nem azért, mert az nem illett, hanem mert a hováról (már említettem Csekes tiszteletessel kapcsolatban), úgy tartották, szerencsétlenséget hoz. Apám válaszában viszont minden benne volt. „Három napon belül, Mármarosszìgetën (Máramarosszìgeten) kő jelenkëznëm.” Valahonnét Erdélyből jött haza akkor is, amikor öcsém megszületett.

Már minden Patasi úti gyerek tudta, hogy hamarosan testvérem születik, és az ő révükön én is értesültem róla, amikor édesanyám térszasodrás közben, szinte hátat fordítva nekem, halkan megjegyezte, „nëm sokáro lësz maj kistestvírëd”. S ezzel mintha mindketten lezártak tekintettük volna a dolgot. Többé egy szó sem esett róla közöttünk. Az akkori falusi fiatalasszonyok igyekeztek rejtve tartani a terhességüket, mintha valami szégyellni való dolog lett volna, a gyerekek viszont egymástól minden intim dologról tudtak, de szabály volt, hogy azokról a felnőttek előtt nem illett, sőt tilos volt beszélni.

Karácsony előtti napokban sejtettem, hogy az ünnepen kívül, valami rendkívüli esemény is készülóban van. Igaz, amióta az eszemet tudtam,

édesapám minden karácsonyt velünk töltötte, de most mintha másképpen viselkedett volna. Arra sem emlékszem, mikor érkezett haza, csak azt látom, ahogyan *édesanyám vasajja a mē(n)dikás* (kántáló) *tarisznýamot*, és én hangosan mondom, hogy *má* csak *éggyet kő alunnyi*. Másnap délelőtt édesapám ötlík a szemembe, ahogy a konyhában fát rak a *porheltbe*, édesanyám pedig fekszik a *sēzlonyon*, s egyszer csak azt mondja apámnak, „*mēnny el a báboasszonyír, mēg híd átt a Katót Szapru*”. (Kató, Örzsike néném nagylánya volt. Itt jegyezném meg, hogy Nyárad, Szap, Patas, de talán több település, azaz fél Csilizköz bábaasszonya, „szülésznője”, évtizedeken át Wimmer Józsefné, *Tērus* néni volt, aki pályája során sok száz, tán még ezernél is több gyereket segített a világra.) Később hangos jajkiáltásokat hallok, de már a szobából, a csukott ajtó mögül. Még csak kora *dilutá(n)ro járt a züddő*, amikor nyakamba akasztottam a *símáro vasaatt fehér gyócsstarisznýát*, *amivee bebandukútam* a faluba. Mivel senki semmilyen utasítást nem adott, mint az előző esztendőben, hogy kinek az ablaka alá *mēheték inekūnyi*, miután a közeli rokonokat letudtam, hozzácsapódtam egy *mē(n)dikálló* csapathoz, ahhoz, amelyikhez a tőlem hét évvel idősebb unokabátyám, *Víg Feri* tartozott. Ők már nagyfiúk voltak. Az egyik lányos ház udvarából, mielőtt elkezdték volna a *mē(n)dikát* (ajándékot) *kiosztannyi*, a csapat, mint a *mēgriasztott* verebek, *szitrēbbent*. Én is ijedten *roszogtam* (kocogtam) utánuk, s amikor az utcán összeverődtünk, megkérdeztem tőlük, *mír futottunk ee*, mire Feri, „*mer te észzekeverted a zínékēt, a pásztorok, pásztorok örvendēzve helētt aszt inekūted, hogy Bötlehembe*”. Nem mertem vele vitatkozni, hogy az is benne van, meg hogy én a *Pásztorok pásztorokot rendēsse(n)* tudom, mert közben az egyik hősködő kamasz kibökte az igazságot: „*Te nēm tartozú közénk, akkor minek gyűsz velünk?*” Egy kicsit meg is taszított, hogy tűnjek el gyorsan. Megértettem, hogy ennek ez a rendje, még csak *tōszlök* vagyok, *sēmmi keresnyivalóm a nagy gyerekek között*.

Azért nem bántott nagyon a dolog. Enyhe, száraz idő volt, *telihód* ragyogott az égen, és hol itt, hol ott zengett fel az ének. Nem féltem. Egyedül jártam be az egész falut, s alig győztem hordani a sok telitarisznýa diót *őregannyiáékho*. *Vágottfávú* raktam körül a sublót *tetejit*, hogy a halom *dijó a konyhábo szít nē gurújo(n)*. Rendszerint egy-egy *maríknýi* járt belőle minden mendikásnak, a rokonoktól hozzá egy-egy alma, pár szem mogyoró, egy szaloncukor, keksz vagy *likas hatos* (húsztilléres), de nem ez volt a fontos, hanem az élmény. Mellette észre sem vettem, hogy velem senki sem

21. kép. Csiliznyáradi honvédek a hajmáskéri átképzésen 1939-ben. Balról jobbra:
Csicsay Mihály, Wimmer Mihály, (...), a dókheli Csicsay Gyula és Hölgye István.
A lábukon csizma helyett a jellegzetes lábszártekercs látható.

törődik. Tele voltam lelkesedéssel. Minden bizonnyal ekkor ért életem első nagy sikerélménye, amit Katica sokallott meg azzal, hogy „*má minnyá itt a zéfél, nos sèmmi hír, ez a gyerek még még mindig itt futkározik*”. Ám mint valami hívó szóra, Mórocz Lajosék udvara felől, a hátsó kertben – amelyen át a nagyanyáméhoz vezető utat lerövidítettük, hogy ne kelljen megkerülnünk a fél falut – felhangzott Kató éles kiáltása: „*Gyerek lett, igē(n) nagy gyerek!*” Mindenki megkönnyebbülten fölsóhajtott. Így tudtam meg, hogy öcsém született, nem húgom, mert akkor *Kató* nem *gyerēkēt kiátozott vóna*, hanem azt, hogy *lēá(n)ko lett*. Nálunk lányra sose mondták, hogy gyerek, miként az asszonyra se, hogy ember, mert *embēr* csak a *fírfi* lehetett. Most jut eszembe, amikor csintalankodtunk, néha úgy *fenyēgettek mēg bennü(n)köt, hogy minnyá adok a valagatokra, tik büdös fírfikölkek!* Azt is hadd jegyezzem meg, hogy az asszony a férjét *uramként* emlegette, a férj a nejét *feleségemnek*. Ebben ugyan semmi különös nincs, de az *ipam* és a *napam* (apósom, anyósom) már kiment a divatból, ha jól tudom Csilizközben is. Utoljára édesapámtól hallottam e szavakat.

Nem emlékszem rá, azon a *karácsonyestē(n)* miként kerültem haza, felnőtt kísért-e, vagy egyedül mentem, csupán az a kép jelenik meg előttem, hogy már otthon vagyok, a szobában pattogott a tűz, az asztalon pompázik a karácsonyfa, és édesapám nagy öröm közepette, mint valami ajándékot, *pólábo kötve alájo tēszi a testvirēmēt*. Mellesleg mi a karácsonyfa alá soha semmilyen ajándékot nem kaptunk, akkor sem, amikor már telt volna rá. Nálunk mindig maga a méternyi magas, gazdagon díszített lucfenyő, csúcsán az égből leszálló, kékbe öltözött papírangyal volt az ajándék – és nem anygalka, hisz az pufók kisgyerek, mint a szentképeken. Ez a színes, fenyőcsúcsára szálló angyal még az unokákat is kiszolgálta.

Édesapámnak hamar vissza kellett mennie a *katonáékho*. Hogy mennyi ideig tartózkodhatott otthon, már felnőttként tudtam meg. Olyan feltétellel kapott szabadságot, ha fiúval gyarapszik a családja, tizennégy napig maradhat, ha lánygyerekkel, akkor csak egy hétig. Öcsém valóban erős, nagy fiú volt, majdnem négy és fél kilósan született, 1943. december 24-én, este kilenc és tíz óra között. Tizennyolc év múlva aztán katona lett. Igaz, nem „magyar honvéd”, hanem cseh tiszti iskolás. Páncélos hadnagyként kezdte meg katonai, vessző... akarom mondani, pályafutását Csehországban, közel ahhoz a területhez, ahol édesapánk szolgált, közkatonaként. Hajszálon múltott, meg egy kicsit rajta is, hogy 1968-ban nem keveredett tűzharcba az oroszokkal. Az ország megszállása után Pozsonyban

katonatanár lett. Az 1989-es rendszerváltás után, annak ellenére, hogy már túlkoros volt, megengedték neki, hogy elvégezze a brünni katonai egyetemet, majd mint diplomás főtszttet a szlovák hadsereg vezérkarához helyezték. Végül, mint hadmérnök-alezredes, önként, karked- vezménnyel vonult nyugdíjba. Katonára igazán ráillik a „vonult” kifejezés. Az én civil foglalkozásom másképpen alakult, de azt mindketten elmondhatjuk, sőt az egész rokonságunk, akár a marionettfigurákkal, jól (el)szórakozott velünk (rajtunk?) a történelem.

21. rész

JÖTTEK, JÖTTEK A KATONÁK...

Csilizközben nem dúlt háború, komolyabb harcokra sem került sor 1944–45-ben, így hát nálunk nem húzódott frontvonal. Persze azért fel kellett készülni rá, hogy megállnak a hátráló alakulatok, és a hadvezetés elmentámadást indít. Ezért állomásoztak nálunk hosszú ideig árkász egységek, melyek a határban, épp a Patasi úti dűlőben lövészárkokat ástak, közben a hatóságok elrendelték, hogy minden ház udvarában, de minél távolabb a háztól, legyen a család számára egy bunker. Lett is, de, hogy a célnak megfelelő-e, az már senkit sem érdekelt, pusztán azt ellenőrizték, hogy a rendeletnek van-e foganatja? A tessék-lássék összetákolt óvóhelyek veszélyesebbek voltak, mint a lakóházak, hiszen némelyik porta olyan alacsonyan feküdt, ha másfél-két méterre leástak, ott már víz fakadt fel. Pátriám lakóinak, köztük nekünk is, szerencsénk volt, mert bombatámadások sem értek bennünket. A bombázó repülők egyedül a medvei hidat támadták, azt is csak a háború vége felé, de komolyabb találat egyszer sem érte. Mint már említettem, minden valószínűség szerint a nyilas uralom végén, a visszavonuló katonák robbantották fel, két helyen is. Győr azonban, ami tizenhárom kilométerre esik Nyáradtól, az ottani vagongyár miatt sok légitámadásnak volt kitéve. Ezek miatt menekült hozzánk Mariska néni a lányával, Annuskával.

A győri bombázásoknak egy nyáradi áldozata is lett, akit állítólag légnyomás csapott a falhoz, és ölt meg. Mint kíváncsiskodó gyerek, én is odaszaladtam a szülei háza előtti nagy *placcra*, várni a lovas kocsit, amelyen hazaszállították. A felesége is vele érkezett, akit szintén légnyomás ért, de életben maradt. Két férfi emelte le őt a kocsiról, és karonfogva vezette be az apósáék házába. Hosszú ideig betegeskedett, de aztán felépült. A halott édesapja, Miklós Imre az első világháborúban veszítette el fél karját, amiért kárpótlásul, mint hadirokkant, trafiknyitási engedélyt kapott. András fiának a neve ott szerepel a temető közepén lévő, 20. századi világháborúk áldozatainak emlékére állított lapos kőoszlopok egyikén. Abban a névsorban, amely az ő nevét is őrzi, két Végh József neve is olvasható. Az egyik, aki eredetileg Víg(h) volt, nős, családos ember, a másik, az igazi Végh viszont fiatal legény. Ő az egyik budapesti katonakórházban hunyt el, tbc-ben. Lehegesztett pléhkoporsóban hozták haza, melynek a szemfödélén egy keskeny, beüvegezett ablakocskát hagytak, hogy az arca látható legyen.

Mivel a Hölgye família révén, édesanyám részéről, a rokonaink közé tartozott, megengedték, hogy én is megnézzem őt utoljára. Hogy milyen alkalmatosságon kapaszkodtam fel, a házuk első szobájában felállított, magas ravatalára, nem emlékszem, csak arra, hogy hiába erőlködtem, az üveg mögött nem láttam mást, mint nagy sötétséget. Az viszont tény, hogy a második világháború huszonkét áldozata közül kettő nem idegen földben, hanem szülőfaluja temetőjében lelt végső nyugalomra.

Volt még további két áldozata a nagy viláégésnek, akiket valamilyen német koncentrációs táborban pusztítottak el. Róluk majd később emlékezek meg.

A zuhanó bombázók kísérteties hangját ma is hallani vélem. Egyszer azonban láhattuk, ahogy a *medvi* híd fölött légvédelmi tüzérek eltaláltak egy *Gigantot* (amerikai óriásgépet). Nem valószínű, hogy az volt, de mi minden nehéz bombázót *Gigant*nak hívtunk. Megjegyzem, fegyvernemekből alapos elméleti kiképzést kaptunk a nagyobb fiúktól, amiről még majd szót ejtek. A repülő nem esett le, nem is gyulladt ki, de furcsamód keringett Balony és Medve közötti légtérben. Már-már úgy tűnt, sikerül elvitorláznia, de mindig visszakanyarodott, egyre alacsonyabban, s közben robbantak körülötte a lövedékek. Az utcánk tele lett bámészkodókkal. Katonákkal, civilekkel vegyesen, közöttük mi, gyerekek is tátottuk a szánkat. Egyszer csak látjuk, hogy a gépből néhány ejtőernyős ugrik ki. A katonák elkezdtek feljűk, azaz Balony irányába rohanni, persze hogy sikerült foglyul ejteni őket, de nem nekik, hanem a Balonyon állomásozóknak. A nagyobb fiúk beszéltek el, az egyik pilótát (minden repülős nekünk pilóta volt), egy *kukastollas katona* (tábori csendőr) *puskatussaa* úgy mellbe vágott, hogy *összeesett*, perig a *zamédikaji* (amerikai) *főtartott kézekkee megadta* magát. E jelenetet a katonák ugyanígy adták elő, s ahogy a szavaikból kiérezhető volt, valami nagyon nem tetszik nekik.

Másfajta repülőgépeket is láttunk egyszer a Dunáról felszállni, Szapnál. Leereszkedni azért nem, mert este érkeztek. Hamar híre kelt, pláne a gyerekek között, hogy Szapon *vízi röpillők szátok le a kisházokná. Úgy himbálódznak a vízenn, mind a kikötött ladikok*. Másnap délelőtt *teli lett a zegész Duna-tőtís két falu kölkeivee, mēg persze bámészkodó főnőtekee* is. Én az utolsó pillanatban érkeztem oda, de még láttam, ahogy egy „*pilóta*” a *röpillőt övedzövee eetaszította a parttú*, aztán a kerekeket helyettesítő kis *ladikok* egyikéről fölmászott társa mellé a kabinba, és már *röpűtek* is a folyó sodrásával szemben. Valójában úszóaknákat kereső hidroplánok voltak, a törzsük alatt radarral, amiről „*hozzaértők*” *kiókumláták*, hogy az a nagy

karika egy *órjási mágnes*, és hasonlóképpen, mint mágnespatkó a tűt, *magáho rá(n)tyo* a hajók ellen *ledobált úszó aknákat*. E magyarázat beindította a fantáziámat. Magamban láttam, ahogy a repülőek egyenként ki-kapkodják a vízből a veszedelmes robbanószerkeket, amelyek – mint a visszapergetett filmen (persze ilyen filmet csak később láttam) – röpdösnek ki a vízből, egyenesen föl a karikára, melyről a „pilóták” egyenként *huzigájják* le őket, ahogyan mi a *szégekét* a mágnesről.

Most ismét kénytelen vagyok valamit beszúrni. Pár évvel később láttam valódi úszóaknát is, Medve és Kulcsod között, a Duna egyik holtágában. Ötvenkettő júniusában tanítóink, *ménetgyakorlat* ürügyén, kerékpártúrára vittek el bennünket Medvére. Valószínűleg ekkor kezdődtek el a kötelező honvédelmi gyakorlatok. Nálunk az elsőt a nemrég elhunyt nagymegyeri ifjabb Hencz Pál szervezte. Ő az 1951/52-es iskolaévben tanított Csilizradványon. E tanév telén, a csicsói iskola tanulóival közösen, Hencz Pál (radványi) és Sprincl György (csicsói) tanítók vezetésével vehettünk részt egy sítanfolyamon is, a Kis-Kárpátokban. A hetedikesek számára előírt – bár én akkor csak hatodik osztályos voltam – „ingyenes” sítanfolyamok Cseh/szlovákiában úgyszintén ebben a tanévben kezdődtek el. Ám, hogy szavamat ne felejtsem, a tanító bácsik, a medvei kirándulást illetően, kissé felelőtlenek voltak.

Meleg nyáreleje volt, tanítóink megengedték, hogy megfürdjünk az *ágdunábo*, persze csak azoknak, akik azt állították magukról, jól *tunnak úsznyi*. Én sajnos csak *evickényi* tudtam, ezért többedmagammal a partról követtük a mély vízbe merészkedőket. Egyszer csak az egyik közülük elkiáltotta, „*jé, itt még mi va(n) é!*”, mire a tanítók felkapták fejüket, felugráltak, és mindenkit erélyesen kiharancsoltak a partra. Láttam az iskolatársaimat, amint egy hatalmas gömb körül békákként *lobickútak*, *nyúkátok* is a belőle kiálló, hosszú *gyugók* (dugók) felé. Ki tudja, mióta lebeghetett ott az a „tűskés óriáslabda”, hiszen a háború óta már hét esztendő telt el. Az akna további sorsáról semmi hír nem jutott el hozzánk, nyilván a tanítók megtették a kellő óvintézkedést.

A háború alatt sokféle katonai alakulat masírozott át Nyáradon. Az elsők, akikre emlékszem, *taligások* (lőszerszállítók) voltak. Mielőtt beérkeztek volna a faluba, egyikük – nyilván a századkürtös – megfújta a trombitát, mire minden gyerek melléjük szegődött, és fennhangon skandálta: „*Katona bácsi hopp, hopp, hopp, / Aggyá nekem cibakot! / Mer ha nem acc cibakot, / beberem a zablakot.*” Erre ők elkezdtek papírba csomagolt cibakot dobálni közénk. Akkor először és utoljára ettem, azaz csak próbáltam

elrágni azt a kőkemény valamit, de nem boldogultam vele. Később édesapám magyarázta el, hogy a cibak a katonák élelemtartaléka, amit szükség esetén, csak a parancsnok engedélyével, vízbe áztatva szabad *eefogyaszt-annyi*. Olyan sincs, *mind a zsír nélküli lisztisterc*, mondta apám, de még *anná is silányobb ítee* (étel). Szározo(n) *mégennyi lehetetle(n)*, *de amúgy is, sē íze sē búze*. Nagyfiú voltam már, megértettem, az ilyesmi is a katonasors egyik velejárója.

Láttunk mi többféle alakulatot, előbb keleti majd nyugati irányba vonulni, a végén már egyre gyakrabban. Voltak, akik a falunkban éjszakáztak, leginkább a háború utolsó éveiben. Visszatekintve az a gyanúm, hogy 1944. március második felének egyik estjén érkezett a Magyarországot megszálló németek egyik utánpótlása. Furcsa járműveikkel szinte eltorlaszolták az utcákat. A hatalmas, kerekeken gördülő csónakok, melyekről megint csak a nagyobb fiúk tudták, hogy azok kételtük. Magyarázták, olyan autók, *amëllikëkee Szapo(n) lehet átmënnyi a Duná(n)*, *az nekü, hogy a kerekejik leírnínek a víz fenekire. De mír ippe(n) Szapná akarnánok a túsó fé(l)re jutnyi* – morfondíroztam magamban –, *amikor Medvíné ott van a híd, amëllikë(n) sokkaa könnyebb lenne nekik a kerekejikën átgurúnyi*. Nëm tuggyák, *hogy Szappaa átellenbe sűrű erdő va(n)?* Ennek ellenére azért tetszett a dolog, és szerettem volna látni, ahogy a kerekcsónakok a vízre bocsátkoznak. Hátha még azt is megteszik, hogy minket, gyerekeket, elvisznek egy kis vízi autókázásra. Azt hittem, igen jó játék lehet az, amiért a *nímëték kitaláták a kételtújeiket*. Reggel aztán nagyon csalódott lettem, mert mire fölébredtem, már hírük-hamvuk se volt a járműveknek.

Egyik, friss hó hullotta reggel *pëdá(n)*cs német egyenruhások sorakoztak fel velünk szemben, Cser Imre *báttýájék házo előtt*. Az udvarukból jött ki a parancsnokuk, aki a fényes csizmája szárát lovagló pálcával csapdosta, mégis nagyon halkán szólt a katonáihoz, majd valamit rajzolgatott a hóba, de nem nézhettem meg, mit, mert édesanyám elrántott az ablaktól. Közben Mariska néni sejtelmesen súgta anyámnak: „*Ezek gestapók...*” Nem értettem, miért *apók*, ha egyszer fiatal katonák. Mikor újból kileselkedhettem, nekik is hűlt helyük maradt. Aztán még egyszer, utoljára találkoztam németekkel. Ők viszont már nem voltak olyan szépen kiöltözve, mint az előzőek. Épp a nagyanyámékhoz tartottam volna a *hátusó* kerten át, amikor a *sövenyet* átugrotta egy fiatal német. Éppen elém huppant le az árokba. Egy pillanatra megtorpant, láttam, hogy az arca sápadt, borostás, a szemei pedig, mint aki lázas, égnek. A derékszíja hiányzott, az *eerípütt* (elnyűtt), kigombolt zubbonya meg az ugrástól nagyot libbent. Mindketten megle-

pődtünk a váratlan találkozástól. A katona sietve azt kérdezte tőlem: „*Ni(n)cs kened?*” Megértettem, hogy kenyeret kér, amire bátorlatanul nemet intettem. A legény tovább szaladt, én mégis halkán utána szóltam, hogy *nincse(n)*. Nem is mentem be nagyanyámékhoz, megkerültem a falut, és láttam, ahogy az asszonyok sürgölődnek, sorra gyűjtanak be a kemencékbe, és mindenütt azt beszélik, *köll a kényír a katonáknok*. (Az olvasó biztosan észrevette, hogy egy-egy szót többféleképpen írok le, mert a tájnyelvi szavakat nálunk attól függően variálták, és a mondatokat is annak megfelelően nyújtották el vagy pattogó ritmusban gyorsították fel, ahogy a helyzet megkívánta, illetve hogy érzésük szerint mire kellett helyezni a hangsúlyt. Ha akkor azt mondták volna, hogy *kő*, ezzel azt érzékeltették volna, hogy nem annyira sürgős.)

A politikáról csak annyit tudtak, hogy nem tisztességes dolog, *mer a nípre csak mi(n)díg bajt tud hozni*. Megfordultak nálunk menekültek is, csoportosan, nem úgy, mint Mariska néniék. Az egyik, több családból álló társaság bútorokat is hozott magával, melyeket több helyi családnál hagytak hátra azzal, hogy őrizzék meg őket. Majd ha véget ér a háború, visszajönnek értük. Három nyáradai családról bizonyosan tudtuk, hogy a szobájuk zsidó holmikkal van berendezve, főleg ágyakkal és ruhás szekrényekkel. Az egyik férfi később még el is dicsekedte, hogy milyen szép, politúrozott diófa bútorhoz jutottak, a rokonaik révén. Édesanyám magunk közt megjegyezte, *hiszia piszi*. Mármint azt, hogy rokonaik voltak, akik a bútorokat hátrahagyták. A tulajdonosaik soha többé nem jelentkeztek értük. Mint már említettem, eléggé inséges körülmények között éltünk, amit mi, gyerekek nem érzékeltünk, mert édesanyánk mindent, amit csak tudott, előteremtett, hogy ne éhezünk, és ne fázzunk. Egyszer mégis azt mondta kissé melanholikusan: „*Akár milye(n) szégínyék vagyunk is, é(n) kípte(n) lënnik olyan ágybo belefektetni bennetëkët, mëg magam së tunnám bele lehajtannyi a fejem, amëllikrű tudva tunnám, hogy a' nëmrígë(n) még a zsidóké vót.*” Kitiűnő nyelvérzékeléssel jelezte, mit fejez ki az a névelő. Azok „*a zsidó embërek*” is tisztán megmaradtak az emlékezetemben, akik nyugat felé tartva átmentek a falunkon. Ugyanis az egyik család pár napig nagyanyámékhoz közeli családnál szállt meg, s a fiukról kiderült, hogy fogorvosnak készül. Katica hamar megragadta az alkalmat, hogy megnézesse vele a fogaimat, mert az egyikre panaszkodtam, hogy fáj. A „doktor úr” fölém állt, és kedvesen azt mondta, nyissam ki a számat. Belenézett, bólíntott, állam alá tette a mutatóujját, jelezve, hogy becsukhatom, aztán elment. Kisvártatva visszatért egy hosszúkás orvosi táskával, olyannal, *amilyet a báboasszo(ny) hordott*

a *biciglye kormányá(n)*. Egy támlás széket kért nagynénémtől, amit az udvar közepére állított, s engem, szembe a Nappal leültetett rá. Azt mondta, hunyjam be a szemem, és megint *táccsom* ki a *számot*, de most már jobban, mint az előbb, hogy jól beleláthasson. Hirtelen erős csípést éreztem, s amint a szememet kinyitottam, a Nap sugarai alaposan elkápráztattak. Kora ősz volt, a fényben egy fiatal, idegen nőt pillantottam meg az „orvos” mellett, aki egy üvegpooharat nyújtott felém azzal, hogy le ne nyeljem, ami benne van, csak öblítsem ki vele a számot, aztán köpjem a földre. „*Még egyszer, mondta, még, még!*” Mire elfogyott a furcsa illatos folyadék, a „doktor úr” Katicának jegyezte meg, hogy csak tejfog volt. Semmi bajom nem történhet, mert *Alízka lizaformos* vízzel fertőtlenítette a sebet. Aztán egy lelken-dező női hangot hallottam, amely „*Alízkától*” eredt: „*Mama, Lalika fogat húzott, élete első fogát. Mama, Laliból orvos lesz, fogorvos, biztosan.*” Ennyi az egész, ami lepergett körülöttem. Mint valami diafilmkockákra emlékszem, meg a *lizoformos* víz szavakra, melyekkel soha többé nem találkoz-tam, se *o*-val, se *a*-val írva, és kimondva sem. Mégsem felejtettem el. Alighanem megvan az oka, hogy miért.

A kihúzott fogamat Katica a kezembe adta, hogy keressek egy *egérlikat*, tegyem bele, de közben mondjam el az ilyenkor szokásos *kírást*: *Egér, egér kisegér, adok nekéd csontfogat, te még aggyá vasfogat!* Alapos a gyanúm, hogy rossz *likba* rejtettem a fogamat, mert a tejfogaim után csupa rosszszak nőttek, amelyek miatt egész életemen át rengeteget szenvedtem.

Később, akkor már hidegebbre fordult az idő, *öregannyiák* deszkaka-pujára kapaszkodva, sárga csillagot viselő férfiak csoportját láttam a templom mellett, Bős felé elhaladni. Szuronyos puskás csendőrök kísérték őket. Egyszer csak Katica tűnt fel, ahogyan szalad utánuk, majd *közibük* hajít egy fél kenyeret. Ez sem volt több, mint egy villanás, de a múlt, ha visszagon-dolok rá, csupa ilyenekből állt, és csak pergett tovább.

Nyáradon tudtommal két zsidó család élt a 20. században. Korábban Hübschék Dókhelben, később Grünwaldék a falu közepén. Mindketten szatócsok voltak. Hübsch Samu bácsinak a hatvanas évek elején, Érsekúj-várban mutatott be engem valaki, egy május elsejei felvonulás alkalmával. Miután megtudta, hogy csiliznyáradi vagyok, minden találkozásunk al-kalmával úgy üdvözölt, mint rokont, és folyton a kortársai iránt érdeklő-dött. Iparos ember volt, üvegező mester, az államosítás után is megmaradt egyszerű szakmunkásnak, de amellet a Csemadoknak is aktív tagja volt egészen a haláláig. A magyar kulturális szervezet alapítói között tartották őt számon. Büszkén vallotta magát nyáradinak és magyarnak, nekem még

azt is elmesélte, hogy Víg(h) Károlyék házában volt egykor a szülei boltja, és miután Szapra költöztek, Mariska nagynéném férje, Laci bátyám is az ifjúkori barátai közé tartozott.

Grünwald Miksára is határozottan emlékszem, hiszen ő volt az a „borbély”, aki lenyírta a *mégbugarasodott* hajamat, ráadásul az első cipőimet is ő varrta. Ma is magam előtt látom a sovány kis öreget, amint a konyhájukban egy támlás székre ültetett, s a lábamat kinyújtva egy hokedlira tétette, és a talpam hosszát pálcikával mérte le. A hajamat mindig vele nyíratta le anyám. Érzem, ahogy a mutatóujjával megrajzolja fejemen a határt, hogy Grünwald úr, a tarkómat meddig kopassza fel, elől pedig milyen frizurát hagyjon. Mivelhogy közben iskolás lettem, szerettem volna a többi gyerek hajviseletéhez igazodni, ezért nem tetszett édesanyámnak az ízlése.

Grünwald urat mindig egyedül láttam a konyhában. Néhányszor megfordultam a boltjában is, de arra, hogy egyedül-e vagy valakivel, már nem jut eszembe. Az viszont igen, hogy a *bóttya helisíGINEK ajtóJA*, a hosszú falusi ház első szobája, az utcára nyílt. A *bót földes vót*, akárcsak a nagyanyámék konyhája és első szobája. Mindez azt tükrözi, hogy az üzlet gazdája, miként a csilizközi zsidók mindannyian, a szegény emberek közé tartozott. Különbben miért fogott volna bele annyiféle szakmába? Feleségét sohasem láttam, a lányait is csak két alkalommal. Először messziről, a nagyanyámék háza elől pillantottam meg őket, amint kiszálltak az autóbusból, és messzire virított róluk a sárga csillag. Úgy rémlik, alacsonyak és kövérek voltak. Utólag tudtam meg, hogy csak tízegynéhány évvel lehettek tőlem idősebbek.

Másodszor már egészen közélről vehettem őket szemügyre, akkor, amikor negyvenöt derekán Nyáradra visszatértek, és nagyanyámék hátsó, *pallós* szobájában beszélgettek Mariskával. Hogy miről, azt még aznap este megtudtam. Nagyanyám családja és a közeli rokonok, szinte minden este összejöttek megvitatni a napi eseményeket. Én mindig a felnőttek között *eklendéztem* (csetlettem-botlottam), nem hallgatóztam kimondottan, de szinte minden fontosabb dolog, ami szóba jött köztük, mélyen az emlékezetembe vésődött. Így értesültem arról is, hogy a zsidókat valamilyen tábor(ok)ba gyűjtötték össze a németek, melyeket magas drótkerítéssel vettek körül, és fegyveres katonák őrizték őket. A Grünwald lányok egyszer az egyik kapuőrt megkérdezték, mi történt a szüleikkel, mire ő egy darab szappant dobott át a kerítésen. Nem értettem, hogy a konyhában *tereferéllő* asszonyok miért kezdenek hirtelen rémüldözni. A hatvanas években, mikor már Muzslán tanítottam, és a község könyvtárát is vezettem, kezembe akadt egy könyv, melynek *Éjszaka és köd* volt a címe. Ebben olvastam, hogy a

koncentrációs táborokba hurcolt, és ott meggyilkolt emberek (zsidók) sokaságának holttestét mi minden célra „hasznosították” a precíz németek; a levágott hajukat hajók és épületek szigetelésére, csontjaikat műtrágyagyártásra. Más testrészeikből pedig szappant főztek. Alig bírtam végigolvasni a fényképekkel is dokumentált könyvet. Akkor jutott először eszembe, hogy én valójában azok közé tartozom, aki azon ördögi aljasságokról az elsők között értesültek, ráadásul hiteles tanúk által. Ezért mertem fentebb jelezni, hogy Nyáradnak az elesett katonákon és *Miklós Endrén* kívül további két civil áldozata is volt, *Grünwald Miksa* és a *felesége*.

A gyerekek, nyomatékosan ismétlem, nem úgy élik meg a történeteket, mint a felnőttek. Nézetem szerint, amit a felnőttek többsége általánosít, a gyerekek agya, egyedi képzelőereje szerint, válogat. Szinte ösztönösen és spontánul keresi a számára érdekfeszítő tényeket. Visszatekintve egykori önmagamra, én valószínűleg effajta, szelektáló típus lehettem. Különbösen miért emlékeznék sokszor, mai szememmel nézve, a tragédiák között lényegtelen apróságokra is?

A háború alatt hosszabb-rövidebb időre gyakran beszállásoltak hozzánk katonákat. Úgy rémlik, mindig télen, vagy legalábbis késő ősszel szoktak érkezni. Egyik alkalommal egy Nyúl nevű is hozzánk került a bajtársaival. Nyúl úr, aki civilben pék volt, igen büszke volt mesterségére, és mindenképpen valamit sütni akart. Édesanyámnak jó humora volt, mosolyogva mondta a *ho(n)víd* úrnak, *adok é(n) neki* (magának) *lisztét, még, ammi csak kő, süssö(n) há ha annyira akar, fonyott kalácsot a gyerekeknek*. A katona kapva kapott az alkalmon, mindjárt nekivetkőzött, felgyúrta az ingujját, édesanyám pedig elővette a *télázsirú* a *tésztás vajlingot* (vájdlingot, ami másutt mosogatótálat jelent), a sodródeszkát, meg az egyéb szükséges alkalmatosságokat, és a katona nemsokára gyúrta, majd sodorta a tésztát. Ekkor vettem észre, hogy hiányzik az egyik hüvelykujja. Tán épp amiatt látom őt ma is magam előtt, ahogy a csonka kezével tüsténkedik az asztalon. Érzem kalácsának az illatát, ami betöltötte az egész szobánkat, mi több, látom, ahogy a katonák velünk együtt *majszújják* Nyúl bajtársuknak a remekét. Dehogy tette volna meg anyám, hogy ne ossza meg velük a *frisse(n) sütt csömmögét*.

Érkeztek katonák olyankor is, amikor már nem fértek be a szobába, de azzal érveltek, hogy őket mihozzánk szállásolták be, kell, hogy helyet kapjanak nálunk. Édesanyám hiába mondta nekik aggódva, „*má csak a konyhábo va(n) hel, ahu(n) iccákázhotnának, de a' még, köves, akármilye(n) vastago(n) terít is rá szómát, fill, hogy főfázhotnak*”. Nem értettem, a kato-

nák ezen mit nevetnek. „*Rádású a tüzifánk is fottán van má*”, folytatta anyám. Annyi baj legyen, mondták, *kiméntek a szí(n)be, fogták a fírísz*t, még a fejszét, és kisvártatva egy hatalmas *agácifát hurumpútak* (vonszoltak) be az udvarba. Látva ezt anyám, kétségbeesve csapta össze a kezét: „*Jézus, Márija, iszē(n) ez a Jóska bátyyo kútágosnak szánt agácija. Mi lesz ebbű, ha mēgtuggya, hogy minēkü(n)k vágták ki?*” „*Nem önöknek [ekkor hallottam először önözést], hanem a katonaságnak*”, hangzott a megnyugtató válasz. „*De iszē(n) e' még nyers, mēg sē íg rendēsse(n)*”, replikázott anyám, de hiába. Hamarosan pattogott a tűz a konyhában, és kezdte bemelegíteni a helyiséget. Látom, ahogy az egyik katona ki-kinyitja a sparhelt ajtaját, és arcát a tűz megvilágítja. Megszólalásig hasonlított Sebő Gyulára, csak kissé öregebbnek tűnt. Mellesleg ekkor tanultam meg, hogy vannak körülöttünk fák, amelyek nyersen is elégnek, és tudnak kellő meleget árasztani.

22. rész

A VISSZAVONULÓK

A hozzánk beszállásolt katonák sose maradtak egy éjszakánál tovább. Este érkeztek, reggel már odébb is álltak. Végül egy háttérszolgálatot teljesítő csapat három tagja érkezett, ők hetekig aludtak velünk egy szobában. Édesanyám este, lefekvés előtt nyalábbal hordta be a *szómát* a szobába, szétterítette a *palló(n)*, amelyen a katonák *hátok*, akik csak akkor jöhettek be közénk, ha mi már mindannyian ágyba bújtunk. Öcsém és én anyákkal hármásban, az egyik keskeny ágyban szoroskodtunk, a másikban Mariska néni Annuskával. Amíg mi cihelődtünk, addig a katonák a konyhában kártyáztak. Édesanyám reggel a szalmát visszahordta a *szí(n)be*, kitakarított, begyújtott a *porhelitbe*, aztán végezte a maga teendőit. Így ment ez nap mint nap. A katonák rendszerint hajnalban keltek, gyakorlatozás előtt reggeli-osztásra a tábori konyhánál kellett felsorakozniuk a falu közepén, és csak késő délután, parancshirdetés után tértek vissza közénk. Ám gyakran előfordult, hogy fél napokon át csak tétlenül tébláboltak otthon, így lehetőségünk nyílt közelebbi megismerésükre.

Háromjuk közül kettő pesti volt; a zömök, nagyhangú, kissé pocakos Sticker és a magas, vörösképpű, göndör hajú Méhi, akinek a keresztnévére is emlékszem, Istvánnak hívták. Harmadiknak, a középtermetű, szótlan Táborinak pedig Jászapátiban élt a családja. Egyiknek a *pronlinnyát* sem díszítette egyetlen *krumpivirág* sem. (Az altisztek rangjelzésének volt krumplivirág a gúnyneve). Csak a tiszteket és a tiszthelyetteseket illeték meg különbözőfajta csillagok, őket azonban egyesével szállásolták be a módosabb gazdák első szobájába. Dehogy alacsonyodtak volna le ők a szegényebb népréteghez, pláne úgy, hogy a civilek között, a földre terített szalmán éjszakázzanak. Külön szobában, vetett ágy dukált nekik, sőt már a hivatásos őrmestereknek és persze a karpaszományosoknak is. Ráadásul még *pucérok* is *körühaptákúták* őket.

Az őrmesterek közül kettőt ismertem, de az egyiket, a nyalka, keskeny bajuszú Szarvák őrmestert csak látásból, aki megszólalásig hasonlított a Jákérom major földbirtokosához, doktor Petőcz Istvánhoz. Szarvák úr néha bejött a hátsó udvarunkba, légpuskával *verebekét lünnyi*. Barna bőrcsizmát viselt és elegáns, barna bőrzakót, a *pricsész* nadrágja is eltért másokétól. Nem tudom, mi lehetett a feladatköre, mert a katonák sosem említették. Annál gyakrabban Mészárost, a másik őrmestert, de nem az igazi nevén,

hanem úgy, hogy *Minő* Lajos. Állítólag azért, mert a milyen jelző helyett mindig minőt mondott. De miért baj ez, gondoltam, hiszen nem bánt vele senkit, még ha olyan idegenül hangzik is nálunk ez a szó. Azt sem értettem, mi oknál fogva *ápréhendáják út* állandóan, hogy így a pizsok *Minő* Lajos, meg úgy a szemét *Minő* Lajos, néha azt is hozzátették, hogy kurva, meg dög, amit anyám rögvest szová is tett nekik, merthogy „*gyerékek előtt nem illik ilye(n) csunya szavakat mo(n)dannyi*”. Én viszont azon morfondíroztam, talán amiatt *haragusznak* rá annyira, mert a község szekeres gazdáival a Duna széléből *sutért* hordatott, amit nekik, az árkászoknak kellett szét-talicskázniuk, aztán lapáttal gyalogutat hinteni belőle az őrmester úrnak. *Biztossa(n) iriggyüllik is tüle*, gondoltam, mert bizony a mi utcánkban gyakran *köllött* bokáig érő *sárbo tapicskúnyi*. Aztán, amikor *Mészáros őrmesternek* saját *járdájo lett*, olyan *kínyesse(n) lípkédett* rajta, mint macska a *dióhéjo(n)*. Az se fért a fejembe, miért csak suttogva merik *itet színnya*?

Hogy gyerekejjel mi mindenen töprengtem el én magamban! Többek között azon is, hogy a *finyēs* csizmájú altiszt miért éppen Miklós Samuék első szobájába *kvártéloztatta* be magát, holott ők majdnem a falu *vígi(n)* laknak, tőlünk úgy négy *telefo(n)szobornyira*. Amiért pedig a mi utcánkban nem *sorjáztok porcolá(n) bábokkaa diszített telefo(n)póznák*, ennek okán a katonairodába vezető *huzalt* csak amolyan *erdeberde lecekre* tudták felkötözni valakik éjjel, titokban. Ehhez még annyit, hogy mi, gyerekek minden távolságot a képzeletbeli telefonoszlopok számával szoktuk *męgsaccúnyi*.

Fennáll a kérdés, miért kellett Mészáros őrmesternek privat, sármentes járda. Mert az irodája egy katonai *múheekocsifélibe* volt berendezve, *améllik* velünk *áttellenbe*, Cser Imréék udvarában, a hatalmas *citromkörtífák* alatt dekkolt. Vajon miért nem ott, ahol az őrmester lakott?

Samu *bátyyáéktú* láttam *röggelénki(n)* méltóságteljesen átsétálni az irodájába, de sosem mertem őt egészen bevárni. Mielőtt odaért volna elénk, mint este a *sőtítcsíg* elöl, ösztönösen *besvęngútam* a konyhába. Ezt már azelőtt is megtettem, mielőtt értesültem róla, hogy *Minő* Samuék pajtájában kötteti ki azokat a katonákat, akik gyakorlatozás közben „valaminő” hibát követnek el. A kikötés fogalma olyan képzetet keltett bennem, amelyen önkéntelenül kuncognom kellett. Azt hittem, olyasféle dologról van szó, mint amikor a kecskéket szokták *valaméllik rítre kikötnyi*, *hogy ott legeejjenek*. De miért pajtában *tęszik úköt csúffá*, és nem a *legellő(n) vagy árokháto(n)*, *ahun* a többiek nevezhetnének rajtuk? Csakhogy a katonák egy este, *lám-pogyujtás* előtt, elmagyarázták – persze nem nekem, hanem az asszonyoknak –, valójában mit jelent a kikötés. A büntetettnek hátrakötik a két kezét,

aztán a csuklóinál fogva *rúdazókötéllel* csigán felhúzzák a pajta egyik gerendájára úgy, hogy a lábujjai egy kicsit érintsék a földet, de ne tudja velük magát megtámasztani. Addig lógatják így, amíg el nem ájul. Aztán leengedik, nyakon öntik egy *ampa* vízzel, s amikor magához tér, újból felhúzzák. A katonai szabályzat értelmében háromszor kellett megismételni a tortúrát. Amikor édesanyám ezt meghallotta, rémülten csapta össze a tenyereit: „*Teremtő Iste(n)! Van azoknak a murnyóknak lelkük így kínozni egy ártotla(n) embért? – Nem egyet, sokat*”, szólott közbe Sticker. „*A katonák nem tehetnek róla, ők csak parancsot teljesítenek*”, mondta Mariska néni. Sokszor röhögve toldotta meg Tábori: „*Ném fínek, hogy ezír még igé(n) megveri üköt a Iste(n)? – Eleget ver már bennünket így is*”, sóhajtott a egyik katona. Méhi István mélyen hallgatott.

Táborira viszont gyakran leselkedett a büntetésnek az imént elmondott módja, mert ha csak tehette, meglógott a lőgyakorlatokról. Rá nem mint igazi katonára tekintetem, mert még *futnyi* se tudott *re(n)dössenni*. Amikor elszökdösött, mindig úgy *roszogott* be a kikapunkon, ahogyan az asszonyok szoktak szaladni. Még a kezeit is asszonyosan lóbálta kocogás közben. Aztán naphosszat készenlétben ácsorgott a *konyhatűzhee* mellett. Édesanyám néha megkérdezte tőle, „*nëm tart-ë attú, hogy valaki beárújja, megle-sik, rajtakapják, ótá(n) maj a' lesz a víge, hogy út is kikötik? Még, ha má ëccër hazagyött, legalább a köppennyit vetní le. Így átmelegsik, utánno még kimégy, nos jól mégfázik. Má még csak ippe(n) a' kõne nêki*”.

Tábori a jóindulatú figyelmeztetésre nem szólt semmit, csak a vállát vont a meg, és kényszeredetten mosolygott. Végül azt is megtudtam, miért reszkíroz állandóan. A lőgyakorlatokon nemcsak puskával *egrecérozatták* a katonákat, *hanëm fausztal*, azaz páncélökölrel is meg kellett tanulniuk célba találni. Az pedig, ha kilőtték, hosszú lángcsóvát vetett hátra, s aki nem előírás szerint bánt vele, vagyis ha rosszul tartotta kézben, ráadásul nem megfelelően helyezkedett el a lövészárokban, akkor az árok faláról visszacsapódó láng a hátsó feléről leégette a *mundért*. A katonák úgy mondták, „*a seggéről*”, amit édesanyám megint helyreigazított, mondván, *fértálárú*. Állítólag az ilyen baleset többször is előfordult. Tábori tehát mérlegelt, de végül mind a kiköttetést, mind az elevenen történő megpörzsölést megúsza.

Amikor Stickerék megérkeztek, mindjárt észrevettük, ha nincs is köztük rangbeli különbség, a két társa úgy tekint rá, mintha ő lenne nálunk a szobaparancsnok. A mi udvarunkba is betolatott egy műhelykocsinak nevezett ormóttan jármű, épp olyan, mint amilyenben *Minő* Lajos basáskodott.

Egyszer belestem a hátsó ajtajának az ablakán, mert látni szerettem volna, mi van abban a műhelyben. Semmi. Teljesen üres volt. Hogy mégis miként került az udvarunkba egy nagy benzintócsa, örök titok maradt. Vagy, akik tudhatták az okát, nem akarták elárulni. Nem okozott volna az különösebben nagy bajt, ha a *magló* ludaink gúnárostól – három tojó és egy hím – hirtelen *fő nēm fordúnak*. Édesanyám *rít*, hiszen néhány tyúkon és a *kukaso(n)* kívül más jószágunk nem maradt. „A *zűszőborjú*nkot, *ammibű* hogyha *főnevehessük*, má *rígē(n)* *tehenyünk* lehetett vóna, de *eerēpiráták* (el-rekvirálták), a *hadsereg számáro*”, mondogatta keserűen. „*Mos mēg ēhun ē?*” Elhatározta magát, átmegy a szomszédba Mészáros őrmesternek *eepanaszúnyi*, mi történt. Lúdjai a katonák hibájából *mēgitták* a *bē(n)* zinyēs vizet, *amitű eepusztútak*. *Ezír szípēn kíri a parancsnok urat*, ha *ēgy mód lēnne rá*, a *para(n)csnokság sziveskēnne mēgtéríttennyi a káru(n)kot*. Nyomaték kedvéért azt is hozzátette, „a *zuram kinn harcúl a fronto(n)*, ha *nēm lész*, *ammit pízzi tēgyek*, *mibű tudom eetartannyi a két gyerekēmēt?*” A kártérítés igénye miatt-e vagy valami másért, *Minő* dühbe gurult és gorombán ráförmedt anyámra: „*Kinek akarta tartogatni a ludait, talán az oroszoknak? El tudom képzelni, hogy minő odaadással harcol a maga drágalátos ura*, ha már az *ajtónkon dörömbölnek a ruszvik!* *Hordja el magát a szemem elől*, de *tüstént*, mert *különben...!*” Nem fejezte be, hogy tulajdonképpen mi várt volna anyámra, de ennyi éppen elég volt. Édesanyám teljesen *leforázvo* (megalázva) jött tőle vissza, lehuppant az egyik székre, és csak annyit tudott ellihegni: „*A bosztohó!*” E szónak több köz- és tájnyelvi értelmezése lehet, de ezek a fogalmak inkább az egyén küllemét határozták meg, melyek egyike sem illett Mészáros Lajosra, de az igen, hogy aljas gazember, ám ez így igen szimpla jellemzés lenne, mert hiányozna belőle a csilizközi ember megvető indulata. Hogy az ilyen, egyszersmind *ordénaré frátēr* és *lepöknyi* való *randa dög*.

Annyi foganatja lett a dolognak mégis, hogy azt a behemót gépjárművet, ami a konyhaajtónk előtt állt, és nemcsak a kilátást zárta el előlünk, hanem a kútra vezető úton is gátolt bennünket, az udvorból *eetráncporáták*.

Mindazonáltal a katonák jól érezték magukat nálunk. Néha kijöttek hozzájuk a faluban elszállásolt bajtársaik, főleg azután, hogy Sticker szerzett egy kurbliis, *tőcsérés gramafont*, amelyen esténként bakelit lemezek nyekeregtek mindaddig, amíg ősém az asztalhoz nem totyogott, és meg nem rántotta a róla lelógó terítő sarkát. Az egymásra fektetett lemezek lecsuszszantak a padlóra, mi sem természetesebb, mind *pazdorjává* törött. Sticker nagyon ideges lett, mert a lemezeket ő kérte kölcsön valakitől, és most ho-

gyan magyarázza meg az illetőnek, miért nem vigyázott rájuk jobban. Hol talál helyettük újakat? Én is nagyon sajnáltam őket. Akkor hallottam először a ma újra divatba jött *Drága kis hadnagyomat*, a *Kis Katót*, a *Jóska lelkesemet*, meg az *Egy nap a világot*, de főképpen azt, amelyik úgy kezdődött, hogy *Kívül a kaszárnyán, künn a kapunál*. Attól függetlenül, vagy még inkább azért is, mert a katonák néha kiforgatva a szövegét úgy dalolták, hogy „*az én gatyám alatt száz tetű lapul, vadászok is rájuk irgalmatlanul...*” Meg is tanultam, mint mindent, ami abban az időben elhangzott, az efféle szármarságoktól a káromkodáson át a trágárságokig, persze titokban.

Sírás kerülgetett, amikor Sticker bejelentette, befellegzett, mátlól vége, nincs több zenélés. Másokat is lehangolt a lemezekkel történt baleset: édesanyámat főleg, aki amiatt aggódott, hátha majd vele térítették meg a keletkezett kárt; Táborit, mert az andalító dalok hatására a *rakott porhelt* vállának dőlve nagyokat tudott szundítani; Méhit viszont leginkább az aggasztotta, hogy fog ő *eztán* Annuska után *suttyomba* kiosongatni a folyosóra, ahol olyan jól lehetett vele csókolózni. Édesanyám nem egyszer meg is jegyezte a nagynénjének, „*jó ténni, ha megtiltanná a leányának a sok flörtüllést, mer ne higgye, hogy ez a pesti fityúr maj(d) visszagyön írte*”, intett fejével a folyosó felé, mire Mariska néni így válaszolt: „*...de Juliskám, hiszen fiatalok*”. Anyám többet nem szólt, csak a fejét csóválgatta, hogy akkor sem tetszik neki a túlzásba vitt *udvarúgatás*.

Sticker valakiknél jól be lehetett vágódva, mert *Minő* orra előtt – nem kizárt, éppen az ő tudtával – Méhivel át-átruccantak Mórra borért. Nyilván nem maguknak, hanem a *föllebbvalójajiknak* fuvarozgatták át a *medvi* hídon, de azért nekik is jutott belőle bőven. Egy kishordót, amit én nagynak véltem, de nem lehetett az, mert a konyhai *télázsi* alsó polca alatt is elfért, ahová a beavatatlanok szeme elől elrejtették. A *firhang* mögül azonban kikandikált a borszívó *slág vége*, ami Mariska nénit arra csábította, hogy mikor a katonák gyakorlatra vonulnak ki, anyámmal lopva legalább egy üvegre valót *szíjjanak ki* a nővérének, Jusztinak, azaz a nagyanyámnak, aki már akkortájt is sokat betegeskedett. Persze, sehogy sem akart sikerülni a dézsmálás, mert nem ismerték a fizika azon törvényét, miszerint a folyadék nem folyik fölfelé, hacsak valami nyomást nem gyakorolnak rá. Igaz, ezt én se tudtam még, de láttam, hogyan csinálja Sticker. Én világosítottam fel Mariska nénit, hogy *a cső vígít hajcsa le egés a földig*. A sok *nyühölődés* következtében nagy tócsa keletkezett a konyhában, de azért félüvegnyit sikerült a hordóból *kiprésűnyi*. Utána Mariska néni panaszkodott, hogy megfájdult a feje, és egy kicsit szédül is, ezért csöppet kénytelen ledőlni a

priccsre. Mi pedig délután bementünk a faluba. A bort öcsém mély babakocsijába rejtettük el, abba, amit még én kaptam a keresztmamámtól, amikor megszülettem, de a közel hat évvel fiatalabb testvéremet is kiszolgáltatta. Később még sokáig a padláson porosodott, amíg tűzre nem került.

Azon a napon hosszú ideig maradtunk öreganyáméknál. Az asszonyok úgy belefeledkeztek a *pirityüllisbe* (locsi-fecsi beszédbe), hogy észre se vették, amikor ránk esteledett. Katica igen félt hazaengedni bennünket, szinte könyörgött anyámnak, maradjunk náluk éjjelre. Édesanyám egyrészt Mariska néniék miatt aggódott. Mit gondolnak majd, mi történhetett velünk, másrészt a fegyveres őrsemektől tartott, akik alkonyat után mindenkit igazoltattak. Hátha részegek és minden teketória nélkül ránk találnak löni, mint múltkor a Zombor kutyára. Mégis elindult velünk haza. Ám, amikor a náddal benőtt *Födveremhő* értünk, az út másik oldaláról, ahol egy *botlófákkal benőtt* rét lapult, a sötétből egy durva, rekedt hang dörrent ránk: „Állj, ki vagy!” Mielőtt anyám megszólalhatott volna, én nagy bátran előreléptem, és cérnavékony hangon sipítottam vissza: „*Cibil!*” Nem emlékszem, ki tanított meg rá, hogy ilyen helyzetekben miként kell viselkedni. Lényeg az, hogy tudtam. Azt is az agyamba véstem, kétféle ember lakik a falunkban, akinek *söttitédís utá(n) a zuccá(n) mászkányi* csak azzal a feltétellel szabad, ha ismerik a jelszót. Ők a katonák. A másik fajtahoz tartoznak a helyi lakosok, akik mi vagyunk. Ködben, sötétben, akár a szomszédból jövünk is haza, s ha megállíthatnak bennünket, vagy ránkkiáltják, állj ki vagy, csak annyit kell felelnünk, *cibil*. E szót bizony kicsit rosszul jegyeztem meg, de a mi *őrszemü(n)köt* így is meggyőzte. Miután megbizonyosodott róla, hogy nem vagyunk *kímék*, ismét csak annyit kurjantott: „*Tovább!*”

Ám csakhamar megszigorították a kijárási tilalmat, mert a faluban álmázó katonák közül öten megszöktek. A mieink azt beszéltek, Budapestre akarnak bejutni, mielőtt a várost bekerítenék az oroszok. (Utólag tudtam meg, hogy azt már rég bekerítették.) A lényeg az, hogy *Minő* Lajos néhányad magával a nyomukba eredt. Pár nap múlva az általa vezetett különítménynek mindannyiukat sikerült kézre kerítenie. Hogy a dezertőroket hol állították rögtönítélő bíróság elé, nem tudom, de annak tanúja voltam, amikor kivégezni vitték őket.

Én, ha csak tehettem, a faluban *cé(n)főregtem*, mindent megbámultam, amit csak lehetett. Nekem nagyon ízlett a komiszkenyér, meg a katonák *sajkájábú, kétvígű észcajggaa* – a katonáknak olyan evőeszközüik volt, amelynek egyik vége kanálban, a másik villában végződött – *kanalaznyi a babgulást*, amit Katica cserélt ki velük száraz *elemőzsira*, direkt a család

gyerekeinek kedvéért, mert majd kinéztük a katonák szájából, még a híg *röggeli zupájukot* is. Egy délután *marmaládét faszútak* Szőke Dezziék udvarán. Egy, a sarkáról leemelt ólajtón *szuptírozták* (porciózták) szét, amilyen a levágott hizódisznót szokták *pörzsüllis* után *főtrancsírozni*. Addig bámultam messziről a libasorban álló katonákat, amíg le nem késtem Katica újabb csereakcióját. Mire *öregannyáékho* értem, nekem már, mint mesében a kisujjnak, semmi sem jutott. Nagyon sajnáltam, hogy hoppon maradtam, de eszembe ötlött, hogy az üresen álló Grünwald-ház melletti *placco(n)* egy kétujjnyi szeletet láttam a földre pottyanva. Visszaloholtam érte. Ott volt. *Eesomfordátom* mellette egyszer-kétszer, mert mindjárt szégyelltem volna lehajolni érte, meg azt is *röstellöttem vóna*, ha valaki meglátja, mit teszek, de végül mégiscsak legyőzött a kíváncsiság. Addig még olyan rózsaszínű, *kocsonnyás lëkvárt* nem láttam, persze olyan kevert, *cserésznye-, epër-, himpër-*, azaz málnaízűt sem ettem, mint az a marmelád volt. Később már többször is *bótbú vëttet*, de az már nem volt az igazi.

Amikor a kivégzésre ítélt szökevényeket hozták vissza, akkor is a faluban kujtorogtam. A kocsmá előtt állt meg velük a ponyvás teherautó. Csikorgó hideg volt, a katonák nyilván a kivégző osztag tagjai, hogy fölmelegedjenek, vagy valami másért, bementek a kocsmába pálinkát inni. Mi, báméskodó gyerekek csak annyit láttunk, hogy mialatt ők bent ittak és cigarettáztak, a hátul felhajtott ponyva mögött mindkét oldalon egy-egy mogorva puskás katona gubbaszt. Hogy beljebb a sötétben kik és hányan vannak, nem lehetett kivenni. Ám még aznap este egy nagy bajszerű öreg árkással gyarapodott a hozzánk beszállásoltak száma. Ám mintha ő külön bánásmódot érdemelt volna, nem a *szómá(n)*, hanem azon a *sëzlonyon* kapott helyet, amelyen Mariska néni fiai szoktak hálni, amikor egymást váltva Győrből váratlanul be-betoppantak hozzánk. Az új katona nem járt gyakorlatozni, ott üldögélt naphosszat, szóltanul a *priccsë(n)*, néha ölébe vette öcsémet, *mëg-mëgrütyüütette* (lovagoltatta) a *tërdinn*, miközben azt sóhajtozta anyámnak, éppen annyi idősebb gyerekei vannak, mint az övéi, mármint öcsém és én, csak azok kislányok. Ki tudja, láthatja-e még őket. „*É(n) së tudom a zuram il-ë hal-ë, de nëm szabad annyira eecsüggennyi. Maj csak mëgsegítt bennü(n)köt a jóiste(n)*”, mondta édesanyám halkán, mintha csak magát vigasztalta volna. Én meg azt gondoltam, hogy lehetnének az öreg katonának gyerekei, ha egyszer *lëá(n)kái* vannak? *Iszë(n) a lëá(n)kák nëm gyerekëk. Lëá(n)ko a' csak lëá(n)ko, mink mëg a testvirëmmee gyerekëk vagyu(n)k, firfigyerëkëk*. Az újonnan *írkëzett homvid úr* – akit anyám kezdetben így szólított – ezt nem tudja? Amúgy is furcsa neve volt, Petrás.

Biztosan megmondta a *körösztnévit* is, de arra nem emlékszem. A mi falunkban *Pétrás* nevű család nem lakott soha. A katonák bácsizták őt, még édesanyám is, pedig egyidősek lehettek, olyan *harmichat* körüliek.

Egyszer, amikor *Pétrás* bácsinak el kellett mennie valahova, a katonák elmesélték, miért olyan búskomor. Ő is a szökevények közül való volt. Amikor kivégezni vitték őket, Bős felé indult el velük az autó. Messze a határban, *Kotliba* major irányába folyó kanális partján ásatták meg velük a sírjukat. Elsőként Pappnak kötötték be a szemét, aki a szökést kitervelte és megszervezte. (Későbbi olvasmányaimból tudtam meg, hogy a kivégzőosztagot legkevesebb négy személyből állították össze. Kettőnek közülük a fejre kellett céloznia, kettőnek pedig a szív tájékára.) Miután az ösztűz eldördült, Papp beletántorodott a gödörbe, de nem halt meg, hanem feltápáskodott, és azt kiabálta, élek, élek, kegyelem! Ilyen esetben valóban kegyelem járt, ám *Minő* Lajos ráordított a katonákra. Marhák! Ezért még lakolni fogtok! Előrántotta a pisztolyát, odarohant Papphoz, és közelről fejbe lőtte. Eszeveszett dühében nem hallotta, hogy a katonák versenyt lármázzák: „*Örmester úr, ne! Örmester úr, motorkerékpár jön...*” A motorbiciclis messziről *tellögetett* feléjük, s amikor odaért hozzájuk, egy összehajtogatott papírt nyújtott át Mészárosnak, aki el se olvasta, hogy mi áll benne, csak belepillantott, majd az elítéltekhez fordulva, pökhendin kijelentette: „*Minő mázlijuk van! Most az egyszer megúszták, de ne higgyék, hogy könnyen kicsúszhatnak a maromból. Disznó, hazaáruló banda!*”

Egy reggel arra ébredtem, hogy szokatlan csend vesz körül bennünket. Ketten voltunk a szobában öcsémmel. Elkezdtem fülelni, és észrevettem, hogy a konyhából halk *dudorázás hallik* be hozzánk. Kíváncsi voltam, ki énekelheti azt a lemezről sokat hallott dalt, amely úgy szólt, hogy „*Ne sírj utánam kedvesem, / várj reám türelmesen, / magyarnak nem való a könny, / »Méhi« István úgy is visszajön*”. Kiugrottam az ágyból, benyitottam a konyhába, láttam, hogy anyám, Mariska néni és Annuska az asztalon babot válogatnak. Annuska *rosszú tuggya*, mondtam, a *gramafo(n)ba nēm Mihit dalútak, hanēm* Nagy Istvánt. Senki sem szólt semmit, csak a babszemek csörögtek a tányérokban, akárcsak télen a jégre szórt apró kavics. Kint már fényes reggel volt. Korán érkezett meg a tavasz.

23. rész

A VÉG KEZDETE

Miután Stickerék elmentek, úgy tűnt, hogy egy szál katona sem maradt Nyáradon. Mindent birtokába vett a csönd. Annuska sokáig dalolgatta még, a *Ne sírj utánam kedvesem*t, ám Méhi Istvánt hiába várta vissza. Ami viszont a katonaságot illeti, történt még egy s más mifelénk.

Az idő tájt, amikor Pappékat Budapest közeléből visszahozta *Minő* Lajos, Szapon egy Eördeögh nevű katonatiszt grasszált. Úgy hírlett, a községi bírók házának első szobájába fészkelte be magát. Megvallom, azon kívül, hogy egy fiatal tanítónőnek tette a szépet, sok mindent nem tudok róla, de amit igen, az eléggé mélyen bevésődött az agyamba.

Végh Ferin kívül, aki Szapon született, és részben ott is nevelkedett az édesapjáéknál, még három unokatestvérem élt a faluban. Mindhárman *Örzsike* néném (Csicsay Alajosné) gyerekei voltak. A legidősebbet, *Katót* már említettem öcsém születésével kapcsolatban. Testvérei közül az idősebb fiút, *Pistát* mint leventét azzal a *tráncportta* (transzporttal) vitték el Németországba, amellyel Bartal Bandit is, hogy sorstársaikkal együtt valahol ott vessék be őket a Harmadik Birodalom védelméért vívott harcokba. Szerencsére nem került rájuk sor, mert a szerelvényüket, mint tudjuk, Dániába irányították. A dánok ekkor már minden német katonavonatot felrobbantottak, ám értesültek róla, hogy azon az egyen magyar fiatalok vannak, ezért beengedték az országba, ahol mindannyiukat fogságba ejtették, majd, mint hadifoglyokat, kiadták őket munkára a falvak parasztjaihoz. *Pista* kevés beszédű fiatalember volt, tizenkét évvel idősebb nálam, ami abban az időben nagy korkülönbségnek számított, ennek ellenére az én jelenlétemben is mesélt a fogságban szerzett élményeiről. Gyakorlatilag hadifogoly volt, de valójában olyan körülmények között élt, mintha egy hosszú, külföldi kiránduláson vett volna részt, akárcsak valamikor *Szērēnci* Nyáradon. Nekem a beszámolójából legjobban az tetszett, hogy ott a tejet, amit a termelők eladásra szántak, hatalmas fémkannákban kiraktak az utcák szélére, meg a tyúktojást is százszámra, kosarakban. A felvásárlók, akikkel napokon át személyesen nem is találkoztak, mindent felpakoltak a kocsijukra, az áruért járó pénzt pedig a kanna tetejére, jobb esetben valamelyik üres kosárba tették. A pénzhez a gazdáékon kívül senki sem nyúlt. Ilyen volt Dániában a szokás, 1945–46-ban. Meg persze az is csodálni való volt, hogy ott mindenütt villany égett, még a baromfiólakban is, amihez

Katica nevetve hozzáfűzte, „biztossa(n) azír, hogy a tyúkok lássonak óvasnyi”. Megjegyzem, Nyáradon 1954-ben vezették be a villanyt, de arról nem tudok, hogy valaki akár az istállójába, vagy pláne az ólakba is bevezettette volna. Ott továbbra is *petlórjomlámpávu*, úgynevezett *viharlámpássú* világítottak, ha kellett.

Pista egy év múlva *hazakeverődött*, és egy ideig ő dolgozott nagyanyámék bósi, nyáradi és a szapi határban lévő földjein, valamint gondozta a szarvasmarhákat. *Laci*, a harmadik testvér, aki Végh Ferinél egy évvel volt idősebb, épphogy csak megúsza a háborút. Mindketten kamaszok voltak, amikor Eördeögh százados a legnagyobb „hőstettét” véghezvitte. Valószínűleg zászlóaljparancsnok volt. Történt egy alkalommal, minden jel szerint a fegyelem fellazulása és a nyilas érában elhatalmasodott zűrzavar miatt, hogy két fiatal „honvéd” egyesek szerint lemaradt, mások azt beszélték, *eeekóborogott* az alakulatától. Viszont végül is mindketten visszatértek. Ám, amit főbenjáró bűnként róttak fel nekik, valahol elhagyták a fegyverüket. A nálunk elszállásolt katonák véleménye szerint ezt csak rájuk fogták. Mindenesetre a szökés kapóra jött Eördeöghnek. A *děžentérékét* (a dezertőr szót nálunk inkább randalírozókra alkalmazták) nyomban becsukatta a bírók disznóóljába. Laci később azt mesélte, ő és a barátai szalonnát megkenyeret dobáltak be nekik. Mái éérthetetlen számomra, ezt hogyan teheték meg. Nem állítottak volna fegyveres öröket az ól elé? Ha mégis, akkor miként juthattak közelükbe a helyi kamaszok? Ma ez már lényegtelen. A tény azonban az, hogy a két szerencsétlen fiatal (18 és 20 évesek voltak), másnap nyilvánosan felakasztották. Mindkét községben, Nyáradon és Szapon is kidobolták, hogy ekkor és ekkor, a szapi Kovács-tó előtti téren katonaszökevények nyilvános kivégzésére kerül sor, melyen a lakosság megjelenése kötelező. Édesanyám ekkor nekem szigorúan megtiltotta, hogy átmerészkedjek Szapra. Végh Feri viszont részletesen beszámolt róla, hogyan zajlott le az eset. Elmondta, hogy a két halálra ítélt úgy viselkedett, mintha nem fogták volna fel, mi fog történni velük. Mindkettőjüknek egy táblát akasztottak a nyakába, melyeken a következő szöveg állt: „*Hazaáruló lettem, kötelet érdemeltem.*” Sőt unokabátyám azt is eljátszotta előttem, hogy a telefonpóznákra felhúzottaknak miként lógott ki a nyelvük. Így, mutatta, mire én, „*Feri ně csinádd! Hallod? Ně csinádd, no!*”, csimpaszkodtam a karjába. Feri, amikor már komoly helytörténeti munkákat írt, többször is említette, ki fogja nyomozni, honnan származhatott a két legény, meg hogy Szap temetőjében hová temették el őket. Viszont a 2001-ben megjelent *Nemesek faluja: Szap* című monográfiájában egy szót sem ejt róluk.

Vajon miért? Sajnos már senki sem tudhatja meg. Azonban, hogy Feri nem felejtette el őket, kétség nem férhet hozzá. Mindazonáltal édesanyám ekkor kötötte lelkemre – először, ha majd katonának visznek el bennünket, bármilyen kegyetlen lesz is hozzánk a sors, soha ne szökjünk meg. Évek múlva azt is hozzátette, őt ne kárhoztassuk amiatt, hogy a világra hozott bennünket. Anyámnak a világról, s benne az emberi gonoszságról csodálatra méltó meglátásai voltak, melyek sorát minden bizonnyal a háború indította el a lelkében.

Ebből az időből sok apró epizód bukkan fel az emlékezetemben. Egyik délután, egy magasrangú katonatiszt jött be az udvarunkba feleségével. Biciklin érkeztek, Patas felől. Hogy mikor pontosan, nem tudom, csak arra emlékszem, meleg volt már. Abban az évben korán kitavaszkodott. Az összes katona elvonult, az utolsó alakulat viszont nagy ünnepséget rendezett a templom előtt. Visszagondolva, ez biztosan március 15-én történhetett, amire abból következtetek, hogy a templom előtti téren valakik nedves homokból kis hármashalmot építettek, és kettős keresztet tűztek a középsőre. Ekkor láttam életemben *először hármoshalmot kettős köröszttee*. Sokáig nem tudtam, mit jelent. Mindenki ünneplőben volt, a katonák mellén piros-fehér-zöld *szallagcsukor díszélgett*. Évtizedek múlva tudtam meg azt is, hogy annak *kokárdo* a neve. Valaki a templomajtóban heves gesztikulálás közepette szónokolt, utána egy *ripacsos kípű* fiatal katona, fennhangon elszavalta a *Talpra magyart*, miközben a karját mindvégig, feszesen kinyújtva tartotta, és a verset *Kitartás!* kiáltással fejezte be. Hogy ezek után jött-e be hozzánk az előbb említett házaspár vagy utána, nem emlékszem pontosan. Arra viszont tisztán, hogy édesanyám, meglepődve a szobába *i(n)vitáto be üköt, és nyárodiaassa(n)* azt mondta: „*Tessik helet foglaanyi minálu(n)!*” A hölgy, mint valami titkolni valót, úgy súgta anyámnak: „*Ugye van árnyékszéjkük?*” Mire anyám kissé zavartan azt felelte: „*Hogy ne vóna kírēm, hátú a zudvar sarkábo a rözserakás mellett teccik mēgtalányi.*” Az is anyám intelligenciájára vall, hogy nem a *ganédombot* jelölte meg tájékozódási pontként. Hanglejtése ma is a fülemben cseng, amiből azt éreztem ki, minek néz ez az *úriasszo(ny) bennüinköt?* Pláne azzal árulta el az érzelmét, hogy soha azelőtt, sem később a finomkodó *kírēmet* nem szötte bele a mondataiba. Aztán hallom, ahogy bocsánatkérően exkuzálja magát, „*Sajnálom, hogy orosz tējá(n)k [valódi teánk] nincse(n), de ha nēm rösteenik eefogannyi, szivesse(n) főzník nēkik hársfa tēját*”. A vendégek egymásra tekintettek, a férfi bólintott, és azt válaszolta, köszönik szépen, az nagyon jó lesz. Édesanyám elővette a konyhai kredencből (nem tudom, mikor tett rá szert) azt

a teáskészletet, amit még nászajándékba kaptak valamelyik rokontól, meg azt az ódivatú, metszettüveg cukortartót, amelyet ma is *gyö(n)györgetett* (félteve őrzött) kincsként tartogatunk a konyhánk edényes polcán. Miután váratlan vendégeink, *úriassa(n) eegortyúták* a csésze teát, elköszöntek tőlünk, a férfi tisztelettel meghajtotta fejét az asszonyok előtt, kissé nehézkesen felültek a kerékpárjaikra, ám alighogy elindultak, édesanyám ijedten felkiáltott: „*Szent Iste(n), valaméllikük itt hatta a szemüvegjit. – Az alezredes úr*”, mondta Mariska néni, aki szerint ez volt a férfi rangja. „*Szalaggy utánuk vele kisfijam, háho még utóíred üköt*”, biztatótt anyám, s én lélekszakadva rohantam a *biciglisék utá(n)*. Amikor sikerült elérnem őket, s átadnom az aranykeretes szemüveget, a tiszt a feleségéhez fordulva azt mondta: „*Látod szivecském, ezek a parasztok az igazi, derék, magyar emberek.*” Amikor közöltem otthon, hogy mit mondott a *alezredés úr*, anyám megvető eréllyel azt felelte rá, „*mink nēm vagy(u)n k sēmmi féle parasztok, mink földművesék vagyunk. Ennyit má igazá(n) tu(d)hattna egy ilye(n) magosrangú úr*”.

Nagy csönd lepte el a falunkat. Aztán egy éjjel, úgy hajnaltájban, valaki *mégkocogtatta* az ablaküveget, mire anyám hirtelen felült az ágyban, és ijedten kiszólt, „*Kija? – É(n) vagyok, Miska*”, válaszolt halkán apánk. Anyánk kinyitotta a kulcsra zárt külső konyhaajtót, aztán rémülten kiszaladt a száján: „*Szent Iste(n), megszókté? – Nēm, hanēm hazaküttek*”, hangzott a válasz. „*Puskástú? – Majd eemondom, csak eresszé be.*” S ezzel befejezték a beszélgetést, illetve bent, más témáról folytatták, halkabban, hogy minket ne zavarjanak. Apám már azelőtt is megjelent egyszer késő este az ajtónk előtt, de akkor többedmagával jött. Négyen, öten lehettek, mindüknek a vállán puská lógott, meg kenyérzsák. Sovány arcukat egyformán nagy szőr nőtte be, s egyikük a félhomályból, nekem szánva a szót, arra biztatótt: „*No talád ee méllikü(n) k a zidésapád!*” Én tétovázás nélkül rámutattam arra, amelyik leghátul állt, és azt mondtam, *ú*. A katonák hangosan felnevettek. Akkor már hónapok óta, ha nem éppen esztendeje, nem láttam apámat. Amikor viszont egyedül érkezett – ezt jóval később tudtam meg tőle, amit még öreg korában is többször elmesélt –, Dunaszerdahelyről küldte őt haza a katonakórház parancsnoka, valamilyen *Tíbor* bácsi. Teljes nevét is szokta emlegetni, meg azt is, hogy az illető idősebb férfi volt, civilben orvos, és egyetemi tanár Pesten, de ami engem megragadott, hogy a betegeivel nem főhadnagy úrnak szólítottatta magát, hanem úgy, ahogy az imént leírtam hosszú í-vel, *Tíbor* bácsinak. Beszédéből később arra is rájöttem, amikor a kis csoport bekopogott hozzánk, mindegyikük beteg volt, és a harci alaku-

latuktól a dunaszerdahelyi kórházba irányították át őket. De miért fegyveresen? Hiszen ha betegek voltak, le is szerelhették volna őket. Csakhogy a harctéren két lehetősége van a katonának; vagy harcol, ameddig bír, azaz meghal, vagy fogságba esik. Apám és társai kivételesen egy harmadik lehetőséget kaptak.

Édesapám a fronton többször is rosszul lett, azaz harcképtelenné vált, az orvos gyomorfekélyre gyanakodott, ezért vezényelték át Dunaszerdahelyre, egyrészt gyógykezelésre, de ugyanakkor, sőt inkább, a kórház őrzésére. Arról sosem tett említést, hogyan kezelték őt *Szërdehelë(n)*, csak azt mondta el, hogy miként került haza. A kórház parancsnoka igazán megérdemelte volna, hogy a teljes nevét lejegyezzem, mert olyasmi, amit ő tett, nagy ritkán fordulhatott elő a magyar hadtörténetben. Mielőtt a rábízott kórházat a közeledő front elől evakuálták, a csilizközietek kihallgatásra rendelte magához, és egyenként visszavezényelte őket a szülőfalujuk védelmére. Apám nyílt parancsa két hétre szólt. A nagy kapkodás közepette az orvos-főhadnagy arra is gondolt, hogy az általa „visszaparancsoltak” ne nappal induljanak el a 20-25 kilométeres útra, hanem késő este, s még arra is figyelmeztette őket, hogy ne az országúton, hanem a mezei utakon menjenek, mert az oroszok nem a főútvonalakon érkeznek, menetelnek. Azokon a német és a magyar *seregék* vonulnak vissza. Épp csak azt nem rágta a szájukba, hogy a magyar csapatok valamelyik túlbuzgó parancsnoka semmibe venné az ő intézkedését, és hozzácsaphatja őket a saját csapattestéhez. Feltételezte, ennyiből is értenek. Így lett édesapám két héten át Csiliznyárad község védelmére kivezényelt – egy mauserrel és tíz tölténnyel felszerelt – egyszemélyes harci alakulata. Hasonlóképpen azok is, akik közül édesapámat kellett felismernem, amikor a kórházba menve Nyáradot útba ejtették. A beszédük árulta el, hogy nem affélék lehetnek, mint Stickerék voltak, vagyis *messzirü* valók, *mer ippe(n) úgy beszítek, ahogya(n) mink*. Tíbor bácsi azonban nem adhatta parancsba a csilizközieteknek, ha aztán jönnek az oroszok, nehogy lőjjenek rájuk. Gondolta, csak lesz annyi eszük, hogy nem tesznek ilyet. Ennek ellenére mégis akadt *egy kis problema*. Csupán annyi, hogy a két hét hamar letelt, az oroszok pedig sehol. Ettől kezdve apám katonaszökevénynek számított, és mint olyanra, statárium vonatkozott. Visszagondolva az akkori napokra, édesapám nem volt valami óvatos, mert be-bejárt a faluba, és ő hozta a hírt, végre itt vannak az oroszok. Az országút felől nagy robaj hallatszott. Én beszaladtam a nagyanyámékhoz, szokásomhoz híven felkapaszkodtam a palánkra, és onnan néztem a Bős felé *trap-pulló*, szedett-vedett lovasfogatokat. A kocsiknak sem oldaluk, sem más

fontosabb tartozékuk nem volt, csak a *nyújtó*, ami az *eeső mēg a hátusó te(n)gűágyot* (tengelyágyat) összekötötte. Nálunk így szokták *lekopaszítottannyi a kocsikot, mēg a szekerekēt*, amikor télen rönkfát hordtak rajtuk az erdőről. Azonban minden kocsi nyújtója mellett egy-egy szál *forsni* (vastag pallódeszka) húzódott, amelyről két-három katona lógatta a lábát, hátukon karabéllyal. Ami első látásra feltűnt, az a szokatlan ruházatuk volt; a vastag, kigombolt *vatakabát*, azaz bufajka és fejükön hanyagul félrecsúszott, lógó fülű szőrmesapka (*usanka*). Bizonyára mondanom sem kell, hogy e ruhadarabok nevét azelőtt nem hallottuk, mert ilyesmit se a német, se a magyar katonák nem viseltek. Meleg tavaszi nap volt, mi, gyerekek ilyenkor már *mesztéllább szoktunk futkározni, de akkor husvíthétfő vót, nos a ünneplő ruháho valamilye(n) lábbelit illött főhúzni*.

A húsvéthétfő 1945-ben április 2-ra esett.

24. rész

A HÁBORÚ UTÁNI ELSŐ ESZTENDŐK
ÉS A MAGYAR NYELVŰ TANÍTÁS ÚJRAINDÍTÁSA

Beszéltem már arról, hogy ami a fegyveres összecsapásokat illeti, szerencsések voltunk, mert azok minket kikerültek. Talán azért, mert a visszavonulóknak nem volt hol és miben megvetniük a lábukat. Hadászati szempontból Csilizköz a 20. század közepére olyan sík tereppé vált, amelyen a régi, átkelhetetlen mocsarak, a vízszabályozás következtében kiszáradtak, semmi értelme sem lett volna harci állásokat rajta létrehozni. Mégis, mint leírtam, állomásoztak nálunk katonák, nemcsak árkászok, hanem tüzérek is, akik mint később kiderült – a gyerekek „nagy öröme” – rengeteg kézifegyvert, aknát és éles lövedéket hagytak hátra. Csupa magyar csapatok voltak. Édesanyám még a háború alatt nagyon rám parancsolt, hogy ha talállok bármilyen kedvesnek látszó holmit, nehogy felvegyem, mert az fel is robbanhat, és leszakíthatja a kezemfejét, vagy kiégetheti a *szémeimét*, és akkor vak leszek. A háború vége felé olyan rémhírek terjengtek, hogy az angolok és az amerikaiak repülőkről különféle gyerekjátékokat szórnak le, amelyek kézbe véve felrobbannak. Ezekkel akarják a gyerekeket megnyomorítani. Ilyesfélét ugyan nem láttam, de *lánno* (sztaniol) csíkokat csomókban szálldosni igen. Katonák szerint arra valók voltak, hogy megakadályozzák a hang terjedését. Ezt nem értettem. Valamelyik fiú aztán kisütötte, ez úgy van, ha telefondrótokra találnak pottyanni, akkor nem megy rajtuk végig a hang. Patasi út mellett nincsenek telefonvezetékek, akkor miért fölénk szórják – morfondíroztam –, miért nem a falu fölé, ahol az országút mentén sűrű drótszálak húzódnak a *telefo(n)sobrok* között. (Mi minden oszlopot kivétel nélkül *sobornak* neveztük, miszerint voltak kapusobrok, telefonsobrok, később villanyszobrok is. Ez utóbbiakat, mivel hosszabbak voltak, póznáknak is hívtunk.)

Úgy érzem, a póznákkal kapcsolatban megint egy kitérőt kell tennem, illetve egy jelentéktelennek tűnő epizódot vagyok kénytelen elmondani. Édesanyám gyerekkori emlékei közé tartozott, hogy nyáradi búcsúkor mindig megjelent a túlsó félről *Meszenyiné*, egy *terefentyűs* (terebélyes) *asszo(ny)ság a ri(n)gispüljivee*. Miközben szájtáti gyerekekkel a *ringlispilt* (körhintát) hajtatta, kezeit a *dërkáro* (csípőjére) *tíve*, *nagyha(n)go(n)* rázendített: „A *pozsonyi sürgö(ny)pózna jaj de magos*, / *tetejibe a porcolá(n) jaj de poros*. / *Rá va(n) csavarintva az a kutya derót*, / *akármilyen magos*

„leadi” a szót.” Második strófa: „Mögüzentem a babámnak még a minap, /
 nem szórom a derótra a csókjaimat, / inkább győhet az a pozsonyi gyorsvo-
 nat, / személyesen adom le a csókomat.”

A kövér Meszlényinét sohasem láttam, de el tudtam képzelni, milyen volt, pláne ha még az öblös hangját is kieresztette. Utólag egy apró észre-
 vételem is akad, mondhatnánk bagatell. A tájnyelveknek is voltak, itt-ott
 még ma is megvannak az íratlan szabályai, melyektől Meszlényiné mint
 „előadóművész”, bár ugyanazon a (táj)nyelven beszélt, mint a csilizköziek,
 mégsem minden (táj)szó kiejtése és ragja illett bele dalának a szövegébe.
 Ezért volt kénytelen azokon „finomítani”, például a *-nok-ra* végződőt
-nak-ra, az *-ot* végűeket, pedig *-at-ra* módosítani.

Nyelvi és képi világomban a pózna sem mindig volt azonos a telefon-
 póznával, vagyis a *szoborral*. Ugyanis, a *kristályos* rádiókhoz is póznák kel-
 lettek, bár azok csak egyszerű *lecek* (lécek) voltak, mint a *dióverő póznák*.
Öregannyáék udvarán is árválkodott két drótnélküli „pózna”. Azért *ácso-*
rogtak ott csupaszon, mert a háború alatt mindenfajta rádiót be kellett
szógátotnyi. Ám addig a póznák között kifeszített *szerűhadrót* (tetőfedő
 drót) *fogta föl* a zenét, *még a beszédüket, ammikét Pesten röptették szítt* a
 levegőbe, hogy *osztá(n)* a drótokon *fönnakadva*, a *rádijók kagylóiba kös-*
senek ki. Mindezt Víg Feri magyarázta el nekem. Azt viszont elfelejtettem
 megkérdezni tőle, miért olyan lazák a telefondrótok, holott a szerelők
 sokszor fölkapaszkodtak az oszlopok tetejére. *Igē(n)* szerettem *níznyi a*
telefo(n)szerellőket, akkiknek a bakancsajik orábú hatalmas szavrasbugár
aga(n)csok (kapaszkodó vasak, mint csápok) *átok* (álltak) ki, *ammikē(n)*
fő tultak másznai egészen a fehér porcelányokig. Ezek az ökölnyi porce-
 lánkupakok nagyon hasonlítottak a *kubli babákro* (tekebábokra), csak
 jóval kisebbek voltak. Amikor egy szerelő fölért hozzájuk, valamelyik hu-
 zalra rákapcsolta a nyakában lógó nagy ellenőrző *katulát* (dobozt), meg-
 forgatta rajta a *kurblit* (tekerőkart), és a kagylójába beleszólt: „*Haló, haló*
dugó...!” Nekem ez nagyon mulatságos volt. Láttam, hogy a másik *szobor*
tetejinn is áll egy szerelő, aki szintén hallózik. Amikor megjelentek a fa-
 luban, mindig azt hittem, az *összetörött porcelányokat gyöttek kicserényi*,
 de nem. Előfordult, hogy új drótokat húztak a nyolc-tíz meglévő közé, új
 karokat fűrtak fel a faoszlopokra, és új porcelánbábokat raktak a töröttek
 közé. Ám ezek csak pár napig maradtak épek, mert a *bő(n)gető gyerekek*
addig nem fértek a bőrükbe, amíg szítt nem lútták valamennyit. Olykor
 még az árokparton ökröket legeltető idősebb férfiak is *bő(n)getgettek*
 unalmukban.

A *bö(n)getís* valószínűleg sok ezer éves találmány volt, a parittyára hasonlító „lőfegyver”. (A parittyát nem tévesztendő össze a csúzlival, amit nálunk gumipuskának hívtak). A böngetéshez egy hajlékony nyelű, hosszú *ustor* kellett, aminek a végére ha diónagyságú kavicsot kötöttek, azt akár száz, de még több száz méterre is el lehetett hajítani. Ez ugyan nem nagy *kunc(t)* (kunszt) volt, hanem célba találni vele, az igen. A *zustort nihá(ny)szor megpördítettük* a fejünk fölött, s aztán egy *suvintássú* (suhintással) lecsaptuk, hogy a *kű eetalájjo a kiszeműtt* (kiszemelt) célpontot. Ez esetben a porcelánbábok valamelyikét. Hasonló „játék” volt ez, mint a *kublizás* (tekézés), csak jóval igényesebb, illetve bonyolultabb. *Amëllik csilizközi gyerek* nem tudott böngetni, azt a többiek semmibe vették. Nincs tudomásom róla, hogy e játéknak tekintett garázdaság miatt valakit is felelősségre vontak volna, bizonyára azért nem, mert a telefonhálózat ettől függetlenül zavartalanul működött. Csupán az oszlopok díszinek esztétikai látványán esett csorba. Hasonló mánia volt ez, mint manapság a falfirkálás.

Ustorra pattoga(t)nyi is tunnyi köllött. Legjobban megfelelt rá a karikás ostor, de erről majd később lesz szó. Azonban minden valamire való fiúnak *vót patta(n)tyújja*, a petárdához hasonló hangot keltő *robbantó* eszköze, egy nagy, *likas* kamrakulcs, *még a belépasszulló tonka* (tompá, levágott hegyű) *szög*, melyek madzagon lógtak. A kulcs nyele volt lyukas, azaz csőszerű, melybe gyufaszálakról lekapart (nem letört!) gyufafejeket tömtünk, beleillesztettük a szöget, majd a szerkezetet madzagjánál fogva, ütőszögével valamilyen kemény tárgyhoz, leginkább betonhoz, kapuoszlophoz csaptunk. Az effajta durroztatás karácsony és újév tájékán dívott. A fiúknak volt *krumpi-* meg *bodzapuskájuk* is, melyekkel iskolában tanítás előtt és óraközi szünetekben volt szokás a *léá(n)kák hátáro lövődöznyi*. A krumplipuskához libatollcsévé és belepasszoló, ceruza nagyságú botocska kellett, meg persze krumplikarikák. A bodzapuskához viszont vastagabb bodzaszár és faragott töltőbot, töltetnek pedig *csöpű* (csepű, azaz kenderkóc), amit hosszasan rágtunk, hogy a szájunkban megpuhítva, nyállal jól összekeveredjen. Sosem hallottunk róla, hogy a hajdani lőfegyverek folytatása is így készült.

A háború vége után meghozta a „valódi örömet”, az igazi robbantgatások megannyi változatának a lehetőségét. A kamaszfiúk hamar rájöttek, hogyan lehet „*vigyázvo*”, *ovatossa(n) szítszënnnyi* a hátrahagyott *ágyúgolyókot* (éles töltényeket). Legtöbbet *Balonyi földönn*, a *Zsemle-majorraa* szembeni dülőben találtak, ahonnan rengeteg „*boforchüvely*” került a faluba. Édesapám is egy ideig ilyen „réztartályban” tárolta a *kocsikenyőcsöt*. Mi minden nagyobb ágyúról azt hittük, *boforc* (bofors, légvédelmi ágyú),

de szerencsére, én egyet sem láttam. Viszont hatalmas töltényhüvelyeket igen. Belőlük a mag kibillentésének nagy *makërja* (macher), a tőlem jóval idősebb *Sebő Pisti* volt. Amikor *boforchüvelyëkír* ment a barátaival (rájuk nem emlékszem, kik voltak), *minkët, töszlökököt* sosem engedtek magukhoz csatlakozni. Azonban hüvelyből a „kapszlit” (gyutacsot) *kiütnyi* láthattuk, hogyan *köll*. Ezt a *marhacsorda delellő* (déli itató) kútja mellett gyakorolták, amikor az állatokat még Kisán legeltették a pásztorok. Pisti (később már Pista) az egyik hüvelyt a földre fektette, rálépett, aztán a másíknak a *karimájjavú* (peremével) ráütött a *kapsznira*, ami *eesütt*. Alig szólt nagyobb, mint a gyufafejekkel megtömött *patta(n)tyú*. Hanem aztán kitaláltak a fiúk egy olyan robbantó módszert, aminek a hangja vetekedett az ágyúéval. A rézhüvelyt telerakták szálas, fekete puskaporral, fölé *acsós* puskaport tettek, vagyis mindent visszaraktak bele, amit eredetileg kiszedtek belőle, csak fordított sorrendben, kivéve a gyutacsot és a magot. Az így felépített robbanószert fölül letapasztották sárral, beleállították a kanálisba úgy, hogy a hüvely feléig érjen a víz. Fölülről beleszúrtak egy szálas puskaport, ami gyújtózsínórként szolgált, meggyújtották és elszaladtak. A kanális homoktöltése mögül mint fedezékből lestük, mi fog történni. Amikor a tűz elérte a töltetet, óriásit robbant. Néha előfordult, hogy a szerkezet csütörtököt mondott. Ilyenkor Pista várt egy darabig, visszacsompolgott a tákolmányhoz, szétszedte, és megállapította, hogy túl nedves rajta a sár, vagyis a tömítés, azír nëm *robba(n)t fõ*. Újra összerakta az egészet, amit végül sikerült felrobbantania.

Jól ismertük a kétféle puskaport. Az egyik ősrégi, kínai találmány volt, amelyből egy maréknyit, puha textilzacskóba csomagolva, közvetlenül a kapszli fölé helyeztek el a hüvely *legajjá(n)*. Nem volt valami érdekes, *legfõllebb keskë(ny útakot lehetëtt belõlle hi(n)tennyi, olyanokot, ammikënn a ha(n)gyálok* (hangyák) szoktak *vonúnyi*. Ha meggyújtottuk, a tűz végigfutott rajtuk, ellobbant, aztán semmi. Hanem a másik, a csöszérű, szálas, feketelőport, mely a mai, hosszú, csótésztára hasonlított, azt miután a végén meggyújtottuk, úgy sziszegett, mint a kígyó, s ha ráléptünk, hirtelen elszállt, akár egy rovar. Lakott a faluban egy *dédó* (kelekótya) *legí(ny)*, aki a kéményükön át röppentgette ki a puskaporszálakat, miközben egyszer sikerült felgyújtania a házuk nádfedelét. Közel volt a tűzoltószertár, gyorsan előrángatták a fecskendőt, és hamar el is oltották a tüzet. Mi sem természetesebb, Jóska, az elkövető vezényelte a „műveletet”. Egyszer csak elkurjantotta: „*Föcskendő ájj! Úsnak a sentëk a falo(n)!*” Akik ismerték őt a régiek közül, beszédhibájáról könnyen rájöhetnek, ki volt az illető. Ám amin már nem

lehet utólag sem nevetni, a robbanószerekkel való játszadozás egyik tragikus következménye. 1945. október 31-én hét falu lakóit egy végzetes esemény döbbsentette meg.

Minden év szeptember 29-én, Szent Mihály napján, a falu pásztorainak letelt a szerződése. Ha még nem köszöntöttek be az őszi fagyok, és a határban még maradt a fűnek némi tápértéke, gyerekek dolga volt legeltetni a szarvasmarhákat a réteken. Ez mindig jó alkalmat kínált a csoportos játékokra. A betakarítás már véget ért, az elcsámborgó jószágnak nem volt már miben kárt tennie, csak arra kellett ügyelni, hogy gabonacsíra kedvéért messzire ne barangoljon el. Szapon hét fiú beszélt össze, hogy *dilutá(n) együtt hajtannak ki*. Vesztükre ők is robbanószereket találtak, köztük egy időzítésre is alkalmasat. Addig babrálgatták, amíg nem kezdett el ketyegni. Óra van benne, örvendeztek, és elhatározták, hogy kiszerezik. Közben észrevették, hogy az állatok már messze legelnek, ezért a legkisebbet küldték értük, *téríccse még üköt*. A fiú gyorsan elszaladt, hogy mielőbb visszaérhessen, mert ő is szeretne volna látni azt a titokzatos órát. Csakhogy rövid távolléte alatt az a *kécségtető* (ígéretes) valami, órastul együtt felrobbant. Öt gyereket tépett darabokra. Valamennyien 9-10 évesek voltak. Név szerint: *Bartalos Árpi*, öccse *Rezső*, *Koller Pisti*, *Köplinger Lajcsi* és *Varga Bélus*. Aki tele repeszekkel, életveszélyesen megsebesült, ám ennek ellenére sikerült őt megmenteni, a középső *Esztérgályos* fiú volt. Egyedül ő érte meg a felnőttkort. Keresztnevére sajnos nem emlékszem, illetve összetéveszttem őt a bátyjával, aki évekig a Duna utcai Magyar Tantervű Alapiskola és Gimnázium gondnoka volt, Pozsonyban. A balesetet szenvedett fiú borbélynak tanult, de ő is, mint a három testvére, öröklött szívbetegségben halt meg, eléggé korán. Kedves, barátságos, szeretetre méltó fiatalok voltak az *Esztérgályos* testvérek. A marhákat őrző gyerekek közül egyetlen, aki a robbanást épségben túlélte, a velem egyidős *Bazsó Gabi* (Gábor) volt. Mint falusi munkákban szorgalmas fiút, édesapám példaképnek szokta elém állítani. Egyik parcellájuk a már említett *Balonyi földö(n)*, a földet és a kanális között húzódott, épp azon a tájon, ahol a katonák által hátrahagyott lövedékek felhalmozódtak, ám azokat a szóban forgó tragédia után mind eltakarítottak, mégis ott kellett *Gabinak* meghalnia. Egy reggel azzal ébresztett édesapám, hogy „*Bazsó Gabi má még he(n)gőrzényi, te még még mi(n)díg a ágybo lustákocc...*”

Nem tudom, apám aznap hová ment dolgozni, én az udvaron tettemvettem, mert minden napra, mint valami leckét, feladott valami elvégezni-valót. Dél körül járhatott az idő, amikor rémülten hazasietett a hírrel, hogy

22. kép. A nyáradi magyar tannyelvű alapiskola diákjai 1927-ben.
Középen Székely Gyula tanító

23. kép. Nyáradi diákok, 1935–1936

24. kép. A nyáradi magyar tannyelvű alapiskola diákjai 1940-es években

25. kép. Gabi öcsém első, fönt, balról a negyedik. A középső sorban balról a második Budiás Ida, aki a Magyar színházművészeti lexikon szerint 1962-től 1968-ig a Komáromi Magyar Területi Színház tagja. Németországba ment férjhez.

„Bazsó Gabit a határbo haava taláták, mer alá esött a hengernek”. Állítólag az ökrök, melyek fiatalok voltak, jószerével még tinók *valamitű megrébee(n)hettek, ekeeztek futnyi, a henger mēg kalimpát utánnuk. Rámájo verhette a csülküköt, ammitű mēg jobba(n) mēgiramottak.* A hengeren, ha azt akarták, hogy súlyosabb legyen és könnyebben *szítnyomja a hantokat, körösztü tettik a szekér állídszékáját* és ráültek. Én is ültem hengeren, de azt, hogy ráálljak úgy, hogy az egyik lábam elől, a másik meg hátul legyen a keretén, mint sokan megtették, apám szigorúan megtiltotta. Gabi valószínűleg így virtuskodott, s amikor előrebukott, a kiáltásától rettenhettek meg az állatok. Persze ez csak feltételezés volt, mert senki sem látta az esetet, de ez a gyanú tűnik a legvalószínűbbnek. Az állatok békésen *kíródzöttek* (kérődztek) a föld végén, a fiú meg a parcella közepén feküdt. Mindössze tizenkét évet élt. Balesete sokakat, legkevesebb két falu lakosságát rendítette meg. Távozása tavasszal történt, gyanítom, hogy nagyszombat délelőttjén. Ugyanis akkoriban a katolikusok évente két félnapos ünnepet tartottak; nagypéntek délelőttjét és nagyszombatnak inkább csak az estéjét, amikor feltámadási körmeneten vettek részt. Mi, a csilizköziek, Balonyon. Hogy akkor még alsó tagozatosok voltunk, ezt onnét tudom, hogy Csilizköz falvainak szlovák iskoláiban (1947-től 1950-ig csak ilyenek működhettek) a katolikus gyerekeknek Bolaček Fábián, balonyi plébános tanította a hittant, magyarul, akinek vesszőparipája volt, hogy a tanulókból énekkarokat, de inkább csak éneklő csoportokat szervezett, és minket, nyáradiakat szerepeltetett Szapon, Gabi temetésén. Rám egy szólómondatot osztott, melyet fennhangon kellett elénekelnem: „*Találkozunk majd a csillagok felett.*” Ám, ha az égiek által fölém rendelt *őrangyal* nem vigyáz rám éberem, előbb odaérhettem volna, mint Gabi. Ugyanis nem csupán a szapi gyerekek bukkantak döglöttnek vélt aknákra, gránátokra és egyéb életet kioltani képes (játék)szerekre, hanem mi, nyáradiak is.

Nagy Lajcsi – *csúfnevin*n Lucca, később Lujza, amit nem sértésként, csak a megkülönböztetés végett írok le – kezében is felrobbant egy *kukorica*-, azaz nyeles gránát, amitől szerencsére csak könnyebben sérült meg. Az én kalandom viszont a következőképpen zajlott le: Végh Feritől kaptam egy fapuskát, amit a faragója nem fejezett be. A hosszú tus fölé vájatot vágott, amibe valószínűleg csövet akarhatott illeszteni, vagy esetleg nyílpuskának szánta az egészet, de mintha meggondolta volna magát, nem fejezte be. Egyszer a Bartalos fiúk, Öcsi (Jenő) és Arél (Aurél), azt ajánlották, hogy a puskámat cseréljem ki velük egy kézigránátra. Szentül állították, többször

26. kép. Sebő Pólina első óvodája Csilizközben – Nyáradon, 1949-ben.
Jobb oldalon lánya, „Póli Manci” mint kisegítő óvónő

is *kitróbáták* (kipróbálták), *Alër* (legtöbbször hangátvetéssel mondtuk a nevét), *má fejszévee* (baltával) *is mēgütögette a gyutaccsát, de a' mēg sē mozdút.* Biztossan csak *játik kézigránát.* Van ilye(n) *gumibú* is. Meggyőződtek róla, hogy két részből áll, és megmutatták, *hu(n) lehet szítcsavarnyi.* Volt a Bartalos gyerekeknek egy másik, szebb játékszerük is, ami egy fegyver závarára hasonlított, de mégsem lehetett az, mert valami piros gyöngyfél csillogott benne, amilyen egyik závarban sincs – épp eleget láttunk belőlük, amikor a katonák a puskáikat tisztították –, amit hiába szerettek volna kiszedni belőle, sehogy sem sikerült. Lényeg az, hogy hármunknak három „igazi” fegyvere volt, a többi Patasi úti gyerek meg, ha háborúsdit játszottunk, csak *fadarabokat* tudott *ráfogni a elle(n)sígre.* Viszont rendelkezünk mi „harci járművekkel” is. Ugyanis minden fiúnak volt egy háború után született kistestvére, akit bele lehetett ültetni a babakocsijába, és kedvére száguldozhatott vele az utcán. Öcsém ekkor már nagyobbacska volt, közel hároméves, ő inkább szaladgálni szeretett volna velünk, ám arra meg még kicsi volt, hogy „sofőr” lehessen. Maradt hát neki Imre unokaöcsém kinőtt, sport-gyerekocsija. Hogy a miénk harciasabbnak *láccon* (látszódjék), mint a többieké, gyutacsánál fogva rákötöttem a fekete kézigránátot, ami madzagon lóbálózott ide-oda. Néha nagyokat koppant a kocs oldalán. Igen kedves volt nekem az a gránát, amit mindig magamnál hordtam. Akkor is

a nadrágom zsebét húzta, amikor *nyirakoznyi* mentem *Dókhelbe*, az öreg Fekete Bence *báttýáho*. *Ippe(n)* ott találkoztam *Víg Ferivee*, aki várakozás közben észrevette, hogy valami súlyos tárgy domborítja zsebemet. Megkérdezte, mi *va(n)* benne. „*Sěmmi*”, mondtam, de ő nem tágitott. „*Azonnaa adide*”, ripakodott rám. Nem szívesen engedelmeskedtem, de ímmel-ámmal *kí(ny)tele(n) vótam odannyi něki*. Ez vasárnap délelőtt történt, de délben már ott volt nálunk Feri, aki szörnyűlködve állt édesanyám elé: „*Juliska, tudod, hogy mi vót Lojzinak a zsebibe? Ěgy nímět kézigránát, amminek eevót akadva a gyutacsa, azír něm robbant fő. Eevittem Sebő Gyusziho [senki sem hívta őt, még idős korában sem Gyulának], akki a katonaékná tűzszērész vót. Szít tutta szerenyi, osztá(n) a tenyeribe ő(n)tötte belölle a trit.*” Édesanyámnak fogalma sem volt róla, mi az a „tri” – én is akkor néztem utána, amikor kémiát tanultam a nyitrai főiskolán – de azért a tenyerével megfenyegetett, hozzátéve: „*Minnyá eenáspá(n)gúllak te бүдös kutya!*” Ezzel az ügyet lezártak tekintette.

Csak mellékesen jegyzem meg, Feri lett közülünk az első, aki nyelvet váltott, helyesebben, tájnyelvünket cserélte fel irodalmi nyelvre, miután átkerült Győrbe tanulni. Ott alapított családot, és ott élte le a további életét. Ott helyezték őt felesége, Ilike mellé, örök nyugalomra is. Hetvennyolc évet élt. Úgy szerettem őt, mint édestestvéremet, akire mint egyik példaképemre felnéztem. Az ő polgári iskolás könyveiből szereztem első történelmi, csillagászati és egyéb alapismereteimet. Az sem kizárt, neki köszönhetem azt is, hogy nem robbantunk fel öcsémmel, meg néhányan a Patasi úti gyerekekkel együtt, akárcsak a szapiak. Minden esélyünk megvolt rá, éppen úgy, mint nekik. Pedig csak játszani akartunk, mint ők, avval, ami *ippe(n) a kezü(n)k ügyibe kerūt*. A Bartalos fiúkról, Jenőről és Aurélról pedig annyit, hogy született műszaki tehetségek voltak. Senkinek nem volt a faluban rádiója, ők viszont a padlásukon összebütyköltek – hogy honnan szerezték az alkatrészeket, és az alapismereteiket, nem tudom – egy kristályos szerkezetet, vagyis rádiót, egy törött kagylóval, ami működött.

Imént említettem, hogy három éven keresztül csak szlovák nyelvű tanítás folyhatott Csilizközben. Tudva levő, hogy a katolikus szertartások akkor még latin nyelvűek voltak, viszont a templomokban a hívek anyanyelvükön énekeltek. Csakhogy Balonyon Halász Ödön helyére Rudolf Marke személyében szlovák kántortanítót neveztek ki, aki jól beszélt magyarul, azonban minden misén, szőlóban, elénekelt egy szlovák éneket, ami így szólt: „*Príde Kristus, ach ide k nám...*” Majd szinte jajongva folytatta:

„*Príde, príde náš Spasiteľ...*” (Jön, jön Krisztus, a mi megváltónk.) Egyszer aztán Budai Sándor, a kajlabajszú öreg tűzoltó meglegelve Marke énekét, a templomból kijövet keserűen megjegyezte: „*Mëgverte Isten a világot, má a Jézus Krisztust is prígyëľre aggyák.*” (A háború utáni jegyrendszerben *prídel*-nek, azaz juttatásnak nevezték többek között a bakancsjegyeket.) Rudolf Marke a magyar iskolák megnyitása után, mivel az összes csilizközi faluban megszűntek a szlovák iskolák, Fűzespusztára (*Vrbinára*) helyezték, a visszatért morvák gyerekei tanítójának. Ez volt az egyetlen szlovák (eredetileg Liga-iskola) Csilizközben, amelyik 1962-ig működött. Közben Markét ki-nevezték a Nagymegyeri (*Čalovo*) járás iskolaügyi osztálya vezetőjévé. Mellesleg, ő pedig engem nevezett ki 1958-ban a fűzesi magyar iskola tanítójának. Lám, milyen kacskaringós úton jár a történelem!

Köztudott, hogy a második Csehszlovák Szocialista Köztársaságban egyéves „kísérlet” után, 1950-ben indult újra a magyar nyelvű tanítás. E szerint Csiliznyáradon, azaz *Topolovec* községben is. Mi, akkori iskolaköteles gyerekek, ekkor már három évig szlovák iskolában tanultunk. Egyszer csak észrevettük, hogy a kis iskola épületének zárt ajtaján, amelyben egy évig tanultunk, egy kézzel írt felhívást lobogtatott a szél. Rajta magyar nyelven az állt, hogy benne fog megnyílni a *kisdedóvó*. Ha jól emlékszem, ez 1949-ben lehetett. Ám közben az történt, hogy a nagy iskola udvarán megjelentek az óvodások, akiket Pólika néni terelgetett be az üresen maradt tanítói lakásba. Ez a törekeny kis asszonyka még a 30-as években, Sebő(k) Gábor feleségeként került a falunkba. Volt-e pedagógiai végzettsége, ma már aligha tudná valaki megmondani, de hogy tájékozott volt a szlovákiai magyarok lehetőségeiről, kétség nem férhet hozzá. Ő a meglévő szlovák iskola mellett nem „kísérleti” magyar osztály megnyitását szorgalmazta, hanem önálló magyar óvodáért kardoskodott, melynek 1949/50-es tanévben ő lett az igazgatója. Ismerve a két háború közötti magyar iskolahálózatot, kijelenthetem, hogy akkor 6 magyar óvoda működött a mai Szlovákia területén, éspedig: Komáromban, Jászón, Losoncon, Rozsnyón, Bátorkecsin és Párkányban. A második világháború után elsőként Nyáradnak, s minden bizonnyal egész Csilizköznek is, ez volt az első óvodája.

Itt jegyezném meg, hogy a nyáradi iskolai bizonyítványaimon a következő tanítók aláírásai szerepelnek: 1. osztály: *I. Mikloš* (Miklós Imre), 2. 3. osztály: *Jozef Michalka* (ő bánovcei szlovák fiatalember volt), 4-5. osztály: *Alžbeta Janková* (Jankóné Szakál Erzsébet) igazgató, *Margita Morvová* (Morva Margit) és Fitos Géza osztályfőnökök. Egyedül ő írta (írhatta alá (?) magyarul a nevét).

A csilizradványi „nyolcéves középiskola” igazgatói voltak: Fónod Zoltán (amikor e sorokat írom, még él.), Csomor Lajos és Fekete Mihály. Osztályfőnökeim: Varga Ferenc, Farkas Erzsébet (Lúkáné Farkas Erzsébet is él), Koter János (családja szerint helyesen Kotter, mert valaki más írta alá a nevét, hibásan). Akikre még tisztelettel és szeretettel emlékszem: Hencz Pál, Farkas Irén (később Döményné) és Fodor Gyula voltak.

25. rész

MIUTÁN BEKÖSZÖNTÖTT HOZZÁNK A BÉKE

Hogy hány nyáradi ember veszett oda a II. világháborúban, illetve kik lettek az áldozatai, azt már az előzőekben leírtam. Viszont nem tudom, hányan kerültek a szovjetek- és a nyugati szövetségeseik fogságába. Egyenként szál-lingóztak haza az emberek. Mihelyt megérkezett valaki, rögtön híre kelt a faluban. Édesapám öccsével, *Lajcsi* bátyámmal, úgy rémlik, előbb találkoztam, mint *Jolánko nénnye* (néni), a felesége és leánya, Ilonka. Orosz katonaruhában, vagyis pufajkában, vállán valami tarisznyafélével jött velem *szembe*, a *Földverem-parto(n)*, ott ahol később Sebő *Gyusziék* (nekem *Gyuszi bátyyáék*) építettek házat. Lajcsi bátyámmal mindjárt egymásra ismerünk, amit mai eszemmel ítélve, hosszú távolléte után, magam is szinte lehetetlennek tartok. Csakhogy a kép, azok a régi emlékképek, a tudatalattim mélyén, ha néha homályosan is, megőrződtek.

Édesanyám testvére, Feri bátyám viszont éjszaka érkezhett, mert emlékezetem szerint reggel volt, amikor Végh Feri lelkendezve kiszaladt hozzánk, hogy „*Feri bátyyo is ittho(n) van má, de lefeküött pihennyi, mer a zúto(n) igē(n) eefárott*”. Azt is mondta, hogy alacsonyabb, mint ő, amin én csodálkoztam, hiszen amikor utoljára láttam, nagyon magasnak tűnt. Amikor délután körülvettük őt a szobában, már ébren volt, de még ágyban feküdt. Megmutatta a lábait, hogy lássuk, mennyire meg vannak dagadva. Kétségtelen, hogy a volt foglyok közül többen is átestek különféle súlyos betegségeken, de hogy a fogságban a nyáradiak közül nem halt meg senki sem, az szinte isteni csoda.

Később több szovjetunióbeli hadifogolytól érdeklődtem kinti sorsuk felől, nagyvonalakban mindegyiké egyforma volt. A lágerrek sok százezernyi fabarakkját, bennük az egy méretre szabott sok millió priccsel, mintha előre megtervezték volna, Kaukázustól, Kazachsztánon és Urálon át egészen Szibériáig. Meg az ellátásukat; ételmezésüket, ruházatukat, de még az orvosi felügyeletet is. A kosztjuk mindenütt ugyanaz volt: liszt-, pontosabban korpaleves, kása, fekete (teljes őrlésű lisztből sült) kenyér, néha egy-egy darab főtt hús, szárított vagy füstölt hal, megszabott mennyiségű olaj, só és cukor. Mindent grammra mértek. A zsír (olaj), a szénhidrát és a fehérje arányát szinte tudományos pontossággal számították ki, ami elegendő kellett legyen ahhoz, hogy egy átlag termetű ember tápanyag-, azaz kalóriaszükségletét fedezze, mi több, általa még munkára fogható is legyen. Azok szenvedtek

többet, akiknek a szervezete az átlagnál többet igényelt, s ráadásul még dohányoztak is. A dohányt, vagyis a mahorkát, szintén fejadagként kapták. Szerencsés volt, aki nem dohányzott, mert minden lágerben intenzív „cse-rekereskedelem” folyt. Ami leginkább hiányzott az embereknek, az a C-vitamin volt. E tekintetben azok jártak jobban, akik olyan területre kerültek, ahol bőven nőtt csalán, vagy erdős vidékre, ahol hozzájuthattak friss nyírfa és fenyőhajtásokhoz. A helyi lakosságtól lesték el, miként lehet e növényeket étkezésre felhasználni, illetve a *csóvá(ny)t* sóban eltenni télre. Nem tudom, Végh *Pista bátyó* pontosan hol raboskodott, ám az tény, hogy skorbutot kapott. Nem nevezte meg a kórt, csak annyit mondott, „kimozogtak a fogai”, és az orvos azt tanácsolta neki, hogy minél több *savanyó káposztát* egyen. „*Hogya(n) ha nem tudom eerágni*”, mondta. „*Nem baj, csak sokat forgassa a szájában, és csak utána nyelje le, meglátja, javulni fog az ínye.*” Hogy hol és melyik orvos *javallotta* neki e gyógymódot, nem tudom, de tán nem is lényeges, viszont a beszélgetésre határozottan emlékszem, mely Végh Istvánék kapuja előtt történt. Az emberek nem sokat meséltek a fogságban töltött éveikről. Csak itt-ott elejtett szavaikból álltak össze amolyan töredezett képek. Egyedül apósom, *Pathó Károly* tárta fel előttem részlete-sebben az ottani viszonyokat. Emlékeit a halála előtti esztendőben, 2005-ben rögzítettem, s *Mérföldkövek ködben* cím alatt jelent meg kötetben.

Bármily furcsán hangzik is, a hadifoglyok legnehezebben tudták a magányt elviselni, vagy inkább a családtól, rokonoktól, ismerősöktől való távollétet. Ehhez Feri bátyámnak egy anekdotába illő története fűződik. Hiába keresgélte a mintegy tízezer főt számláló novoszibirszki fogolytáborban, már amennyire a mozgástere ezt lehetővé tette, senki ismerőst nem talált. Minden táborban, ha munkára parancsolták ki a foglyokat, katonai alakzatokban kellett elhagyniuk a körletet, és hasonlóképpen vonultak vissza is. Végeredményben katonaként estek fogságba, természetes volt, hogy katonai fegyelmet várjanak el tőlük. Nagybátyám alakulata egyszer elsőnek ért vissza, ezért elhatározta, hogy az *oszolt* követően a kapun belül várja a többieket. Jöttek, jöttek a csapatok egymást követve szaporán, de köztük egyetlen ismerős arc sem bukkant fel. Egyszer csak látja, hogy a szapi Cseh familia egyik tagja lépdel előtte. Kitérő örömmel rákiáltott: „*Gyula!*” Mire a megszólított foghegyről, közömbösen mondta: „*Én a Dezső vagyok*”, s azzal masírozott tovább.

A hazatért foglyokat itthon merőben megváltozott politikai viszonyok várták, szerte a Kárpát-medencében. Többségük még az Osztrák–Magyar Monarchiában született, a Csehszlovák Köztársaságban jártak ki iskoláikat,

katonai kiképzést is ebben az államalakulatban kaptak, viszont a II. világ-háborúban a Magyar Királyság honvédeként kellett harcolniuk idegen föl-deken, s mint magyar katonák estek fogságba, ha éppen „hősi halált” nem haltak. Ám miután sikerült átvészelnük a kemény orosz teleket, 1945 ja-nuárjától fogva több alkalommal is közölték velük, hogy hamarosan haza-mehetnek, de voltak, akikre csak 3-4 év múlva került sor. Akikre előbb, jó néhányukat újabb meglepetések érték. Magyarországra érve a felvidékiek-nek tudomására hozták, hogy családjukat Csehszlovákiában kell keresniük, de az is elképzelhető, hogy már nem ott találják meg őket, ahol bevonulá-sukkor elszakították tőlük. Az új (gyerekkorukban ismert) államhatárt csak illegálisan léphették át, s ha ez sikerült, tudomásul kellett venniük, hogy már semmilyen állampolgárságuk sincs. Ugyanis az 1945. április 5-én Kas-sán kihirdetett csehszlovák kormányprogram az egész magyar és német ki-sebbséget háborús bűnössé nyilvánította, melynek értelmében megfosztotta őket állampolgári jogaiktól. Iskoláikat bezárták, az állami alkalmazottakat elbocsátották, azon keveseknek, akiknek nyugdíj járt (volna), azt megvon-ták tőlük. Ez egyébként köztudott, de lássuk, mi volt a helyzet Nyáradon!

27. kép. Az 1947-ben megnyílt csiliznyáradi szlovák alapiskola 44 tanulója, 1948/1949 (6–12 éves korosztály). Olyan tanulók is vannak a képen, akik megjárták a csehországi deportálást. Többségük tavasztól őszig mezítláb járt iskolába. Osztályfőnök: Jozef Michalka

Mi, gyerekek éltük világunkat. Ezt ne úgy értsük, hogy csupa csavargás töltötte ki a napjainkat. A falusi gyereket, mihelyt kinőtt a pelenkából, munkára fogták. Első dolog, amit meg kellett tanulnia, aprófát hordani a sparthelt elé, és anyja felügyelete alatt etetni a baromfit, legeltetni a libákat, négy-öt éves korától kezdve már egyedül is. Ahogy nőtt, úgy gyarapodtak a feladatai. Persze azért az állatok őrzése mellett játékra is jutott ideje elég. Egyszer, valószínűleg 45 őszén történhetett, öt-hat nagyobb gyerek társaságában *marhákot őrztem* a kisai kútnál, amikor két hintó robogott Bős felé az országúton. Lehettek tőlünk úgy két-három kilométerre. A közöttünk húzódó búzatáblákon vadliba csapatok legelészték, s mi hirtelen azt vettük észre, hogy fölöttünk golyók fütyülnek, meg a kút melletti beton vályukon is azok pattognak. *Sebő Imri*, édesanyám legfiatalabb *onokaöccse*, aki nálam három évvel volt idősebb, elkiáltotta, *hasaaj!* Mi enélkül is ösztönösen hasra vágódtunk, és elkezdtünk kúszva menedéket keresni. Ma sem értem a magyarázatát, miért tettük ezt, mert senki sem tanított rá bennünket. Pár évvel később, még egy ugyanilyen furcsa érzést éltem át. Néhány napon keresztül, nyugatról keletnek mélyrepülésben vadászgépek húztak át a libalegelő felett, messziről lehetett látni bennük a pilótát. Egye-

28. kép. Csiliznyáradi osztálykép, 1951.
Osztályfőnök: (a nagymegyeri) Morva Margit

dül voltam a falkámmal, tudtam, hogy semmi baj nem érhet, hiszen már régóta béke volt, mégis, amikor egy-egy repülő fölém ért, önkéntelenül földre vettem magam, és fejemet a kezemmel takartam el. Ez többször is megismétlődött. Hiába akartam, nem bírtam állva maradni. Közben libáim szintén, ahelyett, hogy futva menekültek volna, hozzám hasonlóan a földre lapultak.

Visszatérve a kisai esetre, mire elcsitult a lövöldözés, mi mindnyájan a *válluk* mögött *kuksútu(n)k*, onnan lestük, az oroszok hogyan szedik össze az általuk *lekaszabított* vadludakat. Arra azonban nem emlékszem pontosan, mikor került orosz helyőrség a *kanálizso(n) túlli legellőre*, oda, ahol évekkel előbb a helyi leventék gyakorlatoztak, később pedig a földműves-szövetkezet állattenyésztő telepe épült fel. Csak az villan gyakran elém, hogy négy egyenruhás – két férfi és két nő – lakott ott, földbe vájt bunkerben, amely belül deszkával volt kibélelve. Kissé odébb hasonlóan kiképzett konyhájuk is volt. Onnét tudom mindezt, hogy amikor elmentek, az üres építményeket mi, gyerekek vettük birtokunkba. Az orosz férfiakat csak messziről láttam, de a nők gyakran elmentek a házunk előtt, amikor a faluba tartottak. Meleg volt már, nem vattaruhát hordtak, hanem sima zubbonyt, szoknyát és fényes, barna csizmát. Minket úgy neveltek, hogy az idegeneknek is köszönni illett. Nem tudom, melyik pajtásomtól tanulhattam, de az orosz asszonyoknak, öcsém kezét fogva egyszer azt mondtam, „*drasztutyi*”, mire ők megálltak, felénk fordulva meghajoltak, és széles mosollyal, egyszerre, hasonló szóval válaszoltak, melyhez egy másikat is hozzátettek. Hogy mi lehetett az a berregésre hasonlító szó, csak sok évvel később fejtettem meg, amikor az iskolában orosz nyelvet is tanultam: *Zdravstvujtyë ribjája!* (Szervusztok, gyerekek!) Ez annyiban lehet érdekes, hogy a *zdravstvujtyë* volt az első „kulturált” idegen szó, amelyet, ha elferdítve is, tudatosan mondtam ki. Ugyanis káromkodni már tudtam más nyelven, németül, azt, hogy *hergót*, de fogalmam sem volt róla, mit jelent. Oroszul viszont később egy dalt tanultam meg, bár gőzöm sincs felőle, kitől. Így hangzott: „*Bárisnya, bárisnya kak tyëbë zvaty, kak tyëbë zvaty famílija...*”, de ez már annyira közismert, hogy fölösleges lenne leírni. Amikor édesanyám meghallotta, szigorúan megtiltotta, hogy még egyszer kimondjam.

Az oroszok amilyen észrevétlenül jöttek, olyan titokban mentek is el. Nem tudom, a bunkereiket kik bontották szét, csak arra emlékszem, a legelőnek az a része, ahol laktak, ismét sima lett, és *selëmfü* nőtte be, ami még a kecskének se ízlett. A finom gypeszőnyeg alá újra befészkeltek magukat az ürgek, mi pedig ürgeöntésből is nagy szakértelemre tettünk szert. Hogy

ez kegyetlen játék volt, nem vitás, de a falusi gyerekek így és ehhez hasonló módon ismerték meg a *szántófődek*, *legellők*, *rítek*, fák, *bukrok*, az erdő és a lakott területek zeg-zugának élővilágát. Tudtuk, hogy *mëllik* a káros, *mëllik* a hasznos *illőliny*, *mëllikët kő kímínyi* (kimélni) és *mëllikët pusztítt-annyi*. Mégse gondolja senki, hogy kiméletlen, barbár nemzedékek nőttek fel az akkori falvakban, mert egy sajátos etikai és esztétikai nevelés azért létezett. A túlszaporodott verebeken és az apró baromfira (is) vadászó ragadozókon, egereken, pockokon (nálunk ezek is egerek voltak) kívül minden mást, főleg az énekesmadarakat szigorúan védtük. A falu közelében, szinte minden madárfészekről tudtunk, de csak a legmeghittebb pajtásainknak árultuk el a hollétüket. Aztán együtt lestük meg, mikor kelnek ki a fiókák, és mikor repülnek ki a fészekből. Röviden, élveztük a hosszú, három esztendeig tartó kényszer-vakációt. Úgy hiszem, itt kell elmondanom, hogy sok élőlénynek csak a tájnyelvi nevét ismertük, amit most fölöslegesnek tartok leírni. Szinte mind szerepel Végh Feri Nyáradról írt monográfiájában. Az adatközlője pedig – ahogy a szabály megköveteli, feltűntette – én voltam.

Még javában dúlt a háború, amikor a Szlovák Nemzeti Tanács 1944/6. számú rendeletével bezáratta a német és a magyar iskolákat. Nyáradon csak 1947. szeptember elsején nyílt meg az iskola, melyben szlovák nyelven kellett volna tanulnunk, de szerencsére egy bősi fiatalember, Miklós Imre lett a tanítónk, aki egy évig magyarul tanított. Meggyőződésem szerint egyedi eset lehetett, hogy Dél-Szlovákia egyik kisközségének szlovák iskolájában magyarul folyt a tanítás. Imre bácsi, aki később, mint ifjú kollegát, a barátságába fogadott. Ezerkilencszázötvenben nyíltak meg újra a magyar iskolák, ettől kezdve Szapon ő lett a kis iskola igazgatója, s e tisztséget nyugdíjas koráig töltötte be.

Tán itt kell megjegyezmem, hogy Mária Terézia 1777-ben kiadott tanügyi rendelete, azaz a *Ratio Educationis óta* – amit fia, II. József 1806-ban kissé módosítva megerősített – jól bevált mintaként, Közép-Európa nemzeti államainak vezetői az iskolákat politikai céljaik megvalósítása érdekében eszköznek tekintik. Amellett, hogy a Ratióval bevezették az általános tankötelezettséget, és nagyon sok fontos nevelési-oktatási feladatot szabtak meg, s mint már idéztem, az iskoláktól, mindenek előtt „a *hasznos alattvalók*, a *szakképzett és udvarhű államtisztviselők nevelését*” várták el. Nem elgondolkodtató-e, hogy e fő nevelési cél a közel negyed évezred alatt mit sem változott?

26. rész

DÉL-SZLOVÁKIAI MAGYAROK SORSA 1945 UTÁN

Köztudott, hogy 1945. július 17. és augusztus 2. között zajlott le a potsdami „békekoferencia”, mely jóváhagyta az államhatárok visszaállítását, s azt is, hogy Csehszlovákiából, Lengyelországból, valamint Magyarországról a német lakosság millióit minden vagyonuktól megfosztva a romokban heverő Németországba telepítsék ki. Mint már említettem, a Kassai kormányprogram értelmében a cseh és szlovák politikusok a magyaroktól is így akartak megszabadulni, amit Potsdamban nem fogadtak el. Ennek ellenére éveken át követték egymást a magyarok elleni atrocitások. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Magyarországgal kötött békeszerződést Párizsban, 1947. február 10-én írta alá a magyar koalíciós kormány „békedelegációja” részéről Gyöngyösi János külügyminiszter. A pusztá véletlen folytán, mint kívülről, két magyar író, Cs. Szabó László és Illyés Gyula is jelen volt. Hogy miként zajlottak le az események, arról Illyés *Szemtanú* címen részletesen beszámolt.

Közben, 1946. február 27-én, Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter Budapesten aláírták a „lakosságcseréről” szóló egyezményt, melynek alapján (szlovák történészek adatai szerint) Magyarországról 71 787 önként jelentkező, valójában toborzott személy került át Csehszlovákiába, viszont 89 660 szlovákiai magyart kényszerrel telepítettek át ingóságokkal együtt Magyarországra, akiket az itt maradt ingatlanjaik fejében a magyarországi németek vagyonából kártalanítottak. Hogy hányan kaptak ún. fehér lapot, vagyis az áttelepítendőek listáján hány név szerepelt összesen, nincs adat. Édesapám nevére szóló kétnyelvű *Igazolványt* máig őrzöm, amelyen *Dr. Wagner Ferenc sk. magyar meghatalmazott* neve szerepel, alatta körbélyegző és a dátum: 1946. október 8. Azonban ránk nem került sor, mert mire Balonyra ért a műveletnek e mozzanata, 1958 decemberében, leállították. Ismét csak mellékesen írom le, az utolsók egyike volt az ebdi Góra István és fia, Ferenc (feleségem anyai nagyszülei és nagybátyja), akiket a Párkányi vasútállomásról vitt egy külön szerelvény Sopronba. Minden szállítható ingóságokkal – beleértve az állataikat (lovak, szarvasmarhák, baromfi) –, élelemmel, takarmánnyal, vetőmaggal, sőt még a termőföldekre szánt istállótrágyát is felpakolhatták. Sopronban teherautókra rakták át őket mindenestül, és a nyugati határ melletti Ágfalván, egy német özvegyasszony

portáját, földjeit „ajándékozta” nekik a magyar állam. Az asszonyt két kamaszlánnyával együtt *eins-zwei* átzsuppolták a szomszédban maradt németekhez. Ez az embertelenség plusz lelki teherként nehezedett nagyapáékra. Látna Góráéknak a katasztrofális helyzet keltette kétségbeesését, a soproni hivatalban azt mondták nekik, ha akarnak, saját költségükre visszamehetnek Szlovákiába. Tudták, hogy ez teljes képtelenség, hiszen a házukban már mások laktak, és pénzük sem volt. Viszont e kijelentés a helyi (német) lakosság közt azt a látszatot keltette, mintha az „idegenek” önként tolakodtak volna be közéjük.

Nyáradról csak egy ember kérte, hogy családjával együtt átköltözhessen a Dunán túlra, Zsitva János, állás nélkül maradt tanító.

Ezerkilencszáznegyvenöt október 1-jén kiadták Csehszlovákiában az „általános munkakötelezettségről és közmunkára foghatóságról” szóló ren-

29. kép. Nyáradi fiatalok
Csehországban,
a kitelepítés idején

deletet, amely alapján már decemberben megkezdődött a magyarok Cseh- és Morvaországba való deportálása. Mintegy 10 ezer férfit, mint rabokat, zárt tehervagonokban vittek el. A második hullámba, mely 1946 novemberétől 1947. február végéig, pontosan 90 napig tartott, már 3 nemzedékes családokat is besoroltak, ami 44 129 személyt érintett. Csilizköz falvai közül Balonyról, Csilizradványról, Csiliznyáradról és Szapról – 1947. február 22-én – 38 családot hurcoltak el, 159 felnőttet és 29 kiskorút, azaz gyereket, köztük csecsemőket is. Egy részüket Nagymegyeren, másokat Dunaszerdahelyen rakták fűtetlen marhavagonokba, és a kladnoi járásban fekvő Slaný településen rakták ki őket. Ott kínálták fel őket cselédnek, a kiebrudalt módos német parasztok vagyonába befészkelődött cseh és morva újjazdáknak, akik szinte semmit sem értettek a földműveléshez.

Február 21-én az érintett falvakat megszállta a katonaság. Estére kijárási tilalmat rendeltek el. A mi házunk előtt is fegyveres őrszem sétálgatott fel s alá, aki ha mozgást észlelt, nyomban odakiáltott: *Sztoj!* Engem nappal sem engedtek ki a szüleim, pedig nagyon kíváncsi voltam, mi történik. Nappal édesapám hordta haza a híreket, így tőle tudtuk meg, kiket vittek el. Előzőleg semmilyen értesítést sem kaptak, hogy mi vár rájuk. Egyszer, amikor már legény voltam, Lendvay *Pista bátyó*, apám katona kollégája közölte velem, hogy valakitől, aki a helyi „*děportálló bizottság*” tagja volt, megkérdezte, az ő nevük szerepel-e a listán, mire az illető azt felelte, nyugodtan aludhat, nem. Azt is hozzátette, nem szívesen mondaná meg, ki volt az illető. Erre én azt feleltem, nyugodtan megetheti, mert tudom. Ő az én apai nagybátyám, a megbecsült kovácsmester volt. (Ám róla már írtam.)

Akiket Nyáradról Csehországba száműztek, a következők voltak: özvegy Bábits Gáborné 8 gyerekével, közülük 3 kiskorú, a legkisebb páréves fiú, súlyos fogyatékos volt; Budai *Imrus* (Imre) feleségével és 3 kiskorú gyermekével; Csicsay Antal feleségével és 4 kiskorú gyermekével; *Barna* (Csicsay) Gábor feleségével és két felnőtt gyerekével; Csicsay Gyula, feleségével és három felnőtt gyerekével; *Tamás* (Csicsay) Imre feleségével, 5 gyerekével, közülük 1 kiskorú volt; Csicsay Sándor feleségével, 4 kiskorú gyerekével, mind a négy lány volt, a legnagyobb súlyos szívbeteg; Horváth Imre feleségével, 7 gyermekével, csak 1 munkaképes a 6 kiskorú közül, 1 még csecsemő volt; özvegy Illés Istvánné, 5 gyerekével, 1 még kiskorú volt; Lendvay István, feleségével és 1 kiskorú gyermekével; Patasy Gyula, feleségével és 3 kiskorú gyermekével; Sebő(k) János, feleségével és 5 gyerekével, kettő még kiskorú volt; Sebő(k) József feleségével és 4 felnőtt gyerekével.

A községi hivatal utólagosan összeállított névsorában, 3 Sándor vezetéknévű férfi is szerepel. Róluk semmit nem tudok, mert Nyáradon csak egy Sándor család élt, Sándor János kovácsmesteré, de őket nem deportálták. E névsorba olyanok is bekerültek, akik már itthon születtek, a család hazatérése után. Erre határozottan emlékszem. Mindazonáltal elgondolkodtató, hogy miért hurcoltak el gyerekeket és kisgyerekes anyákat is, ha a rendelet szerint a cseh-morva országrészben munkaerőre volt szükség. Hiszen a nyáradiaknak több mint egyharmada, ha a gyerekeket gondozó, anyákat is leszámítjuk, munkára alkalmatlan volt. Feltételezhető, hogy arra számítottak, akiket Csehországba visznek, majd ott is maradnak. Csakhogy a falumbeliek 1947–48-ban 4 fiatal kivételével, akik közben házaspárt találtak maguknak, mind hazajöttek. Háború után ez volt az első nagy migráció, ami a község lakosságát érte.

Nekem két pajtásom hiányzott nagyon, Csicsay Antal legnagyobb fia, Imre, akit alacsony termete miatt kis *Imreként* emlegettünk. Tőle hallottam először Slaný település nevét. Szülei ott olyan szánkót vettek neki, amilyent mi még soha sem láttunk. Felül finom lécekből állt, talpára pedig fémlemez volt szögelve. Rajta a *kanálizs töltísrű* háromszor olyan messzire lehetett csúszni, mint a miénkkel. Nem kellett irigyelnünk, mert Imre (öt kivételesen nem *Imrinek* hívtuk, mint a falu többi Imre nevű gyermekét) megengedte, hogy osztozzunk vele az örömben. Igényelte is, hogy aki csak ráfért a szánkójára, vele együtt ereszkedjék le a *bágër* rakta *fődkupacru*. A másik, akit nagyon vártam vissza, Illés *Bözsike* volt. Ő az édesanyjával és két bátyjával legkésőbb tértek vissza. Szülei eredetileg nem nyáradiak voltak, Komáromból vagy környékéről kerültek Nyáradra. Édesapja kőműves volt. *Fődveremmel* szemben épített szoba-konyhás házat, miáltal övék lett az első épület, amellyel Kisnyárad kezdődött. A családot sajnos több tragédia is érte. Az apa korán meghalt, Laci, a legidősebb fiú a háborúban esett el, a második, Feri, pedig az egyik gazdacsalád *szógájoként* *zsákúllás* közben *szakatt* meg. Egy rossz mozdulat következtében a rá nehezedő teher miatt eltörött a gerince. Mariska, az idősebbik lány haza se jött, mert míg Csehországban voltak, férjhez ment. Béla is ott talált munkát, hamarosan gyönyörű motorkerékpárt vett, amelyet, ha hazalátogatott vele, minden fiú megcsodálta a faluban. Később Bözsike is az idegenben talált férjet, miután itthon több csalódás érte. Szememben ő volt a falu egyik legszebb leánya.

Szinte minden deportált család valamelyik tagjához fűződik személyes élményem. Nem valószínű, hogy lett volna olyan ember, akit nem ismertem Nyáradon; ház, amelyikbe gyerekkoromban ne lettem volna bejáratos, már

csak azért is, mert egy időben újságkihordó voltam. Mi több, az igás állatokról is tudtam, melyik kié, akár még ma is, apró eltéréssel, fel tudnám sorolni, kik voltak a lovas, kik az ökrös és kik a tehenes gazdák. Sőt, nagyjából még arra is emlékszem, kinek melyik dűlőben voltak a földjei. Akkor még léteztek igazi faluközösségek, ami nem azt jelenti, hogy ne lettek volna az emberek között viták, ellentétek, sőt veszekedések, és életre szóló haragok, akárcsak a legtöbb nagycsaládban. A politika sem ma kezdte megosztani a lakosságot.

Ezerkilencszáznegyvenhat július 21-én Pozsonyban létrehozták a Központi Reszlovakizációs Bizottságot, s minden településen helyi bizottságokat alakítottak, az arra önként vállalkozó helyi magyarokból. Nyáradon e bizottság élén egy főntről kinevezett, *Ostrovský* nevű szlovák *komisszár* (komisszár) állt, akit rövid idő múlva egy őslakos váltott fel. Fölöttébb ostoba elgondolás szerint a szlovákiai magyarok eredetileg elmagyarosodott szlovákok voltak, mondván, lehetővé kell tenni, hogy visszatérjenek az „anyanemzetükhöz”. Édesanyám rokonságából senki sem vállalta e „lehetőséget”, édesapám testvérei viszont igen, kivéve Lajcsi bátyámat, aki még nem érkezett haza a fogságból. Apám viszont megmakacsolta magát. Annak ellenére, hogy a más nemzetiségűekkel szemben, mint említettem, toleráns, sőt segítőkész is volt, élete végéig azt vallotta: „*Se nemzetisége, se a vallása nem eladó...*” Nagypapám azonban, a tehetősebb gazdák közül egyedül, nyilván legidősebb fia, Pista nagybátyám rábeszélésére aláírta a nyilatkozatot, amiért aztán kíméletlenül kifigurázták. Egy éjjel valaki nagy plakátot tett a *děsčkapalá(n)gjáro*, melyen a következő gúnyvers volt olvasható: „*Hogyha meghalsz öreg tót, / koporsódon lesz egy fót, / a fejfádra az lesz írva, / Itt nyugszik egy öreg tót, / kinek fia magyar vót.*” Aki ezt „költötte”, többre érdemes östehetség lehetett. Én annyira találónak véltem az „alkotását”, bár egyúttal *röstellöttem* is, hiszen mégiscsak a nagypapámat bántották vele, hogy lám, máig sem felejtettem el. Kénytelen vagyok megvallani, kicsit (néha nagyon is) szégyelltem „nagypapát”. Mint említettem, amiatt sem tiszteltem őt igazán senki a faluban, hogy nagygazda létére részeges volt. Hogyan tisztelhettem volna én azok után, hogy édesapámat a szemünk láttára, ostorral verte meg. Mégis, amikor meghalt, apámat akkor láttam először sírni.

A hírek gyorsan terjedtek. A magyarok tudomást szereztek arról, hogy mi történt a csehországi németekkel 1945 első felében, vagyis a potsdami konferencia előtt, amit a szlovák történészek, két sokat sejtető szóval – „*divoký odsun*” (vad kitoloncolás) – próbálnak mindmáig elsumákolni. Tehát nem ok nélkül féltek attól, hogy egyik napról a másikra, minden Dél-Szlo-

vákiában élő magyart földönfutóvá tehet az államhatalom. Ezért történhetett meg, hogy a népességünknek mintegy fele reszlovakizált: 135 317 családfő adta írásos beleegyezését, hogy családját szlovák eredetűnek, vagyis elmagyarosítottnak tekintsék. E nemzetiségcseré 365 679 személyt érintett. Mindazonáltal amolyan kutyakomédiának, vagy miként a józanul gondolkodó értelmiségiek írták, abszurditásnak vették a dolgot. Ám ahogy a Beneš-dekrétumok mintegy hetven év elteltével is érvényesek, úgy ezt a képtelenséget is csupán 1954. április 8-án „ítélte el” Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Elnöksége, viszont, mint a politikai hatalom kizárólagos birtokosa, törvényjavaslatot nem tett a megszüntetésére, holott ez lett volna tőle elvárható. Így aztán maradt minden a régiiben. Illetve azáltal mégsem, hogy ma már mindenki olyan nemzetiségűnek vallja magát, amilyennek akarja. Persze, amíg a törvény ezt megengedi. Az 1990-es évek elejétől a személyi igazolványban sem tüntetik fel az állampolgárok nemzetiségét, viszont utólag is kérhetik a keresztnévük hivatalos beírását az anyakönyvbe, az anyanyelvükben használnak megfelelően. A nők pedig a vezetéknévük végéről elhagyhatják a szlovák helyesírás szerinti *-ová*-t. Más kérdés, hogy sokan nem élnek e törvényadta jogukkal, még azok sem, akik néha fennhangon, sőt zsinóros felöltőjükkel, látványosan is hirdetik, hogy ők az igazi magyarok. Lelkük rajta!

1948. február 25-e kiemelkedő dátum (volt) Csehszlovákia történelmében. Évtizedeken át februári győzelemként szerepelt a naptárakban, és ma is sokan úgy vélik, akkor történt az első rendszerváltás. A valóság az, hogy nem. A térség sorsa 1943-ban dőlt el, amikor Beneš december 12-én, Moszkvában 20 évre kötelezte el Csehszlovákiát a Szovjetuniónak. Jutalma lett, hogy 1946. június 19-én a parlament megválasztotta őt köztársasági elnöknek. Mondhatnánk azt is, hogy megerősítette a már előbb betöltött hivatalában, hiszen már a háború előtt és a londoni emigrációja alatt is ő volt apósának, T. G. Masaryknak az utóda. E nagy megtiszteltetés fejében Beneš két hét elteltével, július 2-án, kinevezte Klement Gottwaldot miniszterelnöknek. A következő év januárjában az új kormány, a „kétéves terv” bevezetésével elindította a tervgazdálkodást, melynek gazdasági alapja az államosítás lett. (A német és a magyar „árulók és kollaboránsok” vagyonát [földjeit] már 1945-ben elko-bozták.) Csupa ellentmondás, mert a „munkás-paraszt győzelmet”, illetve a „népi demokrácia” bevezetését az Alkotmányozó Nemzetgyűlés már 1948. május 9-én deklarálta. Ugyanekkor fogadták el az 50 alkalmazottnál kevesebb személyt foglalkoztató üzemek működésének és legtöbb 50 hektáron való magángazdálkodásnak az engedélyezését.

Nyáradon tudtommal senkinek sem volt ennyi megművelhető földterülete, mégis négy család, Miklós Gábor (volt községi bíró), Szakál Benedek, Sebő Benedek és Vida István vagyonát *eeko(n)fiskáták*, vagyis elkobozták. Már mindnyájan idős emberek voltak, a házukban ugyan meghagyták őket, de Szakálékkal kegyetlenül elbántak. A férjet és feleséget más-más táborba, kényszermunkára vittek el, ahonnan az asszony súlyos agyvérzéssel, féltetére bénán térhetett haza. Nyelvünkbe addig soha nem hallott idegen szó épült be, a *kulák*. Napokon belül minden módosabb gazda kulák lett, nemcsak minálunk, az egész Kárpát-medencében, akik a *szegínyék vírit szítták* (szívták). Az említett négy család vagyona alapozta meg az első típusú földműves-szövetkezetet, melynek tagjai kizárólag dók-heli szegény családok (addigi napszámosok, *szógák*, *cselédék*) lettek. Hozzájutottak ahhoz, amire régóta vágytak, földet kaptak, de korántsem úgy, ahogyan elképzelték.

27. rész

A FALU NÉPÉNEK HIERARCHIÁJA

A falvak társadalmi ranglétrájának legalján a nincstelenek álltak, legfelső fokán pedig a legmódosabb gazdák. Így alakult ez ki Csilizközben is. Mondom, kialakult, mert a szegény réteghez tartozó családok nem éppen az önhibájuk miatt sülyyedtek le, a gazdagok pedig elvétve, ha saját erejüknek, illetve eszüknek köszönhetően tollasodtak meg. Sok összetevője volt mind az egyiknek, mind a másiknak. Amikor a 19. századi nemesi famíliákat felsoroltam – emlékezzünk a nevekre! –, a 20. századi leszármazottaik már megtalálhatók voltak mind a koldusszegények, mind a jó-módban élők között.

Kimondottan nyárad *kúdú*sra négyre emlékszem. Első volt közülük a már említett, sunnyogó *Ecsem* Gyula (*Dobsi*), akinek már a nagyapja is, miután megvakult, koldulni járt. Gyuláról, mint már írtam, legendák keringtek. Már azzal is felhívta magára a figyelmet, hogy a magánhangzókat másokkal helyettesített, no meg az imádságai szövegét is alaposan kicifrázta. Például így: „*Meatyá(n) kevagy a mennyekbe, szentőtéssék meg a te neved – nem mész fére, ne morogj!* [ez a kutyának szólt, amelyik zavarta őt] –, *győjjő(n) ee a te országod, legye(n) meg a te akaragod –, a zór eszenit a gazdádnök!*” Közben botjával a kutya felé *tellentett* (intett), és mondta tovább a *zemáccságot*. Néha egy maga kreálta, igazán hozzá illőt is eldörmögött: „*Menden napra aggyanak egy karé kenyeret, hogy késértetbe ne esse(n) eszennek szent annyaa.*” Megjegyzem, másoknál is előfordult, hogy a *kísértés* szó helyett *kísértetet*, esetleg *kíséretet* mondtak, valahogy így: *ne vígy minket a kísértetbe, vagy kíséretbe*. Hogy ezek mekkora logikai bukfencek voltak, azzal senki sem törődött. Gyula „sundámbundámkodásai” viszont mindenkit megmosolyogtattak. Nekünk, gyerekeknek pláne jó szórakozás volt őt kíséretetni. Amikor nem voltunk munkával lekötve, bandástól szegődtünk a nyomába, s ha jókedve volt, biztatásunkra még malac nótákra is rázendített. Mindazonáltal Gyula politizálni is tudott a maga módján. A háború alatt aziránt érdeklődött az asszonyoktól, hogy „*nagy falu lehet-e Hetler [Hitler]? Van-e akkora me(nd) Bős? – Mír, te Gyula?*”, kérdezték tőle. „*Mer mendenki fél tőle.*” Még találóbbr puhatolózását akkor követte el, amikor a hadifoglyok hazatértek. Számontartotta, hogy Sebő Feri nagybátyám jónéhány évvel előbb kakastollas csendőr volt, s amikor lerongyolódva fát vágott a hátsó udvarukban, Gyula odasündörgött hozzá,

és titokzatosan megszólította: „*Fere bátyám* [A megkérdezettnek apja lehetett volna], *vessza gyön-e? – Kicsoda*”, kérdezte a néhai csendőr, mire Gyula: „*Az a’ – Kicsoda?*” Mire ő ismét, „*az a’ – Nyögd má ki vígre, ki az az, az a’!*” Erre Gyula még sejtelmesebben: „*Horte Meklós.*” Amikor Horthy 2013. szeptember 2-án újratemették Kenderesen, megjegyeztük öcsémmel: Hát „*vessza gyött*”. Igaz, nem fehér lovon, amilyenen parádézni szokott, hanem feketén. De utóvégre a Szent Mihály lova is egyfajta ló. *Bezo(ny)*, ilyen furcsa dolgokat művel néha a történelem.

Másik színfolt a nagyot halló *Pélé Kalu* volt (Polák Kálmán), aki régi muzsikussaládból származott, akárcsak Gyula. Talán ezért tudtak mindketten énekelni, súlyos beszédhibája ellenére a *csoszrogva cafrató Kalu* is. Karácsonykor ők kezdték a mendikálást. *Kalu* a Csorda pásztorok dallamára azt ismételte, hogy „*Tóda pátóok Jédus ittállója, tóda pátóok Jédus ittállója*”. Dobsinak pedig volt egy háibái (ősrégi) éneke, amit rajta kívül senki sem énekelt. Csak az első soraira emlékszem: „*Szá le harmat*

31. kép. Sebő Ferenc a „nyugdíj reményében” lett magyar csendőr (1939–1944).

a földre, / szép Jézoska szöletett, barmok között sze(n)vedett...” E két férfin kívül még két süketnéma lány koldusa volt Nyáradnak, *Santúr Julcsa* és *Szarka Náni*. Az utóbbi vezetéknévét valószínűen senki sem ismerte, a Szarka név azért ragadt rá, mert ha találkozott valakivel, állandóan ömlött

belőle az artikulátlan mondanivaló, s közben, mint egy madár, ugrándozott. Mind a négyüknek jutott tető a feje fölé, ha máshol nem, valamelyik gazda istállójában. Tehát a mai értelemben nem voltak hajléktalanok. Amikor *kírégettek* – a *kúdús*, megvető szó volt, édesanyám ezt rájuk vonatkoztatva soha nem mondta ki, rokonságunk tagjai is következetesen *kírégetőköt emlégettek* – rendszerint egy-egy karé kenyeret kaptak. Köztudott volt a faluban, hogy a kenyér, amit összegyűjtöttek, nem mind az övék lett, hanem a rokonságuké, ami főleg a *tóparti* (Cigány-tó partján élő) gyerekek éhezését enyhítette. Az ottani asszonyok csak végszükségből szánták el magukat a „kéregetésre”. Tanúja voltam, amikor egy jobb körülmények között élő család feje rájuk uszította a kutyáját, és azt kiabálta utánuk, „*a’ hellétt, hogy kúdúnak, mēnnínek ee babot szēnni*”. (A fehér levesnek való babot a kukorica közé vetették, s amikor féléretté vált, szálanként kellett *főnyűnni*, azaz föltépni, és nyakba akasztott *panyó*ban a parcella végén álló szekérre kihordani. Otthon az udvarban kiterítve megszáritani és végül *vellávú kicsípűnyi*.) Hogy mehettek volna el a koldulásra kényszerült szerencsétlen asszonyok hívatlanul, valakinek a kukoricájába babot szedni? Csak úgy máséba belemenni lopásnak minősült, amit a csősz, ha meglátott, a községi bíró elé citálta a tettest. A gyerekeik, unokáik éheztek, ezért vállalták a legmélyebb megaláztatást, a koldulást. Mindazonáltal nem tudok róla, hogy valaki Nyáradon éhen halt volna. Viszont ismertem egy, a folytonos éhezéstől felfűvódott „tóparti” gyereket, akit a családtagjai is *Pókhasúnak*, később *Pupú Jancsinak* hívtak. A többi éhes gyerek csak naphosszat *bömbűt*. Még azok között is akadt egy-egy, kiknek a szülei a faluban laktak.

Következő létrafok a napszámosoké volt. Pontosabban, az alkalmi munkásoké. Soha nem tudhatták, mikor hívja őket valaki éhbérért dolgozni. Elvileg az állam szabályozta, de leginkább a helyi szokások szabták meg, mennyi legyen a napszámos napi díja, és pénzen kívül még mire, (hány étkezésre vagy más adományra) számíthatott. Egyikük, akinek saját háza sem volt, a sógoránál lakott a családjával, reggel szelt magának egy karaj kenyeret, ivott rá egy pohár vizet, majd hasrafeküdt a ház előtti díófa alá. Várta, hogy valaki az arra járók közül, nagy *ímmee-ámmú dúgoznyi híjja*. Szerencsés volt az, akinek jutott *tizedikír* (minden tizedik levágott kévéért) *ríszaratás*. A *ríszaratókrú* maradt fenn egy anekdotába szőtt fogalom, a „tejázalék” (aludttej, tejföl, túró, vaj). Évtizedeken át többször is *kecségtették a szégínyekét földosztássú*. Napszámból, de még a részes aratásból élők is egyedül abban reménykedtek, majd csak megvalósul valamikor. Mesélték, egy este összeültek, és kezdték maguk közt felparcellázni a kisai dűlőben

32. kép. **Tejke puszta**

lévő uradalmat, *Kotlibát*. Amikor végeztek vele és már mindannyiuknak tehene is volt, Gyula *bátyó* (így hívták egyiküket) lelkesen fölkiáltott: „*Lész má kënyír, tējázolík ölig.*” Mindaddig nem lett, amíg nem alapították meg számukra – azt már leírtam, hogyan – az 1. típusú szövetkezetet, melynek csupán ők lettek a tagjai, mivel önként senki sem társult hozzájuk.

Harmadik létrafokon álltak a közösségi alkalmazottak. Gyerekkoromban, Nyáradon, sorrendben a következők voltak: *baktërok* (éjjeliőrök): Sebő(k) József és Horváth Ferenc; *disznópásztor* (kanász): *Búcsú Be(n)ce* (Bábics Benedek). (Itt említem meg, ki tudja, mi oknál fogva, a kiterjedt Bábics famíliát, akik között akadtak jobb körülmények között élők is, *Búcsúként* emlegették, a Lieszkovszkit meg *Leckóra* rövidítették le. A Csicsay és Csicsai nevűek ma már legtöbbször *y*-nal írják a nevüket, hajuk színe vagy valamilyen ősrük keresztnéve, foglalkozása, netán testalkata szerint kaptak *Szóke, Barna, Tamás, Gátër* (gátör), *Bognár, Vastag* előnevet. Mi voltunk a *Dombi Bence onokáji*, mivel az elődeink háza, valamikor a 18. században, a falu közepén levő legnagyobb dombra épült. Hetvenéves elmúltam, amikor megtudtam, hogy édesapámat, mivel *ká(n)torizát* [kántorkodott] *Ínekës Miska bátyyoként* emlegették. Így különböztették meg őt a három vele egykorú *Bognár, Tejikei* [övéké volt Tejke puszta] és *Vastag* Miskától.)

Folytatva az elkezdett sort, hosszú éveken át a falu *pásztora*, vagyis *marhacsordájának* az őrzője a *dókheli* Gróf család volt, de az én gyerekkoromban már Horváth *Bence* (Benedek) *bátyó*, aki „szolgálati lakásban”, a *legellő közepi(n) lévő pásztorházbo* lakott. E ház istállójában tartott *kösség* bikáját is neki kellett gondoznia, télen pedig megvezetgetnie. Ez az istálló volt a

lakhelye a ferdevállú, toprongyos, örök *bujtárnok*, *Géri(ny) Pistának* is. Hogy neki is Vida István volt a neve, mint a falu leggazdagabb emberének, nem valószínű, hogy sokan tudták. Így hát azt sem, hogy még szinte kamasz korában került Nyáradra, és a pásztorház eresze alatt, kolbászmérgezésben (?) halt meg az ötvenes években. Mivel a falu szélén laktunk, a legelő közelében, ezért sok időt töltöttem a társaságában, illetve a *mezzei* embeerekében. Én őt mindig Pista *báttjánok* szólítottam, ám sokszor kaján örömmel tapasztaltam, ha rá- vagy utána kiáltotta valaki, *géríny a csökkönn* (fatönkön), dühöngve végigkáromkodta a falut.

Közvetlenül a pásztorház istállójának ajtaja előtt, vaskos, keményfából épített *kollát* állt (másutt karám), melyben a *tehenyek földöztetése* zajlott. Ezen ügyek intézése is a pásztor, de inkább a bojtár feladatai közé tartozott. A pásztorokat és a bakterokat egy évre fogadta fel a község *előjárósága*, s ha meg voltak velük elégedve, a szerződésüket évről évre megújították. E csoportba tartozott a libapásztor gyerekek réme, a *csőz*, Bajcsy Gábor, később Sebő(k) János is. Bajcsy Gábort egy időben kisbíróként alkalmazták. Gyors járása és hadaró beszéde miatt ráragadt a *Villám*, később a *Villa(ny) Gábor* gúnynév. Egyik hirdetésének szövegén évtizedekig szórakoztak a nyáradiai, melyet így olvasott fel: „*Hirmény! Drkatonamórdunsztred, el-aggyaazerdejít, lábo(n) nyilasokba...*” („Hirdetmény! Doktor Katona Mór [azaz Móric], Dunajszkáz Sztreda [Dunaszerdahely], eladja az erdejét lábón, nyilasokban...” Felesége, *Tërús nénnye* pedig harangozó volt, tehát ő is a község (inkább a katolikus hitközség) alkalmazottai közé tartozott. A *legellő bírt* (bért) annak arányában kellett fizetni, kinek milyen fajta és hány darab állatja: libája, kecskéje, *disznaja*, *marhája*, csikója, ritkábban lova legelt a legelőn. Ezt legalább évente kétszer ellenőrizte a község egyik előljárója, Miklós Bálint, aki a libáinkat meg is számolta. A csordák állományát nem kellett, mert arról a pásztorok számot adtak.

Csak a fanyar humor végett emlitem meg, a puszta véletlen folytán egyazon időben (a két háború között) a nyáradi pásztor família neve Gróf volt, a balonyi Herceg, a csilizradványi pedig Király...

Úgy érzem, itt kell megemlítenem Mezei Gyulát, a sírásót. Valamikor a 20. század elején került Nagymegyerről Nyáradra mint zenész, valószínűleg ezért telepedett le a Cigány-tó partján. Ám igazából nem tartozott egyik muzsikusbándához sem, mert dudás volt. A régi öregek még emlékeztek a jellegzetes dudánótáira, de Gyula *báttját* én már nem hallottam *dudányi*, minden bizonnyal azért sem, mert a hangszere régen tönkrement. A takaros kis házikójában többször is megfordultam, haját nyíratni. A ház-

hoz illő kicsi portája felét szőlőlugas borította, a végében ölfarakás volt és egy kecskeol. Talán e háziállata miatt vállalta a fölöttébb lenézett sírásói szakmát, mert a sírok között és a temető előtti réten kövér fű nőtt, amit Mezzei „ingeny” lekaszállhatott. Alacsony, izmos, *szílle, hossza mindégy, tö-römlőkös* (tömrzsi) öregemberként látom őt magam előtt, amikor már valóban hasonlított a csúfnevére: *csök* (fatuskó). Háta mögött úgy is emlegették őt, *Csök Mezzeji*, de ne adj Isten, hogy szemébe mondják, mert azért ölni tudott volna. Egyébként is, ha megharagudott valakire, lehetett akár évtizedekkel fiatalabb nála, azzal fenyegette meg, *mégájj bűdös X. Y., nem ásom még a sírodot!* Hogy ki volt az első felesége, csak gyanítom, viszont a másodikat, akit valamelyik Patason túli faluból hozott, ismertem. Amikor már menni sem bírt, ez az idős asszony, kétkerekű kézikocsin tolta ki a temetőbe sírt ásni. Gyula *bátyyo* több évtizedes szolgálata révén gondolta, meg fogja érdemelni, hogy a temető közepén kapjon a párjával sírhelyet, hát betonból kiöntött maguknak két emlékkövet, melyek egyikére, kissé düledező betűkkel ráírta a saját nevét, a másikra, Erzsébet asszonyét, alájuk e mondatot: „*Itt nyugszik a szent kertben.*” Csak mellékesen jegyzem meg, a *z* betűk alakjával nem lehetett tisztában, mert fordítva írta őket. Ez lett volna a kisebbik hiba. A másik, hogy Erzsébet, mihelyt megözyvegyült, visszaköltözött a szülőfalujába, ezért az öreg sírásónak öreg párja nélkül kellett volna a szent kertben nyugodnia, ha hagyják. Történt ugyanis, hogy a temető közepén *rángotós* (pumpás) *kútat* vertek, amelyet legkönynyebben a két sír *hëgyëtt* (fölött) lehetett megközelíteni. Hogy ne kényelmességnek tűnjék e durva kegyeletsértés, valakik eltávolították róluk a sírköveket. Valószínűleg rajtam kívül már senki sem tudja, hogy a gyalogút alatt kinek a földi maradványai porladnak. Ehhez hozzátartozik, hogy a temetőt hajdan fölszentelt, mondhatnánk, szent helynek tartották, ahol nem szabadott sem játszani, sem hangoskodni. (Bolaček plébános a hittanórán nekünk azt tanította, a meg nem keresztelt gyerekeket, a kivégzett bűnözőket és az öngyilkosokat csak a temető árkában szabad eltemetni.)

Az a fémváz, gumikerekű kézikocsi, amelyen Mezzei Gyulát *tuligáto* a felesége, az 1950-es években tűnt fel Nyáradon. Határozottan emlékszem rá, ezt a praktikus szállítóeszközt Csicsai István, ragadványnevéen *Langyos Pista* (*Langyi*) honosította meg, aki amellet, hogy dolgos, találékony ember volt, jártában-keltében valahol ráakadt e feltehetően cseh gyártmányú, egyszerű szerkezetre. Azon csodálkozom, hogy ennek a ma már szélteben-hosszában elterjedt gyalog járműnek máig nincs megfelelő magyar neve. Hívják *tulikosinak, kárénak*, Párkány környékén *usgyikocsinak* és sok minden másnak, s mint megtudtam, Magyarországon *populár kézikocsiként* forgalmazzák.

Amit eddig elmondtam, abból kiderülhetett, hogy a napszámosok voltak nálunk a legkiszolgáltatottabbak. Azonban akinek háza és egy darabka földje volt, már állatokat is tarthatott. Az állattartásnak szintén megvoltak a fokozatai: baromfi, kecske, tehén, disznó. Amelyik család ezekre szert tett, már nem kellett éheznie. Viszont ha igára (lovas, ökrös fogatra) volt szüksége, csak gyalogmunka (*napszógálot*) ellenében, rendszerint rokon gazdától kaphatott. A gazdálkodásra törekvők szekérre vagy kocsira igyekeztek szert tenni. Akinek két tehene volt, csakhamar járom került rájuk, hogy be lehessen őket fogni. Innen már könnyebb volt a haladás, mert a tehenek, ha nem *strapáták le üköt*, évente borjastak. Az *üszőborjút*, ha nem vágták le (ezt egyébként korlátozták), *nyőstí(ny)* marhává (üszövé), majd tehéné érett, a bikaborjút meg, ha ivartalanították (az üszöket sohasem), azaz *kiherilték*, tinó lett belőlük, a tinóból pedig ökör. Ha a családnak kevés föld jutott, mindig akadtak előregedett gazdák, akiktől egy-egy parcellát *haszo(n)bírbe* lehetett venni. Legkifizetőbb a *buza* (gabona) árára átszámított árenda volt, előnytelenebb a *feles föld*, ami azt jelentette, hogy rajta az összes munkát a bérlő családjának kellett elvégezni, talajműveléstől a termés betakarításáig. Viszont a termés fele a tulajdonost illette meg, s csupán a másik fele lehetett a bérlőé. Ráadásul csak azt vethetett, ültethetett a földbe, amire a gazda igényt tartott. Akinek már fogata volt, talajművelő eszközöket, ekét, fogast (boronát), hengert és vetőgépet is a rokonoktól kérhetett kölcsön, persze ritkán adtak szívességből. Legtöbbször ezeket is le kellett dolgozni. Természetes, hogy a kisgazdák arra törekedtek, hogy e nélkülözhetetlen eszközök árát mielőbb össze tudják kuporgatni.

Legfelső szinten a lovas gazdák álltak, csakhogy nekik már legkevesebb 6-8 hold (3-4 hektár) szántóföldjük kellett, hogy legyen, meg hozzá szénát termő rétjeik. Aki odáig eljutott, ő már könnyen megélt. Azt hiszem, az elmondottakból kiviláglik, hogy a szarvasmarha és a ló szaporítása jelentette a legfőbb jövedelemforrást. Nagybani szaporítás, azaz tenyésztés tudtommal csak a balonyi dr. Petőcz Jákérom nevű „uradalmán” folyt. Ott már levágásra szánt hízó ökröket, azaz *göbölöket* (göbolyóket) is tartottak. Eladásra nevelt háziállat kizárólag a sertés és a baromfi, főleg a liba volt, amiből pénzhez juthatott a falusi ember.

Csilizközben a járműveket szigorúan megkülönböztették. Kocsinak csak azt nevezték, amit lovak húztak. Ebből pedig kétfélét csináltak a meseteremberek. Kisebb méretűt, azaz kiskocsit, ami könnyebb volt, ezért gyorsabban lehetett vele közlekedni, hosszabb utakra használták, vesszőből font kast és féderes ülést tettek bele, pláne ha városba, rosszabb esetben a szomszéd faluba orvosért, papért kellett menniük vele. Olyan szerepe volt, akár

az ünneplő ruhának. A nagy- vagy nehézkes (ezt nevezték másutt szekérnek is, sőt az értelmező szótárban szintén így tüntetik fel), kimondottan teherszállításra szolgált. A kocsi kiképzése, főleg ami a húzathatóságát illeti, teljesen más volt, mint az ökrökhúzza szekéré. Meg a rúdjaik is merőben eltértek egymástól. A kocsirúd levehető, pontosabban kihúzható volt, a szekéré viszont nem, mert azzal húzták az ökrök. A kétágú végéhez kapcsolták a róla levehető jármot. A kocsirúd csupán irányításra szolgált, húzatra pedig a *zeeső főrhéc* (felhérc), rajta *bókfákkú* (hámfákkal). A *lőszérszám* alkotóelemeinek is más-más nevük volt. Ló a szügyével húzott, illetve a szügyére helyezett *szügyellővel*, meg *istráanggal*, az ökrök pedig a *lapickájo* (lapockája) fölötti *vállávú* (marjával), pontosabban a nyakára tett járommal. A járom kezdettől fogva, ezer éveken át, szinte semmit sem változott.

Ha két ló után akasztották a talajművelő eszközök valamelyikét, akkor a nagy bóka osztotta meg közöttük a terhet, az ökrökhöz viszont erre alkalmas láncos rúd, a *tézsza* szolgált. Nekünk, falusi gyerekeknek minden szerszámot, eszközt, azok alkatrészeinek minden egyes elemét ismernünk kellett, különben hogy tudtunk volna dolgozni velük? A nagygazdának nem hiányozhatott az általam felsorolt járművek egyike sem, teljes felszereléssel. Viszont a hintóra hasonlító, de annál magasabb, féderes (rugonyos) *csézájo* (úrjobb, mint a homokfutó), csak három családnak volt. Ez már parádénak, azaz luxusnak, mai szóhasználattal élve, státuszszimbólumnak számított. Messziről hirdette a rajta ülők rangját. Az *i(n)tízők* (majori gazdatisztek) általában *laptiká(n)* (lektikán, azaz két rúd közé egy lovat befogott, kétüléses „hintón”, ami csakugyan hintázott) járták a határt.

Az utaknak is megvolt a maguk rangsora; a gyalogúttól (ösvénytől), a taliga-, szekér- és kocsi-, azaz dűlőutakon át (melyek elhatárolták egymástól a dűlőket) a *vágott kűvee möghi(n)tött országútakig* (melyek egyben a falvak főutcáit is képezték, s ugyanakkor összekötötték egymással a településeket). Ez utóbbiak voltak a makadámutak – nálunk e szót senki sem ismerte, McAdam, skót mérnök 1820-as találmányáról van szó – a 20. század elejétől fokozatosan behálózták Csilizközt is. Egyetlen probléma akadt velük, a zúzott követ nem hengerelték le, e műveletet hagyták, hogy a rajtuk közlekedő járművek végezzék el, pontosabban fogatok tapossák a földbe. Csupán a kerekek vájta – manapság kátyúkként emlegetett – gödröket egyengette el az útkaparó, aki állami alkalmazott volt. Aszfalt burkolat az egész Duna-mentén csak az 1960-as években került az addigi kavicsos, köves utakra.

28. rész

CSILIZNYÁRAD A 20. SZÁZAD KÖZEPÉN

Említettem, hogy gyerekkoromban (1943–53 közötti években) Nyáradon, mindenkit név szerint ismertem. Sokakat Szapon, Medvén, Balonyon és néhány családot Radványon is. Nyárad akkori lakosságának rokoni kapcsolatait (ki kinek kije alapon), kisebb tévedésektől eltekintve, ma is fel tudnám sorolni, de akár vagyoni helyzetük szerint még rangsorolni is őket. Rangjukról tanúskodott elsősorban, hogy hol helyezkedtek el mint őslakosoknak a portái. A falu közepe, a Szini Sebő, a Csicsay, a Hölgye, a Vida, a Végh és a Bertalan elődöké volt. Utánuk következtek a Miklós, a Mórocz, a Lendvay és a Sebő(k) famíliák. Közülük kerültek ki a falu *előjárói*, élükön a bíróval. Mint említettem, a 19. században még hadnagyot választottak, Nyárad élére Csicsay Jónást, őt követte, mint bírót, Vida Imre. Egy rövid ideig Sebő(k) Gábor töltötte be e tisztséget, s végül hosszú évekig – a II. világháború előtt és alatt – Miklós Gábor.

Azonban a leggazdagabbak egyikének, a Szakál család mindössze két nemzedékéről már csak a temető sírkövei tanúskodnak. Szakál Ignác Ásványról került Nyáradra azáltal, hogy feleségül vette Hölgye Máriát. Szüleik földjei szomszédosak voltak egymással, mivel az ásványi határ átnyúlt a Duna bal partjára, egészen a Kis-Dunának nevezett ástott kanálisig, illetve az öreg töltésekig, így a fiatalok már gyerekkoruktól ismerhették egymást. Házasságukból három gyermek született, akik közül az egyik fiú még gyerekkorában meghalt, lányuk, *Szőke Dezsihé* (Csicsay Dezsőhöz) ment férjhez, de utódaik nem maradtak. A harmadik gyerek Benedek, aki a Sebő családba nősült be, ám csak apósa, Sebő Gábor sírkövén olvasható a Szini előnév, feleségén, Erzsébetén már nem. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy ő 1970-ben hunyt el, s a családja jobbnak látta, ha nem büszkélkedik a nemesi származásával, mivel ők voltak azok (férj és feleség), akiket mint vagyonelkobzottakat munkatáborba vittek, ahonnan Erzsébet fél testére bénán tért haza.

A Szakál családhoz két rokoni szál is fűzött bennünket. Hölgye Mária minden bizonnyal annak a Hölgye Jánosnak a lánya volt, aki a 19. század közepén lovakat tenyésztett az *ercségi* dülő legelőin, és szájhagyomány szerint a lovak árából tudott pénzt kölcsönözni az egyik bőszi grófnak. E mendemonda szerint a gróf hintón szokott kihajtatni *Ercsétbe*, le se szállt róla, csak odaszólt szépapáknak: „No János, megvannak-é a sárga csikók?”

János kalaplevéve felelte: „*Mög, míltóságos gróf úr*”, s azzal átadta neki az *ara(ny)pízzee* teli *erszi(ny)t* (ez esetben bőrzacskót), mire a gróf megmondta, mekkora területet hasíthat ki magának a birtokából. Hogy ez mennyire volt igaz, mennyire nem, ma már teljesen mindegy. Talán abból a szempontból nem, hogy *Szakáné* (Szakál Benedekné, Szini) Sebő Erzsébet, nem ok nélkül volt gazdag lány. Mellesleg annak a *Sebő Ferencz népfelkelő honvédek* volt a másodunokahúga, aki a veszprémi levelet írta.

Szakálék irántunk, a Hölgye és a Sebő leszármazottak iránt, mivel rangban nem illettünk hozzájuk, kissé idegenek, vagy inkább távolságtartók voltak. Ez nem csoda, hiszen mint elmondtam, a szüleim, amikor összeházasodtak, majdhogynem a nincstelenek közé tartoztak. A falu szemében pedig kizárólag a földvagyonnak volt tekintélye. Az is a történelmi kutya-komédiák közé sorolható, hogy az 1990-es évek elején érvénybe lépett „elődnevesítési jog alapján” felmenőinktől, hagyatéki és póthagyatéki tárgyalások révén, öcsémrel mintegy 7,5 hektár (15-16 katasztrális holdnyi) földet örököltünk, az utolsó néhány árat 2016-ban. Édesapánk viszont mindössze 1,80 ár (három és fél hold) földön kezdhetett el gazdálkodni. Miután hazaküldték (visszavezényelték) őt a dunaszerdahelyi katonakórházból, első dolga lett, hogy egy tehenet szerezzen. Emlékszem, amikor az istállónkba bekötötte *Rúzsát*, a vöröstarka kuli tehenet, igencsak örültünk. Aztán, hogy igához jusson, előbb *öregannyáékná* cselédkedett, de mivel önállósítani akarta magát, elment az állami erdészethez, a bösi kataszterhez tartozó *Illébe*, rönkfarakónak. Csakhogy a folyvást kiújuló gyomorfekélye miatt sokszor rosszul lett, nem tudott minden reggel munkába állni, ezért végképp ki kellett maradnia a csapatból. Éjszakánként hányt, legyengült, sokszor alig bírt felkelni az ágyból, de dolgoznia kellett.

A felrobbantott medvei hidat az oroszok építet(t)tették fel, azaz csak megjavíttatták, jobbára a környékbeli lakossággal. Néha rajtaütöttek az *erdő(n)* dolgozó, mit sem sejtő férfiakon, fegyvert szögezve rájuk Medvére terelték el őket. Máskor meg korán reggel jelentek meg a pufajkás katonák, egyikük a falu közepén géppisztolyából levegőbe eresztett néhány sorozatot, s ha erre nem gyűltek össze elegendő házról házra jártak, hogy összeszedjék az embereket. Egyszer édesanyám nem engedte apánkat felkelni, a lavórban összegyűlt, átható szagú hányadékát az ágy mellett hagyta, hadd lássa a katonát, nem érne semmit az a munka, amit az ilyen csont és bőr, beteg ember végezni bírna. A fiatal orosz undorodva rohant ki tőlünk, és többet már nem nyitott be hozzánk. Ám csodák csodája, édesapánk állapota annyira megjavult, hogy még 6 éven át képes volt a földet megművelni.

A másik tehenet, *Székfűt*, dr. Petőcz Istvántól kapta „kölcsön”, aki mint jogász és bölcs, tapasztalt ember előre látta, mi fog bekövetkezni a társadalomban. Ugyanis, mint hírlett, tartalékos katonatisztként belesodródott a 1918–19-es forradalmakba. A szarvasmarháit megbízható emberek között szétosztotta, majd elfogadható áron eladta azoknak, akiket úgy ismert, hogy ezúton segít rajtuk. Így jutott apám egy másik tehénhez, s a kettőt együtt már igába lehetett fogni. Aztán valamelyik faluban ráakadt egy, a háborúból visszamaradt nagy kerekű, rövid, román kocsihoz, amit viszonylag olcsón meg tudott venni. Azt alakíttatta át, már amennyire lehetett, *Bognár* Miskával, székérré. Jármot csináltatott hozzá, s így összeállt egy se székér, se kocsi fogat. Miénk lett az egyetlen ilyen „hibrid” jármű, melynek a lenyakló (csuklós) rúdja a felhérc alól kivehető volt, akár a kocsi-rúd. Csakhamar vadonatúj eke és fogas is került hozzá, a többi eszközt a rokonoktól kérte kölcsön, amikor szükség volt rájuk. Hogy milyen áron, azt már előbb részleteztem. Elképzelni sem lehet, mekkora elszántság, *csakazíris* megmutatom, dacos akarat, éjt nappallá tevő rengeteg munka kellett ahhoz, hogy valaki napszámosból *tehenyes* gazdává tudjon *kiipërënni* (kikupálódni). Nemsokáig, tán egy-két évig *csiriklásztu(n)k* (gürcöltünk) a *tehenyekkee*, közben apám borjúkat nevelt fel, eladta, az árukon tinókat vett, melyeket szóra hallgatni tanított be. A saját földjeihez feles és árendás földeket bérelt, azaz megtette a második és a harmadik nagy lépést. Aránylag rövid idő leforgása alatt ökrös gazdává lépett elő.

De mit is jelentett a tinók betanítása? A lovak közismerten okos állatok, de eredetileg arra idomította őket az ember, hogy a hátára ülhessen. Amikor a nomád életmódról áttért a földművelésre, rájött, hogy a ló gyorsabb, mint a szarvasmarha, rövidebb idő alatt nagyobb területet lehet vele megművelni, áruszállítás is gyorsabban megy vele, ezért kocsi elé fogta. Csak-hogy a hátasló génjeibe annyira beivódott az ember mozdulataival, kantárral, gyeplővel, kengyellel, majd zablával történő irányításának módja, hogy évezredekig nem sikerült annyira „átprogramozni” az agyát, hogy csak a pusztá szóra hallgasson. Némelyik ugyan képessé vált rá, sőt még többre is, de a legtöbbje megbízhatatlan maradt. Az igásló kantárjának az oldalára még szemellenzőt is kellett varratni a szíjgyártóval, hogy ne zavarja őt semmi. *Gyöplűvee* (gyeplővel) jelezték neki, hogy a *hő*-re megálljon, a *curikk*-ra hátráljon, vagyis tolasson, a *hajs*-ra ballra, a *tüled*-re jobbra térjen. Párba fogottak közül azt szólították meg, amelyik felé térniük kellett, mert ők húzni szokták a másikat. *Auff*-ra a ló fölemelte a megérintett, *patkullás*ro szorult lábát, de hogy munkavégzés közben igazán szótfogadjon,

mint említettem, a *gyöplűnek* is be kellett segítenie, néha eléggé nyomatókusan. A gyorsabb íramra való ösztönzésére azonban csípős, hosszú nyelű, rövid szíjostor, vagyis *kocsiustor* szolgált. Közben a kocsis még a szájával cuppogott, vagy csettintgetett is. A kancák és a heréltek hároméves korukban váltak igába éretté. A csödöröket, más néven méneket nem fogták munkára, csupán tenyészállatként szaporításra válogatták ki őket, még csikó korukban. Nyáradon nem tartott *csödörököt* senki. Ha a kanca *sállott* (sárlott), *befödöztetnyi* csak Patason vagy Bösön lehetett.

A szarvasmarhák közül a tehén tejtermelésre és *borjadzásro* termett. Ha befogták, soha nem sikerült megtanítani arra, hogy az ember szavaira hallgasson. Csak úgy lehetett vele szekeret vagy ekét húzatni, ha a szarva tövére tekert kötéllel vezették. Szekeret még, ahogy úgy, inkább sietve elhúzta, de szántani már kevésbé lehetett vele. Ha nehezellte a terhet, megállt, felgömbítette a hátát, *huggyozott* (vizelt), és nemigen volt hajlandó tovább húzni az ekét. Ritkábban megtörtént ilyesmi lóval is, azzal a különbséggel, hogy a *húgyos ló* nem görbült meg, hanem vizelés közben a farát dobálta, hánya-vetette magát, ha verték, annál inkább. Az ilyen lovon a gazdája igyekezett mihamarabb túladni. Ezért is nagy reszkír volt lókereskedőktől, leginkább *cigá(ny) lókupécoktú* lovat venni. Ugyanis ők egymástól olyan fondorlatokat tanultak el, melyeket képesek voltak *eetussúnyi*, nemcsak a lovak betegségeit, mint például a *kehességét*, hanem egyéb hibáikat is, mint amilyen a *pókos láb* (ízületi elváltozások) volt.

A bika, mint minden hím állat, vad volt, neki még növendék korában az orrába vaskarikát fűztek, amire ha vezetni kellett, vékony, de erős keményfa rudat kapcsoltak, hogy senkit ne támadhasson meg. A bikaborjakat is ivartalanították, azaz tinóvá tették, és szintén hároméves korukban fogták munkára őket. Rövid ideig kötéllel (lánccal) kellett őket mind a szekér, mind az eke előtt vezetni, miközben megtanították arra, hogy a *nee*-re induljanak, a *hó*-ra álljanak meg, a *hóide*-re balra, a *csáli*-ra jobbra térjenek, a *hümék*-re pedig tolassanak. Sajnos ilyenkor a nyomaték végett bottal enyhén az orrukra kellett *pöccí(n)tennyi* (csapni). Ha kisebb lejtőn (nálunk csak Duna-töltésről) gurult le a szekér, magasra emelték a fejüket, miáltal a nyakukkal, néha a szarvukkal igyekeztek azt visszafogni. A fiatal ökrök fürgébbek voltak, az öregeket viszont nehezen lehetett futásra bírni. Az ökrök annyira tanulékonyak voltak, hogy ha nem vezették őket, akkor is a szekérrúd mellé, a saját helyükre álltak, a rúddal együtt felemelt járomba, ha kivette belőle az ember a *járomszéget*, egy sajátos mozdulattal, egyenként belehajtották, vagy inkább belecsapták a nyakukat. Befogásnál

arra kellett vigyázni, nehogy lendület közben az állatok szarvukkal meg találják döfni a szekertest, aki lehetett akár már 11-12 éves gyerek is, mint én voltam akkortájt. Nem kizárt, hogy az ökörnek ebből a mozdulatából eredt az ellenállásra buzdító mondas: *Ne hajtsuk önként járomba a nyakunkat!* Járt a egy, olvasni szerető, falusi gyerekekre vonatkoztatott, gúnyolódó mondas is: *Tanújj tinó, ökör lesz bellölled.* Azt viszont nem értem, hogy a buta gyereket, akár felnőttet is, miért ökrözik le mindmáig, hiszen tapasztalatok bizonyították, az ökör igenis tanulékony, emberi szemmel nézve nagyon okos igavonó állat volt...

A falusi gyerekeknek korán meg kellett tanulnia sok mindent. Többek között a hajlékony nyelvű, hosszú *szekírustorraa* is bánni. *Űt a üllídszská(n) a gyerek, szólo(n)gatta a zökrököt: hó ide Huszár, csáli Basa,* amelyiknek a nevét mondta, az gyorsabban kezdett lépni, járommal oldalra tolta a társát, miközben amaz meg, lassúbbra fogta a lépteit. Pláne, ha hátulról ostorral, pontosan az orrára – véletlenül se a szemébe – csaptak, másiknak pedig a farára. A lónak a szája túlérzékeny. A metsző és az őrlő fogai közötti tágas rés van, ahová *a' ablát* helyezték. A szarvasmarhának pedig az orra kényes. Neki semmi esetre sem lehetett volna a pofájába zablát tenni, mert merőben más a fogazata. Felső metszőfogai nincsenek is. A jobb oldali, barázdás ökör általában nyúlánkabb volt, olykor magasabb is, mint a bal oldali. Lovakat is az egymástól elütő magasságuk szerint fogták be, alkalmazkodva az eketaliga felemásságához. Az eketaliga kerekai közül a nagyobb átmérőjűt helyezték a jobb *te(n)gűre*, azaz eleve így gyártották le. A fordító eke-test *giri(n)dűje* (gerendely) a taliga *vánkosán* feküdt, ezzel lehetett szabályozni, aszerint, hogy *míltre* (mélyre) vagy *csekilre* (sekély) akartuk-e engedni a *kormá(ny)lemezt*. A *tallószántásnáá* (tarlóhántás) *ippe(n) hogy csak megbolgattuk a földet, hogy a zesővizet megtarcsa.* A talaj hajszálcsovességéről, amit az ekével elroncsoltunk, fogalmunk sem volt, de tudtuk, hogy a tarlóhántás mennyire fontos. Ősszel pedig már *vetís alá köllött előkiszítennyi* a talajt, ezért mélyen szántottunk. A kormánylemezre sülylesztett csavarokkal rögzítették fel az ekevasat, amit időnként meg kellett *élésítetnyi* (kikalapáltatni) valamelyik kováccsal, de erről majd később. Ősi igavonóként tartották számon a hosszú szarvú, magyar szürkemarhát, melyet csak elvétve lehetett látni. *Téjike* (Tejke) pusztán apám unokatestvérei, a Csicsay testvérek tartottak *magyarökrököt* és *Jákéromban* (majorban) dr. Petőcz István. Neki bivalyai is voltak. Egyszer az egyik *szóga* eljött velük Nyáradra, s a *bivalai szekerstű*, nyakukban a járommal begázoltak *Födverem* iszapjába dagonyázni, amiből csak este voltak hajlandók kikászálódni.

Heábo ütöttik-vertik, vellávü bököttik üköt, rá se hederítettek. Úgy élvezték az iszapfürdőt, akár a disznófélék. Fél falu gyereke a csudájukra járt.

Imént említettem, hogy kanyarodáskor egyik szarvasmarha a másikat, a járom *béfájával* tolta a kívánt irányba, a lovak viszont húzták az iga elé fogott párjukat. E célnak megfelelően volt másként kiképezve a lovaskocsik és az ökrös szekerek rúdja. Meg persze a lovak háma is. Térésnél kiváltképpen fontos szerep jutott a *szügyellő* és a rúd között feszülő *nyaklónak*, no meg, két ló esetében, az egymást keresztező *gyöplűszároknak*.

Legkedveltebb marhafajta a vegyeshasznosítású (tej- és hústermelésre, valamint igavonásra alkalmas) szimentáli marha, de leggyakoribbak a vásárokon vett keverék állatok voltak. A lovaknak és szarvasmarháknak kötelező volt nevet adni, mert hivatalosan nyilvántartották őket, mi több, „igazolványuk” is volt, a „*passzus*”, ami az adás-vételnél játszott fontos szerepet. Ha valamelyik gazdtól szarvasmarhát vett egy másik, az eladó fiának pár fillér *farkapíz* járt.

A sertéseknek nem kellett nevet adni, de levágni csak engedéllyel lehetett őket. A *disznóölís* nagyon igényes téli munka volt, majdnem egyenlő a nyári *masinázással*, bár nem kellett hozzá annyi rokonai segítség, mint a csépléshez. Azonban a rokonok a *kóstullók* miatt *össze szokták eggyeztetni*, melyik család mikor vágja le a *hízódisznaját*. A gabonacséplés egész évre szükséges lisztet, *szემés takarmá(ny)t*, a disznóvágás a zsír- és részben a hússzükségletet biztosította. A *kóstulló* nemcsak egy ebédet tett ki, de akár több étkezést is. Rendszerint a fiúgyerekekkel küldték, akik e szolgálataiért, szintén pár fillért, azaz *hurkapízt* kaptak.

Gyerekkoromban kizárólag szürke, esetenként fekete *zsöndördisznót* (göndörszőrű mangalicát, vagyis zsírsertést) szaporítottak és neveltek a csilizközi. Elsőként Nyáradon *Laci* bátyám (Csicsay László, asztalos) hozott valahonnét sima, fehérszőrű, gyorsabban és nagyobbra növe *kese malacot*, yorkshire-i sertést, amely rohamosan elterjedt, és kiszorította az egyhasznú, több zsírt termelő, de kisebb növe *sű malacot*.

Az állattartás rendszeréről, fokozatairól és szokásairól külön könyv(ek)et lehetne írni, illetve írtak is. Én csak néhány mozzanatát idézem fel az emlékeim tárházából. Például azt is, hogy miként hívtuk, szólítottuk az egyes tenyésztett állatfajok csoportjait, ha nevet adtunk nekik, akkor az egyedeket is. A fajtákat a fajoktól e tekintetben nem különböztettük meg. E két fogalmat sokan mindmáig keverik. A fajta csak az ember által termesztett és tenyésztett élőlények fajon belüli változataira vonatkozik, a faj pedig a törzsejlődés révén, spontánul létrejött, rendszertani alapegység.

Nyáradon a legelterjedtebb lófajták a nóniusz és a gidrán, illetve azok keverékei voltak. Fajtiszta nóniuszokat talán csak az általam sokat emlegetett Sebő Jóska bátyámnak sikerült nevelnie. A háború után már mindenféle fajták keveredtek. Az orosz katonák még kistermetű arab telivéreket is hátrahagytak, a magyarok pedig egy-egy angol telivért, persze elvitték helyettük a hazai igáslovakat. Nehéz, muraközi lovaik a *Milénium*-majori morvák által kerültek Csilizközbe. Gyakori lónevek voltak a *Föcske*, *Csillag*, *Szellő*, *Lenke*, *Bélla*, *Gidra*. A szarvasmarhákat már említettem. Az üszőborjak általában virágneveket kaptak, a tinókat inkább alkatuk szerint nevezték el. Az izmosabbak, fürgébbek, általában a *Huszár* névre hallgattak, a potrohosabbak, hízásra hajlamosabbak lettek a *Basák*. Érdekes történelmi örökség volt ez mifelénk. Csordába ritkán engedtek igás állatokat. A csikókat *Mucinak* becéztük, s ha kergettük, azt mondtuk nekik *csétt* vagy *csétte csikó!* A borjúkat *bécének*, ritkábban *bocinak* szólítottuk. Ki ne ismerné a nyekerésző *ígyuntala(n)* (gyatra) muzsikálásról, csúfolódó dalocska szövegét: „*Boci, boci tarka / se füle, se farka...*” Volt viszont a kisgyerekeknek egy nagyon kedvelt játéka, amit a felnőttek játszottak velük. Egyet-egyet a kezüknél fogva felemeltek, meglobáltak, és térdrel fenéken billentve, puha helyre löktek, miközben ezt a szöveget ritmizálták nekik: „*Ténnap vettem egy kisborjút, tüccs ki a csordáro!*” Mi sem természetesebb, az egész gyerekcsapat egyszerre akart „kisborjú” lenni.

Sokszor elhangzott nálunk, sőt a köznyelvben is gyakori, hogy „szamár, illetve csacsi vagy fiam”, holott ez a páratlan ujjú patás, lóféle, igen szívós, és nagyon is okos háziállat, de csak kisebb terhek mozgatására alkalmas. Nyáradon egyetlen embernek – valahonnan a keleti végekről hozzánk került – *Küvári* (Kővári) Boldizsárnak volt szamara, egymást váltva több egyed is. Legenda szerint az első Bohus Rezső plébánostól kapta kölcsön, de hiába kérte vissza a pap, Boldi *bátyyo* erre semmi hajlandóságot nem mutatott. Aztán évtizedeken át *avvaa mίrgesítették* őt, hogy üzent neki a bōsi pap...

Jóska bátyám, mint általában a Sebő családhoz tartozók, *igē(n)* szeretett csipkelődni. Egyszer, amikor találkozott Kővárival, futtában odavetette neki, „*hová, hová Boldi, Bōsre, Bōsre? Papho? Bohusho?*” Mire ő, a hosszú lelógó bajsza alól, az örökkön szájában lógó pipa mögül, keleti tájshózással visszaszólt neki: „*Nem, a Zsubrikékhól.*” Jóska *bátyáro* a gyors beszéde miatt ragadt rá a *zsubrik* (hadaró) *csúfnév*, amit csak háta mögött mertek rá mondani. Ám amikor Boldi válaszát meghallotta, megtorpant és ráripakodott:

„*Fene essën a pofádbo, teveled má viccünyi sē lehet?*” Aztán ki-ki morcosan ment tovább, *Jóska bátyyo* a maga szapora lépteivel, *Küvári* meg lassan, *komótossa(n)*.

A nyers kifejezések nem voltak annyira sértőek, mint gondolnánk, csak mondták azt, ami szokásból, mélyebb érzelmek nélkül a szájukra jött. Szapi unokabátyám, Csicsay Pista azt szokta mondani, ha dühös volt, a *jéggamát!* *Jóska* bátyám felesége, *Á(n)gyi* pedig azzal szidta a rakoncátlan gyereke(ke)t, hogy *a mé(n)kú vágjo(n) beléd, beléték!* Édesanyám a ménkűt soha ki nem ejtette a száján, nyilván azért, mert a testvérét villám sújtotta halálra. A *fene*, a *rosseb*, a *szar*, a *fos*, a *valag* sem számítottak trágár, de még pejoratív szavaknak sem, de anyám, amennyire lehetett, kerülte őket. A *büdös*, a *hüle*, a *kutya*, a *disznó* pedig lehetett akár szeretetet rejtő bírálat is, például: „*Ugyi büdös kutya, nappaa szígyëlsz mellettem gyönnyi, este még belém karúsz?*” Ezt olyankor szokta mondani, ha hideg esteken, amikor nagyanyámékhoz menve én vagy öcsém a vállára terített kendője alá dugtuk a fázós kezünket. Ha valamelyik gyerek túlzásba vitte a nyegléskedést, így figyelmeztették: *Má mēgi(n) hüle vagy!* Illetve: *Ölíg lēgyē(n) má a dé-dóskodásbú!* Megvető kifejezés volt a *randa*, kivált, ha hozzátették, a „disznó”, méginkább, a „dög” szót. Például, *X.Y. egy randa disznó*, de leginkább *murnyót* mondtak helyette, szuperlatívuszként pedig azt, hogy *motornya firég*. Isten szidásával azonban visszafogottak voltak.

Káromkodást, illetve a cáromkodókat nem nagyon szívelték, az átkozódástól pedig irtóztak. Viszont akadtak, akik a hecc kedvéért az utóbbit néha kiprovokálták. Említettem korábban *Gëri(ny) Pista* vén bojtárt, aki a csordát terelve, mindig éktelen cáromkodással *hőřögette vígig* a falut. Az is szokása volt, hogy az állatokat a gazdájuk csúfnevéen nógatta. A kőműves *Illés Pali* egyszer, falazás közben az állványon, mintha csak magában beszélne, hangosan megjegyezte: „*Ahun a, milye(n) mırges, perig sē(n)ki sē mo(n)ta nēki, hogy Gëri(ny).*” *Pista* erre otthagynva a csordát (kondát, gulyát nálunk sose mondtak), ferde válláról lekanyarította a karikásostort, nagy gumicsizmáiban *odacafratott* az állvány alá, és elkezdett vele csapkodni föl-felé, de *Palit* nem tudta eltálatni. Az meg ártatlan *kíppee* csak szította a tüzet: „*Há bántottam é(n) magát, há mo(n)tam é(n) magánok éccër is, hogy gëřny a csökö(n)?*” *Pista* tajtékozott a dühtől, *Be(n)ce bátyyo* főkanász meg azt lár-mázta, „*Jésát [Jézusát] a anyádnok, Pista, gyere má, mer szítszillennek a disznók*”. Szinte mindennap kész cirkusz volt a csorda legelőre ki- és betelése. Az is, amikor *Tőniné* (Hegyi Antal) cukorkaárus felesége mellett elment valaki, és megjegyezte: „*Milye(n) fekete földők gyönnyek*”, mire az

asszony, amennyi trágárság a száján kifért, mind rázúdította az illetőre. Mi, gyerekek mint közönség nagyon élveztük az efféle *hajcihőköt*. Egymás *kicsúfullását* ugyan nem tolerálták, de nem is nagyon törődtek vele. Viszont a felnőttek gúnyolását, bárki legyen is az, szigorúan tiltották. A fogyatékkal született gyerekeket a családok szégyellték, s amennyire lehetett, el is titkolták, mert valamilyen (a szülők által elkövetett) bűnt vélték oknak. Isten büntetését látták bennük.

Emlegették, hogy valamikor a múlt század első felében élt a faluban egy *paranojás* (súlyos üldözési mániában szenvedő) fiú. Csak utólag sejtem, hogy Jancsinak ez lehetett a betegsége, mert mint mondták, látszatra semmi baja sem volt, de ha valaki lehajolt a földre, mintha egy *kövecset* akarna felvenni – a kóbor ebeket szokták így riogatni, miközben azt kiáltották utánuk, *kühű!* –, jajveszékelve rohant haza, az anyjához, hogy X. Y. meg akarta őt *dobányi küvee*. Aznap már ki sem mert menni az utcára. Egyik rátarti gazda gyakran lelte örömét abban, hogy ezt a szerencsétlen gyereket ilyen módon kínozza. Egy alkalommal nagyanyám látva, mit művel az illető, rászólt: „*Mëglátod, ezír tígëd ëccër, igë(n) mëgver a ziste(n). – A' há!*” (ugyan már!), felelte. A férfinak már volt három nagyfia, és nemsokára született egy kislányuk is, akinek az ujjai között, akár a békáknak és a vízimadaraknak, úszóhártya volt. Egy házaló felcser, miként a kislibák talpát szokták az asszonyok ollóval megjelölni, ő is ezt tette a kislánnyal, aminek következtében a csecsemő elvérzett. Ez egyszer voltam olyan temetésen, melyen a csöppnyi fehér koporsót nem a Szent Mihály lován, hanem az elhunyt lányka egyik testvére, hóna alatt vitte ki a temetőbe.

29. rész

ÚJRA INDULT AZ ÉLET

A negyvenes évek telei túl kemények voltak, pláne az 1946–47-es esztendőké. Az enyhülés hirtelen jött, éjszakánként pedig fagyott, a hó tetején vastag jégréteg képződött, amely hetekig nem bírt elolvadni. Kidobolták, hogy az őszi vetéseken hajtsák végig az állatokat, mert ha sokáig borítja jégpáncél a zsenge gabonát, befullad, és nem lesz nyáron mit aratni. Az emberek viszont attól tartottak, hogy az éles jég felhasogathatja az ökrök és a lovak csülkét, lesántulnak, és akkor meg nem lesz mivel elvégezni a tavaszi munkákat. Kenyérgabona bizony alig termett 1947 nyarán, így hát az ennivalóval is takarékoskodni kellett.

Gyerekkoromban az volt a szokás, hogy amelyik udvarban ránk köszöntött a dél játék közben, ott ültettek asztalhoz bennünket. Ha megéhezünk, a pajtasaink bármikor meghívhattak tízóira, ebédre, és mi is őket. Aztán egyszer édesanyám szomorú restellkedéssel, szó szerint ezt mondta: „*Mostanábo, amikor észünk, nē híjratok hozzá(n)k gyērēkēt, mēg tik sē mēnnyetēk díbe mások udvarábo jácconnyi, mer igē(n) fottá(n) va(n) má a liszt, lassa(n) nēm lēs mibū kēnyeret sūtnyi, mēg főznyi is alig.*” Mégis, amikor három dókheli gyerek az utcán *lappogott* (céltalanul, fáradtan lépkedett), akiknek az édesapjuk *elesett* a háborúban, és hallottam, mert esténként minden szóba került, hogy sokat *koplaahatnak*, a kenyerünkől szeltem három nagy *karét*, megkentem *zsírra*, és kivittem nekik a házunk elé. Egykedvűen elvették, nem estek neki mindjárt, de miután továbbmentek, láttam, hogy nagyokat harapnak belőle. Amikor édesanyám hazajött, meg kellett neki mondanom, hová lett a kenyérből az a „sok”, ami hiányzik, meg a *vindűbū* a két kanálnyi zsír. Első kérdése az volt, hogy „*örűtek-ē nēki? – Nēm igē(n)*”, mondtam. „*Látod, látod, a kírēgetőtū is, ha ezt vagy azt akarsz nēki annyi, mindig mēg kő kérdēznyi, eefogaggya-ē.*” Ekkor értettem meg, miért az a nagy körülményeskedés, amikor anyám *mēgvendīgūt* valakit, lett légyen az illető „alezredes” vagy koldus, mindig azzal kezdte a kínálást, „*ha nēm rōsteenī eefogannyi*”. De azért megdicsért, hogy az árva gyerekeket megtízoraiztattam. Ettől fogva tudom, hogy a szegénység mennyire önértzetessé tudja tenni az embert.

Az 1947/48-as tanévben, kilencévesen, azaz elsős koromban ettem először és utoljára kukoricakenyeret, amit egyik osztálytársam adott cserébe az én búzakenyeremért. Nem volt rossz, de nekem jobban ízlett a *görhő(ny)*,

vagyis az édes kukoricalepí(ny), meg a túrós kukurica ga(n)ci. Az iskolában nem volt szégyen sem az ilyen csere-bere, sem az, ha valaki odaszaladt a másikhöz azzal, hogy *aggy egy harapást*. Ritkaság volt, ha nem adott. Ilyenkor azt mondták neki, hogy *írígy kutya*. Ez nagyon találó megjegyzés volt, mert a kutya valóban nem enged át az övéből egy falatot sem a másiknak. Tehát nekünk, bár nem tartoztunk a módosabbak közé, mindig volt mit ennünk, akkor is, amikor sokan szűkölködtek. Sőt a legfontosabb *bótbelit* (bolti árut) is, amit jegyre adtak, azaz *bodira* (pontokra), ki tudta váltani édesanyánk, néha egy-egy zacskó cukorkát, sőt még a csokoládéporciót is, de abból csak kóstolót adott, nagyját félretette, hogy ünnepek beköszöntével legyen mivel a süteményt, tortát bevonni. Csak a ruhát és a lábbelit, amit *elrípútu(n)k* (elkoptattunk), bárhogy is igyekezett, képtelen volt pótolni. Beindult, és titokban zajlott a *feketítés*, amit helytelenül neveztek így, mert nem üzérkedés volt az, és *szajrézás* sem (ahogy egymás közt emlegették a tiltott batyuzást). Az emberek a saját és a gyerekeik szájából lopták ki a falatot, amit Pozsonyban használt ruhaneműre, lábbelire vagy esetleg *ci-pőtaapnak* valóra próbáltak *eecserényi*. Nyáradtól Pozsony mintegy 60 kilométerre fekszik. Az emberek már éjfélkor gyalog elindultak, de nem mindig sikerült eljutniuk az ország fővárosába, mert útjukat állták a szlovák rendőrök. Jóllehet, nem is mindig azok voltak, csak fegyveres fosztogatók. A csallókőziek, köztük a nyáradiak is, néha megpróbálkoztak Dunaszerdahelyről vonattal följutni Pozsonyba, viszont a kupékban katonák razziáztak. Az nem nagyon érdekelte őket, hogy a magyarok többségének nincs személyi igazolványa, csak az, hogy mi van a csomagjaikban. Olyan eset is előfordult, hogy ki se bontatták, hanem beleszúrtak a pakkba egy vékony acéldrótot, s ha az zsíros lett, válogatás nélkül mindent elkoboztak. Zsír volt akkor a legnagyobb érték. Nagy szerencsének számított, ha valaki fel tudott vele vergődni Pozsonyba, és valami kopott vacakokat kapott érte. De a tojás, tejtermék és a *pucútt* baromfi is megtette a magáét. Közben dúlt az elvadult sovinizmus.

Édesanyám elvélve ment föl Pozsonyba, csak akkor, amikor már a kényszer vitte rá őt. Szlovákul nem tudott, a várost sem ismerte, ezért kénytelen volt kérdezősködni. Amiért magyarul szólalt meg a Duna utcai cukrászda előtt, egy felbőszült asszonyosság *lepökötte*. Erről úgy beszélt, mint amikor véletlenül piszokba lép az ember. Így jellemezte az efféle embereket: „*Nem ténhetnek rúla, hogy ilyenék, mer ilyenné neveetík üköt. De azír lèhetne annyi eszüik, ha ezt csinájják, akkor mivé válik a világ? Iszë(n) má főnyöttek. Mikor nyöáll be a fejük lággyo? Milye(n) példávú szógánok a gyerëkeiknek? Mindënrü*

a büdös politika tēhet, az ad alájuk lovat, mindig a' teszi murnyóvá a ēccērű nīpet." Édesanyámnak mérhetetlenül gazdag volt a szókincse, neki nem kellett Arany János és Petőfi költészetéhez szótár, hogy megértse, nemcsak a szavait, hanem a költők gondolatait is, ugyanakkor a csilizközi tájnyelvet élete végéig megőrizte. A *lepőködīst* bár zokon vette, de megbocsátotta. Azonban egyszer mégis sírva jött haza. Ezt megelőzően történt, hogy öcsémnek teljesen szétszakadt a cipője. A suszter tanácstalan volt, de végül azt mondta, ha édesanyánk tudna valahol talpnak való bőrt szerezni, még érdemes lenne *mēgtaapaanyi*. Közeledett az ősz, anyám levágta a búcsúra szánt két *hízókácsát*, s a tapasztalt *szajrézók* tanácsára hallgatva nem a várospontba vitte eladni, hanem a *cintorini* (ruzsínói temető) megállónál szállt le a vonatról, s egy megadott címre ment, hogy ott majd kap helyettük *taapnak* valót. Sikerült is gyorsan nyélbe ütni az üzletet, ám mihelyt a házból kilépett, egy egyenruhás alak a kapu előtt lefűlelte, és elvette tőle a bőrt. Később hallotta, hogy ez már többször is megtörtént másokkal, ugyanazon a helyen, s a férfi valószínűleg árendőr volt. De nemcsak a testvérem lábáról szakadt le a cipő, hanem az enyémről is, és még sok gyerekéről. Ilyenkor azt szoktuk mondani egymásnak, *jé, ēhes a cipőd*. Valóban úgy nézett ki a sok faszöggel, mint a horogra akadt, tátogó csuka. *Szērhadróttaa* kötöttük föl az „állát”, így aztán egy darabig még el lehetett benne *csoszrognyi*, vagy inkább *koszrognyi*, attól függően, eredetileg lábra szabott volt-e a lábbeli

33. kép. Nagyanyánk,
„őregannya”,
kilenvenéves korában

vagy jóval nagyobb. Az utóbbiban *koszrogott* az ember. Aztán kisvártatva kinyitottak a *Baťa* bótok, amelyekben jegyre lehetett durva bakancsokat és gumicsizmát kapni, a *pozsonyi Nagybatábo magosszárú, egész-, még níha vigécés fécipőköt is – földáro(n)*. Az állami tulajdonba került fővárosi nagy sarki cipőbolt, a Széplak utcai üzletsorral együtt, a csallóközi közkedvelt vásárlóhelye, az 1990-es évekig működött. Mi is ott szoktunk aránylag jobb minőségű holmit venni, miután három telet nagy, lötyögő gumicsizmában vészeltünk át. Ősdi fazonjuk mindmáig mit sem változott. Zokni helyett, akár a katonák, kapcát csavargattunk a *lábu(n)k fejire*, ami rendszerint a talpunk alatt gyült össze csomókban. A láb izzadt benne, *csuszkorányi* sem lehetett vele, ennek ellenére mindig megpróbáltuk, hátha mégis. Sokszor leszakadt alattunk a jég, csizmánk megmerült, a vizet kiöntöttük belőle, újból felhúztuk, és *nyühölöttünk* (kínlódtunk) benne tovább. Hideg volt, a lábunk megfagyott, éjjel rettenetesen viszketett, az alattunk levő vászonlepedőbe dörzsöltük, szinte véresre vakartuk, de *hëábo*. A felnőttek azt mondták, *vizes tetős* (tetüs), *savanyó káposztát kő rá ténnyi*. Sokszor aludtunk öcsémmel savanyú káposztába bugyolált lábbal.

Említettem már, talán többször is, hogy Jóska bátyánk pótolta Sebő öregapánkat. Sose tette szóvá, sőt örült neki, ha télen az udvarukban *bandástú rajcsúroztunk*. Sőt, a nagy bajusza alól néha beszólt *Á(n)gyinak* a konyhába, *annyuk*, mindig így szólította a feleségét, *főzzé nekik* – mármint nekünk, gyerekeknek – *öregbabot* (lóbabot). Ezt a hüvelyes növényt, mely *ujjbögynyi* szemeket növesztett, a rokonságban egyedül ők termesztették a hátsó kertjükben, kimondottan téli csemegének, a gyerekek számára. Amikor megfőtt és egy kicsit lehűlt, Ángyi a nagy vasfazékból fából készült *huraszédő* (merítő) szűrőkanállal töltögette a markunkba. Ízét, ha rá gondolok, ma is a számban érzem. Hasonlót csak jóval később Pozsonyban éreztem, amikor utcai árusoktól sült gesztenyét vettem.

Amikor a tölgygerendákra épült, sövényfalú, hosszú parasztházat pajtástul, lábas ólakkal együtt leírtam, az övékét, pontosabban az édesapjától, azaz dédszüleinktől, Sebő Józseftől és Hölgye Annától örökölt portáról vettem a mintát. Azon épületek közül, amelyek megérték a 20. század közepét, feltehetően ez épült fel leghamarabb, még valamikor a 17. században. Hogy azelőtt milyen házak álltak Nyáradon, csak elképzelni tudom. Kezdetben valószínűleg olyanok, mint Tunyogon, és csak az 1600-as években jöhettek rá, hogy nem elég, ha dombokra építkeznek, biztonságosabb, ha tölgyfatalpakat is tesznek a sövényfalak alá. Ezen porták udvara három részre tagolódott. A hátsó udvarba takarították be cséplés előtt a gabonát,

következésésképpen ott rakták kazalba a szalmát, mellé kerültek összsel a jellegzetes kukoricakóró-rakások, és ott vermelték el télre a krumplit. Csodálatos élmény volt közöttük bújócskázni.

A nagygazdáknak nagy udvaraik és nagy kertjeik voltak, így hát sok gyümölcsöt is tudtak termelni. Rájöttek, hogy minden gyümölcsfajtának más-más a talajigénye, s a falu kertjeinek egy része száraz dombon, különféle hordalékon, más része pedig laposabb, nedvesebb, vályogtalajon fekszik. Ez okozta, hogy minden rokonunk kertjében másfajta gyümölcsfák domináltak. Jóska bátyám tévesen, *nagyburgondi* néven, bornak való, vas-taghéjú, fekete otellót (ezt a nevet nem ismerték) termelt és sokfajta sárgabarackot. Amikor a korai kajsi puhulni kezdett, *Imritől* (a nálam 3 évvel idősebb, legfiatalabb fiától szintén említettem már őt) virágnyelven csak annyit üzent: *írik a boroc*. E tómondat azt jelentette, *méhetü(n)k borocot énnyi*, mert akik a kertek áldásából elsőként részesülhettek, mi, gyerekek voltunk. Annyit *tömhettünk belőlük a bö(n)dő(n)kbe*, amennyi belefért.

Jóska bátyám sógora, s egyben a dédapánk unokatestvére, a „vagyonelkobzott” Sebő Benedek kúriája, a hozzátartozó legnagyobb portával, kerttel, a község Szap felőli szélén volt található. Egyedül neki volt borospincéje, ami gyerekkoromban már üresen tátongott. *Be(n)ce bátyto*, a legenda szerint fiatal korában kitűnően értett a gyümölcsfa- és a szőlőoltásához, szaporításához és persze a nagybani termeléséhez. Almására még homályosan emlékszem, de tisztábban a kertnek arra a sarkára, amelyben sokfajta óriási cseresznyefa, elvadult aljnövényzettel alkotott nehezen átjárható dzsungelt. Volt abban a koraitól a kései, ropogós *cserésznyéig*, a halványpirostól a keserű fekete- és a túlédés fehérig mindenféle. Elhanyagolt állapotukban a fák koronái egymásba érték, olyanná vált az egész, akár egy érintetlen őserdő. Gazdájuk második felesége, *Böske* néném, a háborúban eltűnt nagyapám húga, a rokonok közül elsőként üzent gyümölcserés-ügyben. Már csak azért is lehetett első, mert tudva levő, hogy leghamarabb a korai cseresznye érik. Kertjükbe *havërokot* is szabad *vót hinya*. Tán érdemes megjegyezni, hogy a vagyonelkobzottak kertjeit – kivéve Miklós Gábor balonyi úti barackosát – nem vette birtokába az újonnan alakult *jéerdé*, mert minden bizonnyal nem vonatkozott rájuk a rendelet, később pedig megfeledeztek róluk. Szakálék kertje nagyanyámékéval volt szomszédos, a falu közepén terült el, ház nem állt rajta, benne, közvetlenül a *söví(ny)kerítés* mellett hatalmas körtefák nyújtózkodtak az ég felé. Faluhelyen érvényes volt egy íratlan szabály, ami úgy szólt, hogy amelyik fa termése a szomszéd udvarába, kertjébe hullik, a *potyogás gyümölcs* a szomszédot illeti meg, *mer*

kár lett volna hannyi eeposvannyi, viszont a fákról szedni, léccel lepiszkálni már nem illett. Elsőként az őszi árpával egy időben, június végén az *árpás-körte* érett. Másodiknak a ropogós, csíkos, *nyakas buzáskörte*, harmadiknak pedig a vadkörtevel legközelebbi rokon, a nyárvégi, kissé fanyar ízű *Ilona körte*. Az emberek más körtefajtaikat is ültettek az udvarokba, kertekbe, ahol azok munkáikban nem akadályozták őket. A Patasi úti Cser Imréék udvarában, első és hátsó kertjükben egyaránt, többféle *körtífa* (ez bősies szó) is élt. Például *citrom körtí, pirosbélű* (vérbélű), amely az Ilona körtevel volt rokon, és a nagy nyári, lédús *észémiszom*. Cser Imréné, *Mári nénnye* a kötényében gyakran hozott át egy-egy *szakajtónyi* (kosárra való) *potyogás gyümöcsöt*, amit *mink nem röstelöttü(n)k örömet eefogannyi, mer nekünk olya(n) gyümöcsünk nem termett*.

A mi kertünk, udvarunk csak később, az 1950-es évek elején telt meg gyümölcstermő fákkal és cserjékkel. Apám *előre a kerítés mellé, a zudvar szilibe Izabëlla szöllőt ütetett, magosra főfuttatta*, hátra meg apró szemű, fekete borszöllőt, háromféle cseresznyefát, több barackot, egy *méggyet, magbaválló szívát, törpe almafákat és rengeteg piros és fekete ribizli bukrot*. Ám akkorra mi az öcsémekkel már eléggé nagyok voltunk. Addig *öregannyiáékna*, nagyapám testvéreinél az összes nyári vitaminigényünket ki tudtuk elégíteni. Nagyanyámék portáját is három, sőt ha úgy veszem, négy kert vette körül. A bejárati kaputól jobbra volt a *zöccsígés*, amelyet virágok szegélyeztek, hátul, a pajta mögött húzódtott a ribizlis, közepén egy korai cseresznyefával, végében *birssee*. A kerítés mellett álló magas karókon meg komlóindák csüggték. Ugyanis nagyanyám értett a házi sör és a gyümölcsborok készítéséhez. A hosszú ház, kamrával, istállóval a telek közepén állt, mögötte szintén kert terült el, tele különbözőfajta nyári almával. Az egyiken minden évben a legszebb hangú vadgalamb, a közönséges gerle költött. Az almákat kajszi és kétfajta beszteker és duránci szilvafával vette körül, amelyek élén egy nagy *magyarófa* (mogyorófa és nem *bukor*) hajladozott. Ám nekünk, unokáknak legkedvesebb volt az aljnövényzetet képező *himpër* (málnacserje). Ez a porta a kertjeivel együtt volt számunkra az igazi paradicsom. Azonban garázdálkodni szigorúan tilos volt benne. Amikor érett valamelyik gyümölcs, az ereszt alatt nyugágyon üldögélő, beteges nagyanyánktól kellett engedélyt kérni, például így: „*Öregannyi, éhetek egy kis himpért?*” Mire mindig az volt a válasz, „*egyé csak*”. Az *egy* kicsi azt jelentette, jóllakhattunk belőle. Annyi azért mindig maradt, hogy Katica több üveg *szirupot*, azaz *málnoszörpöt* is főzhetett. El ne feledkezzek a diófákról, amelyekkel tele volt a falu, ám ezek mind olyan helyen álltak, ahol az ősszel lehullott levelük nem hozott bajt semmilyen más

növényre. Ugyanis a diófa minden része *juglan* nevű vegyi anyagot tartalmaz, mely sok növényre toxikus (mérgező) hatást fejt ki. Az emberek ezt nem tudták, de azt sem, hogy nemcsak a táplálkozás szempontjából egyfajta kincset jelent a diófa, mert már a leveleinek is többféle gyógyhatása van. Mi sokszor uzsonnáztunk diót, kenyérrel, édesanyám pedig a túróból készített körözöttet szokta beborítani friss diófalevével. A benne levő illóolajok által csodálatos ízt adott e sajtféleségnek.

Szapon, Örsike nénémék kertje egészen más jellegű volt. A házuk előtti szőlőlugasok alatt rengeteg földi *epër*, azaz nemes szamóca termett. Amikor elmentem hozzájuk, nagynéném mindig azzal fogadott, hogy *böngísszek* magamnak belőle. Mivel a hátsó udvaruk, a már említett *Folyó* árterületéhez tartozott, férje, *Lojzi bátyó* – akit én is, mint édesanyám és Katica, *Sógorom*nak szólítottam – azt *földrákúta*, az árkok közötti bakhátakat pedig beültette többféle almafával. Az ő almáik tartottak ki télen legtovább, néha még húsvétig is, főleg a vastaghéjú bőralma. Amikor öcsémmel *mëgnáthásottunk*, de alighanem inkább *imfulënzássok* lettünk, *Örsike nényye* átbalogott hozzánk egy-egy szatyor almával, átsegíteni bennünket a *nyavalá(n)*. Meg kell említenem még a *szëdrët* termő fát, amelyet, ha máshonnan nem, Arany János zsánerdarabjából, a *Családi kör*ből eperfaként illenék ismerni, mely a 19. századi Magyarországon, így Csilizközben is a selyemhernyó-tenyésztés révén mérhetetlenül elterjedt. Szüleim gyermekkorában Nyárad leggyakoribb „gyümölcsfája” volt. Én már csak háromra emlékszem biztosan. Egyik, a legnagyobb, öreg *Szőke* Imréék udvarában, a konyhaajtó elé *hullajtotta* a gyümölcsét, másik a kisnyáradi Horváth Istvánék kertjében húzta meg magát a sudár jegenyefák között, harmadik pedig a *balonyiföldi*, később a *jéerde-kertíszet* végében, az akácbokrok közt szerénykedett. Közel hozzá, a *Zsemle-major* útelágazásnál dacol az idővel, az egyetlen platán, mely ma is a legrégebbi (dísz)fa falunk közelében. A kertek díszbokrai közül érdemes megemlíteni az orgonát, a sokfajta rózsát, a labdarózsát és az édes illatú fehér jázmin. Akkoriban nagyon kedvelt lágy szárú virág volt a *fajgó*, egy violafajta, melyet manapság már hiába keresek.

Nyáradon a szegényebb emberek is ültettek gyümölcsfát, leginkább az udvaruk sarkába, oda, ahol nem estek útjába senkinek. Gyümölcsöst, mint említettem, csak a nagygazdák engedhettek meg maguknak, de tárolási lehetőség híján csak nyári fajtákat ültettek, amelyek termését felvásárlók vettek meg tőlük, nagyobb tételekben. Az asszonyok viszont sok kompótot és lekvárt főztek be télre. Néhány alma, ha karácsonyig elállt, azt a *mëndikás* *gyerëkeknek gyö(n)györgették*. Azonban sokféle gyümölcsöt aszaltak: almát,

szilvát, körtét, még vadkörtét is, amit a fák alól, leginkább az *ercségi* erdőben szedtek, miután túlélve lepotyogott. Illatos *aszaattgyümölcslevest* ősszel, tollfosztás befejeztével, *ádomáskinn* (áldomásként) szoktak főzni. Vad gyümölcsöket is szedtünk, körtén kívül *fődiszëdrët* bornak, csipkebogyót téának télre, hárs- és bodzavirágot. *Köttíst*, másutt *biracsot* (csíráztatott búzából, rozsból) *nagybút* (bőjt) *üdeji(n)* készítettek, *kemë(n)cébe*, de többször *rédlibe* is.

30. rész

MINDENNAPI TENNIVALÓK

Az ételkészítés, illetve a háztartási *téhendők* az asszonyok dolga volt. Ők hordták az ebédet is a határba, és ők nevelték az udvar apró állatait, *mer űk ráírtek, iszē(n) nēm dúgoztak*. Bábics Tércsa (Teréz) *nénnye kivítelvee*, aki *asszo(ny)lítire kaszányi* is tudott. Amikor én ismertem őt, már idős nő volt, özvegyasszony, a gyerekei felnőttek, egy kistermetű lovat tartott, *avvaa gyihózott* (kocsizott), és vele művelte a kevéske földjét, tehát szántott, vetett, aratott, és szénát takarított be a tehenének, lovának télre.

A többi asszony „csak” főzött a családnak, mindennap friss ételt, hetente egyszer kenyeret sütött, egyszer *teknyőbe* nagymosást végzett, vasalt szenes (paraszas) *vasallóval*. Naponta kétszer, reggel és este tehene(ke)t *fejött*, etette és szaporította a baromfit, foltozta az elszakadt ruhát, az egérkirágta zsákokat, amikor már volt, harisnyát, zoknit *stoppút*, inget, gatyát, *pintűt* (pendelyt) varrt. Nyáron lekvárt, gyümölcsöt, paradicsomot főzött be *télire*, hosszú téli *estékēnn* fonalat *fonyott*, rokkán vászonnak, guzsalyon kötélnek valót. És ki tudja még mi mindent csinált, *iszen a züdejibű kiteet*. Úgynevezett fonó, ahol összegyűlhetek volna az asszonyok, leányok, no meg a legények udvarolgatni, dalolászni, Nyáradon nem működött. Szapon állítólag igen. A nyáradi asszonyok télen, általában egyedül fontak, de csak kora tavaszig. Élt egy számomra érdekes mondás, ami *valamēllik Náni* (Anna) *nénnyitű erett*: „*Fakad a bodza, бүдös a rokka*.” Aztán ha kitavaszkodott, és nem volt lány a háznál, a virágos és a zöldségeskert gondozása is az asszonyok feladatai közé tartozott, meg persze a temetőben a síroké is. Amíg *vasárnap dilutáno(n)kinn* az asszonyok, lányok *létányiáro* (litániára) jártak, addig a *firfijak* a *kocsmábo* sör és cigaretta mellett *trafikátok* (eszmét cseréltek), *snapszēroztak* (kártáztak), legények *huszonēgyeztek* (ez tiltott hazardjáték volt), de leginkább *aprópízre kubliztak* (tekéztek) a kocsmaudvaron. És ha netán az asszonyok szerettek olvasni (csuda tudja mikor akadt rá idejük), ők kedveltették meg a gyerekeikkel az irodalmat, és ők *neveetík űköt helēs viseekēdisre* (illemre, jó modorra), adták tovább a helyi szokásokat, pontosabban az erkölcsi normákat.

Csilizközben mindenki hajnalban kelt. Első munka volt, hogy a ház asszonya egy *marík szómávú, rőzsēvee* – szalmát valamelyik ágy végéből, a lepedő alól markolt ki, rőzsét meg már este bekészítette, ha nem, hát reggel valamelyik gyereket *szalajtott* ki érte a rőzszerakáshoz – begyűjtött

a *porhel*tba, és nagy *plé(h)*fazíkba oda tette a moslíknak való *krumpit főnyi*. *Röggelire*, tejes kávénak való *frank-kávét* vagy *méltát* (cikória, pótkávé keveréket) főzött. A férfiak takarmányt hordtak a marhák elé a *jászuba* (jászolba), a lovaknak (ha voltak lovaik) szintén a fali *saraglábo* (saroglyába), az istállóból *kiganéztak* (tragacson kihordták a trágyát), levakarták a marhák *szórit*, a lovakét *lekefítik*. Miután az asszony megfejté a *tehenye(ké)t*, a konyhában a tejet *eeszuptírozta* (más-más edényekbe öntötte szét aszerint, hogy melyik *rátát* mire szánta), egy részt felforralt belőle, azt összeöntötte a *feketívee*, az asztalra tette, mellé a kenyeret, és hangosan, hogy mindenki hallja, elkiáltotta, *kísz a röggeli*. Ha vendég is volt a háznál, leginkább nap-számos, akkor udvariasabban mondta: *tessík röggeliznyi!* Csak a férfiak és a gyerekek ülték körül az asztalt, mert ez idő alatt megfőtt a krumpli, amit a moslíkos *ampábo* a *zasszonnak* köllött *ésszetörnyi*, korpát vagy *srótot* *hintenni* rá, és *kivinni* a *zóba* a disznóknak. A vályúnál jó volt vigyáznia, mert az állandóan *éhes* állatok között, az *ampa* láttán, olyan *tülekéds tá-mott*, hogy az etetőjüket, ha nem eléggé volt óvatos, *ampástú*, *moslíkostú*, *mente(n) főtállúták* (fellökték). Nem győzte őket csitítani, hogy *hüle te, hüle, no!* Amihez az erély miatt, bizony, bot is kellett néha. A szarvasmarhákat is, hogy fejés közben *valahogya(n)* közibük *tuggyo(n)* *furakonnyi*, *ezír valamellikét odébb köllött tessikúnyi*. Elég volt, ha az asszony rászólt az egyikre, *tola ne*, s erre az állat odébbhúzódott.

A *röggelizők* nagy zománcos poharakba *tőtött* (öntött) édes tejeskávéba kézzel kenyeret tördeltek, és leveses kanállal kanalazták ki. A szabály úgy szólt, hogy *kényeret tejeskávéba*, *tejbe* – persze a babona szerint – *ném vót szabad késsee apríttannyi*, *mer akkor a tehé(ny) másnap virés tejet ád*. Mindezt, még a száraz ételeket (főtt tésztaféléket is) kanállal ettük (ez volt a legpraktikusabb). Étkezés előtt és után, még a határban is illett egy-egy rövid imát mondani. Viszont evés közben szürcsölni, csámcsogni nem illett, s ha valamelyik gyerek, étkezés után elfelejtette megtörölni a száját, megkérdezték tőle, *ném vészéd észre, hogy prézmitás a szád*. Vagy: *Há te még malacokot szoptá?* Megjegyzem, voltak kortársaim, akik a kabátjuk, szvetterük ujjával törölték meg a szájukat, sőt még az orrukat is, amittől az messziről fénylett, mintha viasszal lett volna bevonva. Édesanyám gondoskodott róla, hogy mindig legyen nálunk, még a határban is, zsebkendő.

Folytatva a napirendet, ameddig a reggeli elkészült, a gazda a *szí(n)bű kihúzta* a *szeke*ret, a *rúgygáro* *rátette* a jármot, a *szeke*rré *főtette* az asznapi munkához szükséges szerszámokat, ekét, fogast, vagy ami kellett; ha henger is, azt a *szeke*r után akasztotta. *Saraglákot* (saroglyákat), *ve(n)dígódalokot*,

körösztfákat még nyomórúdat, rúdazókötelet csak akkor rakott rá, illetve *fő*, ha *szálostakarmá(ny)t köllött hordannyi*. Édesapám az ökrök etetéséhez szükséges *abraklóról* (jellegzetes alakú, kétrészes láda, amelyből az ökröket etettük a határban), s benne az abrakról (apróra vágott réparól vagy tökről, meghintve *sróttal* vagy korpával), sosem feledkezett meg, mint ahogy édesanyám sem arról, hogy nekünk *tízórait* (rendszerint kenyeret, szalonnát vagy más ennivalót) csomagoljon vászonszalvétába, és azt szatyorba tegye. A vállra akasztható vászontarisznya nálunk már akkorra kiment a divatból. Az csak mint a lovak tarkójára akasztható *abrakos tarisznya* szerepelt, meg *tokmányostarisznyaként*, hogy bele lehessen rakni a kasza élesítéséhez, a *kalapállásho még fenyísíhë* (fenéséhez) szükséges eszközöket; a földbe fúrható *üllöt, kaszakalapácsot, tokmá(ny)t és kaszakövet*. Friss ivóvízről az ötliteres cserépkorsóba (csöcsöskorsóba) viszont édesapám gondoskodott, mielőtt elindultunk volna a határba. A szekér oldalán ott lógott a két szájkosár, hogy az ökrök munka közben ne kapkodjanak *gyam* után, mert nagyon kellemetlen volt, ha megtorpantak, s a munka ütemét ily módon meg-megszakították.

Említettem a szatyrot. Ezt, mint ahogy másutt, nálunk is *kukoricalevelbű* (csuhéból), esetleg *kákóbú* (kákából) kötötték az asszonyok. Külön, vastag horogszerű tű és hasáb alakú ráma kellett hozzá, amit a férfiak készíttettek el, vékony lécekből. Szatyorba rakott edényekben hordták a határban dolgozó emberek után az *ebídet*, meg a *zozsonnát* (*uzsonnát*). *Tízórait* viszont nem.

Megjegyzem, nagy munkák idején naponta ötször étkeztünk, kétszer otthon, háromszor pedig ott, ahol dolgoztunk, nagy melegekben a *botlófák* árnyékában. A *évís üdeje* alatt az ígás állatok is ettek az *abrakullóból*, de szántás idején délben, méginkább este az ökrök legelhettek, viszont a lovak nem, mert igen körülményes lett volna őket ismét befogni, meg számukra alkalmas legelő sem igen akadt. Ugyanis a dűlőkben egy-egy *lapos* – azaz szántónak alkalmatlan, nedves rét – is elterült, melyeken széna termett. E miatt kaszálás előtt nem volt szabad legeltetni, csak miután a sarjút is *baglákbo* (boglyákba) rakták.

Napközben három szünetet tartani nemcsak az étkezés, hanem a pihenés, erőgyűjtés miatt is kellett. Erre mind az embereknek, mind az igavonóknak szükségük volt. A lovak türelmesen álltak, az ökrök pedig kérődztek, s közben mindkét állatfaj, farkát csapkodva hajtotta magáról a legyeket, böglyöket, muslicákat. Ez utóbbiak voltak a legkellemetlenebbek, mert rajokban támadtak. Orrba, szájba, szembe belerepültek, gyakran még

csíptek is. A fák árnyékában pedig a szúnyogok. Miattuk szoktuk a tízórainkat inkább a napon elfogyasztani. A tízórai rendszerint kenyér és valami mellé való volt, legtöbbször szalonna, meghintve *őrűt* (örölt) paprikával – lám, tájnyelvünkben e jelzőnek is milyen kettős értelme lehetett –, melléje *hajma* (hagyma), tavasszal zölden, később zöldpaprika, s ha jutott még annyi *sunka* (sonka), esetleg az. Továbbá *sűtt* vagy *főtt* tojás, mindenesetre energiadús étel. Az ebéd kétfogásos volt, leves és *másikféle*, hetente kétszer, háromszor sült vagy főtt tésztaféleség, egyszer, kétszer főzelék füstölt hússal – a sonkát leginkább erre tartogatta édesanyám –, húsos borda, azaz *ódalas* vagy frissen főtt baromfi. *Üres főzeléket* mi sohasem ettünk, mert édesanyám azt az elvet vallotta, hogy nehéz munkához kell az erő, ezért a korai csirkéből – akkor is, ha még nem éppen levágni valók voltak, csak alig galambnagyságúak –, pörköltet főzött, ki-ki tányérjában a főzelék tetejét meghintette vele, miközben nevetve azt mondta, *e' rá a díszítés*. Uzsonna, ha nem ugyanaz volt a tízórai, sült tojás, uborkasalátával vagy lecsó, illetve valamilyen tejtermék (aludttej, túróból körözött). Vacsora, frissen főtt étel, paprikás krumpli, darás vagy túrós *ganci*, de hadd ne soroljam. Déli maradék, mivel nem volt még hűtőszekrény, moslékba került a malacoknak. *É(n) igē(n)* szerettem a forralatlan, hideg tejet kenyérrel, legtöbbször ez volt a vacsorám. Hideg tejbe sosem aprítottuk bele a kenyeret, hanem minden *gorty* előtt haraptunk belőle egyet.

Az évi étkezésnek is megvolt a maga rendje. Hentestől, ha lehetőség nyílt rá, időnként marhahúst vett anyám, de csak ritkán, vasárnapi levesnek. Ilyenkor az ünnepi ebédünk főtt marhahús, mellé körítésnek paradicsomszós és *tarhanya*, később *rizsa* volt. Olykor-olykor velős csont is került az asztalra. *Főlsígés ítee* volt az egy-egy falatnyi velő, kenyérre kenve. Sertést, emlékezetem óta, minden esztendő telén vágtunk. A belőle kisütött zsírnak, ami a főzéshez kellett, a következő disznóölésig ki kellett tartania. Meg a szalonnának is nyár végéig. Erre az energiadús ételre, amire már utaltam, *erőpótullás vígett*, főleg a nehéz munkát végzőknek, a kapásoknak, a kaszásoknak és az aratóknak volt szükségük. (Nálunk a marokszedőket és a kévekötoőket is az aratók közé sorolták, nem úgy, mint a Párkány környéki falvakban, ahol csak a kaszásokat tekintették aratóknak). A szakirodalom szerint is legnehezebb munka a kaszálás volt, de abban is léteztek különbségek, attól függően, hogy mit kellett vágni. A felnőttek szerint, amit volt szerencsém látni, a bükköny és a *lendék* (lednek) – fehérjékben gazdag pillangós virágú, kacsokkal egymásba kapaszkodó, takarmánynövények – kaszálása tette leginkább próbára az embert, pláne, ha zabbal keverve

vetették. Az egész tábla növényzete *mereví(n)* gubanc volt, amit kaszával kellett szép rendekre rakni. *Csicsay Miskán*, azaz apámon kívül ezt kevesen tudták megtenni.

Már említettem a téli *erdöllőköt* (az erdei favágókat), akiknek ugyancsak kijárt a nehéz, zsíros étel, a füstölt húsféle, már csak azért is, mert nekik a rövid nappalok idején nem hordtak ebédet. Ők a szalonnájukat nyáron is meg szokták pirítani, uzsonnára pedig parázsban sült krumplit ettek, aminek egészen más íze volt, mint a *rédliben* sütöttnek. Persze volt ebben némi romantika, meg játék, mert favágás idején, tűz mellett szokott találkozni a falu férfi lakossága, és ment a heccelődés, a bolondozás. Hasonló módon zajlott a *mocsároi*, *még a ispányosi* nádvágás, csak ott *veszülés lett vóna tüzetgyujtannyi*, bár a dülőutakon lehetett volna, de *aara nem pazaaták a züddöt*. (Mocsára hatalmas kiterjedésű, víz alatt levő nádoslapos volt, Ispányos pedig a Duna egyik holt ága, melynek *csékíl* [sekély] vizit benyőtte a nád, *mílibe* [mélyében] pedig halak csapatai szoktak áttelelni.)

Édesanyám nagyon sok baromfit nevelt, de erről majd a következő fejezetben adok számot. Egyelőre csak annyit, hogy a baromfihús, a (tyúk)tojás és a tej, valamint a tejtermékek jelentették a fő fehérjeforrást, a *kácsozsír* pedig ősszel a disznózsírt pótolta. Visszatekintve az akkori időkre, mi, azt mondhatnám, élelem szempontjából teljesen önellátók voltunk. Amikor a tésztafélét említettem, a rétesek nálunk nem számítottak az ünnepi süteményfélék közé, és az édes kelt kalácsfélék sem. Szinte hetente ettünk túrós, mákos, darás, káposztás rétest. Az édes rétesek alkották a fő ételt, a sósak (darás, túrós) neve pedig nem *rítés* volt, hanem *tásko*, amit sós, tejes levesbe tettek tészta helyett, de csak *évís* előtt, mert különben *fölitta vóna a lét*, és gusztustalanná vált volna. A rétestésztát az asszonyok a *konyhaasztlo(n) nyujtották*, külön e célra szabott vászonterítőn. A bableves mellé leggyakrabban krumplis pogácsát sütöttek. Rétestésztából készült ételeket is képesek voltak variálni, mert tejfölös, *rítegës* pogácsát és lekvárosat is sütöttek belőle. Krumplis, lisztes, töpörtyűs pogácsát is többféleképpen formálták. Leggyakoribb a *fölüfüles plé szaggatóvaa* kivágott, fölül konyhakéssel recésre mintázott, egyszerű, *szaggatott pogácso* volt. Utána következett az egészben sült *tördellös* és a hasonló tésztából gyúrt, szögletesre vágott, majd a lekvárral töltött gyerekek kedvence, a *lekváros pogácso*. Volt egy negyedik (ötödik?) fajta pogácsa is, amit karácsonykor vagy disznóölés után, friss disznóhájjal sütöttek, de ezt inkább *hajos tésztának* vagy *hajos pogácsának* nevezték. Télen sütöttek édes, mákos pogácsát is, ami olyan kemény volt akár a cibak, melyet csak napok elteltével lehetett megrágni. Ez utóbbi kettő már ünnepi *sütemí(ny)nek* számított.

Nem szóltam még a lepényekről. A lepényfélék leginkább nyári, szintén tápláló tésztafélék voltak, melyeket olyankor sütöttek kemencében, amikor sok volt rá a *zsödëna* (az éhes száj), mondjuk csépléskor. *Savanyó* levest ilyenkor *bécsi babbú* (egyfajta tarkababból) főztek, kevés ecettel, néha akár tejföllel ízesítve, azaz habarva. A kemencében sült lepény kerek volt, akkora, amekkora a sütőlapátra (kenyeret adagoló falapátra) éppen ráfért. Leggyakoribb volt a *kóbaszos* (kolbaszos), *úriassa(n) kalbaszos*, tejfölös, *tejfölös-kóbaszos*, ritkábban szalonnás *lepí(ny)*, amelyek sósak voltak, ezeket váltották a túrós-kapros, a szilvás-mákos, *ómás* (almás) édes lepények. Majdnem elfelejtettem a hajtogatott, sós lepényt, ami valójában kelt kalács volt. Megvallom, én nem rajongtam érte, de azt is meg kellett enni, ami nem tartozott az ember kedvenc ételei közé.

Lángost, ha sütöttek, valódi volt, nem pedig sokszor hevített, mi több, égett olajban sült, ma divatos lepényféle, amit lángos néven, városi utca-sarkokon árulnak. Megjegyzem, olajat nem is árultak akkoriban. A régi lángos kelt, kenyértésztából készült tízórainak, akkor, amikor nyáron kenyeret sütöttek. A még félig kifűtött kemencében a *lá(n)gulló* rőzsét piszkafával *férehárították*, és betették mellé a lángosnak valót. Tehát nem lángon, hanem láng mellett sült. Hogy megsüljön, de meg ne égjen, figyelni kellett, mikor lesz kész. Kenyeret viszont csak becsukott kemenceajtó mögött lehetett sütni, miután a parazsat szénhúzó vassal, a jól kifűtött kemencéből eltávolították. Amikor a lángos megsült, *sütőlapáttú* gyorsan kivették, *kényírruháro tettik*, *foghajma görözdökkee beke(n)tík*, kanálnyi zsírt tettek rá, amit *pëmzlívee* (lúdtollból készült ecsettel) *szítkenttek* rajta, és melegen ették, inkább a férfiak. Nekem ehhez sem fűlt fogam, mert jobban szerettem a *szívás-mákos lepí(n)t*, *mëg a tepsibe sütt, túrós-kaprossat*. Az édes lepények, rétesek, a sütemények tölteléke gyakran rásült a tepszi szélére, amit az asszonyok késsel levakartak róla, s mint finom falatokat azon melegében a konyhában leselkedő gyerekeknek adtak. E vakaréknak a neve *szerdík* volt. *Siskát*, azaz farsangi fánkot forró zsírban sütöttek, nálunk csak évente egyszer, *farsa(n)gutójjá(n)*, *másnéven húshagyó keddë(n)*. Soha máskor. Ezen a napon Nyáradon minden háznál *siskát* ettek. (A *siska* szláv jövevényszó, ami szlovákul „fenyőtobozt” jelent). Olyasmi nem fordult elő, hogy lekvárt utólag kentek volna a tetejére, mert annak a tészta közepében volt a helye, s együtt kellett vele sülnie. Az átsült lekvár adta meg a fánk jellegzetes zamatát. Vele egy napon sütt édesanyám forgács-, azaz ropogós csörögefánkot is. Nagyon szerettük a lekváros, diós és a túrós palacsintát, amit az év bármelyik köznapján sütöttek. A főzelékek közül viszont voltak téliek,

nyáriak, sőt tavasziak is. Télen dívott a bab- és a krumplifőzelék, nyáron a zöldbab, zöldborsó, tök (zöld takarmánytökből), spenót és a sóska, amit a férfiak nem nagyon szerettek, mondván, azok csak *gyamok*. Viszont nálunk, gyerekeknél már kora tavasszal jelentkezett a vitaminéhség. Amikor a sövénytövén kezdett kihajtani a csalán, szinte könyörögtünk édesanyánknak, *főzzö(n) nekü(n)k csóllá(ny) főzelikét*, mire azt felelte, főzök, ha szétték. Tudvalevő, a csalán leveleinek széle már zsenge állapotban is tele van hangyasavat tartalmazó apró tűkkel, illetve ampullákkal, amelyek a leggyengébb érintésre is elpattannak, a bőrbe fúródnak, és tartalmukat a parányi sérülésekbe öntik, ami viszkető fájdalmat vált ki, akár a hangyacípés, mert hogy hangyasav van bennük. Ezt sokszor tapasztalhatták a falusi gyerekek. Ám amikor anyánk minket arra ösztökölt, hogy *csóvá(ny)t csipőgessü(n)k*, rongyot is adott hozzá, hogy a növény marását ki tudjuk védeni.

Ezzel be is fejezem a csilizközi gasztronómiáról tett eszmefuttatásomat, de nem kizárt, hogy más összefüggésekben még visszatérek rá. Van a sokrétű, gazdag magyar irodalomnak egy különösen nagy értékmegőrző vonulata, ami a falukutatást dokumentálja. Ma is megrázó élményt nyújt Szabó Zoltán műve, a *Cifra nyomorúság*, mely épp az ellenkezőjéről ad számot, mint amit én leírtam. A falusi emberek mentalitása a történelem folyamán, tájanként különbözőképpen alakult. Nálunk hamar rájöttek, hogy termőföldre kuporgatni a pénzt teljesen fölösleges, mert senki sem adja el a magáét, csak végső szorultság esetén, de akkor annak a családnak befellegzett. Aki öregség vagy betegség miatt nem bír rajta dolgozni, inkább árendába adta. Aki pedig hajnaltól napestig, sőt még lámpagyújtás után is dolgozott, annak ennie kellett. Persze, ha volt mit. Nem ok nélkül írtam le, hogy a szegénységből való kikapaszkodás első feltétele a tehén, vagy legalább egy kecske megszerzése volt. Jut eszembe, hogy asztalos Laci bátyám, némi önironiával a kecskéjüket proletár tehénnek, rövidítve *prolinak* nevezte. Mi *pusinak*, akárcsak a sertést *csoninak*. Summázva, amelyik családnak volt miből, az ízletesen és változatosan *kosztúhatott*.

Gyerekkoromban a csilizköziek már nem jártak népviseletben. Vászoninget, bő gatyával nyáron csak egyetlen különć férfi vett magára, akit, mint *maskurát*, kinevettek. Ha volt is valamikor nálunk népviselet, biztosan nem kivarrott, hivalkodóan cifra. Viszont kenderfonálból ágy- és *aasónēmūt*, leginkább *ü(n)göt*, más néven *ümögöt*, *törüközököt*, konyharukákat szövettek az asszonyok. Szerény öltözékeknek, *hétköznaplónak* és *ünneplőnek* való szövötteket leginkább a *szērdeheli mētērarusokná*, a híres *Porjészéknáá* (Porgesz családnál), ritkábban a pozsonyi nagy áruházakban, a *Tetábo* és az

Aszóba vették az asszonyok, és *heli varónőkkee varattak męg*. Mindazonáltal, aki többnek akart látszani, mint azt a vagyoni helyzete megengedte volna, arra egy közmondást alkalmaztak: *Igęn nagy arzsag-gaa fűtt*. Az arzsag nagy száraz, pöngő faágat jelentett. Csak hallomásból tudom, hogy azért akadtak Csilizközben is, akik kuporgatták a garast, *háho sikerűl* mégis *valakitű egy-ęgy darabka földet szęręzni*, de azok *bizo(ny) koplaatak öleget*. A józanabbul gondolkodók inkább földet béreltek, élelmet termeltek, s ha jobb esztendőben fölőseleg is termett, eladták. Az állataiktól sem sajnálták a jó minőségű és kiadós takarmányt. A zsúfolt istállóknak azonban volt egy rejtett hátrányuk, de erről is majd később szólok.

34. kép. Édesanyám az 1950-es években

Ismétlem, aki tehette – a városi lakossághoz, de más vidékek falusi népéhez képest is – irigylésre méltóan táplálkozott, mégis nagyon kevés volt az elhízott ember. Mi, gyerekek tudtuk, hogy hol, mikor, mit főztek a faluban, mert mint említettem, sokszor ebédeltünk a pajtásainknál, ahogy ők is minálunk. Egyébként is fő téma volt köztünk, hogy mit főz(ött) *mámo* az *idęsanyánk*. Persze hogy akadtak idők régebben, amikor valami oknál fogva, árvizek és egyéb természeti csapások, háborúk következtében „aludni szokott a kenyér”. Meg sajnos voltak a falvaknak, így a miénknek is, tőlünk sokkalta szegényebb néprétegei, akiknek gyakran, de hadd ne kerteljek, sokszor igen sokat kellett nélkülözniük, pontosabban, éhezniük. Mindazonáltal családunknak is néha, vagy inkább gyakorta – miként utaltam már rá, s a későbbiekben is szólok róla –, bőven kijutott a gürcölésből, amit nem mi okoztunk magunknak. Mi, gyerekek akkor ezt, szüleinknek hála, nem nagyon éreztük, legalábbis nem éreztük át, legfeljebb csak sejtettük.

31. rész

A FALUSI EMBEREK KREATIVITÁSA

E tekintetben is ki másnak az ötletgazdagságát – amit esetenként akár alkotóképességnek is nevezhetnénk –, vehetném alapul, mint szüleimét, akiktől, joggal állíthatom, többet tanultam, mint az összes alap- és középiskolai tanítómtól és tanáromtól. Hiszen, mint írtam, ők tanítottak meg írni, olvasni, számolni, látni, hallani és gondolkodni is. Látom a képet, ahogy édesanyámmal kukoricát morzsolunk a sparhelt előtt, s a *tuskókot* (kukoricacsutkákat) a tűzbe rakjuk. Egyszer csak anyám magyarázni kezd. „Nízd csak, e’ most mind elég. Asz’ hihetní a zember, hogy mëgsëmmisüll, perig, ha le tunná(n)k mírnyi a belölle visszamaradó hamut, füstöt, a kímí(ny)be lerakodó kormot, ëggyütt annyit tënnínek ki, mind amennyit eë-tüzellü(n)k. Nëm ërdëkës?” Amikor később tanárain, a Lomonoszovnak tulajdonított anyagmegmaradás törvényét magyarázták, magamban azt gondoltam, miért kell ezt ennyire bonyolítani, hiszen édesanyám sokkal egyszerűbben értette meg velem. Aztán itt ez a máig vitatott téma a világmindenségről és az ősrobbanásról. Anyám véleménye az volt, hogy a világ végtelen, és benne az Isten örök. Az Istent pedig nem teremtette senki, mert ő maga a Teremtő. A Nap egy csillag a sok közül, és nála sokkal nagyobb csillagok is vannak, melyek az eget borítják. Senki sem tudja, pontosan mennyi, és soha nem is fogják megtudni, mert némelyek meghalnak, mások meg születnek helyettük... Miközben hitt anyám a betlehemi csillagban, és mindenben, amit a katolikus vallás elvárt a híveitől. Tőle hallottam először azt is, hogy az esthajnalcsillag neve Vénusz, és nem is igazi csillag, csak bolygó, ezért saját fénye sincs, hanem a Napét veri vissza, akárcsak a Hold. Meg kell vallanom, ezt csak később értettem meg, mint sok minden mást, amit anyám a világról a maga módján gondolt és mondott. Szavaival élve, csak *magábo morfo(n)dírozott a világrú*. Amiről „morfondírozott”, bizonyítani is igyekezett. Így győződhettem meg róla, hogy létezik északi fény, ami elvétele, sötét őszi esteken nálunk is derengve feltűnt. Csupán azért vehettük észre, mert akkor még Csilizköz falvai felett csak a Hold világított.

Egzotikus népekről, állatokról is édesanyámtól hallottam először, leginkább érdekes leírások formájában. Többek közt olyasfélét, hogy japánoknál a kislányoknak igen különös neveket adnak, mint például *Almavirág*, *Cseresznyevirág*, hogy Indiában a *riksát* (gyaloghintót) emberek húzzák,

mindegyiket egy-egy kuli, akinek a napi „keresetibű csupá(n) egy marék rizsáro [rizsre] tellik. Ennyiír kí(ny)tele(n) rökkenő hősígbé egész nap futnyi, rohannyi a szégí(ny) páro, hogy éhe(n) ně haajjo(n), míg mások kínyel-messe(n) pöffeszkենnek riksájo kínyelmes üllísi(n). De mit mongyak, tette hozzá, nálunk is van kégyetle(n) sorsú embër ippe(n) ölig. Viszont egy valamiír hálát adhatunk a Jóistennek. Azír, hogy ije(n) helet adott nekü(n) a Földönn [nem azt mondta a földö(n), mert az mást jelentett volna], ahu(n) ni(n)cse(n)k földre(n)gísék, még mürges kígyók sē.” Azt is tudta anyám, milyen állat, és hol él a behemót rinocéosz, magyarú orszarvú. Meg, hogy Dél-Amerikában költ a világ legkisebb madara, a kolibri, ami csak akkorka, mint egy darázs, a tojása „perig, mind a gyufa gombja”. Persze volt ezekben az „információkban” fantázia és naivság is bőven, de hogy végül a főiskolán én biológiát és kémiát eredményesen tanulhattam, jórészt édesanyámnak köszönhettem. Azonban ő mindössze a negyedik elemiig jutott el, mert földrajzból Kis Pál megbuktatta, mivee něm tudott eligazonnyi a térképē(n). Ó, szegény tanító úr, mekkorát tévedett, mint esetenként néha jómagam is, pedig én már – anyám szándékosan kifordított szavával élve – tanultam „piszológíát” is. Meg filozófiát, de ezzel sem tudtam utolérni az ő bölcs gondolkodásmódját. Mindazonáltal Kis Pál később rájöhett valamire, mert pár év múlva, mint medvi tanító találkozott édesanyámmal, s ekkor megemelt kalappal köszönt neki. Gondolom, nem alaptalan a gyanúm, hogy keresztmamám, lánykori nevén Sebő Erzsébet (Saárossy Béláné), aki együtt tanított Kis Pállal, beszélhetett kartársának unokanővére született adottságairól. Egyszer jelen voltam, amikor népszámláláskor anyám az adatgyűjtőnek, amikor az iskolai végzettségét firtatta, pironkodva diktálta be, hogy „csak nígy elemi”, pedig mondhatott volna akár ötöt vagy nyolcat is, mert a fiatalembernek fogalma sem volt róla, hogy a 20. századi Közép-Európa államaiban, miként alakult át folyvást az iskolarendszer.

Anyám a Kis Bibliából – miután megtanított olvasni, első „kötelező olvasmányak” adta fel nekem e hittankönyvet – jegyezte meg, hogy a Római Birodalomban mikor volt az első népszámlálás. Mert éppen amiatt köllött Jézusnak Bötlehembe, rádású istállóba megszületnie. Gyakran idézett nekünk bibliai történeteket, s egy ilyen alkalommal, amikor arról beszélt, hogy Jézus tizenkét évesen a jeruzsálemi templomban prédikált, megkérdeztem tőle, hogy Jézus járt-e iskolába, mire azt felelte, arról nincs tudomása. Akkor ki tanította őt gyerekkorában írnya-óvasnyi, kérdeztem. „Biztossa(n) út is a idēsannya, Szűz Mária, de mír kérdzű ijen furcsákat?” S mintha rossz nyomra tévedtünk volna, rögvest kiegészítette a válaszát

azzal, hogy Jézus az Isten fia volt, ezért őt nem kellett tanítani senkinek semmire, mert eleve tanítónak született. Ezzel e témát befejezettnek tekintette.

Anyám semmit sem szeretett hosszan magyarázni. Azonban emlékszem, többször is elmondott nekünk egy tanmesének is beillő, de eléggé morbid „történetet”, mely így szólt:

Afrikábo (?), a kannibálokná a' vót a szokás, hogy lakodalmi vacsorára le vágták a menyasszo(ny) öregapját. Csakhogy a zéggvik nagypapa sëmmi kippë(n) së akart ünnepi vacsora lenni, inkább belevetette magát a krokodilusoktú hemzségő fojába, nos szeréncsése(n) át is úszott rajta. A menyasszo(ny) sít-rítt, könyörgött neki, hogy ússzo(n) vissza, nē hozzo(n) rájuk ije(n) nagy szígyént. Mosmá kit túlújunk fő a vendígéknek, óbégatta. Szípë(n) kírlek, gyere vissza, nagypapa, méglátod nēm faanak fő a krokodilusok! De mindë(n) heábo vót, a nagypapa másoccor nēm vót hajlandó részkíroznyi a ziletit, inkább örökre eebujdosott a zöserdőbe.

Ám, hogy mennyire volt szándékos anyámtól, hogy e „mesét” többször is felidézzé, miközben sejtelmes mosollyal nézett ránk az orrára csúszott szemüvege fölött, nem tudom. De mindig eszembe jutott, valahányszor örökösödési ügyben ajánlott levelet kaptam a közjegyzőtől. No meg akkor, amikor az általuk kinkeservesen felépített házat, amelyben a világra hozott bennünket, kénytelenek voltunk eladni.

A rokonságban az a vélemény alakult ki, hogy a mesélő hajlamot anyámtól örökölt. Pedig a nővérei és a húga, Mariska, sőt a Hölgye-ági unokatestvérei is, főleg Végh Bencéné és nővére, Anni nényye. Édesanyám visszaemlékezése szerint: „Éccér Hölgye Anni fejbű mondott nekünk történetékét, nos amikor megkérdeztük tüle ki írta, asz' feleete sënki, csak ű találto ki. Akkor nēm is heléssek, montuk, avvaa fakípné hattuk, de alíghanēm hibát követtünk ee, mer Anni igë(n) jól tudott mesényi. Ha móggya lett vóna rá, talá(n) még író is váhotott vóna belölle.” Föltételezhető, édesanyámnak tetszetek Anni néni „meséi”, csupán azért nem tartotta őket *hitelésseknek*, mert nem író írta őket. Ha rosszak, erőltetettek lettek volna, akkor úgy emlékezett volna rájuk, hogy *ígyuntalanok vótak*. Mindenre, ami ízléstelen volt, arra Nyáradon azt mondták, *ígyuntala(n)ság*, az idétlenkedő bohóckodóra pedig, hogy *ígyuntala(n)kodik*.

Nekünk nem voltak könyveink, *ujságjárótásro* (előfizetésre) *së tellët*, csak jóval később, épp elég gondot okozott szüleimnek a szükséges (használt) tankönyvek előteremtése, mégis mindig akadt a családban kézről

kézre adott olvasnivaló. Így jutott el hozzánk a *Hetvenhét magyar népmese*, vitéz Somogyváry Gyula regényei (*Rajna ködbe vész, Ne sárgulj, fűzfa*), Herczeg Ferenc *Száz elbeszélése*, a nem tudom ki írta, érzelgős szerelmi történet, a *Jön a rozson át*, meg hasonló lektűrök. Végül rokonaim és barátaim jóvoltából kezembe került *A köszívű ember fiai*, majd sok más Jókai alkotta regény, valamint a 19. és 20. századi kiváló magyar írók, költők művei. No meg Verne Gyula „tudományos fantáziái”. Ők alkották számomra a hidat a világirodalom klasszikusaihoz, és tettek mindmáig szenvedélyes olvasóvá. A másik nyomós oka annak, hogy nem gyűjtöttünk könyveket, az volt, hogy amit nem kellett visszaszolgáltatni a tulajdonosának, legyen az újság, folyóirat vagy bármilyen könyv, minél vaskosabb, annál célszerűbb, *uram bocsá!* – volt anyám szavajárása, ha egyetlen dolgot volt kénytelen kimondani – egyéb rendeltetésre szolgált, az illemhelyen.

Az eddigi elmondottak, úgy tűnhet, nem jelentenek semmilyen kreativitást, csak egyfajta gondolkodásmódot. Azonban mind a nők, mind a férfiak alkotóképesége a mindennapi munkával járó leleményességben valósult meg. A növénytermelés, a termések betakarítása, az állattenyésztés, az állatok nevelésének, gondozásának fajtánkénti eltérő módja, no meg a sütés-főzés, mind-mind speciális hozzáértést kívánt. Láttam, ahogy édesanyám elsötétítette a szobát, meggyújtotta a *taapas* (asztali) *petlórjom lámpást*, a tojásokon ülő lúd vagy a *kotló* (tyúk) alól szakajtóban (zsuppkosárban), ronggyal letakarva, hogy ki ne hűljenek, behozta a tojásokat, egyenként átvilágította őket, miáltal meggyőződött róla, *mëllik a fijas és mëllik vátt ki*. Amelyik *kivátt*, az, ha visszavitte volna a kotló anyabaromfi alá, menthetetlenül *mëgzápúll*. Egyet-egyet meghagyott közülük *palozsnánok*, vagyis a tyúksalogatónak, hogy abba a fészekbe tojjanak, amelyik a vesszőből font tyúkkosárban van, a tyúklétra mellé felfüggesztve. Mert ha a tojók nem látnak ilyen hamistojást, máshová rejtik a tojásaikat, akkor pedig az udvar minden zugába, naponta be kellett kukkantani miattuk. Mivelhogy a tyúk is madár, s ha megtelik a fészke, menthetetlenül megkotlik, ami a gazdasszonyok szerint nem mindig illett bele a baromfiudvar rendjébe.

Biológiaszakosként nagyon lekötötte figyelmemet az etológia, amely az 1970-es évek új tudománya volt. A szülői ház udvarában szerzett tapasztalataim szolgáltak alapul az állatok viselkedése iránti érdeklődésemnek, s vezettek később Konrad Lorenz és Csányi Vilmos munkáihoz. Azelőtt például nem értettem, miféle ösztön vezérli a kiskacsákat, hogy azt a tyúkot kövessék, amelyik kikeltette őket, és ne az anyát, illetve a kifejlett kacsákat. Anyám tapasztalatai szerint a *kácsák* nehezen kotlottak meg, ezért nálunk

a tojásaikat tyúkokkal *köttették* (keltették) *ki*. Sokáig azt hittem, a kiskacsák a kotlóstyúk kotyogására hallgatnak, pedig nem. A mozgó „tárgy” jellegzetes alakja és mozgása az, ami a kikelésük pillanatában bevéssődött az agyukba (a szaknyelv ezt *imprinting*nek nevezi), és határozza meg, hogy kit-mit kell követniük. Azonban minden baromfifajta az ember más-más hívószószavára is reagál. A kacsák akkor szaladtak a konyhaajtóhoz, ha azt kiabáltuk nekik, *li-li-li-li*. A tyúkok, csibék a *tyü-tyü-tyü-re*, a ludak, libák (csak a fiatalokat neveztük libáknak), a hosszan elnyújtott *ciríí-re*, vagy a szapora *buri-buri-ra* rohantak hozzánk. Persze, csak akkor, ha éhesek voltak, és meglátták kezünkben a kosarat, vagy a marék gyomot. A várható időjárás változásokra is a madarak, leginkább a varjak, vadludak és a tyúkok viselkedéséből tudtunk következtetni. Manapság, a 21. század második évtizedében kezd a tudomány behatóan foglalkozni az állatok intelligenciájával és érzelmvilágával. Mi ezekről már évtizedekkel ezelőtt is tudtunk egyet s más. Azt már elmondtam, hogy az igásállatok mely szavainkra hallgattak, de arról, hogy az érzelmeiket egymás és az ember iránt miként nyilvánították ki, egy külön könyvet lehetne írni, minthogy már írtak is sokat. Hogy egyes fajok hímei pázás előtt miként udvarolnak a nőstényeknek, ma már ismeretterjesztő filmek bizonygatják. Mi e jeleneteket élőben láthattuk. Viszont nagyon meglepett, amikor az egyik film narrátora arról elmélkedett, hogy a szarvasmarha nem tud könnyezve sírni. Tíz év körüli gyerek lehettem, amikor munka végeztével édesapám, ökreinket a járomból kifogva, rám bízta a legeltetésüket. Egy ideig nyugodtan kanyaríttatták nyelvükkel a dús fűvet, én pedig a réten ugrándozó *szécskúkot* (szöcskéket) hajkurásztam, s hirtelen azt vettem észre, hogy az ökrök, mint dúvadak, a rét melletti kukoricatáblára vetették magukat, és gátlástalanul tarolják. Alig bírtam őket a tilosból kiterelni, s közben az egyiket, Basát, a falánkabbat, dühömben bottal nagyon helybenhagytam. Huszárt is, de ő, mintha mi sem történt volna, nyugodtan legelgetett tovább, de Basa nem. Ő szomorúan lehajtotta a fejét, és szeméből patakokban folyt a könny. Ez engem annyira megrendített, hogy odamentem hozzá, elkezdtem simogatni, ráborultam a nagy busa fejére, de hiába mondogattam neki, *nő haraguggyá Basa, többet nem bántlok*, ő csak állt, és könnyezett tovább. Annyira sajnáltam, hogy végül én is elkezdtem vele pityeregni. Ha e jelenet nem hagyott volna bennem felejthetetlen, rossz érzést, biztosan rég kiselejtezte volna az agyam. Ám a kép ma is olyan elevenen él bennem, hogy azt is tisztán látom, hol történt az eset. A *fierdői* dűlőben, édesapám nagybátyja, Csicsay Gábor rétyén, mintegy hetven esztendővel ezelőtt.

Mivel lánytestvérünk nem volt, szüleink minden falusi munkára igyekeztek megtanítani mindkettőnket. A hagyományos gazdálkodásból nekem kissé több jutott, mint a négy hónap híján hat évvel fiatalabb öcsémnek. Ő már nagyobb részt a kombájnnal dolgozott, én pedig még az ígás állatokkal. Alig múltam tízéves, amikor édesapám szekeret rakni tanított szénával. Arra, hogy boglyából adogassam fel neki a téli takarmányt, még gyenge voltam, füleket hajtani a sarkokra, ami sok felnőtt férfinak is becsületére vált, nehezen, lassan ment. Apám előbb megpróbálta a földön kialakítani a kívánt formát, de mire feladta, szétcsúszott. Azt csak fönt a szekéren lehetett megcsinálni. Csakhogy egy másik gond is akadt, aminek akkor még nem tudtam az okát. Nem mertem kilépni az ingatag sarkokra, mert féltem, leesek. Később jöttem rá, hogy mélységiszonyom volt, ami egy „földműves” gyerekénél fölöttébb nagy hátrány. Apám azt hitte, gyámoltalan vagyok, ezért sokszor pörölt velem, mindenféle gyógyónak elmondott, ráadásul fokozta türelmetlenségét a betegsége. Egyszer, kifakadva nagy durrrel hangosan kioktatott – amire öcsém is emlékszik –, *„ha mos(t)nēm tanúllod mēg, mit hogya(n) kő csinányi, maj mēgtanított rá a magad nyomorúságo”*. Valószínűleg sejtette vagy inkább tudta, miért mondta ezt. Előfordult, hogy reggel elindultunk a határba, s mire célhoz értünk, rosszul lett, szinte fetrengett a fájdalomtól, közben hányt is. Én néztem tehetetlenül, most mi lesz. Alig bírta kinyögni, *„száncsá fijam!”* Az ökrök mintha érezték volna, hogy gyerek dolgozik velük, minden szavamra hallgattak. Ha rájuk szóltam, *nee*, elindultak, a *hóó*-ra megálltak, a föld végén, vezényszavaimra megfordultak, Huszár beállt a barázdába, és Basával, komótosan, kérődzve húzták az ekét. Apám megenyhülve ült a földre engedett szekérúdon, mintha mosolygott is volna, de csak annyit mondott, *jóva(n)*. Bármit csináltam, ami szerintem jól sikerült, soha nem dicsért meg, ehelyett újabb és újabb feladatokkal látott el. Nagyon kemény volt hozzánk, azt akarta, hogy mint ő, mi is teljes odaadással, tempósan, nem pazarolva az erőt, leleményesen végezzünk minden mezőgazdasági munkát, amelyeket ő, szinte példa értékű pontossággal végzett, hajnaltól sötétedésig, sőt estén is, amikor a Nap korán lenyugodott. A mi *szénabaglánkot* soha sem bontotta meg a szél, mert szénakötéllal rögzítette őket, amit rajta kívül senki sem csinált a réteken. A kötelet velem sodortatta, de a hozzávalót a boglyából ő adagolta. Megrakott szekerünk szénája, gabonakévei soha sem csúsztak szét. Aki ilyesmit tapasztalt, emlékezhet rá, egy szekér szénát, ha szétesett, újból felrakni, hogy egyben maradjon, szinte képtelenség volt. Azt már csak vonszolni lehetett, ami emberfeletti erőt követelt meg.

Kaszálni is megtanított apám, de már az érett gabonavágásig nem juthattam el, mert ránk köszöntött a gépek világa, előbb az arató-kéveketőgép, majd a kombájn.

Már minden kéziszerszámmal, ökör húzta eszközzel bánni tudtam, amikor tizenhárom éves koromban kis, tán inkább közepes gazdaságunk minden munkája rám szakadt. Édesapámat a gyomorfekélye nyolc éven át kínoztta, végül 1951 karácsonya előtt teljesen ledöntötte a lábáról. Átlyukadt, orvosi szakvélemény szerint perforált a gyomorfala. Emlékszem, ahogy a mentő betolat az udvarunkba, apámat hordágyon két fehérképenyes férfi viszi az autóhoz, gyorsan elmennek vele, s utánuk a kapu tárva-nyitva maradt. Aztán egyre gyakrabban emlegették Makai főorvos nevét, aki Pozsonyban, a Nagy Betegsegélyző Kórház *prímáro* volt. Apám, amikor a mentő elvitte, azonnal hozzá került. A hírt, hogy megműtötték, a tőlem egy évvel idősebb Patasy Magda hozta el hozzánk. Ma is visszhangzik a fülemben Magduska jellegzetesen elnyújtott, nyáradias hanghordozása, ahogy édesanyámnak mondja: „*Miska bátyját ténnap megopéráták, de má jobba(n) van. Mútkor Sebő Jánost is megopéráták, annak is gyomorfőkíje vót, de a zű sebje megbüszűt* [begennyesedett és büzös szagot árasztott]”. Hogy a Patasy családból akkor ki feküdt a pozsonyi kórházban, nem tudom, de Sebő(k) János temetésére tisztán emlékszem. Édesapámra is ez a sors várt volna, ha a karácsonyi ünnepek alatt nincs mellette, ha kellett éjszaka is, dr. Tofler Ervin (nem tudom, miként írta pontosan a nevét) a fiatal orvos, akinek senkije sem volt, mert az összes hozzátartozója a holokausztt áldozata lett. Ismerősei azonban akadtak többen is, akik hajlandók voltak apámnak vért adni. Az egyiket szüleim Lusztigként emlegették, a másikat Slacinak szólították a többiek. Nemrégien tudtam meg, hogy Slaci a Salamon becézett változata. Szerintem az sem kizárt, hogy e vezeték- és keresztnév egyazon emberhez tartozott. Biztosan tudom, nem egy ember adott vért apámnak, de hogy pontosan hányan, arra sajnos nem emlékszem. Tofler Ervin a holokausztt mint medikus Libád községben vészelte át. Libád Annus néném történetében vetődött fel először, ám Tofler doktortól nálunk soha senki nem kérdezte meg, miként került a Párkány melletti faluba, és hogy ott kik bújtatták. Annyi jóérzés eleve élt bennünk, hogy az effajta kérdezősködés több mint tapintatlanság lett volna. Szüleim Tofler doktorra életük végéig úgy tekintettek, mint apánk életének megmentőjére, később mint kedves ismerősre, majdhogynem családtagra. Családjával együtt minden nagy ünnepen vendégül láttuk, alkalomadtán máskor is. Felesége nem győzte csodálni anyám étekkészítő leleményességét, az egész-

ben kisütött kövér kacsáit, melyeknek a bőrük alól minden zsír kisült anélkül, hogy megkeményedett volna. A süteményeit meg pláne nagyra értékelte, melyek szerint vetekedtek a szakképzett cukrászok kreációival. Ha valami oknál fogva nem tudtak jönni – a feleség is orvos volt, néha ünnepnapokon is ügyelni kellett valamelyiküknek –, akkor a nekik szánt vendégségre valót édesapám személyesen vitte fel Pozsonyba. A város központjában laktak, Pozsony legmagasabb épületével, a *Mandëllávú* (Manderlával) átellenben, az akkor létező két nagyáruház egyike, az *Aszo* fölötti emeletek valamelyikén. Egyszer édesanyámmal kopogtunk be hozzájuk a nekik szánt csomagokkal. Nagyon csodálkoztam, amikor egy fiatal hölgy nyitott ajtót (előtte velem még nem találkoztunk), kissé restellkedve fogadta el az ajándékokat, de nem *invitát* (tessékelt) be bennünket, amiért később elnézést kért anyámtól. Bevallotta, hogy akkor még új házasságok voltak, és semmijük sem volt, a pusztá parkettára fektetett matracokon kívül. Később egy fiuk és egy lányuk született. Az 1960-as években már saját autójukon, egy kis Renault-on jöttek le hozzánk búcsúra. Mindig hoztak valami ízléses ajándékot, általában dísz tárgyakat, terítőket, egyszer pedig egy őszirózsákat ábrázoló olajfestménnyel lepték meg édesanyámat – annyit elárultak róla – a *Dielo* (Műalkotás) nevű, pozsonyi (ma is meglévő) műkereskedésben vásárolták. Kimondottan neki választották, mert észrevették, hogy a sokszínű nyárvégi virág anyám kedvenceinek egyike, mely minden szeptemberben mind a két kertjét – nemcsak a virágosat, a zöldségeset is – uralja. Ám falon anyám számára egyedül a szentképeknek volt becse, de ezt Tofleréknak világért sem mutatta volna ki. Nem is a szobában függesztette fel az ajándékot, hanem a konyha falára. Amikor elkértem tőle, mosolyogva adta oda egy Munkácsi-másolatért cserébe. Engem sem a kép anyagi, sem a művészi értéke nem csábított – mindmáig nem azonosítottam a festőjét –, csupán amiatt kértem el, hogy ha rátekintek, szüleim hányatott sorsát juttassa eszembe, meg persze Toflerékét, akikkel hirtelen minden kapcsolatunk megszakadt. Mivel 1968 szeptemberében, a kisasszony napi (nyolcadikai) búcsúra nem jöttek le hozzánk, apám a megszokott hazaival felpakolva felutazott hozzájuk Pozsonyba, ám a lakásukat üresen találta. A szomszédok súgták meg titkolózva, többször ne is keresse őket, mert külföldre távoztak, valószínűleg Kanadába, mert ott szeretnének letelepedni. Megértettük, nem akarnak se nekünk, se másoknak kellemetlenséget okozni, ezért ne számítsunk rá, hogy jelentkezni fognak. Sajnos soha többé nem adtak hírt magukról. Szüleim, az elejtett szavaikból már előbb sejtették, hogy valakik áskálódnak ellenük, akiknek a doktor úr származása nem *dërogát*, mások-

nak meg az nem *vót ígyükre*, hogy a doktornő édesapja, mint lelkész, a Pozsony környéki szlovák reformátusok egyik prominens személyisége volt. Elegük lett mindenből és sokakból Pozsonyban, ezért jobbnak látták, ha végképp elmennek. Ezért is (!), ha valaki a társaságomban zsidózik vagy bárkit a felekezeti, nemzeti vagy etnikai hovatartozása okán próbál meg minősíteni, netán elmarasztalni, hamar tudtára adom, nem vagyok hajlandó az érveit meghallgatni.

32. rész

ÁTGÜRCÖLT MÁSFÉL ÉVTIZED

A negyvenes évek atrocitásait már nagyvonalakban felidéztem. A mi nyomorúságunknak az okait is részben, melyek súlya leginkább édesanyámra nehezedett. A gondokkal sokszor neki kellett egyedül megküzdenie. Látni, hogy édesapánk állapota egyre romlik, egyszer aggódva felvetette, „*mi lesz velü(n)k, ha apátok még taláno haanyi?*”. Csodálkozva néztem rá, mert erre én egy, már említett eset kivételével nem gondoltam. Abban a tudatban éltem, hogy bármi, ami körülöttünk zajlik, beleértve a betegségeket is, az természetes. Anyám pedig minden problémát képes megoldani. Hiszen, ha mi öcsémekkel megbetegedtünk, mindig ő gyógyított ki bennünket a *nyavalákbú*, azonban két alkalommal ki kellett hívatnia – nem tudom hogyan, ki által – a bösi *A(n)gyaa doktort* (Angyal Tivadar orvost), hogy segítsen. Ugyanis nem létezett olyan gyerekbetegség, amelyet ne kaptunk volna meg, de anyánk legtöbbször megtalálta rájuk a gyógyírt. Hatékony szerei voltak a *hërbaté*, más néven *székifü* vagy *kamilla tēja* (egyazon növényre több nevet is használtunk). Nyaranként, mint említettem, szedetett velünk hársfa-, *agáci*- (akác) meg bodzavirágot, az *ezërfüvet*, meg az *apró bujtorját* (bojtorját) ő maga gyűjtötte. Olykor, ha kimelegedve a téli hidegben kabát nélkül szaladgáltunk az udvaron, Katica azzal szokott riogatni bennünket, *ha mëghütk, eevisz bennetëket* a kanyaró. Ezen csak neveltünk, mert azt hittük, a kanyaró olyasféle jujjuj, mint a *kókós*. Hát nem olyan volt. Nem éppen a megfázás miatt kapott el bennünket, de megtapasztalhattuk, miféle veszedelmes *kórság* (vírus okozta *morbilli*), amely ma is, ha felüti a fejét, igen nagy riadalmat kelt. Soha nem volt olyan magas lázunk, mint amilyent a kanyaró idézett elő. Édesanyám kétségbeesésében a talpunkra lekarikázott, hideg, nyers krumplit kötözött. Mire az orvos hozzánk ért, a lázunk némileg csillapodott. Angyal doktor látva, mi van a talpunkon, elismeréssel nyugtázta anyáknak: „*Asszonyom, ezzel a borogatással megmentette a gyerekei életét.*”

Másik alkalommal egy késő téli estén érkezett a saját autóján. Az orvos szerint akkor mi *sarlagban* (šarlach) voltunk, azaz vörhenyben (baktérium okozta rózsahimlő, *rubeola*), amit a testünkön megjelenő vörös foltok miatt *vörösségként* emlegettek Nyáradon. Nyilván azért volt annyira ismert, mert több gyerek is átesett rajta. Nem lehetett annyira komoly baj, mint az előbbi volt, amikor piros cédulát tetettek a házunk utcára néző falára,

figyelmeztetőül, hogy kerüljenek el bennünket. Magamban még büszke is voltam rá. Viszont az orvos második látogatása alkalmával az keltette fel az érdeklődésemet, hogy olyan különös villanylámpája van a doktor úrnak, amilyent még sosem láttam. Nem *batrivaa* (szárazelemmel) világított, mint a közönséges zseblámpák, hanem nyomogatni kellett rajta egy kart, miáltal a szerkentyű enyhe bűgő hangot adott, s a fény erőssége attól függött, milyen hangosan bűgött a lámpa. Tehát egyszerű, kézi generátor, vagyis dinamó fejlesztette az áramot. Később egy másik találmányát is megcsodálhattam Angyal doktornak. Mivel az egyik kezemfején túlságosan elszaporodott a *csömőcsing* (vírus okozta szemölcs), melyet tüzes tűvel, egyenként irtott ki. Az akkoriban divatos, pumpás parfümszóróba benzint töltött, a szerkezet végére injekcióstűt szerelt, s a rajta átréselt benzint meggyújtotta. Ezáltal a tű megtüzesedett, s így alkalmassá lett arra, hogy a szarutütség felületét megpörkölje. Aztán úgy történt, ahogyan az orvos megjósolta. Két hét múlva a szemölcsök maguktól lepotyogtak. Ma már egyes bőrkinövések eltávolítására iparilag gyártott elektromos tűt alkalmaznak a bőrgyógyászok. Mindez azt bizonyítja, dr. Angyal Tivadar falusi orvosként a saját szakmájában volt annyira kreatív, mint a falusi pácienseinek igen nagy hányada a maga (szak)területén.

Öcsémet azonban a közegészség buzgó, de gondatlan védelmezőinek egyike, egy másik orvos, alkalomadtán, épphogy csak el nem tette láb alól. Kötelező fekete himlő (*variola*) elleni oltást rendelt el a hatóság, amit a régi, Jenner-féle gyakorlat szerint, a felkar megkarcolásával hajtott végre az illető. Nyáradon két gyereknél követhetett el valamilyen műhibát, mert öcsém és egy vele egyidős kislány, a „védőoltásba” majdnem belehalt. A karcolás okozta sebük elfertőződve gyulladásba jött. Öcsém annyira belázasodott, hogy már félrebeszélt. Kölcsönkértük Jóska bátyám Csillag nevű lovát, a már említett kiskocsijuk derekába szalmát tettünk, arra fektettük rá Gabit, és átkocogtunk vele Bősre, Angyal doktorhoz. Hogy milyen receptet adott, nem tudom, mert hozzánk akkor még antibiotikumnak a híre sem érkezett meg. A rendelő szomszédságában lévő patikában kaptunk egy papírtégelybe zárt krémszínű kenőcsöt, ami nem lett elég, mert a seb túl lassan gyógyult. Egy másik adag is kellett, amiért édesapám biciklijével kínlódva zötyögtem át, a dunai kavicsos frissen megszórt makadám úton, a bósi patikushoz, akitől *ojtásra* való kenőcsöt kértem. A félrefésült hajú, magas, elegáns öregúr csodálkozva nézett rám, hogy miféle *ojtáskenőcsöt* akarok, mire a zsebemből előhúztam az üres papírdobozt, melynek fedelén kalligrafált betűkkel az ő írása volt olvasható: *Kenőcs*. Csakhogy a *K* betű felső

szárát annyira kicifrázta, hogy én azt, mint rövidítést, *oj*-nak olvastam. A gyógyszerész megdöbbenve nézett rám, s csak annyit mondott, ugyan kérem, és egy másik teli tégelyt tett elem a pultra. Kissé szégyenkezve, szinte lábujjhegyen osontam ki a karbolszagú helyiségből.

Még egy felejthetetlen élményre is emlékszem a betegszállítással kapcsolatban. Mialatt édesanyám öcsémrel az orvos rendelőjében tartózkodott, én mint kocsis az út melletti platánok alatt az ülésdeszkán gubbasztva várakoztam. Egyszer csak odabicegett hozzánk egy falábú, első világháborúban megrokkant ember, akit látásból ismertem. A Nyárad felőli út egyik jobb oldali házában lakott, amelynek kertje szögletében, tán még ma is, ott áll a régi fakereszt, rajta a sokszor átpingált pléh-Krisztussal. Nem értettem, hogy a bácsi miért járja körül annyiszor a lovat. Botjára támaszkodva, merev mülábát hátratarva, furcsán le-lehajolva mustrálgatta Csillagot, s aztán felém fordulva megkérdezi, *tijeték ez a ló?* Nem, feleltem, a Jóska bátyyjéké, mire ő: „*Mommég a gezdájának, hogy a párjo nálom va(n). Még a katonák hatták itt, amikor eevonútak. Gyöhetnek írte.*” Így került meg Jóska bátyámék Cigá(ny) nevű lova, melyet annak idején bevonultattak a magyar hadseregbe. Nóniusz volt, akárcsak Csillag, a fiatal kanca, melyet egy ideig édesanyámmal mi *röjtögettünk* az üres istállónkban. Az öreg, lóhoz értő, rokkant katona a fajtajellegek alapján azonosította a fekete paripát, és becsülettel visszaszolgáltatta az eredeti *gezdájának*.

Öcsém lassan felgyógyult, de édesapánk egyre többet betegeskedett. Anyánk mindent elkövetett azért, hogy apánk az egészségét vissza tudja szerezni. Műtét előtt még zarándokútra is elküldte a Pozsony melletti *Máriatálként* (Máriathal, magyarul Máriavölgy) ismert *búcsújáró helre*, hogy *igyo(n) a csudatëvő kút vizibű*, ahová én kísértem el. Az útnak csak egy rövid szakaszát, a legközelebbi falutól a kútkápolnáig tettük meg gyalog, énekelve, mert a településig busz vitt el bennünket – feketén. Akkor már nem tetszett a feltörekvő rendszer korifeusainak az efféle gyülekezés. A kút vize azonban nem segített. Anyám, mint aki az utolsó szalmaszála is bekapaszkodik, olcsó konyakot vásárolgatott neki a boltban, abban bízva, hogy az majd meggyógyítja apánk *főkílit*, de az alkohol inkább rontott, mintsem javított volna az állapotán. Ekkoriban történt, hogy ami munkát csak lehetett, átengedett nekem. Már felső tagozatos tanulóként Csilizradványra jártam iskolába. Hazaérve délutánonként egy-egy cédulára írt utasítás várt rám, ilyen szövegekkel: „*Kukoricát szedünk a Benyócki karéba* [Benyovszky dűlőben], *gyere ki utánunk!*” Vagy: „*Megraktam a szekeret ganéval, fogd be az ökrököt, vidd ki velük Fierdőbe!*” Itt meg kell jegyeznem,

írásban igyekeztek a köznyelv szabályaihoz alkalmazkodva helyesen írni, akcentussal nem is tudtak volna. Ha édesanyám olvashatná, amit most művelek, minden bizonnyal így tenné szóvá: „*Azír hülét má nē csináj belöllü(n)k.*” Aztán kissé elgondolkodna, és megkérdezné: „*Té(ny)leg így beszélü(n)k mink, ije(n) csunyá(n)? Mije(n) furcsa a zembër, amikor mo(n)gya, észre sē vëszí.*” Katica néném viszont sose bocsátotta volna meg, hogy *csúffá tészëm a zegísz familiá(n)kot.* Abba meg *a világ mi(n)dë(n) ki(n)csiír sē ëggyezëtt vóna bele,* hogy megszólaltassam, se táj-, se köznyelven, mert ahogy ismertem őt, dehonesztálásnak ítélte volna meg a *zegísz mestërkëdësemët.*

35. kép. A jólelkű és jó humorú Katica nagynéném hetvenévesen

Pedig épp ellenkező a szándékom. Irántuk való tiszteletemet, hálámat és szeretetemet igyekszem ily módon kinyilvánítani. Mindketten megérték, hogy az első írásaimat olvashassák a lapokban. Katica egy szóval sem jelezte vissza, hogy tud róluk, édesanyám viszont nagyon örült nekik, ám nem mondhatom, hogy ezért büszke is lett volna rám. Ugyanis e fogalmat a rokonságunk nem szerette. Már csak azért sem, mert a két fiatalon elhunyt testvérük sírkövén ott díszelgett a már idejétmúlt Szini nemesi előnév, amiért egy időben sokat bosszantották őket. Érzékenyek voltak, de tán helyesebb, ha azt mondom, érzelmileg gazdagok. Nevetni szerettek, sírni viszont ritkán láttam őket. Azonban van egy kép, amit édesanyám temetésén örökített meg az emlékezetem. Hét testvér közül a két legidősebb, *Örzsike* és *Katica* éltek legtovább. Túl voltak már a nyolcvanon, amikor édesanyám

meghalt. Két nővére, mint ágrólszakadt, árva gyerekek álltak anyám nyitott sírja felett, arcukon patakozott a könny, s a testük remegett a zokogástól. Matróna korukban sem tudtak meglenni egymás nélkül. Nem ismertem még egy nagycsaládot, tán rokonságot sem a faluban, amelyik annyira összetartott és ragaszkodott volna egymáshoz, mint az övék. Ha csak a Szőke (Csicsay) família tagjai nem. De e kettőnek merőben más volt a belső világa. Mint már utaltam rá, nem is sikerült összeszövődniük. Ami ma már furcsa, mindkettőt büszkének tartották a faluban, meg talán ők maguk is egymást. Persze éltek Nyáradon is, mint mindenütt, büszkélkedő emberek, de hogy egy egész família büszke lett volna, az nevetséges feltételezés. Mint már említettem, a miéink kiváltképpen szerették az anekdotákat, ahogy az adomákat is. Egy máig időszerűt még gyerekkoromban, Katicától hallottam, íme:

A zëccëri lëa(n) eemënt gyónnyi. Aszo(n)gya a papnak, nëki csak ëgy nagy büne va(n), de aarú ú nëm tëhet. Mi az a nagy bü(n), kérdëzi a pap. Szígyë(n)lëm mëgvallannyi, é(n) igë(n) büszke vagyok. Mire vagy büszke lëányom, gazdag vagy talá(n)? Aa dehogy. Szíp vagy? A lëa(n) mëgvo(n)ta a vállát, lehajtotta a fejít, ótá(n) szëri(n)këdve asz' feleete, talá(n) nëm is annyira. Okos vagy? Nëm mo(n)hattnám. Eere a pap, akkor buta vagy lëányom, a' perig nëm bün. Avvaa köröszöt vetëtt rá, nos eebocsájtotta.

Az utolsó mondat azt sugallja, reménytelen eset. Teljesen más értelemben, de bizony sokszor kerültünk reménytelen helyzetbe.

Erre az időre esett a váratlanul jött, ún. *pízbeváltás* (pénzértékcsökkenés). Szüleimnek annyi *mëgtakarított pízük* sem volt, hogy a kormány által 5:1 arányban megszabott, fejenkénti 300 koronához hozzájuthassanak. Amikor ezt elrendelték (1953. május 30-án), apám ismét kórházban feküdt. Erre már lelkileg fel volt készülve, mert Makai professzor azzal küldte őt haza, hogy fél év múlva jelentkezzen nála újabb operációra, mert karácsonykor csak *bestoppúnyi* lehetett a gyomrát, az igazi műtét még hátra van. A második beavatkozás mutatta meg, hogy az emésztőrendszere e részének csupán egy negyede képes arra, hogy az egésznek a szerepét ellássa, a többit el kellett távolítani. Ráadásul amiatt, hogy az első műtét után több mint egy hétig nem tudott felkelni az ágyból, az egyik lábának ereiben súlyos trombózis keletkezett. Már-már úgy tűnt, nincs más kiút, mint a csonkolás, de apám megmakacsolta magát, s azt mondta, inkább a temető, minthogy ő fél lábon botorkáljon. Makai már karácsonykor észrevette, hogy nagy baj van, ezért azt tanácsolta anyámnak, szerezzen valahol orvosi

piócákat, azok talán segíthetnek valamit. Mi a piócáktól irtóztunk, azt sem tudtuk, melyik milyen „fajta”, és télen egyáltalán hová tűnnek el. Bejártam az összes mocsarat, kanálist, de mindent jég borított. Az öregek azt *javallották, próbájjunk még puhatulózni a patasi cigányokná*. Úgy ismer-tük őket, mint régi *bötle-hemésékét*, egyik esztendőben a falu *jóságőrzője* (pásztora) is volt a Csonka család, amelyik ha kellett, *mórvetíst* (vályogvetést) is vállalt, de amikor a pióca ügyet felvetettük előttük, majdnem megsértődtek.

36. kép. A Szent János-szobor

Mondták, ők nem tartoznak azok közé, akik ennyire lealacsonyodnak. Nem is ismernek olyanokat, akik ilyesmivel foglalkoznának. Mire eddig eljutottunk, ha akadt volna is efféle *vírszívó fíré*g, már nem sokra mentünk volna vele, mert apám lábában annyira megalvadt a vér, hogy egyes erei teljesen elzáródtak. Évek múlva, amikor már szinte elviselhetetlen fájdalmak gyötörték, megműtötték, és ereket ültettek át a lábában. Sokan nem tudták, hogy ötven esztendőn át e miatt sántított. Öreg korában csúnya lábszárfe-kélye keletkezett, de nem engedte meg, hogy mi tisztígtassunk, és mi kö-tözzük át. Orvosi utasítás szerint maga kezelte, és önfegyelmének köszönhetően begyógyult a seb. Valahányszor láttam, ahogy a fáslikat te-kergette a lábára, óhatatlanul a hajdani nyomorúságos hadi lábszártekercei jutottak eszembe, melyeket harisnya helyett volt kénytelen hordani.

Visszatérve az 1951–1953 közti időszakra, elképzelhetetlen, miként vol-tunk képesek átvészelni őket. Betegséget betegség követett. Nem volt elég, hogy a két műtét között apám otthon lábadozott, édesanyánkat is meg kellett műteni, mert vakbélgyulladása lett. Őt is Makai főorvos operálta meg, és Tofler doktor volt ismét az egyik asszisztens. Akkoriban addig kellett a betegeknek a klinikákon feküdniük, amíg állapotuk nem stabilizálódott. Apánknak az az ötlete támadt, hogy vasárnap délután látogassam meg édesanyánkat. Addig mindössze kétszer jártam Pozsonyban. Először egy

feketíző asszonnyaa, két pucútt, hízókácsát vittem elannyi a csarnokba. (Az egykori vásárcsarnok épülete, bár nem azt a célt szolgálja, mint régen, de még mindig Pozsony közepén áll.) Másodszor pedig akkor, amikor a nagymegyeri fogorvos nem tudott mit kezdeni az egyik begennyesedett gyökerű fogammal, ezért beutalt, nem tudom melyik nagyvárosi fogászatra, ahol előbb megröntgenezték, majd kihúzták a romlott fogat. Tehát nem is mertem a várost, mert mikor ott jártam, mindig valaki kísért. Apám lerajzolta az utat, hogy merre induljak el az ún. Kisállomásról, és mely utcákon át, hol jutok be a kórház épületébe, merthogy a főbejárat mindig zárva volt. Csoda tudja, hányszor kerültem meg az épülettömböt, de az eldugott mellékajtóra sehol se leltem rá. Már végképp lemondtam róla, hogy bejussak anyámhoz, amikor jött egy magyarul tudó férfi – a pozsonyi lakosság évszázadokig háromnyelvű volt –, aki útbaigazított. Már csak néhány percem maradt a vonat indulásáig. Ha mindehhez hozzáteszem, hogy órák sem volt – honnan lett volna! –, ma számomra is képtelenségnek tűnik, hogy abban az időben miként tudtam, azaz tudtunk tájékozódni.

Ez valamikor még télen, száraz időben történhetett, mert a következő epizódra már fagyos, havas időben került sor, minden bizonnyal a félévi iskolai szünet alatt, amikor már mindkét szülőnk otthon lábadozott. Egyszer csak anyám félve megkérdezte tőlem: „*Loji, te má tunná botúnyi?*” Mire én nagy bátran, *hunn nē tunník*. Persze hogy édesanyám is tudta, képes vagyok rá, hiszen ő tanított meg még hatéves koromban kisfejszével és fűrésszel bánni. Akkor édesapánk valahol a fronton volt, a tüzfánk elfogyott, édesanyánk valahogy lepiszkálta a takarmányos szín gerendáit, a vastagabbját ő *nyiszitüte össze* (kínlódva felaprította), a vékonyabbakat meg rám hagyta. Öcsém még kicsike volt, én kimentem a fás színbe fát *vágnyi*, s amikor dél lett, édesanyám kijött értem azzal, hogy „*gyere be kisfijam ebídünyi*”. Először hívott be úgy, miként a munkásembereket volt szokás, azzal a különbséggel, hogy nekik azt *illött mo(n)dannyi*, hogy *tessík begyönnyi ennyi*. Én *akurátos* (akkurátus) mozdulatokkal, ahogy a felnőttektől láttam, letéve *sipkámot* asztalhoz ültem és *mëgebídütem*, aztán kimentem folytatni a munkát. Hetedik évemben jártam. Arra az érzésre emlékszem határozottan, ami akkor teljes lényemet átjárta, hogy én ettől a pillanattól kezdve felelős vagyok a családunkért. Persze aztán hamar visszavedlettem gyerekké, és még sokáig az maradtam. Akkor is gyerek voltam még, amikor *Kisára* mentem a *botlófái(n)kot lebotúnyi*. Annak ellenére, hogy süttött, vagy inkább csak világított a Nap, hideg, télies volt az idő. Mielőtt munkához láttam volna, miként a *virtligi* (igazi) *bógërok* szoktak, száraz fakéregből tüzet

raktam, hogyha kell, megmelegíthessem a csupasz, átfázott *kezeimét*. A nátha miatt, amin nemrég estem át, a légcsövemben és a torkomban éreztem a lerakódott hurutot, de szüleim előtt igyekeztem ezt eltitkolni. Azt sem árultam el nekik, hogy *botullás* közben egyszer kicsit vércsíkos *slajmot* (slejmet) köhögtem fel, mert anyámat ez nagyon megrémisztette volna. Állandóan – nem minden ok nélkül – attól rettegett, hogy tébécés leszek. Az ennivalóm mellé tett meleg teából töltöttem magamnak egy csészényit a termosz kupakjába, ami a torkomat átmelegítette, s aztán folytattam a munkát. Gúzst csavarni jól tudtam már, csak *avvaa nem vótam megölgödve*, hogy a *rőzsekívikét* nem bírtam olyan feszesre összehúzni, mint édesapám. Ezt otthon megmondtam neki, mire mosolyogva azt felelte, *ha sokat gyakorúllod, maj mëgtanúllod aszt is*. Nem sok idő adatott rá, mert a földek végén, az aratóknak déli melegekben *hüssöt* (árnyékot) adó *botlófákat* (kimondottan a gallyaikért megtűrt, husánggal szaporított, sokhasznú, jellegzetes alakú, Duna-melléki füzeket) a *jéerdés* (téészes) világban *hërnyútaapasokka* (lánc talpas traktorokkal) egyenként, tövestül kiszaggatták. Az első karcolatom, amely a hetvenes években a népszerű Hét folyóiratban jelent meg, a *Botlófa* volt. Mondhatnám, általa kezdődött el az írói munkásságom.

33. rész

CSILIZKÖZ EGYKORI IPAROSAI

Mi sem természetesebb, Csilizköz iparosai közül majdhogynem kizárólag, a nyáradiakat ismertem. Elmondhatom, hogy mindegyiknek megfordultam a műhelyében. Legidősebb volt közülük Füsi Imre, a dókheli kovács. Sógoraival, a Miklós testvérekkel, Móriccal és Bálinttal, gőzgéppel hajtott cséplőgépsoruk volt, de e mellett kisebb munkákat is vállaltak. Én ekevasat *élésítetnyi* vittem hozzá néhány alkalommal. Ma is csodálkozom rajta, hogy egyetlen ekevas miatt hajlandó volt a műhelyét kinyitni. Alágyújtott az apró kovácsszénnek, fűjtatóval annyira felizzította, hogy benne a vas fényesen tündökölt, majd az üllőn élesre kalapálta, miközben úgy röpködtek róla a szikrák, mint a karácsonyi csillagszóróról. Munkájáért annyi pénzt sem kért, amennyibe a szén kerülhetett. Füsi Imre *bátyyo* öreg volt, de izmos, már nehezen mozgott, de egyszer sem mondta, hogy legalább a fűjtató karját segítsen *a lábommaa nyomkonnyi*. Pedig szívesen megtettem volna, pusztán kíváncsiságból is. Ezt csak Pista bátyám engedte meg egyszer, ám ő nem szokott ekevasakat élesíteni, inkább kocsikat, szekereket, *tragacsokat* (targoncákat) vasalt. Ilyenkor Végh Bence *bátyó*, aki bár apósánál, *Högye* (Hölgye) *kovácsná* tanulta meg a szakmát, sohasem nyitott saját műhelyt, mert lovakat tartott és szívesebben gazdálkodott a saját földjein. Viszont *Raszt Jani* (Rasztgyörg János), aki nem volt kitanult kovács, gyakran beállt Csicsay Pista mellé vasat kalapálni. Csépléskor pedig ő volt a *fűttő*, és egyben kormányos is a *magánjáró gőzgépenn*. Hajszálpontosan be tudta állítani a gépsort, hogy csak akkor dobta le a széles *masinaszíjat* (az erőgép és a cséplőgép közötti hajtószíjat), ha erős szél kapta oldalról, meg ha a dobba véletlenül, *ódzatla(n)* (oldozatlan) kéve került, ami miatt *a gip mēgfullatt*. Ilyenkor Pista bátyám, a gépész, leállította a *masinát*, kiengedte belőle a gőzt, a fűtő pedig feszítővasakkal fölment az etetőállásba *visszaforga(t)nyi* a dobót, hogy belőle *a ésszeguba(n)culódott* gabonát *maríkkaa típdesse ki*.

Télen sem maradt Raszt János munka nélkül, mert ő kezelte nagybátyám Diesel-motorral hajtott *srótullóját*. A műhelyben, amikor két különböző nagyságú kalapáccsal ketten verték ütemre a vasat – először a megmunkálendő tüzes vasat a mester hosszú nyelű fogóval, két kézzel gyorsan az üllőre tette, bal kézzel tartotta tovább, a segéd nagykalapáccsal nagyot ütött rá, a mester pedig kis kalapácsával formálta. Egy-egy ütés a vásra, egy-egy az üllőre. Az üllő ilyenkor csodálatosan muzsikált. Ha kisebb

vasakat munkált meg a kovács, mondjuk lópatkót, akkor is egy nagyobbat koppintott a vásra, egy kisebbet az üllőre. Ez is zene volt, csak más, mint az előbbi. Messzire elhallatszott, hogy a kovácsműhelyben milyen „zenét” játszanak. Utólag gyanítom, hogy a két kovács a kalapácsával saját örömeire is csilingelt az üllőn, persze nem pusztá szórakozásból, hanem mert ez volt mesterségük alapelvárása – a ritmus. Jellegzetes ütemre szólt a falu hangja, a kisbíró dobja, és minden munkának megvolt a maga tempója.

A negyedik kovácsmester Sándor János volt, akinek a műhelye a *fősző faluvégén*, a Szent János-szoborral majdnem *vízavi* (szemközt) állt. Aki Bős felől érkezett, az első rápillantásra megállapíthatta, hogy ő mindenekelőtt *patkulló* (patkoló) kovács, mert a műhelye egy nyitott *féhajjaa* (fészkerrel) kezdődött, ahová a megpatkolandó lovat be lehetett állítani. Visszaemlékezve, János *báttyo* szakmai tudása engem ma is ámulatba ejt. Az egyformára gyártott nyers patkókat pillanatok alatt egy-egy ló felemelt lábára rá tudta szabni anélkül, hogy méricsgéltné volna. Csak úgy ránézésre összehasonlított, de amikor a tüzes patkót a patára égette, az már egy milliméterrel sem lehetett kisebb vagy nagyobb annál, mint amekkora kellett. Bő választék volt a műhelyében nyári, téli patkókból és patkószögekből egyaránt. A nyers patkók általában sarkatlanok voltak, a nyáriakba alacsony, tompa, menetes patkósarkakat lehetett csavarozni, a téliekbe viszont hegyeseket, hogy a jeges utakon a ló ne csússzon meg. Ez azért volt fontos, hogy évszakváltáskor ne kelljen az állatokon patkókat cserélni. Elég volt csak a patkósarokcsere. Hacsak valamelyik patkó nem kopott el annyira, hogy a csere szükségessé vált, netán leesett. Meg hát persze, a pata is növekedett, amit időnként le kellett nyesni és meg kellett reszelni. Igaz, eleve voltak sarkas patkók is, de ez már kimondottan szakmai kérdés. A szóra hallgató lovakkal könnyű volt a kovács dolga, mert ha azt mondta nekik a gazdájuk, *auff*, azt a lábukat emelték fel, amelyiket megérintette. Ekkor történt meg a *patáro* szabás. A patkolásnál viszont a gazdának a saját combjával kellett a ló lábszárát megtámasztania, a csüdizületét pedig a markába szorítania, hogy amikor a kovács a patkót felveri, a kalapácsütésekre a pata el ne mozdulhasson, mert ha ez megesett volna, akkor bizony a *patkószeg* az elevenbe szalad, s az állat menthetetlenül lesántul. Olyan esetről nem hallhatott senki Nyáradon, hogy Sándor János egyetlen lovat is megnyílazott (lesántított) volna. Pedig nem minden ló, pláne a fiatalja, volt olyan kezes, hogy szívesen tűrje a tortúrát. Azonban a *mestër* (így is szokták nevezni Sándor Jánost) volt annyira felkészült szakember, hogy a *gyihos* (tüzes) lovakat is képes volt megpatkolni. Azokat *hirintóvvaa* (hintaszerű

alkalmatossággal), a patkolóműhely gerendázatára rögzített csigákkal, és az állat hasa alatt áthúzott hevederekkel a levegőbe emelte, azaz mozgás-képtelenné tette őket, és így verte rájuk a forró vasat. Persze ehhez már több segítség is kellett.

Ami különös figyelmet érdemel, János *bátyó* édesapám ökreit is megpatkolta. Tudtommal ilyen kivételes dolgot apámon kívül senki sem kért tőle. Tudniillik, a szarvasmarha a lótól eltérően páros ujjú patás, amire nem létezett előre gyártott patkó. De ketten *kiókumuláták* (kispekulálták), miként lehet a problémát megoldani. Ugyanis a bősi határba, ahol a földjeink voltak, csak makadámúton lehetett eljutni, amit ha frissen szórtak meg törött kővel, a csálás ökrünk, amelyik az út közepén haladt, mindjárt lesántult. A fájós lábú igásállat pedig egy ideig hasznavehetetlen. Ráadásul, a szarvasmarha patáján az érzéketlen szaruréteg sokkal vékonyabb, mint a lóén, könnyebben elkopik, szöget verni bele pedig szinte képtelenségnek tűnik. A belső patára nem is lehet. Sándor János ezt a feladatot is meg tudta oldani. *Basánknok* a külső patáira, vagyis azokra, amelyekre a testének súlya nehezedett, nem patkókat, hanem lapos vaslemezeket kovácsolt. Biztosan tudta, ha a belső körmökre is vasakat ver, az állat számára gond lett volna az egyensúlytartás. Módszere igen jól bevált. Találmányát akár szabadalmaztathatta volna, csak hogy János bácsi nemcsak e tekintetben, hanem a munkáiért járó fizetség miatt is – remélem, nem sértődnek meg a leszármazottai, ha kimondom – fölöttébb élettertelen volt, s a bizalmával a kapzsi gazdák szemtelenül vissza is éltek. A munkákat sokszor *maj megadom legközebbre* végeztették el vele, de mikor elérkezett a legközelebb, letagadták, hogy *mútkor* adósak maradtak. Ilyesfélék miatt élt a község legtalálékonyabb, legszorgosabb és legmegbízhatóbb iparosának a családja, mi tagadás, a legszűkösebb körülmények között.

Amennyire az igavonó állat lábáról való gondoskodás, a termelés sarkalatos kérdése, annál inkább fontos, hogy az ember a saját lábára is külön figyelmet fordítson. A láb ugyanis nem csupán mozgásszerv, a munkabírásnál is fontos, hogy erős támasza legyen a törzsnek. Védni kell a hidegtől is, mert rajta keresztül fázhat meg legkönnyebben az ember, a sérülékenységről nem is szólva. Egy jó vagy rossz lábbeli az embernek nemcsak a munkaképességét, hanem az idegállapotát, tehát a közérzetét is befolyásolja. A 19. század első feléig a lábbelik a vargák, csizmadiák és cipészek keze alól kerültek ki. E mesterségeknek külön története van.

Én Nyáradon két kiváló cipésmestert, tájnyelvünkön *susztért* ismertem, a már többször is említett Miklós Ferencet és Cérna Lajost. Alig 2-3 év volt

37. kép. Csicsay László bútorasztalos és felesége, Sebő Mária (Mariska) varrónő

köztük a korkülönbség, csak Lajos bácsi már idősebb korában tért vissza a szülőfalujába, ezért évtizedeken keresztül Feri bácsi készített méretre szabott csizmákat, cipőket. Bármilyen furcsán hangzik, műhelye a hálósobájuknak az egyik sarka volt. Az ablak alatt állt az alacsony szerszámos asztal, rajta a borotvaéles *dikiccsel* (cipészkéssel) és egyéb cipésszerszámokkal; kalapács-csal, árral, fonállal, viasszal, szurokkal és többfajta rendeltetésű tűvel. Fiók-jában bakancspatkók, sarok- és orrvasak, rengeteg vas- és faszöggel teli dobozok sorakoztak. Ha munkához látott, előbb *nyakábo akasztotta a bőrkétínnyit, maga elé tette a fém kaptaállvá(ny)t, ráút* a háromlábú, kerek, alacsony *susztérszékjére*, és lényegében az ölében végezte a munkát. Öröm volt nézni, ahogy a lábbeli talpába beleverte, majd a két tenyere között gyorsan kipörgette az árt. Az ajkai közé rakott faszögeket egyenként kikapkodta, az árral képezett lyukakba beleillesztette, majd suszterkalapáccsal szaporán beleverte őket. Gyakorlatilag az ajkától a két térdéig, egész testével dogozott. Ha kisebb igényű volt a munka, megvárásra elvégezte, így gyakran üldögélhettem, mind Feri *báttyo*, mind Lajos *báttyo* fölött, és kíváncsian gyönyörködhettem a mozdulataikban. Az utóbbi különbejáratú műhelyben dolgozott. Neki már bőrvarrógépje is volt. Gyakorta néhány ráérő ember

üldögélt nála naphosszat, csupán a beszélgetés végett, akiket szívesen hallgattam. Egyébként is mindig szerettem a falu öregjei körül *ögyelégnyi*, mert sok-sok érdekességet tudtak mondani. Nem annyira meséket, mint megtörtént eseményeket mondtak el, és persze politizáltak. Mind a két cipész kifogástalan munkát végzett, mégis óriási különbség volt közöttük. Miklós Feriék szobája mindig tiszta volt, takaros, télen meleg, nyáron hűvös, és finom bőrillat járta át. Ellenben Cérna Lajosnak nem volt suszterszékje, műhelye vastagon tele volt gumi- és bőrhulladékkal, négy lábú támlás székje egy kisebb szemétdombon állt. Idős korukban, a cipőboltokban kapható bőválaszték miatt, mindkét cipész már csak javításokból élt. Lajos bácsi már ragasztót is használt, aminek szúrós acetonszaga volt, míg Feri bácsi csak viaszos, esetleg szurkos fonállal varrta meg a lábbelit. Így is vízhatlanná tudta tenni mindet. Feri bácsi a harmincas években, mint a régi csizmadiák, vásárokra is eljárt, Lajos bácsi pedig idős édesanyám, öregkori betegsége miatt deformálódott lábfejeére volt képes speciális cipőt készíteni, annak ellenére, hogy ortopédcipészetet valószínűleg nem tanult. Ez is bizonyíthatja, mennyire mestere volt a szakmájának.

Sorrendben a következő iparos szakma ismertetése a szabókat illetné meg. Míg varrónő több is működött Nyáradon, köztük említhetném meg édesanyám húgát, *Mariskát*, az asztalos Csicsay László feleségét, és unokahúgát, Sebő *Matil(d)kát*, akinek férje Bábits Tibor volt. Róluk csak annyit mondanék, kitűnő ízlésük volt, és szaklapok révén bírták követni a városi divatot. Matilka varrta azt a ruhát édesanyámnak, amit oly sokan megcsodáltak (én magam is), és amelyben, amikor meghalt, eltemettették. Férfiszabó, tudtommal kettő volt, egyik, az idősebb, Vimmer Jenő, a másik a tőle jóval fiatalabb Miklós Imre, akivel nekem, tanítóképzős koromban, szüleim egy divatos öltönyt varrattak. Felesége, Tóth Bözsike révén kerülünk vele rokonságba. Közös elődeink a Hölgyék voltak.

Az 1950-es években a falusi iparosszakmák már leáldozóban voltak. Miklós Imre bácsi a fiatalabb nemzedékhez tartozott, így miután az ipar-engedélyének nem tudta hasznát venni, elvállalta a szapi, valójában állami kocsma vezetését. Sajnos, aránylag fiatalon távozott el az élők sorából.

Ha már a szövevényes rokonságunkat érintem, nem hagyhatom ki, hogy a rokonaink közül Tóth Bözsikééknek volt egyedül viszonylag gazdag magánkönyvtáruk. Egyszer kamaszkoromban, Miklós *Viktor bátyávé* – így már a fiatalabb nemzedék tagjait nem illene emlegetni, viszont az idősebbekkel kapcsolatban a bácsizás lenne hiteltelen –, Bözsike apósával kapáltuk meg kettesben az illel erdőszél, Kostyál úr kukoricáját. Hálából tettük,

mert kedvezményes áron száraz tüzfát adott. Kerek két napig dolgoztunk együtt, miközben *Viktor bátyó eemeséte nekém A köszívű ember fiait*. Amikor befejezte, és látta, hogy mennyire érdekel a történet, megjegyezte, hogy amit elmondott, az egy regény, amit Jókai Mór írt. Megkérdeztem, hogy tudnék ehhez a könyvhöz hozzájutni. Erre azt felelte, kérjem el Tóth Antalektől, biztosan kölcsönadják. Este nagy *dicsírtessíkkee beállítottam hozzájuk, hogy lennének-é szivessek nekém kőcsö(n) annyi A küszívű embər fíjajít?* Örömmel odaadták. Csupán az volt a gondom, hogy mikor olvassam el. *Dilelőtt* iskolába mentem, *dilutá(n)* még, ahogy már többször is említettem, a szüleimnek kellett segítenem, estéimet pedig a leckeírás kötötte le. Ezek szerint marad az éjszaka? Volt egy laposelemes zseblámpám, amit az ágyba magam mellé csempészttem, meg persze a könyvnek az első kötetét, s amikor úgy véltem, már mindenki alszik, *donyhát* a fejemre húztam, bekapcsoltam a lámpát, és olvasni kezdtem. Úgy éjfél tájban édesapám felébredt, a falon *mögszēmtētte* (megpillantotta) a furcsa fényfoltot, meggyújtotta a *pētrőljomlápást*, és fölém tartotta. Addig, amíg ő *szőszmōtūt*, én a lámpámra feküdtem, mert ha eloltom, kattan, és azt észrevette volna, akkor *osztá(n)* *ēnnēkēm lett vóna kapsz*. Megjátszottam hát az alvót, s amikor apám visszafeküdt az ágyába, elkezdett egyenletesen szuszogni, én folytattam az olvasást hajnalig. Pár nap alatt kiolvastam mindhárom kötetet, s amikor visszavittem, Bözsike újabb Jókaiakat kínált, s aztán más írókat is. Eddig még nem nyílt alkalmam, vagy inkább hálátlanul elmulasztottam megköszönni, hogy apósa és az ő jóvoltából váltam szenvedélyes olvasóvá. És talán mondhatom, íróvá is.

Folytatva mondanivalómat az iparosokról, ha maradt volna a régi világ, a *jéerdé* előtti, valószínűleg asztalos inasnak adnak szüleim, bár anyám *jobb-szerette vóna*, ha a papi pályát választom. De erről majd később. Gyakorlatilag asztalosra Nyáradon már nem volt nagy szükség. Laci bátyám is csak akkor tudta megnyitni a műhelyét, amikor már az ő szakmájának is bealkonyult. Pedig a negyvenes évek végén épült házuk beosztását a régebbi iparosházak mintájára tervezte meg; előre a műhelyt, amely a megélhetést biztosította, és *hátrébb* a lakást. Amikor az időm engedte, Laci *bátyó mű-heelyibe* is be-betértem. Részben a fenyőfaforgács illata csábított, ráadásul a forgácsba jólesett belegázolni, másrészt, mert *Mariska ura* (férje) olvasott, művelt, világot látott ember volt – még „a vándorsegédék” közül való, akik több mester mellett gyarapították a tudásukat –, akit öröm volt hallgatni, amikor az élményeiről beszélt. De amikor a penetráns szagú enyvvet kezdte olvasztani a nagy pléhkályhán, én mindig kioldalogtam a műhelyből.

Mondta is néha, *sohasë lész belölled igazi asztalos, ha nëm bírod męgszoknyi a enyv szagát*. Ma is túlérzékeny vagyok a szagokra, a kovácsoknál is a nyitott tűzhelyen füstölgő koks szaga riasztott, de még inkább az égett szarué. Érdekes, hogy az állati ürüléké, pláne az érett, gőzölgő trágyáé sohasem. Nem tudom, mi lett volna velem, ha ezek is irritálják a nyálkahártyámat, hiszen mielőtt iskolába indultam, az *istállóbú ki köllött hánnom a ganét, hogy idęsanyám tiszta szómárú tuggya męgfejnyi a tehenyet*.

Laci bátyó lassan, de pontosan, inkább megfontoltan, finoman dolgozott. Valójában műbútorasztalos volt, csak sajnos a drága bútorokat kevesen tudták megfizetni, részben a munka igényessége miatt, de maga a fa anyaga is igen sok pénzbe került. Ezért volt kénytelen ablakrámkát, ajtókat készíteni.

Amíg nem volt saját műhelye, mint említettem, a medvei híd építésén szaluzott, a háború elején meg a győri vagongyárban alkalmazták. Az 1950-es évek végén, amikor a falvak nagy átépítése megkezdődött, az emberek sokszor az olcsóbb munkához ragaszkodtak, aztán amit mások összehevenyésztek, Laci bátyámmal hozatták rendbe, ami sok bosszúságot okozott neki. A rosszul jövedelmező csipp-csupp munkák miatt nagyon elkeseredett. Végül az útépítő aszfaltozóknál kötött ki, hogy elfogadható nyugdíjhoz jusson. Mekkora kár, hogy egy kiválóan képzett szakembert erre a sorsra kényszerítette a gyorsan változó idő.

A másik famegmunkáló elismert iparos *Bognár Csicsay Mihály* volt, aki a *Födverēmnee*, az általam már többször megemlített *gidręs-gödrős*, vizes, nádaslapossal szemben – melyben szárcsák, vadkacsák, gémekek tanýáztak – épített házat, s a portáját nem úgy rendez(tet)te el, mint a korábbi iparosok. (Azelőtt botlófákkal teli rét volt, ahol vásárnap délutánonként a tűzoltócsapat szokott gyakorlatozni.) Műhelyét az udvar egyik sarkában, a lakóháztól különálló épületben rendezte be. Itt jegyezném meg, hogy ő már nem a konyhába építtette fel a kenyérsütő kemencéjüket sem, hanem a konyhaajtóval szemben az udvarra. Lehet, hogy másoknak is volt, de én csak az övékére, és Miklós Samuék boglyakemencéjére emlékszem.

Mint az „előneve” jelzi, ezt a Csicsay Mihályt a szakmájából kifolyólag *Bognár Miskának* nevezték el. Ő már nem kizárólag kézi szerszámokkal dolgozott, hanem nagyrészt gépekkel. Mivel a villany vagy két évtizedes késéssel ért el hozzánk, Miska *bátyó* a szalag- és körfűrészzeit Diesel-motorral hajtatta, akárcsak Pista bátyám a *srótullóját*, csak éppen az a sors várt rá is, ami a többi falusi iparosra. Azok az alkalmatosságok váltak fölöslegessé, amelyek addig a megélhetésüket biztosították: szekerek, kocsik, *tragacsok*, talicskák, *szánok*, jármok stb. Hiszen a végén már a lovakkal sem

fakerekes kocsikat húztak, hanem nagy rakfelületű, csapágyakon gördülő *gumirádlisokot*, valójában levegővel töltött gumiabroncsosakat.

Részletesen ismertettem, hogyan építették kalákában a régebbi, sövényfalas házakat. A 20. században viszont már külön mesteremberek rakták le a betonalapokat, melyeket kátránypapírral szigeteltek, s *aara húzták fő mórbiú, ígetett téglábú* a falakat, ácsok faragták ki a gerendákat, azaz készítették el, állították össze a földön az egész tetőszerkezetet, még a *cserpeket* (cserepeket) is ők rakták fel, persze már fent, miután a *cserépleceket* fölszövelték. Minden nagyobb udvar sarkában volt meszesgödör, s benne tárolt oltott mész. Az égetett meszet a távoli, hegyes vidékek lakói árulták kocsikról. Eleinte az építőanyagot helyből szerezték; a *sutért* (sódert, azaz folyami kavicsot) a Duna széléből, mórnak és téglának valót a falvak határában található agyaggödörökből. Többen is próbálkoztak téglaegetéssel, utoljára nagyapám másod unokatestvére, Sebő Imre, akinek a *bodzászeri* (Bodzászer nevű dűlőben levő) téglarakását mi, gyerekek két nyáron át várnak használtuk, amíg a negyvenes évek végén sikerült ezt a gyengébb minőségű építőanyagot eladnia. Az ötvenes–hatvanas években, a járási székhelyeken már léteztek szűkös választékkal, és nem az igényeknek megfelelő mennyiséggel rendelkező építőanyag-lerakatok. Amikor szüleim a szoba-konyhás házunkat kibővítették, kőműves állványnak és szarufának való *ticsovináro* (fenyő-szálfákra) lett szükségünk. Én már akkor Fűzesben tanítottam. Édesapámmal kora hajnalban odaálltunk a nagymegyeri lerakat elé, s amikor a kaput kinyitották, egy csomó emberrel a szó szoros értelmében versenyt kellett futnunk, hogy nekünk is jusson a fából elegendő. Groteszk látvány lehetett, ahogy apámmal rávetettük magunkat a fenyőrudakra, s ahányon keresztül tudtunk feküdni, annyi lehetett a miénk. Aki lassúbb volt, annak nem jutott. Napokat kellett ismét várnia, amíg megérkezett az újabb szállítmány, hogy aztán megint versenyt fusson a jussáért. Máig csodálom, hogy ezt az elosztási módot *reszpéktáták* az emberek. Morgolódtak ugyan, de sosem civakodtak.

A kőműves szerszámok közül csupán a *fandlit* (serpenyőt) említem meg, amit a laikusok összetévesztenek a kőműveskanállal, ami a *majtër* (malter) elkenésére szolgál, de merítésre és felcsapásra nem alkalmas. Megjegyzem, a kőműveseknek olyan kalapácsuk volt, illetve van ma is, amelyik a vékonyodó részén annyira éles, hogy fel lehet vele darabolni a téglát. Persze megint más az ácsok *szëgverő* és *szëghúzó* (kis)*fejszéje*, ám nekik a legfontosabb szerszámuk a jobb- és a balkezes *szí(n)lő* (ácsszekerce) volt. Erre már ritkán lehet szükség, mivel ma már, előre gyártott fűrészárut forgal-

maznak, köztük különböző vastagságú gerendákat is. *Kötővas*, azaz ácskapocs sem igen kellett már.

A legöregebb kőművesek voltak Nyáradon Illés István (őt nem ismerem) és Sebő Imre, aki nem tartozott a mi rokonságunkhoz. Csak homályosan emlékszem rá, de tudom, hogy ő építette a templomot, a tetőszerkezetét pedig, mint már említettem, Víg Béli, dókheli ács faragta és állította össze. Életkoruk szerinti sorrendben a harmadik kőműves Bertalan Imre volt. Ő is, akárcsak a két idősebb, a Patasi úton lakott a családjával. Kőművesnek tanult ki Illés István egyik fia, a tréfás kedvű *Pali* is, miután édesanyjával hazatért a csehországi deportálásból. Az iparosok sorát a hentesekkel folytatom. Közülük négyet tudok megnevezni, akikből hárman böllérként fejezték be pályafutásukat. Az egyik, kétségtelenül a legtehetősebb, Bajcsi Zsigmond volt, akit a legtöbb nyáradi lakos urazott, feltehetőleg azért is, mert nem Nyáradon született. A rokkant trafikos lányát, Miklós Margitot vette feleségül, akivel fiatal korukban vásárokra jártak la-cipecsenyét, *kalbászt* – *nyáradiassa(n)*: *kóbászt* – sütni. *Bajcsiné téasz-szo(ny)ru* (ténsasszonyról) – általában így szólították és emlegették –, köztudott volt, hogy szerette megvendégelni minden idők csendőreit. Úgy a balonyi őrs magyar kakastollas, szuronyos-puskás járőrei, mint később a *medvi* (medvei) fincncszárnyát belakó szlovák portyázók napi „sétáikat” úgy intézték, hogy éppen délidőben érkezzenek Nyáradra. Hogy fizetővendégek voltak-e, vagy csak potyázók, arról nem szolt a fáma. Mi tagadás, a nagyállatok levágásához, pláne ha a húruk kimérésre került, a régebbi gazdasági-politikai rendszerekben hatósági engedély kellett. A szemfüles falusi emberek viszont mindig megtalálták a kiskapukat. Nyilván Bajcsiék is, hiszen nekik a szakmájukhoz tartozott az efféle ügyeskedés. Eléggé kiterjedt, „megbízható” vásárlórétégük volt, köztük nem csak falubeliek. Ebből született egy tájhoz kötött szólásmondás, amelyik talán még ma is él. A kéregetésből élő *Ecsem Gyuláról* már elmondtam néhány humoros történetet, hadd toldjam meg őket még eggyel. Ugyan ki lett volna alkalmasabb, gyanútlan „húskihordó”, mint egy *kúdús*, aki szabadon járhatott-kelhetett akár a dűlőutakon is? Az is természetes volt, hogy néha Bajcsiék udvarából, vállán nagy *kákó* (gyékény) *szatyorraa* cammogott ki. Ilyenkor némelyek pusztá szórakozásból megkérdezték tőle: „*Mit vizű Gyula?*” Mire ő a sajátos akcentusával: *hóst* ennek, vagy annak, „*mer a Bajcse ór nem ér rá*”. Mellesleg, kétfülű *kákószatyruk* kizárólag a henteseknek volt, hasonlóan vállra akasztható, mint a postások egy füles bőrtáskája, azzal a különbséggel, hogy az egyiknek nem ártott, ha magába szívja a nedvet, a másiknak meg éppen

nem volt szabad eláznia. Egy alkalommal Gyula, az üres szatyorral, késő délután ért vissza, amiért a következő párbeszéd zajlott le a hentes és közöttük: „– *Hun a fenébe jártá ilye(n) sokáig?, háborgott Bajcsi úr. – Edzé [izé], há Faluszegetbe. – Kiné? – Bendecsékné. – Te hüle, nem megmondtam, hogy Andicsékho mënny Balo(ny)ra? – Há a zAndecs, meg a Bendecs nem me(n)degy?*” Köznyelvre fordítva: Andics vagy Bindics, nem mindegy?

Tény, hogy a gyerektelen Bajcsi házaspár igen jómódban élt, a faluban senkinek sem ártottak, sőt segítőkészségük révén joggal kiérdemelték az emberek tiszteletét. Talán még azért is, hogy Bajcsi Zsigmond soha egyetlen párthoz sem tartozott, kimondottan a szakmájának élt, meg – bocsánat! – a hasának, aminek idős korában súlyos következményei lettek. Cukorbaj okozta üszkösödés miatt amputálni kellett mind a két lábát, ráadásul a szemén zöldhályog keletkezett, ami miatt megvakult.

Aki húsboltot nyitott a falu közepén, a Szapróról származó Busánszky László volt. Ekkor már az ötvenes évek elején jártunk, s úgy tűnt, hogy a szegényebb népréteg is képes megvenni a hűtőberendezés híján gyorsan romló hentesárut, ám csakhamar bekövetkezett az államosítás, ezért Laci bácsi lett a falvakat járó, állami *mozgóhentesbótok* (oldalát lenyitható furgonok), húsimérőinek az egyike. E mellett a helyi vadásztársaság főszervezője is ő volt.

A múlt század közepén Csilizköz apróvadállománya még fölöttébb gazdag volt. Mezei nyúlnak, fácánnak, fogolynak, fürjnek, vadkacsának se szeri, se száma, a vonuló vadludak is ezrével ereszkedtek le legelészni a falvak határában zöldellő búzatáblákra.

Még két hentesről, a Sebő(k) testvérekről, Gáborról és Józsefről kell szólnom, akik ugyan nyáradiak voltak, a „gazdag” Sebő(k) Gábor, egykori bíró fiai, de tudtommal nem rendelkeztek iparendeléssel, hanem a városi vágóhidakon dolgoztak. Hozzám közelebb állt Jóska bácsi, aki a kocsmáros Csicsay Gábor – Benedek nagyapám testvérbátyjának – egyik lányát, a nem éppen jó hírnek örvendő Margit unokanagynénemet (akit sohasem láttam), vette feleségül. Győrben próbáltak gyökeret verni, ahol egy lányuk született, *Gusztika* (Auguszt), de nagyon hamar elváltak. Legénykoromban a mindig pedánsan öltözött – ebből adódott a ragadványneve – *Úri Jóska* bácsival téli esteken sokat sakkoztam a kocsmában, szebb kifejezéssel élve, a vendéglőben, ezért elmondhatom, hogy jó barátságba kerültem vele. Huszonegyedik évemben járhattam, amikor egy alkalommal a szerdahelyi buszmegállóban találkoztam vele, ahol zokogva közölte velem, hogy Gusztika rákban meghalt. Gusztikát csak egyszer láttam, még csitri korában, pedig valójában másod unokatestvérek voltunk. Több ilyen rokonomról is

tudok, talán még él valahol közülük néhány, akikkel a sors sohasem hozott össze bennünket. *Úri Jóska* bácsit is akkor láttam utoljára, amikor az egyetlen lányát siratta a dunaszerdahelyi megállóban.

Említettem Csicsay Gábort, aki nagy-nagybácsim lévén a maga idejében a falu leggazdagabb emberei közé tartozott. Tán nem tévedek, ha azt mondom, Nyárad mai értelemben vett első vállalkozója volt. Eredetileg övé volt az a kocsmá, amelyben az egyik vejével sakkpartikat játszottam. A másik lánya, Jolán, aki merő ellentéte volt – húgának, nővérének, nem tudom, a szapi katolikus tanítóhoz, Khín Istvánhoz ment feleségül. Két, tőlem idősebb fiuk született, István és László, akik csak gyerekkorukat töltötték Szapon, mert a jogfosztottság éveiben szüleikkel együtt el kellett hagyniuk Csehszlovákiát. Nevük az enyémmel együtt, egy, a 2000-es években megtartott póthagyatéki tárgyalás közjegyzői határozatán szerepel. Édesanyjuk, Jolán néni, halála előtt egyszer Győrből átjött Nyáradra, hogy rokonaitól, így édesapámtól is végleg elbúcsúzzon.

Csicsay Gábor kocsmája valóban ráérdemelt a vendéglő névre, mert több helyiségből állt, udvarában pár méter magas fedetlen terasz állt, kovácsoltvas korlátokkal, asztalokkal, székekkel, amelyek mellett csak az esti órákban lehetett szórakozni, mert napközben ki volt téve a tűző nap hevének. Azonban a terasz alatt egy bolthajtásos pince, pontosabban jégverem rejtőzött, melyben nagy jégdarabok közt palackozott sör és más italok hűltek. És talán nyers hús is. Emlékszem rá, amikor Gábor bácsi a *Hóttővényen*, pénzért, jeget vágatott. Végh Feri elevenítette meg előttem, hogy jégvágáskor Tóth Antal bátyánk, a szelíd szavú és szolid természetű egyházfi, milyen fürgén *pöckűt* (ugrott) át egyik jégtábláról a másikra, egy nagyobbban pedig állva, kezében *csáklávú* (csáklyával), *áttutajozott a míl* (mély) tavon.

Csicsay Gábor vett elsőként traktort is, már a 20-as évek végén, aminek kezelését Hessz Ignácra, a Nyáradra nősült, zömök, nagy bajszú, hajdani huszárörmmesterre bízott, aki amolyan ezmesterként a gépekhez is értett. Ám egy alkalommal Kisán, szántás közben a gép bedöglött, és sehogy sem akart tovább pöfögni. Hessz Ignác mindent megpróbált, végül türelmét veszítve hazagyalogolt, és a kocsmárosnak nagy *dirree-durra* bejelentette: „– Csicsay úr kérem, nem mén a traktor. Gábor bácsi erre: – *Hogya(n) lehetne egy traktor mén, Hessz úr? Jaa, vagy úgy, eeromlott?*”, kérdezte. – *El!*”, hangzott a tömör válasz, azzal Hessz faképnél hagyta Gábor *bátyját*.

Hessz Ignác öregemberként is peckesen járt. Ősszel, amikor hűvösödni kezdett az idő, félkabátját mint mentét a vállára vetve hordta, el-

végre monarchiabeli hivatásos lovaskatona volt. Amikor a fékevesztett suhancok esténként *rajcsúroztak* a háza előtt, a kapun át ki-kiszólt rájuk: „*Legények, kihozom a kardomat!*” Ennyi elég volt. Tudták, a vén huszár nem tréfál, bár nem lekasabolni akarja, hanem csak kardlappal *mégferheléznyi* a rendetlenkedőket.

A másik adomába illő eset, ami a község műszaki fejlődéséről tanúskodik, hogy a gazdag Csicsay Gábor elsőként vezettette be Csilizközben a telefont, ami szintén a 30-as évek elején történhetett. Tudtommal majdnem fél évszázadnak kellett eltelnie, mire mások is hozzájutottak a vezetékes távbeszélőhöz. Egyszer, amikor Bösről a kotlibai (uradalmi) intéző kereste Gábor bátyánkat, nem ő, hanem a folyosón *kujtorgó*, egyébként eléggé hebehurgya, azonos nevű, Barna Gábor kapta fel a kagylót, és beleszólt: „– *Haló, itt Csicsay Gábor. – A kocsmáros? – Nem, a napszámos. – Én napszámosokkal nem tárgyalok*”, replikázott a gazdatiszt. Kissé szalonképtelen módon ért véget a párbeszéd, amit nem tartok illőnek leírni, de nem is fontos, mert a lényegét elmondtam.

Későbbi időkből két fogazott kerekű *Hoffer* traktorra emlékszem. Egyik Miklós Gáboréké volt, a másik Miklós Móricéké. A két család nem állt egymással rokonságban, sőt nem is azonos valláshoz tartoztak, ami akkor még lényeges eltérés volt az emberek között.

34. rész

VÁNDORIPAROSOK, KERESKEDŐK ÉS MUZSIKUSOK

Régezte az asszonyok öntöttvas- és cserépedényekben főztek, valamint az utóbbiakban tárolták az ételeket. A cserép azonban törekeny volt, és viszonylag drága, ezért szükség volt egy olyan szakmára, amelyik a javítására specializálódott. Ez volt a drótosság. A drótos szoros dróthálóval képes volt körülszőni a ripityára törött, bármilyen formájú edényt. Mivel a fazekasok sem a mocsaras, vizes területeken éltek, inkább a nemzetiségek (szlovákok) által lakott, hegyes, dombos agyagmárgában gazdag vidékeken, nyilván ezért (is) a Felvidékről (Horná zem) rajzottak ki a drótosok. Mivel a cserépedény annyira olcsóvá vált, hogy már nem volt kifizetődő összedrótóztatni, e mesteremberek a kilyukadt pléh- és zománcos fémedények sarkát is megtanulták befoltozni. Viszont a régi szakmájuk neve mindvégig rajtuk maradt – *drótostót*. Családjuktól hosszabb időkre elszakadva, faluról falura, sőt nagyvárosok utcáit is bebarangolva kiabálták: *Drótoznyi fotoznyi*. Alig tudtak pár szót magyarul, de a lakossággal mégis jól megértették magukat. Hátukon cipelték a nehéz szerszámos ládájukat, és benne a nagydarab öszszegöngyölt, horganyzott bádoglemezt. Ha édesanyám behívta valamelyiküket edényt javítani, öcsémmel mellékuporodtunk, és kíváncsian néztük ügyes kézmozdulatait, ahogy az ollójával olyan könnyedén nyírta a kemény pléhet, miként a *susztër* vágta dikicsével a puha bőrt, vagy mint mi ollóval a papírt. Neki is más formájú volt a kalapácsa, de ennél is érdekesebb a kis korong alakú *maroküllője*, amivel az edény hajlataihoz könnyedén hozzáfért. Volt olyan drótos, aki a hiányos nyelvtudásával szándékosan, humoros halandzsa mondatokat tákolt össze. Egyik például így adta hírül, hogy megérkezett: *Deróót aki fotot kér*. A nagyobb gyerekek pedig visszakurjogattak neki: *Nem láttod enyim kolega valahóól?* A másik: *Ippe(n) most mēnt ki a falubóól*. Ezen a drótos bácsi nagyokat nevetett, s az öklével megfenyegette a vele *incsenkődőköt*.

Az üvegesek is szlovákok voltak. Ők szintén a hátukon cipelték a drótosokénál sokkalta nehezebb, üveglapokkal teli ládájukat. Ma is létezik egy közmondás, ami nálunk így szólt: *Olyan e' mind* (mint) *ablakosnak a hanyattesis*. Azt hiszem, nem kell megmagyarázni, mire vonatkozott. Köszörösök is jártak néha a falvakat, de annak ellenére, hogy a konyhakéseink éle mindig tompa volt, egyszer sem köszörültünk velük mást, mint ollót, mert a rokonainknak voltak saját, homokkőből készült, vízben (kis vályuban), karral

forgatható köszörűkövük, amelyet leginkább disznóölés előtt szoktunk igénybe venni. Ismét megemlítem, hogy az egykori hentesek böllérekké *dégradálóttak*. Édesapám eleinte maga vágta le a hízonkat, maga is *pörzsüte még számávu*, és csak akkor *hít segiccsigét, amikor dereglénn köllött a eresz alá vinnyi, ahun főtrancsírozta*. Ám amikor kiadták a rendeletet, hogy a *há-tobőrit* le kell adni, azaz előbb lenyúzni, és a zsírréteget lekaparni róla, ehhez már tényleg szakember kellett. Nehogy valaki „véletlenül” átvágja a bőrt, megelőzés végett szigorú büntetést *heléztek kilátásbo*. Nem tudok róla, hogy ez Nyáradon egyszer is előfordult volna. Most azonban dilemmába estem, mert nem tudom, hová soroljam be a herélő-miskárolókat. Nyilván kellett, hogy legyen engedélyük, de kérdés, milyen szakmai felkészítést kaptak a „műtéti beavatkozásokhoz”, pláne a nőstény állatokra vonatkozóan, mert azoknak a *horpasszuko(n)* (oldalsó hasfalukon) keresztül lehetett eltávolítani a petefészküket. Az én időmben, egy a kalapját disznósörtével díszített, *to-hornya* (nagydarab durva) ember – akire igazán ráillett a *bosztóhó* jelző – kiabálta az utcán, hogy *herínyi, miskárúnyi*. Akkor találkoztam vele ismét, amikor már Füzesben tanítottam. Hallottam, amikor a kocsmá előtt szó szerint a következőket mondta: „*É(n) úgy utállom a állopotos asszonyokat, hogy képes lennük a késémme főmeccennyi a hasukot*.” Önkéntelenül megborzóngtam. Elöttem állt egy megtestesült szadista, akinek pszichiátrián lett volna a helye. Nem tudom, az ilyen alakok, beavatkozásaik előtt, érzéstelenítették-e az áldozataikat. Kőváry biztosan nem, amikor a szalonnázó bicskájával, egy pakli dohányért bárkinek a kuttyját kiherélte. Ekkoriban kezdtem gyanítani, hogy az állatok valami módon képesek egymásnak tudtára adni, hogy ellenség jár a közelükben, mert amikor Boldi *báttyo* kilépett az utcára, egy haragos *csahúlláshullám* vonult előtte végig a falun. A csikókat azonban tudom, hogy szakképzett állatorvos ivartalanította, jó *fogmég legínyek* segédletével, akik Bajcsyék udvarán, vastag szalmarétegre döntögették le a kis csődöröket. Egy magas farakásról néztük végig a művetet. Én csak azért ültem a gyerekek közé, hogy ne mondhassák rám, *alangyár, bászli* vagyok. Valószínűleg a bikaborjakkal is hasonló módon bántak el, de azt én sosem láttam, mi módon. Persze, mindehhez kellett jó sok kegyetlenség, amitől iktóztam, még inkább az állatok leölésétől. De sajnos, mi, emberek húsevők (is) vagyunk, ezért e barbárságokat valakiknek közölünk el kell(ett) végezniük. Azt el tudtam fogadni, hogy téli hajnalokon, hol itt, hol ott hosszan *kuvíkiút* egy-egy disznó, sőt, a miénk lefogásánál nekem is segédkezniem kellett, de ilyenkor igyekeztem úgy elhelyezkedni, hogy a hátsó lábát szoríthassam a földhöz, mert ha a torka közelébe kerülök, biztosan erőt vett volna rajtam a rosszullét.

Nagyon szerettük az állatokat, pláne a kicsinyeiket, melyekkel jó volt eljátszozni, főleg a kecskegidákkal. Nekik volt a legízletesebb húsup, de amikor a torkukat elvágták, hátborzongató volt hallani, ahogyan siratták az életüket. Édesanyám mindig azzal vigasztalt bennünket, hogy Isten azért teremtette a háziállatokat, hogy nekünk legyen mit ennünk, az igavonókat pedig arra, hogy megkönnyítsék a munkánkat. Ez annyira meggyőző volt, hogy egyet kellett vele értenünk.

Léteztek olyan falusi szakmák, illetve állások, amelyek elnyeréséért, majd évtizedekig tartó betöltésükért nyugdíj járt. Ilyen volt a kéményseprőké és az útkaparóké. A mi *cinlindërkímínyünbű* a kormot és a *faláro igétt szuavatot* (kátránszerűséget) a *cuci*, más néven *kími(ny)söprő* távolította el, évente kétszer. Jellegzetes munkaeszközei voltak: egy könnyű kislétra, amelyen fellépkedett a kemence fölötti pléhajtón át a kéménybe, söprűje egy nyeletlen vesszőköteg, hozzá egy, a vállára passzoló kaparóvas, mely a teknővájó *kapicskára* hasonlított, és persze az összetekkerhető, hosszú, *drótnyélű*, kéménykotrókefe. Ruházatát nem hiszem, hogy be kellene mutatnom, bár azt azért megjegyzem, hogy a fekete felső felett, a nyaka körül arcára húzható fehér gallérszerű ruhadarabot, vagyis légutait védő maszkot hordott. Amikor megjelent egy-egy *cuci* a faluban – általában Patas felől jöttek –, ezt kántáltuk utánuk: „*Kími(ny)cuci he-he-he, / vanë nêki tehenye? / Va(n) bizo(ny) fekete, / mégis fehér a teje.*” Közben megfoglunk valamelyik gombunkat, hogy szerencsénk legyen. Karácsony közeledtével falinaptárt osztottak, amiért pénz járt nekik. A kéményseprőmester egy Kőváry nevű (a nyáradi Kőváryval nem rokon) idősebb, bõsi *uriembër* volt, aki motorbiciklin járt, és sosem kéményseprő ruhában. Ha megjelent, valószínűleg a beosztottjait jött ellenőrizni.

Az útkaparót Patasy Flórinak (Floriánnak) hívták, aki szintén bõsi volt, és a Bős–Nyárad közötti makadámutat tartotta karban, meg az út menti vízelvezető árkokat tisztíttatta. Felszerelése egy kubikustalicskából, ásóból, lapátból és vasgereblyéből állt. A *vágottkú* (zúzott kő) meghatározott távolságokban az országút mellett, jellegzetes alakú *figurákbo* (halmokban) állt, melyekből az útkaparónak kellett betömnie a kerekek járta gödröket, mai szóhasználattal, kátyúkat. Ha megláttuk, hogy az út menti kőhalomra egy kis zászló van tűzve, tudtuk, valahol a közelben kell tartózkodnia az útkaparónak. Ilyenkor, ne adj isten, megreszkírozza valaki a telefondrótokat tartó porcelánbábokra a *böngetíst*, mert azokra is az útkaparónak kellett (volna) vigyáznia, de mint jeleztem, nem tudott.

A „kátyú” nálunk latykot jelentett, Bõsön viszont, mint már említettem, kaszakőtartó tokmánynak volt a neve. A falun belüli utak karbantartásáért

a község elöljárósága felelt, viszont az utcák vízelvezető árkaiért az útkapará. Csakhogy minden ház előtt kellett lennie ároknak, ám átkelni rajta amolyan hídféle áthidaláson lehetett. Valahogy be kellett jutni fogatokkal az udvarokba, és persze onnan ki is. A mi portánk alacsony fekvésű volt, ezért édesapám igyekezett földdel, kavicsal feltölteni. Flóri bácsitól kellett beleegyezést nyernie arra, hogy az árokából kiásott földet az udvarunkba betalicskázhasa. Egyébként az úton kellett volna szétteríteni, de anélkül is volt ott latyaknak, száraz időben pedig porfelhőnek való anyag éppen elég. Ellenszolgáltatás a szíves beleegyezésért, egy-egy csomag *gyétva*, azaz olcsó cigaretta és/vagy kiadás tízórai volt. (Ma az ilyesmit, főként – mit nem mondok – az efféle apróságokat nevezik korrupciónak. Az igazi nagy megvesztegetések akkor is, mint mindig, nem az egyszerű nép között zajlottak).

Sok semmit nem érő rendelet tanúja voltam, most már mondhatom, nem rövid életem folyamán. Kezdem a háború alatti bunkerekkel, melyekről már szoltam. Nem az volt a lényeg, hogy életeket mentsenek, hanem az, hogy a rendelet be legyen tartva. Épp ilyen volt a tűz terjedését megakadályozandó, kútágasnak támasztott hosszúnyelű *csáklo* (csáklya) és egy lécre kötözött, tűzcsapónak mondott nevetséges *szómacsutak*. Messziről látszott, hogy a ház lakói törvénytisztelő emberek. Ám amikor tűz ütött ki, senki sem tűzcsapóért szaladt, hanem sokkal hatékonyabb eszközöket, vizet, *ampákat és lajtorját keresett*. A háború alatt azt is elrendelték, hogy minden épület *pallásánn* két ampát (kannát) kell tartani, egyiket tele vízzel, a másikat homokkal, ha netán foszforbomba találna a házra *pottyannyi*, az általa okozott tüzet legyen mivel *előttanyi*. Aztán jöttek sorban a további utasítások, melyekkel a falusi embereket folyvást lehetett *bosszantannyi*.

A *bakterok* (éjjeliőrök), *csőzők* (csőszők), pásztorok foglalkoztatása nem jelentett nyugdíjas állást, akárcsak ma a rövid időre szerződtetett alkalmi munkásoké sem. Ugyanis évről évre, egy-egy időnyre, esetleg egy kerek esztendőre fogadta fel őket a község elöljárósága. A pásztorokat, kanászokat (ezeket nálunk megkülönböztették) Szent György naptól (április 24-től) Szent Mihály napig (szeptember 29-ig) alkalmazták.

Nem voltak a falvak alkalmazottai a vándorkereskedők, akik lovas kocikkal jártak faluról falura. Nekünk gyerekeknek legkedvesebb volt a *ro(n)gyás* (rongyász), aki a mellett, hogy *eerípútt* (elrongyolódott, már megfoltozhatatlan ruhadarabokért), olcsó edényeket adott cserébe (pénzt soha), és mindenféle *csecse-beccsékee* (csecse-beccsékkel), gyűrűkkel, papírtrombitákkal, kaleidoszkópokkal csábította a gyerekeket. Tőle senki sem félt, mert ismertük. Hanem elterjedt a hír, hogy a zsidók *boszút* akarnak *ányi*

(állni) a *körösztinyékë(n)*, ezír autókkal járkák a falukat, és *eerabujjják a gyerekëkët*. Nekem is lelkemre kötötte édesanyám, meg a nagynéném is, ha megáll mellettem egy autó, *nëm szabad közee mënnyi hozzá*. Ha netán átment a falun egy-egy motoros jármű, öcsém nyomban rázendített, *Lojzi dele be, eevisz a szíp* autó! Egyszer aztán meg is történt a botrány. Öregannyáékhoz mentem, amikor lelassított mellettem egy közepes nagyságú teherautó, kinyílt az ajtaja, és kiszólt belőle egy idegen férfi, valamit kérdezni akart, de én egy szavát sem hallottam. Annyira *mëgrímütem*, hogy a lélegzetem is elállt, futni akartam, de a lábaim nem engedelmeskedtek, valami torz, kétségbeesett hang jött ki a számon, de ekkorra már asszonyok szaladtak ki, és valami olyasfélét mondtak, hogy *në ijeszgessík a gyerekëkët, ha valamit akarnak, fordújjanak a főnöttekhë*. Csakhamar *kisútt*, hogy az autósok barackot jöttek felvásárolni, és tőlem akarták megkérdezni, hol lakik a bíró. Ezek szerint az eset 1945 nyarán történhetett, mert utána már nem választhattak bírót. A községekbe idegen, szlovák komisszárokat neveztek ki.

A háború után még hosszú ideig járták a falvakat a kiskereskedők, akik közül a legismertebbé vált a *szërdeheli* Stekler úr. Amikor elkiáltotta, hogy „*roo(n)gyot vësözë, edinyëkír, poharakír, gyűrükír*”, már *tódút is ki gyerekëstü a fehírníp*, s ő elkezdett velük alkudozni, mi mennyit ér. Édesanyám, bár mi fiúk voltunk, mégis gyakran vett nekünk tőle színes üveggöves gyűrűket, s amikor a rongyás elment, megjegyezte, „*ezeknek legalább örütök, a többi holmija csak bógni, ëgyet së tënník közüllük a porheltomra*”. Stekler bácsi már öreg volt és megtört, utána már csak lókötő kölkök szedtek rongyot egy darabig. Ők már amolyan reklámszöveggel szórakoztatták leginkább a gyerekeket, amire, mint általában a butaságokra, szórul szóra emlékszem. Így szólt: „*Sári, Mări, Rozika, Hozd a rongyot Marika!*” Meg: „*Hozzá ri(n)gyet, ri(n)gyet, ro(n)gyot, / hozzá ri(n)gyó, ri(n)gyet, ro(n)gyot.*” Ennyi elég volt. *Heábo cirkuszútak, nëm át velük szóba sënkí, perig még hangerösíttőjük is vót*, egy régi *gramafontöcsér*. Édesanyám, amikor meghallotta őket, *fëre* se húzta edényeit a sparhelten, hogy legalább megnézzé, az utcán miféle népség kiabál, csak annyit mondott, „*hüle dëdók*”. Volt külön *piszkostollszëdë* is, a tollas. Neki csak a levágott baromfi tolla jutott, mert a *libatoll köllött* (gyűjtő nevükön) a *párnákbo*, vagyis a *donyhákbo, vá(n)kosokba*, a felnövő nemzedék, *stafërugjábó*. (Még a fiúkéba is). Amikor megnősültem, én is kaptam egypár tollal bélelt dunyhát és négy vánkost, két váltás *huzattaa*. A libák nyár végére, amikor már *tallóra* lehetett őket hajtani, annyira megtollasodtak, hogy a hasukról kiszakított fedőtollak

csévéjén már nem lehetett vércsíkokat látni, tehát nem voltak *tokossak*, a gazdasszony kijelentette, *még lehet üköt mellesztennyi*, azaz a mellükről, hasukról le lehet tépni a tollazatot. *Mellesztis* (másutt *koppasztás*) előtt a libapásztoroknak feladatul adták, hogy *alapossa(n) fűrüsszik még a fókákott* (falkákat) valamelyik tiszta vizű tóban, kanálisban, és csak otthon az ólban szétterített tiszta *szómára* engedjék a *csapattyaikot* leülni. Az asszonyok már készenlétben várták a *mellesztist*. A libákat egyenként, hasukkal fölfelé a térdeik közé szorították, és elkezdték kiszagatni a fedőtollaikat. A szenvedő libák minden lépésre feljajdultak. Aztán napokig nehéz volt őket vízbe terelni, ha mégis sikerült, reszketve úsztak ki belőle, és mihamarabb igyekeztek kiugrálni a partra. Egyébként, amikor még megvolt a tollazatuk, úgy kellett a vízből kikönyörögni őket. Ennek is megvolt a maga trükkje. Gyorsan *kákicsot* (mezei csorbókát), pipacsot vagy vadrepécét kerestünk – valami *gyamféle* mindig akadt a közelben –, s elkezdtük magasról a földre szórni, miközben azt kiabáltuk a libáinknak, hogy *cirí, cirike, burí*. Leghamarabb a vezér *banya* (az egyik anyalúd) reagált a szóra. *Egágította* magát, s e vezényhangra a libák egymással versenyt úszva rohantak hozzánk, a nekik szánt *elemőzsit* behabzsolni. E lakmározás közben ügyesen el kellett vágni az útjukat vissza a víz felé, mert másodjára már nem hagyták magukat becsapni. Ha pedig nem került lassabban emészthető mag a begyükbe, már hajnalban kibírhatatlan lármát csaptak. Este, amikor a libapásztorok hazahajtották a rájuk bízott falkákat, az asszonyok tréfásan meg szokták tőlük kérdezni: *szémmee tartottátok-é üköt?* Mi tagadás, néha eljátszottuk az időt, s ha nem ügyeltünk kellően a libáinkra, a vezér *banya* a *kepíbe* vagy a *kákicsosba* vezette a *fijajit*, esetenként a zöld kukoricásba, később pedig a *csiráro* (a földre hullott magvak csírájára). Örökös harc zajlott a libákat őrző gye-
rekek és az anyaludak között. Bizony előfordult, hogy a pásztor lett a vesztes. Mindazonáltal az állatokkal való kommunikációnak szinte minden csínját-bínját megtanultuk egymástól, még a banya elaltatásának a fortélyát is. Főleg akkor tettük ezt, amikor a kislibák még csak *hetissek* voltak, és nagyon fújt a szél. Hogy a *banya* ne vezethesse a fiókákat messzire, leszorítottuk a földre, fejét a szárnya alá dugtuk, és vastag bottal, ritmusra vertük mellette a földet, mire a lúd elszunnyadt. Ekkor a *sárgapöhlös puputyik* (libuskák) a tollai közé furakodtak melegezni. Sejtelmünk sem volt róla, hogy mi valójában hipnózt alkalmaztunk. Édesanyám minden évben 30 körüli libát keltetett, amiért három tojót és egy gúnárt teletetett át. Amikor a ludak megkotlottak, a gúnárt ketrecbe tette *tömnnyi*, azaz kényszerhizlalni, aztán *levágvo, pucútta(n)* elvitte, de inkább elküldte Pozsonyba eladni.

Ha leölte, az egyik könyök fölötti szárnyát tollastul levágta *tollsöprűnek*. Ezzel az alaposan átmosott és kiszáritott szárnyacsonkkal söpörte össze, miként a többi falusi asszony, az asztalra vagy bármelyik tiszta helyre kiszóródott lisztet. Előfordult, hogy a gúnárt nem hizlalta meg, hanem a *tyúkásznak* adta el, akárcsak a húszegynéhány libát ősszel, *maglónn*, azaz nem meghizlalva. A tyúkász is a vándorkereskedők közé tartozott, kocsijának a rakodótete csupa baromfikekre állt, amit rendszerint két erős ló húzott – míg a rongyását, tollasét egy-egy gyenge lovacska, majdhogynem gebe –, és azt kiabálta, *csibááusz*.

Végül szólnom kell a cigányzenészekről, akiknek a „bandái”, szépitve, zenekarai Nyáradon búcsúk, őszi és farsangi bálók alkalmával muzsikálni szoktak. (Közben megjegyzem, a hangszerek közül *muzsikának* egyedül a hegedűt hívtuk, a klarinét pedig *síp* volt.) Utolsó nyáradi zenészként *Pélé* (Polák) Móricot ismertem, aki a szüleim esküvőjén muzsikált, valószínűleg utoljára. Időnként egy *tóparti* vak klarinétost vezetgette egyik unokája házról, házra a faluban, aki nagy lélegzetvételek közepette egyetlen nótát tudott csak keservesen *vígig sípúnyi*, a *Giling galangot*, ami úgy végződött, hogy *a nyáradi határbo minden áldott vasárnap pacsirta madár dalúl*. A szétesett nyáradi és a bösi bandákból, gyerek és ifjú koromra már csak a bőgős „*Sítt-hús*” meg a kis termetű „*Kitykortyó*” (kis korsó) cimbalmos maradt meg. Az utóbbi nehéz hangszerét tragacson tologálta ki a *fofbalmécssökre*. Akinek még életképes bandát sikerült összetartania, a *szerdeheli makhënya* (magas termetű) *Júka* volt, de ő már csak időnként jelent meg nálunk. Aztán hosszú időn át a megyeriek uralták a terepet, eleinte a mindig jókedvű *Laci*, később a méltóságteljes *Bazsó*, aki annyira *főkapott* (divatos) zenész volt, hogy 1958 őszén, osztályunk szalagavatóján, Pozsonyban az ő zenekara muzsikált.

38. kép. A Nagymegyeri járás JRD (EFSZ) könyvelőinek továbbképzése
Nagymegyeren az 1960-as években

39. kép. A csiliznyáradai JRD (EFSZ) elnöke Sebő Ferenc, az egykori magyar
csendőr, középen Vida István zootechnikus, mellette kalapban
édesapám, Csicsay Mihály könyvelő; továbbá két idegen Pozsonyból, balról
a második Karpatský, a patronáló üzem képviselőjében, az 1950-es évek közepe

35. rész

A TÖRTÉNELEM NAGY HATÁRKÖVEI

A 20. század folyamán több határközhöz is elért a történelem. Az egyik, a gazdálkodás, de úgy is mondhatnám, az élelemelőállítás radikális átalakulása még gyermekkoromban „lezajlott”. Azzal, hogy a második nagy világhégés tüze is elhamvadt, a termelés ugyanazon a rögzös úton próbált továbbzötyögni, amelyen a világháború kitörésekor megtorpant, az 1950-es évek közepén viszont végképp kátyúba ragadt. Eladdig az energiaforrás majdhogynem kizárólag az izomerő volt; az emberé, a szarvasmarháé és a lóé. A földet ezek tették alkalmassá a növénytermelésre, a talaj megművelésétől, a vetéstől a betakarításig. Hogy miképpen, feltételezem, az eddig elmondottakból nagyjában kiderült.

Igaz, az első figyelemreméltó változást a 19. század hozta meg, amikor a learatott gabonából a szemet cséphadaró helyett szarvasmarhákkal vagy lovakkal tapostatták ki. Ezt a műveletet nevezték nyomtatásnak. Aztán jött a gőzerő, amely a *csíplőgép*t és az *elevátort* (elevátort), ezt az összetett gépsort mozgatta. De még ehhez is rengeteg emberi és állati energia kellett. Ám az 1940-es évek második felében a cséplőgépek faránál egyszer csak, szinte meglepetésszerűen, megjelentek az állami ellenőrök. Nyáradra egy szlovák cukrász fiatalembert helyeztek, aki később Nagymegyeren kitűnő fagyaltjai által vált híressé. Wágner úr (ha jól tudom, kiváló futballistaként került Megyerre), amellet, hogy szemre való deli legény volt, fölöttébb szigorú ellenőrnek bizonyult. Minden zsák gabonát felírt, még az ocsút is. A gazda csak annyit tarthatott meg a családja számára, amennyi fejadagot az állami rendelet megszabott.

Az ún. 1948-as „februári győzelem” alkalmával Csehszlovákiában a kommunista párt kezébe került a hatalom. Az ipari termelés méreteit a tervmutatók határozták meg, de a mezőgazdaságot csak úgy tudták a szovjet kolhozok mintájára ráhangolni, ha a parasztságra rákényszerítik a szövetkezeteket. A falusi emberektől nem volt idegen a szövetkezés, pláne a csallóköziektől, akik szinte ősidők óta együtt védekeztek az árvizek ellen, nemcsak a folyókat szabályozták, csatornahálózatokat is közösen építettek. Mint már említettem, ármentesítő társaságokat alakítottak, a legelőket közbirtokosság címén, osztatlan, azaz közös tulajdonként használták. Valószínűleg maguktól is rájöttek volna, hogy egymással társulva – hisz a rokonságok is, némi hátulütővel, ezt tették – minden munka könnyebben

megy, tán még a nagybani termelés is. Csakhogy a politika mindig türelmetlen, s a kényszer nagyon hatékony eszköz tud lenni. Előbb bevezették a *kontigëncs* (kontingens) rendszert, s a beadási kötelezettségek mennyiségét egyre följebb srófolták, főleg a nagygazdákét, hogy végül teljesen ellehetetlenítsék őket. Jöttek az agitátorok, előbb szép szóval győzőgték az embereket, hogy mennyivel jobb lesz nekik, ha *belípnék a jáérdébe*, s mivel látták, hogy nem jutnak dűlőre, elkezdtek fenyegetőzni. Mint említettem, a legmódosabbak vagyonát elkobozták, mi több, az idős Szakál házaspárt még munkatáborba is elhurcolták, hogy a többiek lássák, nem babra megy a játék. Végül olyan híreket terjesztettek el, hogy egyes Pozsony-környéki falvakat körülvette a katonaság.

Édesapám a második gyomorműtéte után otthon lábadozott, nem volt ki a gabonánkat learassa. Összeült a rokonság, s elhatározták, ha hárman összefognak; édesanyám öccse, Feri bátyám lenne a kaszás, felesége, Magdus néni a marokszedő, ha tudunk valakit, aki nekünk a kaszásunk lenne, én szedhetném utána a markot, Mariska férje, Laci bátyám kötné a kévéket, így a három család gabonáját két kaszával „könnyen” le tudnánk aratni. Más kiút nem látszott. Szüleim meg is fogadták a már fentebb említett Horváth István *körösztapját*, aki már jócskán benne volt a korban, de kaszálni még bírt. Épp az utolsó parcellán dolgoztunk *Fierdőben*, amikor megleptek bennünket a *toborzók*, és *körösztapját*, mivel nem volt a családuk tagja, hazaküldték. Máig látom, ahogy a kaszáját a vállára veszi, vissza se néz ránk, lassan ballagva egyre távolodik tőlünk. Magdus néni is hazament, így az utolsó rendeket Feri bátyám vágta le egyedül. Tizennégy évesen egész nyáron, azaz közel egy hónapon át, hajnaltól napnyugtáig a határban dolgoztam a felnőttekkel. Szerencsére azon a nyáron nem esett eső, legalábbis nem emlékszem rá, hogy az aratásból kivert volna bennünket. A csépléseket megtiltották az udvarokban, „nehogy meggyulladjon valami” – aratás és cséplés alatti tüzekre nem emlékszem, hogy lettek volna –, a szalmát télen külön fogatokkal kellett behordani az istállók elé. Ezt is a magángazdálkodás ellehetetlenítésére találták ki. Ennek ellenére a földeket ősszel leszántottuk, és amit kellett, elvetettünk.

Egy késő délután azzal jött haza édesapám, hogy aláírta a belépési nyilatkozatot. Édesanyám, mint mindig, ha nagy baj ért bennünket, összecsapta a kezét, és kétségbeesve azt mondta: *„Téremtő Iste(n), mit, mit tettél! Mi lész ezután(n) velünk, ha mindenünköt eevészik, mibű fogunk maj(d) mēginyi? Hoga(n) tēhettē ilyet, amikor má úgy ahoga(n) ésszeszēttűk ma-gunkot? Szíp állottya(n)k vannak, a gyērēkēk nyōñnek, te is lassa(n) rendbe-*

gyűsz má. Mosmá elővéhetéd a talicskát, a zásót, lapátot, nos meginn mēhecc napszámosnak.” Apám nagyon rosszkedvű volt és ideges. Tán az is bántotta, hogy előre nem beszélték meg, mit tegyen, ha szoro(n)gatnyi fogják, ezért kérdéssel kezdte a választ. „Ee tudod te kípzenyi mi mēnt a faluba? A medvi Kocsis, tudod, akki kanász vót, Jóska bátytát lekulákoztá, mēgfenyēgette, hogyha nēm írja alá, «börtönybe» csukattya. Aszontá nēki, este má hozhattya is a pakrócot, mēg ílelmet, három napra. Kísőbb maj(d) annak nēki kosztot a táborba. Akkora hatalma va(n), hogy mindēnt mēgtēhet ammit csak akar. Aszt is monnta, hogy a zösszes burzsujt Szibériábo viszik ee. [A félanalfabéta toborzónak fogalma sem volt róla, hol van Szibéria]. A megyeri állomáso(n) má kíssze(n) vár rájuk a szerelví(ny). Te mitt tētté vóna a zé(n) helembe?” Anyám hallgatott, apám folytatta: „Ha napszámosnak kő lēnnyi, akkor mindēnki a' lēsz. Jóska bátyto, Mórocz Lajos, mēg én is. Ha bírok dúgozni. Nēm látod, hogy mēg mindíg dōgrováso(n) vagyok? Mindenki aara várt, hogy űk ketten mi tívők lēznek. Amikor űk aláírták, én, mēg a többijek is. Ladacsi Imre is, hogy Vida Istványékot mēncse, mer aszonták, űköt, a nevellő szülejít is eeviszik. Mēg akkikēt kő, mindenkit. Gondúlod, amilye(n) murnyók, nēm teene ki tūlük.” Azzal, hogy nagyapám öccse – akiért veszprémi levelében, mint szegény Jóskaért, aggódott –, Sebő József mint nagygazda és legjobb gazdálkodó, meg Mórocz Lajos a közepes vagyonnal bíró mintagazda, s utánuk a falu népének java, és végül mindenki aláírta a belépési nyilatkozatot, 1952 őszén, Nyáradon, két nap leforgása alatt megalakult a III. típusú „teljes” JRD (Jednotné rolnické družstvo), magyarul EFSZ (Egységes Földműves Szövetkezet).

A bekényszerítés a *jéerdébe* kezdetben szinte megbénította a falu népét. Az addig hajnalban kelő emberek még 8-9 óra körül is a község közepén *őgyelēgtek*, várták a munkaelosztást, s mikor az megtörtént, ímmel-ámmal elindultak a kijelölt munkahelyükre. Az úgynevezett közösbe beadott szarvasmarhákat a vagyoneklobzottak üres istállóiba kötötték be, a lovasgazdák igavonóit az addigi tulajdonosaik a saját istállójukban gondozhatták tovább, a kocsikat és a gépi felszerelést is ott tarthatták, ahol azelőtt, a saját udvarukban. Őkrök egyszerűen nem kellettek. A lovasgazdák maguk vagy a legényfiaik közül az egyik maradt a kocsis, a többi mind gyalogmunkás lett, azt is mondhatnánk, napszámos, de erről majd alább. A mi fogalmaink szerinti szekerek azonban mindössze egy alkalommal váltak újra szükségessé. 1954 nyarán annyira *főduzzatt* a Duna vize, hogy gátszakítás veszélye fenyegetett. A lakosság legszükségesebb ingóságait kellett szekereken elmenekíteni. Én akkor már tizenhat éves voltam. Szekerünk elé, amire egy

hordozható *kutricába* zárt hízódisznónkat is felpakolták a felnőttek, a tehenünket és Bábits *Pistiék* tehenét fogtuk be, s egy másik gyerekkori pajtásom, *Víg Laci* társaságában hárman elszekerezedtünk *Alistáro*, ahol az ottani Bartalos család fogadott be bennünket. Az otthon hagyott baromfi, mint a hajdani árvizek jöttével, ismét a padlásokra került. A ladikok már előbb elkorhadtak, ám a hatóság elrendelte, hogy minden udvarban legyen készenlétben egy tutaj, ha minden védekezés ellenére a Duna átszakítaná a töltést, a faluban maradt férfiaknak legyen min menteni az életüket. A nőket és a gyerekeket már előbb teherautókkal szállították el. A tutajokra nem lett szükség, mert a folyó jobb oldalon törte át a gátat, ezért akkor a Szigetközt öntötte el a víz, ám szerencsére emberéletet nem követelt. Miután ez megtörtént, lassacskán apadni kezdett a folyó, de még egy ideig kellett a nyúl-gátak (a töltés tetejére helyezett homokzsákok), mert az Alpokból újabb árhullámok zúdultak ránk. Teherautókon minket, kamaszfiúkat is hazavittek néha segíteni a nyári munkákban. Megjegyzem, *Alistá(n)* sem lazsláltunk. Sürgetett a szénagyűjtés, az aratás és a cséplés.

Ezen a nyáron sok csodát láthattam. Az egyikről már szóltam. Arról, hogy a szapi sövényfalú kisházak miként állták a víz ostromát. A másik viszont az volt, ami által megtapasztalhattam, hogy a ló és az ökör mint igavonók lényegében miben különböztek egymástól. A természet kényszerítette rá az embereket, hogy többé ne rakjanak asztagokat. Rájöttek, egyszerűbb és gazdaságosabb közvetlen kocsikról dobálni a kévéket a cséplőgépre. Ötvenháromban kezdődött meg a nagyparcellás, szaknyelven, a monokultúrás termelés. Az árvíz idején a Balonyi úti dűlőben folyt a *masinázás*. A képékben álló gabonát épphogy elkezdték a cséplőgép mellé hordani, csakhogy a tarló alatti föld a megemelkedett talajvíztől annyira felázott, hogy a kocsik tengelyig süllyedtek a sárba. A sok próbát kiállt lovak hiába erőlködtek, nem bírták húzni a terhet. Szerencsére maradt még néhány pár ökör, melyek meg tudták tenni azt, amit a lovak nem. Ez pedig párosujjú patás mivoltuknak volt köszönhető. Amíg a lovak lábai a páratlan patáik nehéz karóként cuppogtak a latyakban, az ökrök páros patái szétnyíltak, s ezáltal annyira fenn tudták tartani az állatok testét, hogy még húzni is maradt erejük.

Mellesleg ez a katasztrófával fenyegető 1954-es év nyara tette meg azt, amire az „intenzív, rábeszélő” módszer és a sovány bérezés képtelen lett volna. Csilizköz falvainak lakossága ráeszmélt az egymásrautaltság és főleg az önszerveződés előnyeire. Később, amikor már jól *prospérátok* (boldogultak) a szövetkezetek, központi utasításra a csilizközi hét *kis jáérdét*

csilizradványi központtal egy irányítás alá helyezték. Csodák csodája, a rendszerváltás után is részvénytársaságként máig létezik ez a mezőgazdasági nem-tudom-micsoda. Mindenesetre, a gazdasági alapokra épülő, hagyományosnak mondható faluközösségeket sikerült szétbomlasztani. Szerencsére minden községben akad egy-két nyughatatlan ember, leginkább a polgármester és a támogatói közül amolyan vezéregyéniség(ek), aki(k) leginkább a nyugdíjasokból meg (iskolák híján) a gyerekekből, fiatalokból, működőképes kulturális és sporttevékenységet kifejtő csoportokat, sőt közösségeket (is) képes(ek) kialakítani.

Édesapám a szövetkezet megalakulásakor még valóban nem bírta a fizikai munkát. Azonban még egy ugyanolyan rokkant ember akadt a *jéérdé* tagjai között, mint ő: *Léckó Miska* (Lieszkovszky Mihály). A vezetőség tanakodott, hogy mi legyen a két *Miskávú*. Valaki kisütötte, hogy van a *jéérdének* 100 libája, melyeket gondoznia kell valakinek, hát egyikük legyen a libapásztor, a másik meg a *zirnok*, aki naponta *fölírja*, ki hol, mit és mennyit dolgozott, s e szerint kap majd fizetést, persze akkor, ha majd lesz rá pénz. Mivel édesapám volt a fiatalabb, talán már fürgébb is, neki ítélték oda az írnok szerepét. Akkor még senki sem gondolt rá, hogy az ily módon létrejött nagyüzemi gazdálkodás gyorsan beindul, amihez nem lesz elég egy *írnok*. Azonban *fölűrű gyött egy utasítás*, miszerint valakit, sőt két személyt is el kell küldeni könyvelői iskolába. Ki más jöhetett volna számításba, mint Csicsay Mihály? Így került apám negyvenhárom éves fejjel, a tőle vagy tizenöt évvel fiatalabb Miklós Dezsővel a bösi Amadé grófok kastélyában megnyitott mezőgazdasági szakmunkásképzőbe, mint *intörnátusi* (kollégiumi) *tanuló*. Ez az érettségi nélküli szakközépiskola hároméves volt, de csak az alapiskolából kikerült fiataloknak. Az idősebbeket egy év alatt felkészítették, persze aztán rövidebb (két-háromhetes) továbbképző tanfolyamokon évente részt kellett venniük. Ily módon lett édesapám közel húsz esztendeig, előbb *könyvellője*, majd *ekonómja* (valójában főkönyvelője), a nyáradi földműves-szövetkezetnek –, annak ellenére, hogy nem volt tagja a kommunista pártnak (e lehetőséget nem is kínálta fel neki senki), s bármilyen furcsának tűnik is, de a szövetkezet vezetőségének sem volt tagja, így a határozathozatalokban sem ve(hete)tt részt. Ám ha a kezdetkor nem írnoknak választják meg, akkor legfeljebb libapásztor lett volna. Viszont a fizikai munkától sosem riadt vissza. Hatvankét éves korában vált nyugdíjassá, de egy napig sem pihent tétlenül. Közel tizenöt évig minden munkanapon a szövetkezet kertészetében dolgozott, ünnepnapokon, illetve köznapokon is, amikor szükség volt rá, kántorkodott.

(Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a szlovákiai magyar mezőgazdasági szakemberek rohamtempóban való felkészítésénél még abszurdabb módon indult meg a magyar tanítóképzés. Az első nemzedék előbb hatetes tanfolyamot végzett, s aki rátermettnek bizonyult, egy év alatt, az 1950-ben megnyílt pedagógiai iskola levelezői tagozatán, érettségi bizonyítványhoz is hozzájuthatott. De csak az első évben. Később már nekik is legalább négy évig kellett tanulniuk.)

Kezdetben (több éven át) egy munkaegység Nyáradon (is) 6 Kős-t (csehszlovák koronát) ért. Igaz, hozzá néhány kilogramm gabona is járt, amit *naturálénak* (naturáliának) neveztek el. Aki másfél munkaegységet kapott egy napi munkájáért, ő már az akkori viszonyok közepette jól keresett. Csupán az volt a gond, hogy a munkaegységre járó pénzt kezdetben csak háromhónapos késésekkel tudták kifizetni, amiért sokan az irodát, sajnos az édesapámat (is), mint a „naplopók” egyikét, jelenlétemben szidalmazták. Pedig ő kevesebb munkaegységet kapott, mint azok, akik *dúgoztak*, és fizetést is oly módon, mint a többi szövetkezeti tag. Az emberek, akitől közvetlenül a pénzt kapták – ősi beidegződés szerint – azt tekintették a munkaadójuknak. Megvallom, néha *ríva fakattam*, de ez nem hatott meg senkit. Az emberek „titokban” elejétől fogva dézmálgatták a „közöst”, végül már nyíltan is. Akadtak olyan gátlástalanok, akik délben, teketória nélkül odaléptek a cséplőgép farához, és az ebédhordó edényeik legnagyobbikát, a leveses *kandlit* nem ocsúval, hanem tiszta kenyérgabonával, illetve azzal, amit csépeltek, tehát tiszta maggal engedték tele, a többiek pedig kényszeredett mosollyal, fejüket elfordítva, csak hallgattak. De hát valamivel kellett etetni a baromfit is. Mindenkit egyaránt a *naturálé* segített ki a bajból. Illetve lehetővé tette továbbra is az aprójószág tartását, és legalább egy sertés felhizlalását. Többet a törvény nem is engedett meg. Különben a falusi nép nem jutott volna húshoz.

A természetbeni járandóság – amihez csak a betakarítás után, ősszel jutottak hozzá az emberek – pénzbeni értéke havi 250, jobb esetben 300 koronának felelt meg, és megközelítőleg ugyanennyit tett ki az összegyűjtött munkaegységek pénzértéke is. Viszonyításképpen hadd álljon itt egy középiskolás diáknak az ösztöndíja, ami szintén havi 300 korona volt, ám ha kollégiumban lakott (mint én is), a szülőknek kellett hozzáfizetniük 50 koronát.

Abból a természetbeni fizetéspótlékból kijött egy négy-öttagú család évi fejadagja, azaz a lisztszükséglete, a megszokott számú 20-30-40 baromfi (tojótyúk, csirkék kacsák, libák) és egy sertés szemes takarmánnyal való

ellátása. Így váltak „egyenlővé” a volt szegény és a vagyonosabb családok. Persze ez az elosztási forma és a mennyiség csak amolyan egyszerű saccolás, mert nem valószínű, hogy valaki pontos feljegyzéseket készített volna az akkori állapotokról. Csak azok érthetik meg azt, amit most leírtam, akik a kor tanúi voltak. Folytatva, minden szövetkezeti tag, aki addig szarvasmarhákat tartott, egy tehenet a család tejellátására, no meg a nagyistállók hiánya miatt a saját istállójában továbbra is megtarthatott. Ha csak egy volt neki, akkor azt, akinek egy sem, az pedig tejet igényelhetett a közösből. A tehen ellátására szükséges szálastakarmányt, akár még zöldet is, a szövetkezeti tag szintén a közösből kapott, meg szalmát az állatok alá, amit a kapuja elé szórtak le a kocsisok. Ez elég sokáig, az 1950-es évek végéig működött így. Utána az emberek belátták, sem a tehentartóknak, sem a szövetkezeteknek nem éri meg e fáradozás.

Ehhez hozzátartozik, hogy a község kőműveseiből, ácsaiból (az utóbbiak nem voltak képzett szakemberek, viszont tudtak bánni az ácsszerszámokkal) csakhamar megalakították az építő csoportokat (munkabrigádokat), akik a nagy, közös istállót, ólakat gyorsan felépítették. Melletük gépjavító műhelyt és új irodát is építettek.

Mindazonáltal az otthoni sertéshizlaláshoz a falusi emberek hosszú évtizedekig ragaszkodtak, értesülesem szerint némely tájak lakói még manapság is, amikor már a *jéerdék*et régen felszámolták. Nagy hiba lenne tagadni, hogy a falusi nép szorgalmának és persze az állam támogatásának is köszönhetően a mezőgazdasági szövetkezetek jövedelme és vagyona rohamosan gyarapodott. Vele párhuzamosan a tagságé is. Amit az emberek elfelejtettek, a szövetkezeteknek köszönhetően jutott a parasztember nyugdíjhoz, ami azelőtt elképzelhetetlen volt. Meg „ingyenes” orvosi ellátáshoz. Pontosabban, a szövetkezetek fizették az államnak, a tagság után járó (névre szóló) szociális- és nyugdíjbiztosítást, no meg az államnak a béradót. Mi több, mint munkaadók, azok után is, akik nem voltak tagjai, csupán alkalmazottai a földműves szövetkezeteknek.

Itt kell megcáfolnom egy tévhitet – a kívülálló lakosság zöme, sőt maguk a szövetkezeti tagok is abban a tudatban éltek –, hogy a *jéerdék* mindent elvettek a parasztoktól. E szóbeszéd valótlanágáról a falusi nép akkor bizonyosodhatott meg, amikor az 1990-es években érvénybe lépett *privatizációs* (magánosítási) törvények által a földjeikkel ismét az eredeti tulajdonosok, illetve azoknak a leszármazottai, hagyatéki és póthagyatéki tárgyalások révén maguk rendelkezhetek. A bevitt ingóságok – háziállatok, az azóta amortizálódott kocsik, szekerek, vetőgépek és egyéb gépi eszközök,

melyekkel a közös gazdálkodás beindult – nyilvántartása, majd archiválása a könyvelők feladata volt, így édesapámé is. Sőt, amivel az évtizedek folyamán a szövetkezet vagyona (gépek, épületek felbecsült értékével, és a tagok évek folyamán végzett, egyéni munkája által) gyarapodott, azt a tagok, mint „részvényesek”, értékpapírokbán kapták meg, amelyek szintén örökölhetőek lettek. A földtulajdont pedig a járási kataszteri hivatalok tartották nyilván. Tehát Dél-Szlovákia falusi lakosságát az állam nem semmizte ki. Csak azok a termőföldterületek kerülhettek állami tulajdonba, amelyek egykori gazdáinak személyazonosságát, esetleg hollétét az állami közjegyzőknek nem sikerült kinyomozniuk.

36. rész

JÁROMTÓL AZ ELEKTRONIKÁIG

Amit eddig leírtam, ahhoz még hozzátartozik, hogy a mai fiataloknak *halvá(ny) duncuk* (dunsztjuk) sincs arról, hogy milyen körülmények között éltek a nagy-, de pláne dédszüleik. Nem kizárt, hogy a volt vagyonosabb réteg leszámrazottai mindmáig őrzik az elődeik sérelmeit, a hajdani szegénységgel – ami fél évszázadig tartó időben érdem lett –, ma már jobb nem dicsekedni. Ha eljut hozzám a hír, hogy szülőfalumban kiknek a déd- vagy ükunokái házasodtak össze, magamban elmosolyodom. Eszembe jut, hogy a felmenőik közti vagyoni és persze rangbéli különbség is évszázadokig szinte áthidalhatatlan volt, aminek az 1950-es–60-as évek vetettek véget. Szövetkezetekben a volt szegényeknek, gazdagoknak, ha meg akartak élni, együtt kellett dolgozniuk.

A kezdeti pénzhányban, mellékjövedelem-forrásnak kiötlötték a félhektáros háztáji gazdaságokat, amelyek az 1980-as évek közepén, amikor a szüleimhez hazajárhattam, még megvoltak. Minden szövetkezeti tagnak kijárt félhektár föld, amelyen azt termelhetett, amit akart. Mivel a pénzbeli keresethez kenyérgabona is járt, leginkább a kukorica- és a burgonyatermelés érte meg. Viszont a közösből ugyanekkora, azaz félhektárnyi kukoricát és cukorrépát is be kellett kapálnia, az utóbbinak a kiegyelése, majd felszedése és megtisztítása is minden tagnak kötelessége volt. A cukorrépatermelést „államérdeknek” tekintették, ha csekély mértékben is, külön jutalmazták. Ha a község határát az állami szervek cukorrépatermelésre alkalmasnak találták, megszabták, mekkora területet kell vele bevetnie a szövetkezetnek.

Aki nem tudná, vagy elfelejtette volna, számára felidézem, az egész „szocialista táborban” tervgazdálkodás folyt. A mezőgazdaságra vonatkozó állami terveket központi hivatalokban készítették el, melyeket „lebontottak” járásokra, a járási hivatalok pedig szétírták a szövetkezeteknek, miből mennyit kell termelniük; zöldség és gyümölcsféléktől kezdve a gabona-, a takarmányféléken át a sertés- és marhahúsig, mi több, még a tej mennyiségét is. A tervek teljesítését pedig a kommunista párt illetékes szervei ellenőrizték. A szövetkezeti tagoknak, akár a növénytermelésben dolgoztak, akár valamilyen más területen, legyen az az állattenyésztés, gépjavító műhely vagy iroda, mindenkinek „vállalnia” kellett a neki kimért, kézi erővel elvégzendő részét. Aki valaha cukorrépát *éggyeet*, annak nem kell

elmagyaráznom, miféle embertnyomorító munka volt az, pláne ha még *gyamos* is volt a parcella, s ráadásul a magot sűrűn szórta a vetőgép. A ré-pafajtáknak összetett magvaik vannak – a nemesített, egymagvú fajtának nálunk még hírért sem hallhatták –, melyek mindegyikéből 3-4 szem csírázik ki, de hogy a gyökér teljesen kifejlődhessen, egy tövön csak egy szálát szabadott meghagyni, egymástól mintegy kétarasznyi tőtávolságra. Az egyelést végzők napokon keresztül görnyedve, legtöbbször olykor négykézláb mászta végig a hosszú répasorokat. Édesapánk is a trombózisos lábával. Megjegyzem, édesanyánk egészségi állapota még apánkénál is rosszabb volt, ezért a mi alkalmi segítségünk nélkül egyedül aligha tudta volna e rab-szolgamunkát elvégezni.

Már említettem, amikor megalakultak a szövetkezetek, a dűlők keskeny, úgynevezett nadrágszíjparcelláit egybeszántották, a *barazdák* (barázdák) egyik napról a másikra eltűntek. Megszületett a nagyparcellás, monokultúrás gazdálkodás. Ám vele együtt megkezdődött az apróvadfajok: mezei nyúl, fűrj, fogoly, túzok, részben a fácán fokozatos pusztulása. A gyepek (legelő) feltörésével, a tocsogók víztelenítésével pedig az ott költő madarak: búbic, *póling* (póling), kis lile, a szalonkák egyedszáma rohamosan csökkent, jobb esetben elvándoroltak. Most, amikor az állattenyésztést is – az állampárt helyett a piaci kereslet–kínálat, valójában az EU játékszabályai határozzák meg, miből mit és mennyit „érdemes” termelni – majdnem megszüntették, főleg a szarvasmarháét, s mivel gyéren szaporodik az istállólégy, a falvakba nem, vagy csak kis számban térnek vissza a fecskék. A gólyák pedig hiába vették birtokukba a *villa(ny)szobrokat*, fő táplálékforrásuk, a békák, hüllők és a mezei rágcsálók faj- és egyedszáma olyannyira meggyérült, hogy nincs miből utódokat nevelniük. Pedig még az 1980–90-es években is a csilizközi falvak közül Nyárad büszkélkedhetett a legtöbb gólyafészekkel. Kérdés, mi lett a sorsa az igavonóknak? Az ökrök, mi sem természetesebb, vágóhidra kerültek. Tán a lovak fiatalabbja is, az öregebbeket pedig (egyet a szemem láttára) letaglózták, a húsukat megfőzték és a *tyúkfarom* (baromfitelep) tyúkállományával etették fel. Régi jó szokás szerint a falusi ember semmit sem hagyott kárba veszni.

Sok szó esik manapság a rendszerváltásról, ami alatt az emberek zöme majdnem kizárólag politikai változást ért. Pedig az igazi nagy áttörést, ahogy leírtam, a termelés módjának elképesztően gyors átalakulása jelentette. Mint ahogy maga a szocialista társadalomnak nevezett gazdasági-politikai-ideológiai rendszer is életképtelenné vált, mi sem természetesebb, benne a mezőgazdasági termelésnek a kézi erőre épülő módja is. Annak

gépesítése és kemizálása a felismeretlenségig átformálta a falvak határát, a települések arculatát, az embereknek az élő természethez és az egymáshoz való viszonyát. Az igavonó állatok helyébe először begördültek hozzánk a Škoda és a Zetor traktorok. Ezek az alapján véve még kisteljesítményű egyszerű gépek csak 2-3 kormánylemez ekéket bírtak lassacskán elhúzni, ezért ősszel még éjjel is szántottak. Az aratást átvették a kaszáló-kéveköto gépek, s végül megjelentek az arató-cséplőgépek, a gabonakombájnok. Hajnalonként nem füttyültek többé a *gőzmasinák*. A falusi nép a mesebeli hétmér földes csizmába dugta bele a lábát, amivel ripsz-ropsz öt évtized alatt ötezer év folytonosságából huppant bele az időszámítás harmadik évezredébe. Ezt az ötezer éves utat akár egy mondatba is bele lehetne – csallóközi szóval élve – *gyömöríteni*, például így: „Járomtól az elektronikáig.” Mezopotámia és Egyiptom népei megszólalásig olyan járommal húzták marháikkal a földtúró alkalmatosságait, amilyent még én is, a huszadik század közepén, már 12 éves koromban ökreink nyakára emeltem.

1960-ban, amikor Muzslára kerültem, a több mint 3000 lelket számláló község lakóinak kétharmadát – egyharmada már az iparban és a közlekedésben dolgozott – kötötte le munkával a falu határa, és biztosított jövedelmet számára, beleértve az állattenyésztést és a mellékágazatokat is. Ma a szántóföldek megművelésére és a termények betakarítására – enyhe túlzással – elég 5-6 szakember, akik légkondicionált traktor- és kombájnokban ülve kezelni tudják a gépek elektronikus vezérléssel működő egész felszerelését. Bár számadatoknak nem vagyok birtokában, hasonló lehet a helyzet Csilizközben is. Csupán futólag érintettem, mi lett ennek a *nagy ugrásnak* a haszna és az ára. Ám a múltat átkozni vagy visszasírni – enyhén szólva csacsiság. Miként az evolúció, az emberiség történelme is tele van zsákutcákkal. Az idő, amelyben élünk, egyirányú úton halad, visszafordulni rajta képtelenség.

A csilizközi falvak lakóinak életében egy másik nagy határkő az öntevékeny kulturális tevékenység. Hogy a két háború között már létezett Nyáradon és a szomszédos falvak mindegyikében iskolán kívüli népművelés, az kétségtelen, beszéltem is arról, hogy szervezését törvényerejű rendelet tette kötelezővé az ország összes tanítójának. Ami pedig az ötvenes évek elején bontakozott ki újra, annak kamaszként lehettem tanúja. Engem olyan gyönyörű élménnyel, mint az egyik pajtában, szülőfalum amatőr-színjátszói által előadott Kacsóh Pongrác-féle *János vitéz* nyújtott, jóval később, a budapesti Erkel Színház hivatásos művészei sem tudtak elkápráztatni. Előadták a *Liliomfit*, sőt nem egy Molière-vígjátékot is, de az

említett daljátékkal jutottak fel a csúcsra. Nem tudom, kezdetben kik rendezték a színdarabokat, azt sem, hogy a díszleteket kik készítették, hol szerezték a kellékeket, és kik voltak a zenészeik, de azt igen, hogy a *János vitéz* színrevitele kétségtelenül Czakó Piroska tanítónőnek – aki később Kolozsnémára került – és férjének volt az érdeme. Úgy érzem, a szereplők közül is meg kell néhányat említenem. János vitézt a jó énekhangú Hölgye *Feri* játszotta, Iluskát Miklós *Jolika*, aki miután tanítónő lett, Jókára került, Bagót Végh *Benci* (ifjabb Végh Benedek), francia királyt *Barna* (Csicsay) Miklós, a mostohát Lendvay *Bözsike*, a strázsamestert Sebő Lajos (nekem *Lajcsi bátyó*) alakították. A többi epizód szereplőre pontosan nem emlékszem, de arra igen, hogy Csóka *Bözsike*, a későbbi Bábits Gáborné is játszott benne. Maradjunk annyiban, hogy mint a régi filmek szereplőit szokták feltüntetni: és még sokan mások... A többi darabban kiváló szereplők voltak: Miklós *Jolika* bátyja, (*Rommel*) Józsi, Szakál *Rudi*, Bábits *Teruska* és Miklós *Pisti* (persze, később már *Pista*). Az utóbbi kettőt, e kultúr-csoportban kibontakozó szerelmük mint házastársakat kötötte össze egész életükre. Okvetlenül meg kell említenem Nagy Gábort, aki nem csupán szimpla szereplő volt közöttük, hanem önszorgalomból, pusztán hallás után megtanult eléggé jól hegedülni és Miklós *Dezsit* (a *jéerdé* bérelszámolóját), aki a világítási gondokat igyekezett megoldani. A gyengén pislákoló petróleumlámpások helyett hordozható gázlámpát szerzett, melynek a fénye kb. egy 100 wattos villanyégő fényének felelt meg. Kellett is az „új kultúrház” megvilágításához. Mivel a színdarabok bemutatása úgy megszaporodott, hogy az iskola tantermének mintegy negyedét, egész télen át elfoglalta volna a színpad, ezért más lehetőség után kellett nézni. Valaki kiötlötte, hogy legalkalmasabb lenne erre a vagyonekhozott Miklós Gábor (volt községi bíró) üresen maradt, nagy istállója, persze megfelelő átalakítás után. Megjegyzem, abban az időben (1950-es évek elején) még hírük sem volt a „modern” falusi kultúrházaknak. Nyáradon évtizedekig ebben az épületben zajlottak a kulturális rendezvények (a szövetkezet évszázó gyűlései) és ősztől farsang utójáig (kivéve adventet) a téli mulatozások. Az úgynevezett nagyiskola tanterméről még annyit, hogy a színielőadásokon kívül benne kezdték el vetíteni a 16 milliméteres filmeket, melyekhez az udvaron pöfögő diesel motor – ha egyáltalán sikerült beindítani – hajtotta az áramfejlesztő generátort.

A tájoló mozisok Nagymegyerről jártak ki a járás falvaiba. Az első játékfilm, amelyet életemben először láttam, mégpedig frissiben, 1951-ben Mikszáth megfilmesített regénye, a *Különös házasság* volt. Később állapít-

hattam meg, hogy a filmben az akkori magyar színművészek színe-javát vonultatták fel. Aztán rövidesen rá a filmben Szucsinka plébánost alakító kiváló színművészt, Szabó Sándort élőben láthattam. Harmadmagával lépett fel a bósi kocsmá udvarán felállított pódiumon, egy langyos tavaszi estén: egy operetténekesnővel, a nevére sajnos nem emlékszem, a dalára viszont igen: „*Idenézz csak ide rám, ropogós a rokokóm, így szép a magyar lány...*”; és Fekete Pál operaénekesssel, de már nem tudom, mit énekelt. Valaki valahonnan kerített egy teherautót, aminek a rakterére annyian kapaszkodtunk fel, ahányan ráfértünk. Mindannyian kultúrára éhes fiatalok voltunk. Ülőalkalmatosság híján, egymásba fogódzkodva, állva zötyögöttünk át rajta, a tőlünk hét kilométerre fekvő szomszéd faluba. Az is csak utólag ötlött fel bennem, hogy ott Szabó Sándor, Rostand drámájából, a *Cyrano de Bergerac*-ból a maga felejthetetlen orrhangján mondott el egy részletet, amiből csupán annyi maradt meg bennem és úgy, ahogy most leírom: „*Mi vagyunk a gaszkonyi legények, Kasztel Zsalu a kapitány...*” Hasonlóképpen voltam az egész műsorukkal, mint ötéves korában Bence unokám Petőfi János vitézével. Tágra nyílt, kíváncsi szemmel nézett rám, ahogy olvastam neki a „mesét”, ám amikor megkérdeztem tőle, érti-e, azt felelte, hogy nem, de szép. Szabó Sándornak és társainak sikerült belopniuk érzelmvilágomba az igazi művészetet, épp akkor, amikor az emberi elme legalkalmasabb a befogadására.

Így csöppentünk bele egy számunkra új, ismeretlen világba. A kor kényszerített rá bennünket, hogy pár pillanat alatt átlépjük a Rubicont. Mert mi az a 10-20 esztendő, vagy akár fél évszázad is a történelemben? Az addigi faragatlan „parasztivadékokból”, biológiai hasonlattal élve, teljes átalakulással fejlődött ki az új értelmiség. Utólag sem illethet bennünket vád, hogy mi, az őstermelők utódai, kiszorítottuk örökségéből az értelmiséget, mert Dél-Szlovákiában, méginkább Csilizközben, ilyen tősgyökeres „magyar felekezet” nemigen termett, vagy csak fölöttébb ritkán. Akár a seregélyek, százával röppentünk ki a falvakból. Végh *Pista* pedagógus kollégám, aki tőlem négy évvel fiatalabb, valamikor a nyolcvanas években, amikor a magyar iskolák szorongatott helyzetbe kerültek, feldolgozta, és nyilván kivonatolva az Új Szóban megjelentette, hogy a nyáradi fiatalok közül, akik a csilizradványi, polgáriként induló 8 éves közép-, később a 9 éves alapiskolába jártak, hányan tanultak tovább felsőfokú tanintézményekben. Akik meg szakmákat tanultak és kitudó szakemberekké váltak, azoknak se szeri, se száma.

Azonban az is tény, hogy az utóbbi harminc-negyven év alatt Nyárad lakosságának túlnyomó többsége kicserélődött. A régi közösségek őslakói

nagyrészt kihaltak, vagy éppen, mert leszármazottaiknak, akik tényleges közép- és felsőfokú képzésben részesültek, el kellett hagyniuk szülőfalujukat –, akárcsak nekem, a Csicsay, a Sebő rokonságom és a korunkbeli, valamint a későbbi fiatalok zömének. Mi sem természetesebb, helyünkbe újak érkeztek, szerencsére újjá is tudtak szerveződni, miközben tájnyelvünk jellegzetes szavait, akcentusát, mint humoros nüánszokat veszik át. Az sem kizárt, hogy ily módon őrzik meg őket a jövőnek. Ám gyorsan tegyem hozzá, a nyelv(ek) jövőbeni formálódása kiszámíthatatlanabb, mint a gazdasági, még inkább a politikai rendszerek alakulása.

Dél-Szlovákia (Csallóközre nemigen illik rá a Felvidék név, hiszen, mint említettem is, a Kis-Alföld része) lakosságának belső, jóllehet majdan a külső „migrációja” is, megállíthatatlanul folytatódik. Ma már nehéz, sőt tán lehetetlen lenne nyomon követni, hogy a falu őslakóinak leszármazottai közül ki milyen életutat járt be. Mi voltunk az első nemzedék, akiknek kapa, kasza helyett töltőtoll került a kezébe, író- és tervező asztalok mellé ültünk, katedrára álltunk, végül már a számítógép, az internet és az okostelefon „áldásából” is (ki)jut(ott) részünk. Mi, a 70-en, 80-on túli öregek, ezek segítségével léphetünk pillanatok alatt kapcsolatba a világgá ment unokáinkkal, éljenek ők valamelyik közeli vagy távoli településen, de akár a Föld túloldalán is. Ez utóbbiak, ha időnként „haza”-látogatnak, a hangsebességet megközelítő gépeken országokat, tengereket, óceánokat szelnek át, miként a gondolat, a sóhaj, vagy a hétmérföldes csizma, a gyerekkori meséikben.

37. rész

UTÓÉLET, KÉPEKBEN

40. kép. Családi fotó, 1957 tavasz.
Wimmer Józsefné (Terus néni, a „bábaasszony”) felvétele

41. kép. Érettségibizonyítvány-
osztás után a pozsonyi
tanítóképző udvarán.
Édesapám és köztem Pathó
Aranka iskolatársam
(leendő feleségem),
előttünk Csicsay Imre unoka-
öcsém s egyben iskolatársam,
valamint öccse, Pista

42. kép. Csicsayné Pathó Aranka muzslai menyecske „főkötőben”

43. kép. A lakodalmi „estebéd” szakácsnői, balról jobbra: Mariska (Csicsay Lászlóné), tejkei Mariska néni (Csicsay Mária), Örszike (nagynéném), szapi Csicsay Istvánné (Hölgye Kató), Bábics Lászlóné (Cser Bözsike), Magdus néni (Feri bátyám felesége); középen Végh Feri mint vendég, előttük Csicsay Pista és (Hölgye) Kató (később árván maradt) fiai, Pityu és Tibi

44. kép. Feleségem, Pathó Aranka és Karcsi fiunk szülőházunk előtt

45. kép. Négy férfinemzedék: Édesapánk 80. születésnapján, 1990-ben (balról jobbra) két fiával, Alajossal és Gáborral, három unokájával Károllyal, Gáborral és Zoltánnal, valamint két dédunokájával, Bencével és Áronnal

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS DOKUMENTUMOK

- Aichele, D. – Golte-Bechtle, M.: *Mi virít itt? Virágkalauz*. Ciceró, Budapest, 1989.
- Alapy Gyula: *A csallóközi halászat története*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994.
- Brehm, A. E.: *Az állatok világa*. Gondolat, Budapest, 1960.
- Csányi Vilmos (szerk.): *Kis etológia*. Gondolat, Budapest, 1980.
- Csányi Vilmos: *Az emberi viselkedés*. Sanoma Budapest Kiadó Zrt., 2006.
- Csicsay Alajos: *Iskolatörténet*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002.
- Csicsay Alajos: *Saját iskolai bizonyítványok 1947–1954*.
- Emlékezés a népfölkelőkre. <https://docplayer.hu/2769971-Emlekezés-a-nepfolkelokre.html>. [Utolsó letöltés ideje: 2019. 3. 19.]
- Fényes Elek: *Komárom vármegye leírása (1848)*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994.
- Fényes Elek: *Magyar országnak, 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. I. kötet, Pest, 1836.
- Fényes Elek: *Magyarország leírása*. I–II. rész, Pest, 1847.
- Gabzdulová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Lilium Aurum, Dunajská Streda, 1999.
- Gunst Péter (szerk.): *Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.
- Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Trezor Kiadó, Budapest, 1992.
- Horváth Ildikó – Telekiné Nagy Ilona: *Csilizköz földrajzi nevei*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000.
- Kelemen Attila: *Madaraskönyv*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.
- Király István (szerk.): *Hét évszázad magyar versei*. I–IV. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Liszka József: *Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1918–1938)*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1990.
- Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza*. Osiris Kiadó – Lilium Aurum, Budapest–Dunaszerdahely, 2002.
- Liszka József: *Bevezetés a néprajzba*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006.
- Navrátil, Lubomír (szerk.): *Az aranykert közepén. Dunaszerdahelyi járás*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2009.
- Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: *Gyermeklélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981.
- Orosz Katalin: *Csiliznyárad*. Online, mna.unideb.hu/pdf/014csiliznyarad-sorhu.doc.
- Püspöki Nagy Péter: *A Csallóköz neveiről*. Győr-Sopron megye levéltára, 1989.
- Reiszig Ede, dr.: *Győr vármegye nemes családjai*. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. 12. kötet, Budapest, 1908, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/gyor-varmegye-A041/gyor-varmegye>. [Utolsó letöltés ideje: 2019. 3. 20.]
- Bakos Ferenc (szerk.): *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Nagy Natália: *Csicsoi tájnyelv*. Online, csicso-nagy.uw.hu/fo-o-Csicso-NAGY-A/taj-szavak.htm.

- Škvarna, Dušan a kol.: *Lexikón Slovenských dejín*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1997.
- Szerényi Ferdinánd, Dr. (szerk.): *A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja 1918–1933*. Učiteľské nakladateľstvo U nás, Bratislava, [1934].
- Urbán Zsolt (főszerk.): *A csehszlovákiai magyarok lexikona*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá s. r. o., Bratislava, 2014.
- Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945–1948*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2007.
- D. Varga László: *Népi foglalkozások és mesterségek*. Madách Posonium, Bratislava, 2006.
- Varga Imre: *Szülföldem, Csallóköz*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Végh Ferenc: *Beys–Bős*. Bős Község Önkormányzata, 1998.
- Végh Ferenc: *Csiliznyárad*. Nyárad Község Önkormányzata, 1997.
- Végh Ferenc: *Nemesek faluja: Szap*. Rikker nyomda Bo., Győr, 2001.
- Végh Ferenc: *Medue–Medve 1138–2005*. Medve község kiadványa, 2005.
- Végh Ferenc: *Párbaj a csatatéren – Egy Jókai-hős nyomában*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002.
- Végh Ferenc: *Patas kialakulása, küzdelmei és fejlődése*, Patas Község Önkormányzata, NAP Kiadó, 1994.
- Végh Ferenc – Lapos József – Sztranyovszky Andrea: *A 700 éves Kismagyar 1298–1998*, Kismagyar, 1998.
- Végh Ferenc: *Roduan–Csilizradvány. Egy csilizközi község közel ezeréves története*. Csilizradvány község kiadványa, 2003.
- Végh Ferenc: *A szini Sebő család eredete és története*, kézirat.
- Zsigmond Tibor: *Iskolatörténeti olvasókönyv*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1995.

Függelék

SEBŐ FERENC FELMENŐI, UTÓDAI, TESTVÉREI ÉS AZOK LESZÁRMAZOTTAI

- nsz.* Szini Sebő Gábor, *f.* Szabó Teréz
sz. Sebő József, *f.* Hölgye Anna
Sebő Ferenc, f. Mórocz Juszтина
gy. Sebő Erzsébet (*Örzsike*), *f.* Csicsay Alajos (*Lojzi bátyyo*)*
     u. Csicsay Katalin (*Kató*), *f.* Köplinger Károly (*Karcsi*)
         du. Köplinger Imre, *f.* Lengyel Margit (*Margitka*)
             üü. szül. Köplinger Renáta, *szül.* Köplinger Mária, *ifj.* Köplinger Imre
         du. Köplinger Károly (*Karcsi*)
         du. Köplinger Irén (*Irénke*), *f.* Horváth Sándor (*Sanyi*)
             üü. ifj. Horváth Sándor (*Sanyi*), Horváth Yvett (*Ivi*)
     u. Csicsay István (*Pista*), *f.* Hölgye Katalin (*Kató*)
         du. Csicsay István (*Pista*), Csicsay Tibor (*Tibi*)
     u. Csicsay László (*Laci*), *f.* Juhász Zsuzsanna (*Zsuzsa*)
         du. Csicsay Péter
gy. Sebő Katalin (*Katica*)
gy.(*Szini*) Sebő Anna (*Annus nénnye*), *f.* Végh András (*Endre bátyyo*)
     u. Végh Ferenc (*Vég Feri*, helytörténész), *f.* Marth Ilona (*Ilike*)
         du. Végh Anna (*Anikó*), *f.* Forgó Béla
             üü. Forgó Anna („*kis*”*Anikó*), *szül.* Forgó Katalin (*Katika*) *f.* (?)
gy. (*Szini*) Sebő Alajos (*Lojzi bátyyo*, *akit villám sújtott halálra*)
gy. Sebő Julianna (*Juliska*), *f.* Csicsay Mihály (*Miska*), (a szüleink)
     u. Csicsay Alajos (*Lojzi*, a könyv szerzője), *f.* Pathó Aranka
         du. Csicsay Károly (*Karcsi*), *f.* Mezőlaký Sarolta (*Lotti*)
             üü. Csicsay Bence, Csicsay Áron
     u. Csicsay Gábor (*Gabi*, testvérem), *f.* Elek Mária (*Marika*)
         du. Csicsay Gábor („*kis*” *Gabi*), *f.* Kovács Henrietta (*Hencsi*)
             üü. Csicsay Viktória (*Viki*), Csicsay Bálint
         du. Csicsay Zoltán (*Zoli*), *f.* Krajcsovics Andrea (*Andi*)
             üü. Csicsay Dávid, Csicsay Filip Máté (*Fili*)
gy. Sebő Ferenc (*Feri bátyyo*), *f.* Csicsay Magdolna (*Magdus néni*)**
gy. Sebő Mária (*Mariska*), *f.* Csicsay László (*Laci bátyyo*)*
     u. Csicsay Imre, *f.* Lukáčiková Valéria (*Valika*)
         du. Csicsay Valéria („*kis*”*Valika*), Csicsay Imre (*Imi*), *f.* Tászli Zuzsanna
     u. Csicsay István (*Pista*), *f.* Kovács Katalin (*Katika*)
         du. Csicsay Szilárd

- t. Sebő Imre (tanító volt Lipóton, Mo.), f. (?)
 gy. szül. Sebő Otília, f. (?), Sebő Imre, f. (?), Irén (apáca volt)
- t. Sebő Mihály (9 évesen tóba fulladt)
- t. Sebő József, f. László Matild (a szövegben *Ángyi*)
 gy. Sebő József, f. Muzsai Jolán
 u. Sebő Gyula, f. (?), Sebő József, f. (?), szül. Sebő Mária, f. (?)
- gy. Sebő Matild (*Matilka*), f. Bábits Tibor
 u. Bábits Tibor, f. (?) Bábits Adél, f. Sándor István, (2 dédunoka)
- gy. Sebő Ferenc, f. Vida Jolán
 u. Sebő Zoltán, f. Végh Zsuzsanna (2 dédunoka)
 u. Sebő László, f. Baráth Márta (2 dédunoka)
- gy. Sebő Anna (*Annuska*), f. Bartalos József (*Jócsi*)
 u. Hegyiné, szül. Bartalos Éva, Bartalos Ferenc (déd- és ükunokák, ?)
- gy. Sebő Imre (a szövegben *Imri*), f. Szalai Adél (*Adélka*)
 u. Sebő Imre, f. (?), (2 dédunoka), Sebő Beáta
- t. Erzsébet, f. Sebő Benedek ***
 gy. Erzsébet (tanítónő volt Győrben, Mo.), f. Saárossy Béla
 u. Saárossy Gábor (*Gabi*), f. (?) (dédunoka ?)
 u. Saárossy Erzsébet (*Bözsike*), f. Ernst János (2 dédunoka)

Jelmagyarázat: *nsz.* nagyszülő, *sz.* szülő, *f.* férj, feleség, *gy.* gyermek, *u.* unoka, *du.* dédunoka, *üu.* ükunoka, *t.* testvér, (?) nincs információ. A (*Szini*) előnévről és az *Ns* (nemességet jelentő jelről) nem áll más bizonyíték a rendelkezésemre, csak az, ami a sírköveken található.

Jegyzetek a Függelékhez

*A szapi Csicsay Alajos és Csicsay László testvérek voltak.

**A balonyi Csicsay Magdolna, nekik másod unokatestvérük volt, mindezek szerint mi az öcsémrel és Végh Ferenc unokabátyánkkal, a Csicsay unokatestvéreinkkel Sebő ágon tartoz(t)unk egy összetartó nagycsaládba.

***Sebő Erzsébet (Böske néném), Sebő Benedeknek második felesége volt. Benedek első házasságából származott (*Szini*) Sebő Imre, f. Kósa Jolán, gy. Sebő Lipót, Sebő Gyula és Sebő Tivadar. Ezt azért tartom fontosnak megjegyezni, mert a nyáradi Sebő famíliák valójában egy töről fakadtak, és gyakran előfordulhatott, akár csak a Csicsay rokonok esetében, hogy a földvagyon egybentartása végett, másod unokatestvérek kötöttek egymással házasságot.

****Sebő Ferenc leszármazottainál egészen az ükunokáig soroltam fel az utódokat, viszont a testvéreinek már csak az unokáikat neveztem meg, a dédunokáknak és az ükunokáknak, merthogy sajnos nem ismerem őket, csupán a számukat tüntettem fel.

A MEGÉLT IDŐ PECSÉTJE

(Utószó Csicsay Alajos könyvéhez)

[1]

Az az ún. hagyományos falusi-paraszti világ, amelyben Csicsay Alajos a gyermekkorát élte le, mára visszavonhatatlanul eltűnt. A könyv, amelyet kezében tart az olvasó, mindezt egyértelművé is teszi. A szöveget nem hatja át hamis nosztalgia, a „dicső múlt” köldöknéző múltszemlélete (amely elképesztően romboló hatása a mai emlékezetpiacon). De a múlt század 30-as–40-es éveinek falukutatói sem azt találták már, amire számítottak. A felgyomosodott porták, az örületes szegénység, a mentális leron-gyolódás tették idézőjelbe azt az elképzelést, amely a paraszt alakjában, a népi életmódban a magyarság ősgyökerét vélte megtalálni, hogy aztán megmentésének zálogaként vizionálja.

A helyzet tehát jóval összetettebb ennél, bizonyítékul számos példa lenne sorolható. Most csak egyet elevenítenék fel, méghozzá Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* c. könyvét (1938-ban, szerzőnk születésének évében jelent meg a Cserépfalvi Kiadónál), amelyet szövegének fontos pontján Csicsay Lojzi is szóba hoz. Szabó kíméletlenül számol le a parasztság, a „szegény nép” romantikus szemléletével (párhuzamosan Móricz szegénységábrázolásaival). Szép, de rendkívül pontos oximoronjával a címben – „cifra nyomorúság” – a jobbágyi élet kibékíthetetlen ellentmondásosságára utal a neves szociográfus. Egy eladósorban lévő parasztlány vásárnapi, rituális (fel)öltözködésének leírásával kapcsolatban mutat rá a vágyott jó mód és a másnap újrakezdődő summásmunka közt feszülő hatalmas szakadékra: „Vasárnapjuk azzal telik el, hogy e ruhában vannak, hogy a ruhát fölveszik, hogy a ruhát leveszik. Margit hétköznapija azzal, hogy hajnali négytől este nyolcig dolgozik a szomszéd uradalomban. Mert Margitnak mása sincs, mint 40 szoknyája, 4 pruszklija, 15 zabkája és 7 köténye, meg ő maga, aki viseli mindezeket.”

Csicsay könyvének Mindennapi tennivalók c. részében hasonló „logikát” követ. A falusiak étkezési szokásait taglalva bőségesen sorolja az étkeket. Az olvasónak az lehet az érzése, mintha az étkezés e felszabadult tobzódásában néhány pillanatra feledésbe merülne „a szegénységből való kikapaszkodás” rögs útja (Például: „a rétesek nálunk nem számítottak az ünnepi süteményfélék közé, és az édes kelt kalácsfélék sem. Szinte hetente ettünk túrós, mákos, darás, káposztás rétest.”) Érzi ezt a szerző is: „Ma is megrázó élményt nyújt Szabó Zoltán műve, a *Cifra nyomorúság*, mely épp

az ellenkezőjéről ad számot, mint amit én leírtam” – mondja, majd lejjebb így zárul a gondolatmenet: „(...) amelyik családnak volt miből, az izletesen és változatosan *kosztúhatott*.”

Valóban, Szabó és Csicsay könyvének összevetése arról győzhet meg, hogy a nélkülözés és a jólét viszonylagos. De a *Dunán innen, Csilizközben* egyik erénye éppen az, hogy nem hallgatja el sem a nyomort, sem a „viszonylagos jólétet”; és ami a problémalátását illeti, éppen, hogy nem „el-lentetés” Szabó Zoltánéval. Ugyanis más-más módon (és anyagon), de mindkét könyv ugyanazt a *karaktert* mutatja be, amelynek köszönhetően, a nagy történelmi események árnyékában, a napi megpróbáltatások közé szorulva, az ember sosem mondott le az élhetőbbé és szebbé tehető világ ősi álmairól.

[2]

Az említett korszak szociográfiai irodalma kínálhat mintákat a *Dunán innen, Csilizközben* műfaji meghatározásához is. Gaál Gábor, a múlt század első felének kiváló erdélyi kritikusa a szociográfia műfaji hibriditását hangsúlyozza (ő „kentaurműfajról” beszél): „[a szociográfia] középpontjában összefut történetírás, riportázs, társadalmi földrajz, szellemtörténet, néprajz, gazdálkodástörténet, nemzetgazdaságtan, publicisztika, szociológia és statisztika” (*A mai magyar szociográfia és az irodalom*, Világosság, 1937). Gaál hangsúlyozza továbbá, hogy a műfaj kialakulásában nagy szerepe volt a vallomásirodalomnak, az önéletrajznak is, amelyek akkortájt (egyik) reneszánszukat élték. Fölösleges utalni rá, hogy ezek a kifejezésformák ma különösképpen az érdeklődés homlokterében állnak. Ami lényeges viszont, hogy Csicsay könyvének is az életrajzi elbeszélés képezi keretét: ebbe épülnek bele a fentebb sorolt műfaji elemek. (Ezt még lejjebb kicsit pontosítom.) Ebből a szempontból viszont már Illyés Gyula *Puszták népe* kínálkozik műfaji mintául –, és még valami.

Illyés műve joggal sorolható a szépirodalom területére, ám Csicsay alkotása – a szép, lírai betétek és találó nyelvi megoldásai ellenére – nem, de nincs is ilyen ambíciója. Viszont: ismeretes egy olyan hagyománya a néprajzi kutatásnak, amelyet a *Dunán innen...* akarva-akaratlan játékba hoz. Csíki Tamás *Eltűnt falusi világok* c. remek monográfiájában (L'Harmattan, 2018) a két háború közti korszak egyik kutatói magatartása, módszere kapcsán beszél a *saját élményeiben kutató etnográfusról*. Példának Györffy István munkáit említi, aki 20-30 évvel korábbi megfigyeléseiből,

gyerekkori emlékeiből, továbbá az öregek vallomásaiból állítja össze anyagát. Némileg átfogalmazva Csíki szavait, elmondhatjuk: Csicsay Lojzi munkáját is alapvetően a *személyes identitás* és a *falukutatói szerep* egysége határozza meg. De nézzük meg ezt közelebbről.

A *Dunán innen...* elbeszélője emlékező perspektívából, 50-60 éves távlatból, egyes szám első személyben meséli el gyerek- és ifjúkora Nyáradhoz – és Csilizközhöz – köthető történetét. Az életrajzi elbeszélés azonban, tágitva a kört, egy családtörténetbe illeszkedik: a könyv az 1. világháborúban elveszett ős (anyai nagyapa) utáni „nyomozással” kezdődik, egy megtalált levelezőlap nyomán, és a 2. világháború utáni évtized útkeresésével ér véget. A szöveg legnagyobb erénye az a mód, legalábbis e sorok írója szerint, hogy e családtörténetbe ágyazott felnövéstörténetből kinő a korabeli falusi közösség rajza is. Ezt az egymásrautaltságot nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mert a kibontakozó faluképet, nép- és mentalitásrajzot éppen az említett személyes nézőpont hitelesíti. Az, hogy a történeten rajta van a megélt, az átélt idő pecsétje.

Aztán van még egy másfajta időrend is, amelyre már a kötet alcíme utal – *Jól (el)bánt velünk a történelem* –, s amelyet a történettudomány *eseménytörténetnek* nevez. Ide a nagy, sorsfordító események tartoznak, melyek átviharoztak Csilizközön is: az első világháborútól Trianonon és a „cseh időkön” át a második világháborút követő eseményekig (kitelepítés, téjeszesítés) tart a sor, amelyen végighaladunk a kötetet olvasván, amolyan laza időrendben. A szerző érdeklődéséből és ambícióiból is kifolyólag azonban mindig a mindennapok felől tekintünk ezekre a „nagy” eseményekre – a szakirodalom ezt a szemléletmódot, módszert nevezi *mikrotörténetnek*.

Fentebb azzal kezdtem, hogy a „régí falusi világ” végleg a múlté, ami azonban nem pusztán az eltűnt házakat, a kikopott szokásokat jelenti. Eltűnt velük egy olyan emlékezetközösség is, amelynek egészen más volt a saját hagyományaihoz való viszonya, mint a 21. század emberének a sajátjaihoz. Olyan világról beszélünk, amelyben a dúlói háborúk elsősorban a földekről hiányzó munkaerő kérdésében éreztették hatásukat; amelyben az apától eltanult munkafolyamatok megléte vagy hiánya élet-halál kérdés volt. A „világ dolgai” tehát mintegy közvetlen, anyagi jelenlétük által nyertek értelmet, amik a szóbeliség által, valamint a memorizált mozdulatok útján szálltak apáról fiúra. Csicsay Lojzi könyvét, úgy vélem, lehet úgy olvasni, mint ennek a mentalitásnak az *emlékezetét*.

[3]

A kötet anyagának jó részét a személyesen megélt korai tapasztalatok adják, amelyek személyiség alaprégeiben raktározódnak el. Ezek közül számos, leginkább a szülőkhöz köthetők, máig szinte fizikai valóságként vannak jelen az emlékező számára. Ennek a szomatikusnak (testi) vagy taktikusnak (tapintáson alapuló) is mondható emlékezetnek a szemléltetésére álljon itt egy látszólag jelentéktelen, de annál megkapóbb jelenet, amelyben a testi jellegű élmények dominálnak: „Ma is magam előtt látom a sovány kis öreget [cipőkészítőt, borbélyt], amint a konyhájukban egy támlás székre ültetett, s a lábamat kinyújtatva egy hokedlira tétette, és a talpam hosszát pálcikával mérte le. A hajamat mindig vele nyíratta le anyám. Érzem, ahogy a mutatóujjával megrajzolja fejemen a határt, hogy Grünwald úr a tarkómat meddig kopassza fel, elől pedig milyen frizurát hagyjon.”

De van a személyes emlékanyagnak egy hasonlóan fontos, szintén alapvető forrása: „Mondanom sem kell, hogy amit felidézek – írja a szerző –, nem mindent én éltem meg. Elbeszélésem túlnyomó részét, hiteles tanúktól, örökök kaptam. Ám kinek hihetne jobban az ember, mint a hozzá legközelebb állóknak, meg a saját érzelmvilágának? Hiszen ez utóbbit is leginkább nekik köszönhetem.” A „hiteles tanúk” itt elsősorban a tágabb család tagjai, de mindenekelőtt az anya és az apa – ők egyben (Nyárad mellett) a kötet főszereplői is, alakjukat számos jelenet rajzolja meg. De ami most fontos, hogy az elbeszélő magának is a tanú szerepét adja, aki bizonyos értelemben a néprajzi irodalomban használatos adatközlő pozíciójával is rendelkezik. A könyv így hozza ezt játékba: „Úgy hiszem, itt kell elmondanom, hogy sok élőlénynek csak a tájnyelvi nevét ismertük, amit most fölöslegesnek tartok leírni. Szinte mind szerepel Végh Feri *Nyáradról írt monográfiájában*. Az adatközlője pedig – ahogy a szabály megköveteli, feltüntetette –, én voltam.” [kiemelés: V. G.]

Nem véletlen a szóhasználat: a tanú nemcsak olyan személy, aki közvetlenül volt jelen valamely eseménynél, hanem olyan is, aki mások elbeszélése alapján tanúskodik. (Talán elnéznek nekem egy személyes közbevetést: valami olyasmiről van szó, amit anyai nagyapám, a korábbi Nyárad-könyv másik adatközlője, így szokott jellemezni: „Ott voltam, ahol beszélték...”)

A tanú közel áll ahhoz, akit/amit a „megfigyelő” szóval szoktunk illetni. Csakhogy ez utóbbiban hangsúlyosabb a tevékenység tudatossága, ha tetszik, irányítotttsága. S valóban, talán az elbeszélő gyermeki pozícióját a „tanú” szó írja le inkább, aki mintegy önkéntelenül, előre nem

megfontolva lesz az események (szem- és fül-)tanúja. A megfigyelés már az emlékező pozíció jelenéhez lesz inkább kötvé, amely elrendezi, és reflexió tárgyává teszi az emlékeket.

De ennél talán fontosabb, hogy a könyv nemcsak beszél az élményanyag *megszületéséről* és *továbbadásáról*, hanem ezt a szövegműködés különböző szintjein meg is mutatja, érzékletessé is teszi. Egyszerűbben: teszi, ahogy mondja.

A visszatekintő, memoárszerű írásbeli művek örök kérdése az, hogyan lehet megragadni és bemutatni azt az élményanyagot, amely elsősorban szóbeli jellegű – márpedig a családi emlékezet ilyen. Az írás(mű) a hallott anyagot kénytelen vizuális (itt: verbális) formába (le)fordítani. A művelet során mindenképpen veszteség keletkezik, hiszen a szóbeli élmény egy az egyben fordítása nem lehetséges. Hogyan lehet mégis ezt a veszteséget a minimálisra csökkenteni?

Csicsay Lojzi szokatlan megoldást választ: a jelenségek leírásánál, stílszerűen fogalmazva, szóhoz hagyja jutni az egykori beszédmodot, amely által az élmények rögzültek, az élő nyelvet mintegy magába engedi, befogadja az egyébként nem nyelvjárási értekező szöveg. (Elsősorban nem az idézőjelekkel [is] ellátott, konkrét nyelvjárási beszélők beidézéséről van szó.) Ezeket dőlt betűvel (kurzíválva) jelöltük mindenhol, s számos példát hozhatnánk fel közülük. A korabeli falu jellegzetes alakjával például egy helyen így találkozunk: „Mindazonáltal mint *tisztességös kúdiús* tudta, hogy csak *asz(t) szabad eevännyi, amit direkt neki szántak*. Még gyerekkorában, öregapja mellett tanulta ki a mesterséget, aki vak volt, *ezír a onokájának köllött vezetgetnyi itet (őt), házrú házro*.” Láthatjuk, hogy *Dobsi* alakjának leírásánál a szövegben Csicsay mellett szóhoz jut „még egy elbeszélő”: halljuk azon meg nem nevezett személy hangját, akit feljebb adatközlőnek, vagy másként, tanúnak neveztünk. De itt sokkal több annál. Csicsay Lojzi „adatközlője” maga az eleven emlékezet: ezt fogja vallatóra, provokálja nekiszégezett kérdésekkel.

Walter J. Ong, az amerikai társadalomtudós szerint a szóbeli megszólalással a világhoz való viszony belsődlegessége fejeződik ki: „Amikor (...) hallok, akkor egyszerre minden irányból befogadom a hangokat: origójában vagyok a hallás révén érzékelhető világnak, mely körbevesz, és bizonyos értelemben az érzékelés, sőt a létezés középpontjának tesz engem.” (*Szóbeliség és írásbeliség*, Gondolat, 2010.) Ezzel szemben a látás „elkülönítő érzés”, az analízisben, a tapasztalatok letisztázásában játszik szerepet. Ahogy a könyv elbeszélője is egyszerre fül és szemtanúja a megélt törté-

nelemnek, s a közvetlenül szerzett tapasztalatokat, a később szerzett tudással kiegészítve, elbeszélhető történetté alakítja.

Mindennek eredményét tartja kezében az olvasó. Hogy valaki Nyárad helytörténeteként, vagy – mint jövőbeli néprajzszakutató – Csilizköz tájnyelvének eddig legteljesebb alapanyagaként tekint majd e könyvre, esetleg „csupán” az eleven emlékezet dokumentumaként, az már egy másik írás tárgya lehetne...

Vida Gergely

TARTALOM

1. rész	Egy százéves levelezőlap nyomában	7
2. rész	Hová címezte levelét Sebő Ferenc	13
3. rész	A csilizközi porták kialakítása	19
4. rész	Miért fiatalabb Nyárad a többi csilizközi falunál	29
5. rész	Az egyetlen író-művész família Csallóközben	33
6. rész	Csilizköz egykori nemesei	37
7. rész	A Csicsay család	43
8. rész	A rokoni és a baráti szálak szövevénye	51
9. rész	A nyáradi Sebő család sorsának alakulása	57
10. rész	A szapi elődök és az ottani rokonság életmódja	67
11. rész	Csilizköz lakosságának felekezeti és nemzetiségi hovatartozása	75
12. rész	Egy népdal nyomában	85
13. rész	Vissza az elejéhez...	92
14. rész	Miután begyöttek hozzánk a csehek és később mások is	99
15. rész	Csilizköz lakosságának kulturális élete az első Csehszlovák Köztársaságban	103
16. rész	A kor, amelyben szüleim gyermek- és ifjúként éltek	113
17. rész	Mégis milyen családból származom	121
18. rész	Csilizköz tájnyelvről	131
19. rész	Miként emlékszem korai gyermekkoromra	143
20. rész	Remények és csalódások	151
21. rész	Jöttek, jöttek a katonák...	159
22. rész	A visszavonulók	169
23. rész	A vég kezdete	177
24. rész	A háború utáni első esztendők és a magyar nyelvű tanítás újra indítása	183
25. rész	Miután beköszöntött hozzánk a béke	195
26. rész	Dél-szlovákiai magyarok sorsa 1945 után	201
27. rész	A falu népének hierarchiája	209
28. rész	Csiliznyárad a 20. század közepén	217
29. rész	Újra indul az élet	227
30. rész	A mindennapi tennivalók	235
31. rész	A falusi emberek kreativitása	243
32. rész	Átgürcölt másfél évtized	253
33. rész	Csilizköz egykori iparosai	261

34. rész	Vándoriparosok, kereskedők és zenészek	273
35. rész	A történelem nagy határkövei	281
36. rész	Járomtól az elektronikáig	289
37. rész	Utóélet, képekben	295
<i>Felhasznált irodalom</i>		299
<i>Függelék:</i>	Sebő Ferenc felmenői, utódai, testvérei és azok leszármazottai	301
<i>Utószó:</i>	A megélt idő pecsétje (Vida Gergely)	303

Csicsay Alajos
Dunán innen, Csilizközben

Kiadta Csiliznyárad Község Önkormányzata, 2019

Első kiadás

Felelős kiadó: Lukács József polgármester

Felelős szerkesztő: Vida Gergely

Borító és nyomdai előkészítés: Angyal Sándor

Nyomdai kivitelezés: REPROFFSET Nyomda, Dunaszerdahely

ISBN 978-80-570-1040-1

Vydalo Obecné zastupiteľstvo Ňárad, 2019

Prvé vydanie

Zodpovedný vydavateľ: József Lukács starosta

Zodpovedný redaktor: Gergely Vida

Obal a tlačiarenská príprava: Sándor Angyal

Vytlačil: REPROFFSET, Dunajská Streda

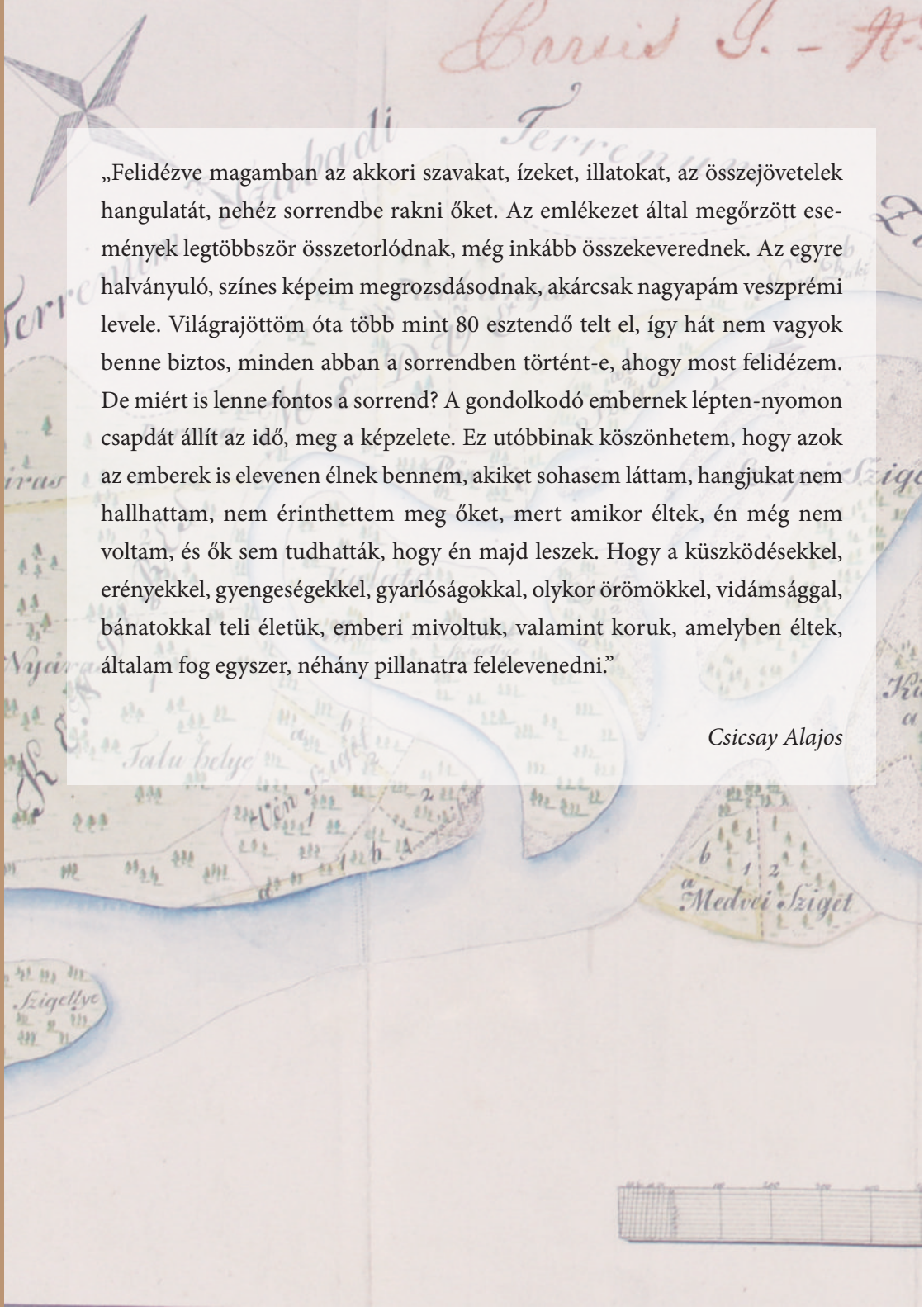
ISBN 978-80-570-1040-1

Csicsay Alajos (1938, Csiliznyárad) író, közíró, nyugalmazott pedagógus. Önálló kötetei: *X-ék a hetedik* (elbeszélések, karcolatok, 1987); *Királyok, fejedelmek, kormányzók* (ismeretterjesztő, 1996); *Vendég a csodakönyvben* (mesék, 1997); *Apáink öröksége* (ismeretterjesztő, 1997); *Embernevelők* (portrék, 1999); *Burián László* (életrajz, 2002); *Iskolatörténet* (2002); *Hajnali álom* (novellák, 2003); *Híres és hírhedt személyek a magyar történelemben* (képes történelmi olvasókönyv, 2004); *A tündérek titka* (mesék, 2005); *Szlovákia védett ásványai és kőületei* (ismeretterjesztő, 2006); *Mérföldkövek ködben* (monográfia, 2006); *Tizenharmadik iskola* (önéletrajz, pályarajz, 2010). Párkányban él.

ISBN 978-80-570-1040-1

9 788057 010401

„Felidézve magamban az akkori szavakat, ízeket, illatokat, az összejövetelek hangulatát, nehéz sorrendbe rakni őket. Az emlékezet által megőrzött események legtöbbször összetorlódnak, még inkább összekeverednek. Az egyre halványuló, színes képeim megrozsdásodnak, akárcsak nagyapám veszprémi levele. Világrajóttöm óta több mint 80 esztendő telt el, így hát nem vagyok benne biztos, minden abban a sorrendben történt-e, ahogy most felidézem. De miért is lenne fontos a sorrend? A gondolkodó embernek lépten-nyomon csapdát állít az idő, meg a képzelete. Ez utóbbinak köszönhetem, hogy azok az emberek is elevenen élnek bennem, akiket sohasem láttam, hangjukat nem hallhattam, nem érinthettem meg őket, mert amikor éltek, én még nem voltam, és ők sem tudhatták, hogy én majd leszek. Hogy a küszködésekkel, erényekkel, gyengeségekkel, gyarlóságokkal, olykor örömökkal, vidámsággal, bánatokkal teli életük, emberi mivoltuk, valamint koruk, amelyben éltek, általam fog egyszer, néhány pillanatra felelevenedni.”

Csicsay Alajos